8-94
967

ONISIFOR GHIBU

AMINTIRI DESPRE OAMENI PE CARE I-AM CUNOSCUT

Onisifor Ghibu

AMINTIRI DESPRE OAMENI PE CARE I-AM CUNOSCUT

Coperta de VASS TAMÁS

Onisifor Ghibu la 50 de ani

ONISIFOR GHIBU

8-9/4
I 147

AMINTIRI DESPRE OAMENI PE CARE I-AM CUNOSCUT

Prefață
CRIȘAN MIRCIOIU
Ediție ingrijită de
CRIȘAN MIRCIOIU și ȘERBAN POLVEREJAN
Note și comentarii
ȘERBAN POLVEREJAN

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR"
BIBLIOTECA
BUCUREȘTI

56-841

EDITURA DACIA, CLUJ-NAPOCA, 1974

Redactor: VIRGIL BULAT
Tehnoredactor: CONSTANTIN RUSU

Apărut: 1974. Bun de tipar: 02. 12. 1974
Comanda nr.: 1173. Coli de tipar: 20,75.
Tiraj: 4100+90 broşate. Hîrtia: scris I. A 80 g/m².
Format: 54×84/16 C.Z. pentru biblioteci: 92(498.7)

Tiparul executat sub comanda nr. 617
la Întreprinderea Poligrafică Cluj-Napoca
str. Brassai nr. 5—7
Republica Socialistă România

IN MEMORIAM

Participînd la viața secolului său, viața lui Onisifor Ghibu s-a împletit, încrucișîndu-se sau întîlnindu-se întotdeauna într-un cadru de fapte — unele mai interesante decît altele — cu existența multora din personalitățile noastre științifice, politice, artistice, culturale, școlare, sociale etc. și chiar cu a multor personalități străine, ceea ce făcea ca tot ce consemna sau povestea să capete o strălucire și o viață pe care nu o putea avea decît faptul reflectat în bogata și nobila simțire a unui suflet mare. În plus, Onisifor Ghibu avea o memorie care te uimea și care, niciodată alterată, putea să reproducă amănunte dinainte cu 40—50—60 chiar 70 de ani, totdeauna cu aceeași vigoare, de fiecare dată și mai interesante. Și ori de cîte ori povestea despre Octavian Goga sau Ion Lupaș și prietenia cu ei, despre Nicolae Iorga, marele său profesor, despre Nicolae Titulescu, unul dintre cei mai de seamă diplomați ai lumii, cu care a colaborat la Geneva în problema optanților, despre Lucian Blaga sau despre Petru Groza, despre abatele Zavoral sau audiența la papa Benedict al XV-lea, despre condamnarea sa la moarte în contumacie după plecarea sa din Ardeal în 1914, despre părinții și frații săi și despre Săliște, despre mitropolitul Mețianu, despre Șt. O. Iosif, despre G. Dima, Valeriu Braniște sau despre Adunarea de la Alba Iulia, despre preluarea Universității din Cluj, despre călătorii în străinătate și despre cele văzute, despre oierii români din Crimeea pe care i-a căutat în peregrinările lui ca și despre educația națiunii, despre Gheorghe Lazăr ca „steaua polară a destinului neamului românesc", sau despre Picu Procopie Pătruț, poet și miniaturist popular, despre studenți, învățători și profesori, despre legăturile cu profesorul Szabó din Budapesta, cu Roseta del Conte de la Roma, cu scriitorul Jean Giono de la Paris, cu Upton Clarke din America etc. etc., despre pedagogie și școala care trebuie să se nască din trebuințele poporului, despre profesori educatori etc. și întotdeauna despre România și români, — nu se putea să

nu vezi totul în fața ta, aievea ca și cînd le-ai fi trăit și tu. Și erau întîmplări care se povesteau de două, trei, patru ori prin forța împrejurărilor, dar de fiecare dată ți se păreau mai interesante și nu te mai săturai ascultîndu-le. Iar începutul era aproape întotdeauna așa: „Astăzi este să zicem 7 mai sau 8 august . . ., ei bine, acum 42 de ani, sau 54 de ani, sau 38 de ani etc. chiar pe vremea asta mă aflam la București și eram primit în audiență de Nicolae Filipescu", sau „. . . am trecut granița prin Vama Cucului pentru a ajunge în Țara Veche", sau „. . . a apărut primul număr din «Tribuna» la București" etc. etc.

Prin forța împrejurărilor și prin natura felului său de a fi, toate amintirile și memoriile lui Onisifor Ghibu sînt în primul rînd istorie și apoi literatură și din acest punct de vedere ele iau putere de document mai ales că se și bazează pe documente, contribuind astfel și după moartea autorului la luminarea trecutului, întru înălțarea prezentului și a viitorului.

În primul rînd istorie, fiindcă momentul afirmării sale, al lansării în activitatea social-politică, corespunde unei epoci deosebit de frămîntate, dominată pe ambele laturi ale Carpaților de iminența înfăptuirii idealului național. În această acțiune transilvănenii în general și tineretul în special se angajează cu toate resursele și la toate nivelele. După cum se știe, marele reviriment produs în cadrul luptei de emancipare națională de către mișcarea memorandistă a fost urmat — drept consecință a represiunilor exercitate de autoritățile austro-ungare — de o perioadă de relativă stagnare, de reflux a mișcării naționale din Transilvania. Fruntașii politici, în urma interzicerii oficiale a activității Partidului Național Român se văd în imposibilitatea de a impulsiona activitatea politică utilizînd vechile metode. Pe de altă parte însă, burghezia română transilvăneană în dezvoltare cîștigă oarecare teren, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, în domeniul economic în general, cucerindu-și poziții însemnate mai ales în domeniul financiar. Acest lucru era însă departe de a satisface noua generație a burgheziei române din Transilvania. Înarmată cu idei noi, dornică de a se afirma și capabilă de a o face fiind mai bine pregătită pentru viața politică, mai instruită, această nouă generație pășește hotărît în arena politică reluînd activitatea parla-

mentară (1905). Era îndeobște admisă ideea (și speranța) că participarea nemijlocită la viața politică a țării, așa cum se întîmpla în toate țările europene, va da putința burgheziei române de a sparge vechile bariere care o mențineau într-o situație inechitabilă, de a se emancipa de sub tarele impuse de burghezia dominantă. Acestei generații îi aparține profesorul Onisifor Ghibu, care se angajează cu toată ființa sa în realizarea deziderateloг și idealurilor celor mai înaintate propuse prin reluarea activismului politic.

Dacă trecerea la noul program politic s-a făcut relativ ușor, fără a perturba în esență spiritul unitar al Partidului Național Român, orientarea politică a liderilor acestuia înregistrează înaintea primului război mondial două curente. Primul, grupat în jurul principalilor conducători ai partidului urmărind o politică cvasitradiționalistă, dispus la tratative cu guvernul de la Budapesta cît și cu cercurile federaliste de la Viena, și al doilea curent, radical, din cadrul căruia se desprinde grupul „tinerilor oțeliți", strînși în jurul „Tribunei" din Arad și a „Luceafărului", în frunte cu O. Goga, V. Lucaciu, O. Tăslăuanu, Il. Chendi, I. Russu-Șirianu, Gh. Bogdan-Duică, O. Ghibu și alții. Respingînd politica tratativelor, grupul radical, spre care se îndreaptă evident adeziunea opiniei publice, promovează principiul „prin noi înșine" cu privire la deziderateloг ce îi stăteau în față. În acest sens noul curent radical promovează ideea autodeterminării și se ridică împotriva oricărui compromis. Sub semnul unei asemenea orientări, activitatea „tinerilor oțeliți" găsește un puternic sprijin în România, atît în opinia publică — orientată spre o politică de apropiere față de puterile Antantei — cît și în rîndurile unor oameni politici de prestigiu, animați de dorința realizării cît mai grabnice a unității politice.

*

* *

Onisifor Ghibu s-a născut la 31 mai 1883 în comuna Săliște (județul Sibiu) — despre care spunea: „Datoresc (...) satului meu natal tot ce este solid în ființa mea fizică și spirituală". Era al 8-lea fiu într-o familie de țărani-meseriași, tatăl său fiind țăran și cojocar — „Părinții mei coborîtori tot din oieri — bunicul meu după tată avea înainte de 1848 o turmă frumușică de oi tocmai în Dobrogea —

au fost meseriași care în timpul verii se ocupau cu agricultura.

Nu posed prea multe amănunte despre înaintașii mei. Totuși, un strămoș al tatălui meu se găsește amintit în actele Sibiului, la anul 1558, ca pîrgar al satului său, ceea ce în terminologia de astăzi ar echivala cu calitatea de deputat al consiliului popular. Un alt înaintaș este amintit în anul 1601, iar altul la 1745. Bunicul meu după tată își ținea oile în anii 1843—1844 în Dobrogea. Bunica mea după tată, Zosima născută Pușchilă, era și ea din părinți oieri transhumanți și s-a născut în Țara Românească sau în Basarabia, ca și nepotul tatălui meu, Ion N. Roman. Mama mea a fost fiica lui Savu Șteflea, strănepot al vătafului Dumitru Șteflea, luptător din 1744—1754, care și-a plătit statornicia în credință nu numai cu patru ani de temniță în Turnu Roșu, ci — după tradiția familiei — și cu moartea acolo. O soră a mamei mele, Eufrosina Șteflea, a murit în anul 1915, ca stareță a mănăstirii Horezu". (Din volumul Pe Baricadele Vieții. I. Primii pași din viața mea. Satul meu natal. *Fragmente publicate în „Transilvania"* nr. 6/1973.)

Clasele primare le-a făcut la școala confesională românească din Sălișteare și-a pus o amprentă adîncă în sufletul copilului de atunci „prin caracterul realist al învățămîntului" și prin „dinamismul național al educației cu care îi împărtășea pe elevi".

Tot în Satul meu natal *spune: „Dar nu numai familia și marea obște românească au făcut din mine un luptător menit să rămînă veșnic pe baricade, ci și școala din satul meu, care era cea mai mare și cea mai bună școală primară românească din Transilvania și Ungaria acelor vremuri". Ca să învețe și limba germană, a mai făcut o dată clasa a IV-a la școala germano-maghiară din Sibiu, liceul l-a urmat la liceul maghiar de stat din același oraș, pînă în clasa a VI-a inclusiv, iar ultimele două clase la liceul ortodox român din Brașov, devenit după Unire „Liceul Andrei Șaguna".*

În perioada de liceu de la Brașov o mare influență asupra formării și orientării sale a avut-o profesorul Virgil Onițiu, pe care l-a cinstit întotdeauna ca pe unul dintre binefăcătorii săi spirituali. Mai adaug că la terminarea liceului, O. Ghibu cunoștea bine trei limbi: româna, ma-

ghiara, germana, la care ulterior a mai adăugat cîteva, între care latina și greaca.

După terminarea bacalaureatului, în anul 1902 se înscrie la seminarul teologic din Sibiu, pe care-l absolvă în anul 1905. În anul 1903 (la vîrsta de 21 de ani) îi apare primul articol tipărit în „Telegraful Român", în 1904 îi apar alte 6 articole în aceeași gazetă, iar în 1905 — pe lîngă mai multe articole publicate în „Telegraful Român", „Tribuna" (Arad), „Foaia Poporului", „Voința Națională" — îi apare la Sibiu prima lucrare în volum, Limba nouălor cărți bisericești, *despre care N. Iorga scria în „Sămănătorul" următoarele: „D. O. Ghibu care a dat la lumină o cercetare despre Limba nouălor cărți bisericești e numai un tinerel absolvent de seminariu. Dar e așa de bine informat, așa de cinstit în cugetare și de corect în formă, încît ai crede că ai înainte pe un scriitor încercat". Aceleași aprecieri pozitive vor face și Ovid Densusianu, C. Botez, A. Paul, revista „Luceafărul" din Budapesta etc.*

În anul 1905 pleacă la București unde se înscrie la litere, istorie, filozofie și teologie, audiind cursurile lui N. Iorga, Titu Maiorescu, D. Onciul și alții. De atunci s-a apropiat de N. Iorga care l-a primit sub oblăduirea lui, devenind un obișnuit al casei acestuia, urmărindu-l în activitatea sa de înaltă valoare națională și urmîndu-i învățătura.

Cum însă Consistoriul arhidiecezan din Sibiu i-a acordat o bursă pentru Germania, întrerupe studiile de la București și se întoarce acasă, pregătindu-se să plece la Jena pentru a urma cursuri de filozofie și pedagogie. Ministerul maghiar al Instrucțiunii din acea vreme se opune plecării sale, și este obligat să se înscrie la Universitatea din Budapesta pentru cursul de filozofie și limbă română, unde rămîne însă numai pînă la sfîrșitul anului școlar 1906—1907, timp în care intră redactor la ziarul „Lupta".

În toamna anului 1907 se întoarce la București pentru a-și relua studiile întrerupte. Aci însă, în urma stăruințelor lui N. Iorga, care îl prețuia în mod deosebit, Liga culturală îi acordă o bursă pentru Germania și pleacă, tot la recomandarea lui N. Iorga, rămînînd acolo un an și unde, pe lîngă cursurile de filozofie, litere, pedagogie, istorie universală și teologie, pe care le frecventează cu asiduitate, desfășoară și o susținută activitate publicistică la gazetele și revistele din țară. Urmărește activ acțiunea desfășurată de guvernul maghiar contra școlilor confesionale române

din Transilvania prin introducerea obligativității desfășurării procesului de învățămînt în limba maghiară (legea Apponyi), act care atenta la însăși existența poporului român din Transilvania. Mai mult, în cursul acelui an, face o lungă călătorie de studii prin Alsacia și Lorena, provincii cu populație mixtă și prezentînd similitudini cu stările de lucruri din Transilvania, pentru a vizita școlile primare și normale. Observațiile și notele acestei călătorii, le-a strîns în volumul O călătorie în Alsacia și Lorena. Țara și școlile ei (București, G. Göbl, 1909), despre care I. Matei — rectorul de mai tîrziu al Academiei Comerciale din Cluj — scria între altele în „Telegraful Român": „... A făcut deci o călătorie cum foarte puțini o fac, o călătorie în care cauți cu frămîntări sufletești să vezi și să cunoști temeinic oameni, lucruri și fapte. Dl. Ghibu însă n-a făcut numai atît, ci vine și arată cum înțelege o călătorie serioasă [...] e mult prea interesantă încît să nu-i consacrăm o dare de seamă mai lungă. Special pentru noi ardelenii, face să fie citită, pentru motivul că locuitorii Alsaciei-Lorenei trăiesc sub raport politic, în împrejurări cam asemănătoare cu ale noastre. De aci, poate și gîndul fericit al D-lui Ghibu de a ne da în scris rezultatele călătoriei sale".

De la Strasbourg, în toamna anului 1908, trece în sfîrșit la Jena unde are ca profesori pe celebrii Rudolf Euken — premiul Nobel pentru literatură pe anul 1908 — și Wilhelm Rein, cunoscut pedagog și filozof, adept de seamă al herbartianismului, ale cărui principii, aplicate însă la români, și le-a însușit și O. Ghibu.

Iată un fragment din volumul de amintiri Pe Baricadele vieții — Anii mei de învățătură (1889—1909), în care O. Ghibu descrie primele impresii la sosirea sa la studii la Jena: „Cu acest program limpede și categoric am plecat în octombrie 1908 la Jena, în atmosfera binecuvîntată în care nădăjduiam să găsesc din plin tot ceea ce fantezia mea și sufletul meu făuriseră în lungi ani de meditație, de zbucium și de luptă. Atmosfera acestui «cuib nebunatec» — cum îl numise odată J. W. Goethe, — era încărcată nu numai de bogate reminiscențe filozofice și pedagogice, ci, în măsură poate că și mai mare, de energii și de potențialități spirituale vecinice, pe cari i le-au lăsat moștenire cei ce au hălăduit și au propovăduit de-a lungul vremurilor între pereții venerabili, roși de dintele timpului, sfințiți de

scurgerea veacurilor. Aici au învățat, au trăit și au activat, printre mulți alții, începînd cu marele Herzog Ioan Friederich Mărinimosul — ctitorul de acum 350 de ani al pururi tinerei universități, — J. G. Fichte, F. W. Schelling, G. W. Hegel, W. V. Humboldt, Frederic cel Mare, M. Luther, Fr. Schiller, J. Fr. Herbart, J. W. Goethe, care au lăsat pe urma lor, nu numai amintiri neșterse, ci și comandamente etice de valoare eternă. Ce impresie covîrșitoare a făcut asupra mea, în chiar prima zi după sosire acolo, chipul impunător al ctitorului universității din aula acesteia, purtînd inscripția așezată cu sfințenie de conducătorii de la 1908 ai înaltului așezămînt jubiliar: «Verbum Domini manet in aeternum». Cît de mișcat am fost, cînd, condus de un coleg neamț la o veche ospătărie din veacul al XVI-lea, am aflat că la cutare masă a zăbovit în trecerea sa spre Wittemberg, la 1522, Martin Luther care-și așezase chiar pe această masă, la care am luat loc și noi, cele două unelte cu ajutorul cărora avea să-și susțină pînă la capăt ideile sale reformatrice în fața judecătorilor, înaintea cărora fusese chemat spre justificare: Psaltirea și Sabia. Un fior tainic mă luă în stăpînirea sa la auzul acestei povești: și eu am poposit la Jena într-o mînă cu cartea, în cealaltă cu spada de luptă împotriva tuturor celor ce vor voi să mă oprească din drumul meu. Cu cîtă pietate am călcat pragul sălii de cursuri din localul vechii universități în care genialul poet și patriot Fr. Schiller, profesor de istorie universală, a vorbit odată cu admirație despre Horia al nostru din Albac, despre faptele lui eroice și despre moartea lui tragică. Și cu cîtă bucurie am săpat în sufletul meu mărturisirea lui Goethe despre ce a însemnat pentru el timpul petrecut în modestul orășel al atît de modestului Ducat de Thuringia: «În acest cuib nebunatec, zicea autorul lui „Faust" de mai tîrziu — am fost în permanență un om fericit. Nu este alt loc în lumea aceasta căruia să-i pot mulțumi pentru atîtea momente înălțătoare de creație»."

La data de 3 decembrie 1909 își ia doctoratul în filozofie și pedagogie sub conducerea lui W. Rein cu teza Der moderne Utraquismus, oder die Zweisprachigkeit in der Volksschule (Utracvismul modern sau bilingvismul în școala populară). Lucrarea, realizată pe baza unor studii de documentare foarte serioase, pe cercetări făcute pe teren ca și în cadrul activității de la ziarul „Lupta", abor-

dează o problemă pedagogică de stringentă actualitate în epocă, ridicîndu-se, pe baze științifice, împotriva stărilor de fapt din Transilvania, rezultate în urma aplicării legii Apponyi. Concluzia tezei lui O. Ghibu este categorică și importantă pentru vremurile pe care le trăia: „Introducerea unei a doua limbi în școala primară sau chiar totala eliminare a limbii materne din această școală și înlocuirea ei cu o limbă străină însemnează moartea spirituală a poporului și atentat la adresa umanității. Ea este potrivnică eticei și psihologiei și nu poate fi privită decît ca o mare nedreptate".

Cartea a avut la vremea ei un mare răsunet, apărînd și în traducere grecească. Dacă în anul 1910, N. Iorga scria în „Neamul Românesc literar": „Studenții ardeleni plecați în străinătate, cînd vor fi să-și ia teza de doctorat, să chibzuiască bine. Exemplul d-lui Ghibu să-l urmeze", 30 de ani mai tîrziu, Dr. H. Brandsch în lucrarea Rumänische Pëdagogen der Gegenwart (Pedagogii români de astăzi): *„Această lucrare a lui Ghibu cu toate că a purces dintr-o poziție de luptă a românismului contra tendințelor de maghiarizare, rămîne de o valoare permanentă. După cîte știu, ea este încă și astăzi o lucrare dătătoare de ton în ce privește problema utracvismului". Semnificativă e și aprecierea Dr. Gal Kelemen din „Magyar Kisebbseg", Lugoj, în 1925: „Spre plăcuta mea surprindere mi-a căzut în mînă cartea lui O. Ghibu. Fiecare părere a lui Ghibu o primesc fără rezervă și cred că cititorii mei, cărora le recomand cu stimă studierea acestei cărți, se vor atașa fără excepție la aceste vederi ale mele [. . .] Cred că minoritățile vor primi cu aprobare, fără nici o rezervă concluziile pe care Ghibu le-a trecut prin sita științei pedagogice și a experienței".*

Această lucrare a constituit suportul moral, științific și pedagogic al activității sale multilaterale, conturînd cadrul concepției lui în problemele educației naționale, concepție care va fi prezentă și pe care o va dezvolta în toată activitatea sa viitoare — publică, culturală și științifică.

Întors la Sibiu în 1910, este ales de Consistoriul metropolitan inspector al învățămîntului primar ortodox din Arhidieceza de Sibiu și Alba Iulia, calitate în care funcționează efectiv pînă în noiembrie 1914. În acest post O. Ghibu își arată calitățile de organizator dar și pe acelea de vajnic luptător și nu numai în scris, ci și în practica pro-

priu-zisă împotriva legilor şcolare de deznaţionalizare ale lui Apponyi. Începe prin a inspecta şcolile protopopiatelor din Arhidieceza de Sibiu şi Alba Iulia, — Armaş, Făgăraş, Bran şi altele. Găseşte o situaţie din cele mai îngrijorătoare, prin vădita dezorientare şi tendinţa de capitulare care domneşte atît în rîndul protopopilor, ca inspectori şcolari districtuali, al preoţilor ca directori şcolari, cît şi al învăţătorilor care acceptaseră introducerea în proporţie de 80% a manualelor ungureşti în locul celor româneşti, aşa cum prevedea noua lege. O. Ghibu trage semnalul de alarmă scriind o serie de articole — între care: O monstruozitate pedagogică-literară (Planul de învăţămînt pentru şcolile primare ortodoxe din Transilvania) — *„Tribuna" (Arad), 1910;* 500 şcoli pierdute, *„Tribuna" (Arad), 1911;* De ce am ajuns cu şcolile acolo unde am ajuns, *„Tribuna" (Arad), 1911;* Situaţia învăţămîntului nostru primar, *„Luceafărul" (Sibiu), 1911;* Cîteva probleme de ale şcolii primare româneşti din Ardeal, *„Viaţa Românească" (Iaşi), 1910;* Pentru şcoala românească din Ardeal *(Vălenii de Munte), 1910 — şi lucrarea* Cercetări privitoare la situaţia învăţămîntului nostru primar şi la educaţia populară *(Sibiu), 1911. Despre această carte care se bucură de un deosebit răsunet, scriu elogios, printre alţii şi Victor Stanciu,* profesor *de mineralogie apoi la Universitatea din Cluj, în „Biserica şi şcoala", şi Octav Botez în „Viaţa românească", 1911, vol. XX.*

Consistoriul, în frunte cu mitropolitul Ioan Meţianu, pe baza rapoartelor şi informaţiilor strînse şi prezentate de O. Ghibu, adoptă toate măsurile propuse de acesta pentru apărarea intereselor vitale ale poporului român din Transilvania, măsuri bazîndu-se pe principiile expuse în Der moderne Utraquismus... *Aşa se şi explică faptul că în recenzia făcută lucrării în oficialul „Pesti Hirlap" (Budapesta, 30. V. 1911), se afirmă între altele:*

„Cel ce scrie aceste cuvinte destinate străinătăţii nu este vreun oarecare gazetar superficial şi plătit, ci inspectorul suprem a peste 700 de şcoli primare din Ungaria a cărui autoritate oficială îi dă autoritate în străinătate.

După culise operează anumite interese politice mult mai îndepărtate, cari anevoie se împacă cu interesele teritoriale şi naţionale ale statului ungar. Poate mai curînd se reliefează prin ele interesele vecinei noastre România.

Neobositul paznic al şcolilor, general-inspector Dr. Ghibu a interzis, prin intermediul mitropolitului, toate cărţile didactice ungureşti din toate şcolile române ortodoxe . . .“

Concretizarea măsurilor luate de O. Ghibu pentru remedierea situaţiei este făcută în Plan de învăţătmînt *şi* Îndreptar metodic pentru şcoalele poporale confesionale greco-orientale române de sub jurisdicţiunea Bisericii greco-orientale române din Transilvania şi Ungaria *(Sibiu, 1911), despre care prof. Ion Lupaş, în 1933, în revista „Satul şi şcoala“ spune că „multe din dispoziţiile acestui plan de învăţămînt şi din instrucţiunile metodice care îl însoţesc vor fi de perpetuă actualitate“. Din acest „îndreptar“, O. Ghibu scoate separat lucrarea* Despre Educaţie *(Sibiu, 1911) — ea fiind partea cea mai importantă a îndreptarului în care „luptătorul stă în umbră, iar pedagogul din contră în planul întîi“, cum spune Dr. H. Brandsch, şi în care sînt puse în valoare punctele de vedere ale lui O. Ghibu potrivit cărora educaţia morală, spirituală, estetică, fizică şi practică se constituie în factori primordiali ai procesului de învăţămînt.*

Activitatea lui O. Ghibu în această perioadă este deosebit de vie. În anul 1911, în urma decesului profesorului de pedagogie Petru Şpan, care-i fusese profesor şi lui, devine profesor suplinitor de pedagogie la Seminarul teologic şi la Şcoala normală din Sibiu, făcîndu-şi astfel intrarea ca dascăl în cariera didactică. Între anii 1912—1914 îndeplineşte funcţia de secretar al secţiei şcolare a Asociaţiunii („Astra“); colaborează la diferitele ziare şi reviste din Ţara-Mamă şi din toate provinciile româneşti: Transilvania, Bucovina, Banat. De asemenea, publică o serie de lucrări privitoare la problemele şcolare şi culturale, între care mai reţinem: Ziaristica bisericească la Români *(Sibiu, 1910), şi* Anuarul Pedagogic *(Sibiu, 1913), care a constituit la apariţie şi un adevărat eveniment pedagogic avînd drept scop „de a grupa toate chestiunile pedagogice care au vreo legătură oarecare cu timpul şi cu împrejurările noastre, în jurul unui punct de vedere superior. El vrea să creeze o unitate de vederi şi de convingeri . . . în împrejurările haotice de astăzi“. (Din recenzia lui N. Bălan apărută în „Revista Teologică“, Sibiu, 1913.)*

În acelaşi timp, O. Ghibu este deputat în Sinodul Arhidiecezan, membru al Congregaţiei Comitatului Sibiu, bărbat de încredere şi delegat de filiala Partidului Naţional

Român din județul Sibiu la ședința Comitetului național ținută la Budapesta, în care s-a hotărît pe drept cuvînt respingerea inacceptabilelor „propuneri de împăcare" româno-maghiară ale primului ministru maghiar, contele Șt. Tisza.

Alături de Octavian Goga, prietenul său încă din liceu, care îl susținea în lupta pentru apărarea școlii românești, acționa în mișcarea politică națională în cadrul „tinerilor oțeliți".

Om de acțiune, animat de dorința de a contribui nemijlocit la realizarea deziderateloi majore ale poporului român, O. Ghibu se integrează perfect în mișcarea promovată de acest curent radical. Domeniul în care își desfășoară activitatea rămîne — conform pregătirii sale — cel al educației. O educație școlară românească, promovată în ciuda și împotriva eforturilor întețite ale oficialităților pentru maghiarizare forțată, și o educație într-o concepție mai largă, politică-națională, de pregătire și înarmare a maselor populare cu armele indispensabile realizării idealului național. La aceasta a doua latură a educației, de impulsionare a mișcării cultural-naționale, o însemnată contribuție și-a adus „Astra", precum și celelalte societăți culturale din Transilvania, prin intermediul cărora fruntașii vieții culturale și politice își intensifică legăturile cu masele populare. Sutele și miile de articole, conferințe și manifestări cultural-artistice, răspîndirea publicațiilor „Bibliotecii poporale" în zeci de mii de exemplare, erau tot atîtea prilejuri pentru fruntașii vieții cultural-politice de a alimenta ideea și tendințele de emancipare și unitate politică. Eficacitatea acestor acțiuni devine tot mai evidentă pe măsura pătrunderii în rîndurile conducerii „Astrei" a protagoniștilor curentului radical.

In decembrie 1910, în cadrul acestei activități intense, O. Ghibu merge la București în cel mai mare secret cu un memoriu făcut de el, dar din partea mitropolitului I. Mețianu, care îl însărcinează să-l prezinte personalităților vieții publice din România, pentru a face cunoscut în detalii pericolul de deznaționalizare ce amenință poporul român din Transilvania și să ceară ajutorul. O. Ghibu îndeplinește misiunea cît mai bine cu putință, vede pe mulți dintre bărbații de stat ai vremii, ca I. I. C. Brătianu, Spiru Haret, N. Iorga (care-i și tipărește memoriul la Văleni), Titu Maiorescu, N. Filipescu, Take Ionescu, dar nu aduce

decît încurajări și îmbărbătări, lupta urmînd a fi dusă în continuare prin propriile puteri, așa cum s-a și făcut.

Între anii 1910—1914, O. Ghibu a scris peste 200 de articole, studii, cărți și broșuri cu o largă arie de preocupări, în primul plan fiind cele de pedagogie, de educație, practică, de organizarea învățămîntului, etică și morală, teologie, istorie, cultură — toate urmărind același scop: apărarea, ridicarea și îndrumarea poporului pe calea păstrării ființei lui naționale. Încă de la începutul activității sale publice a urmărit să dezvăluie, în România de atunci, starea de lucruri din Transilvania publicînd dări de seamă, cronici, studii, articole la revistele importante ale țării și în primul rînd la „Viața Românească", străduindu-se astfel să mențină treaz interesul opiniei publice de peste Carpați pentru românii din Transilvania în vederea unirii care trebuia înfăptuită. Prin această activitate Onisifor Ghibu rămîne unul dintre pregătitorii de seamă al actului de la 1 Decembrie 1918, act care, ca și 24 Ianuarie 1859, ca și 9 Mai 1877, ca și 23 August 1944, reprezintă trepte de înălțare istorică ale poporului român în drumul său către dezvoltare și progres. Fermitatea cu care O. Ghibu s-a angajat în lupta de ridicare a poporului român din Transilvania prin apărarea școlii sale, măsurile practice care i-au pus în valoare încă de atunci calitățile de „organizator" recunoscute de toată lumea, profunzimea cu care căuta să pătrundă stările de lucruri, intransigența și înaltul său spirit de responsabilitate — toate acestea au produs un reviriment al situației, o ridicare a stării școalelor și o mobilizare în spirit profund național a preoților și învățătorilor, pregătindu-i astfel să participe la marile prefaceri ce aveau să urmeze.

*
* *

În 1914, la cîteva luni numai după declanșarea războiului, în urma deselor conflicte cu Ministerul de Instrucție maghiar, i se anulează în mod ilegal dispensa militară la care avea dreptul în calitate de funcționar superior al Consistoriului metropolitan, și este mobilizat în serviciul militar activ. Onisifor Ghibu trece singur granița și se stabilește la București unde rămîne pînă în toamna anului 1916.

La cîteva luni, după trecerea sa, reușește să-și aducă la București și familia — soția și cei doi copii pe care îi avea

atunci (ulterior a mai avut încă doi). Se căsătorise în 1911 cu Veturia Nicolau din București, suflet ales — de o mare sensibilitate și bunătate, cu înclinații artistice, cu studii muzicale pentru voce și pian — care a jucat un rol important în mișcarea artistică clujeană după Unire, a dat concerte, serate muzicale, a făcut parte dintre inițiatorii Filarmonicii din Cluj (în anii 1930—1931), a fost în relații de prietenie cu George Enescu (care a acompaniat-o la cîteva concerte!), Tiberiu Brediceanu, Marțian Negrea, Constantin Pavel, Popovici-Beyreuth, Ana Voileanu Nicoară și alții. A fost mai ales o soție și mamă adevărată și în toată viața ei a stat alături de O. Ghibu, susținîndu-l, înțelegîndu-l și încurajîndu-l într-o viață de luptă și jertfă.

La București, Onisifor Ghibu se angajează imediat în mișcarea pentru intrarea României în război împotriva imperiului austro-ungar, pentru eliberarea Transilvaniei și unirea ei cu România. Aci se reîntîlnește în primul rînd cu N. Iorga, de care continuă să fie apropiat — și chiar activează în cadrul Ligii culturale — împreună cu alți refugiați ardeleni de seamă: O. Goga, G. Coșbuc, Vasile Lucaciu, G. Bogdan-Duică, Ghiță Popp, Constantin Bucșan — prieten apropiat al său și cumnat cu O. Goga —, I. U. Soricu, O. Tăslăuanu, Iosif I. Șchiopul, S. Bornemisa, A. Esca și alții. Îi informează prin viu grai — iar opinia publică prin articole și scrieri — asupra stărilor de fapt din Ardeal, unde românii erau mobilizați în masă și trimiși să moară pe fronturile de luptă pentru o cauză nedreaptă și care nu era a lor.

A luat parte, aducîndu-și contribuția sa, la toate marile manifestații publice alături de N. Iorga, N. Filipescu, Barbu Delavrancea, Vasile Lucaciu, O. Goga și alții pentru ieșirea din neutralitate și intrarea României în război alături de Antantă.

Pe lîngă activitatea publicistică desfășurată în diferitele ziare și reviste din țară, el fondează, împreună cu prietenii ardeleni refugiați C. Bucșan și G. Popp, săptămînalul politic-cultural „Tribuna". Acesta apare la început anonim „sub îngrijirea unui comitet" (din care O. Ghibu făcea parte, avînd pseudonimul cu care mai iscălise articole și în alte ziare și reviste, Dr. G. Sima) și apoi, sub numele direct al fondatorilor, înscris pe frontispiciul revistei. Primul număr al „Tribunei" este datat 20 martie 1915, iar ieșirea din anonimat s-a făcut la 17 ianuarie 1916. Apărute

16041

BIBLIOTECA BUCUREȘTI

cu regularitate pînă la intrarea României în război, cele 68 de numere constituie o importantă sursă de informare asupra acțiunilor politice duse în perioada 1915—1916 pentru mobilizarea opiniei publice în vederea ieșirii din neutralitate și a intrării în război alături de Antantă. Din coloanele ei reiese cu claritate felul în care refugiații ardeleni, alături de comitetul de conducere al revistei și în primul rînd O. Ghibu — înțelegeau să se angajeze, fără reticențe, în lupta pentru cauza nobilă pe care și-o însușiseră integral — eliberarea Ardealului și Unirea.

Dealtfel, titlul unora dintre articolele publicate de O. Ghibu în „Tribuna" sînt concludente: Școala românească din Ardeal în serviciul ideii de stat maghiar; Spre împărăția întunericului; Contribuții la istoria anului 1915 în România; O privire asupra activității „Ligii culturale"; Bisericile românești din Ardeal; Scrisoare de aderare la acțiunea Federației unioniste *(împreună cu C. Bucșan, P. Bucșan, I. Enescu, A. Esca, O. Goga, I. Grămadă, A. Imbroane, D. Marmeliuc, C. R. Munteanu, V. C. Osvadă, G. Popp, G. Rotică, I. Șchiopul, E. Șlușanschi, Oct. C. Tăslăuanu, G. Topan);* După un an de neutralitate; Organizarea ardelenilor; În atenția dlui O. Goga; România oficială și învățătorii transilvăneni refugiați; Comemorarea lui Gheorghe Lazăr; *Necroloage despre* mitropolitul Ioan Mețianu, episcopul Vasile Hosu, Virgil Onițiu; Noul academician: dr. Ioan Lupaș; Sub cupola nemuririi: G. Coșbuc și I. Nistor la Academia Română; Centenarul lui C. A. Rosetti; *etc. etc. Toate sînt scrise cu scopul marcării prezenței și participării ardelenilor în viața social-politică și culturală a țării, de care autoritatea de stat trebuia să ia cunoștință și să țină seama pentru urgentarea intrării în război. Tot acum, O. Ghibu publică multe articole și la alte ziare și reviste ca „Epoca", „Universul", „Revista generală a învățămîntului", „Gazeta ostașilor" și altele.*

O dovadă peremptorie a răsunetului pe care îl stîrnea activitatea lui O. Ghibu o constituie faptul că în anul 1915, Curtea marțială maghiară din Cluj îl condamnă la moarte pentru „înaltă trădare" de care se face vinovat, pe lîngă „dezertare", prin publicistica sa militantă.

Activitatea sa din 1915—1916 cunoaște o deosebită amploare și complexitate, nefiind neglijate nici un moment preocupările sale pedagogice și științifice. Vede acum la București lumina tiparului Școala românească în Transil-

vania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală *(București, Tip. C. Göbl, 1915), de asemenea* Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria *(București, Tip. N. Stroilă, 1915), lucrări de mare răsunet în cadrul acțiunilor pentru intrarea României în război.*

O a treia lucrare apărută în aceeași perioadă este Școalele germane din România *(București, Tip. C. Sfetea, 1916). Pentru realizarea acestei cărți într-un spirit autentic științific, în ciuda multiplelor sale acțiuni și preocupări, O. Ghibu nu pregetă să pornească prin țară pentru a analiza la fața locului școlile germane din România și numai după ce s-a convins de realitate, vizitînd fiecare școală germană, și-a întocmit sinteza, recomandînd (la două luni după intrarea României în război!) cele mai nimerite soluții pentru îmbunătățirea învățămîntului german la noi. (A se vedea elogioasa și totodată semnificativa recenzie a lui N. Iorga din „Neamul Românesc", oct. 1916.)*

Dar lucrarea sa științifică de permanentă valoare, de care s-a folosit și G. Călinescu în celebra sa Istorie a literaturii române, *este* Din istoria literaturii didactice românești, *în trei volume: I.* Bucoavnele; *II.* Abecedarele din Transilvania; *III.* Cărțile de citire din Transilvania *(București, Academia Română, 1916, în 8°, 359 p.). Lucrarea a fost publicată mai întîi în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Literare, 1915—1916." Seria II, Tom. XXXVIII, pag. 1—141; 143—231; 233—359, referatul de publicare fiind făcut de I. Bianu, membru al Academiei, directorul Bibliotecii Academiei și președintele acesteia la un momnet dat: „Lucrarea Dlui Dr. O. Ghibu [...] face începutul unui șir de studii istorice de cea mai mare însemnătate pentru cunoașterea progreselor și a fazelor de dezvoltare ale atît de întîrziatei noastre instrucțiuni naționale. Studiul prezentat acum de Dl Ghibu spre publicare, este făcut cu toată competența pedagogică desăvîrșită a autorului, pe baza cercetării conștiincioase a întregului material de cărți ce s-a putut găsi în bibliotecile noastre și cu deosebire într-a Academiei. Din această cauză lucrarea merită să fie publicată în Memoriile Secțiunii literare".*

Intrarea României în război, în august 1916, schimbă cu totul mersul evenimentelor și curgerea vieților omenești. La începutul războiului, O. Ghibu se angajează voluntar în armata română. Înainte de a-și face instruirea militară,

însă, mersul defavorabil al războiului îl obligă să se refugieze cu familia în Moldova.

După căderea Bucureștilor se hotărăște ca împreună cu Octavian Goga să plece pentru propagandă în apusul Europei, însă nu poate realiza acest plan și rămîne în Moldova, acționînd cu aceeași determinare și intensitate din totdeauna, nu o dată punîndu-și viața în pericol, pentru realizarea aceluiași ideal de frunte — Unirea. În refugiu, scoate ziarul „Ardealul" schimbat apoi în „România Nouă", organ de luptă pentru unirea tuturor românilor", în care, cu aceeași pasiune și însuflețire pe care le punea în fiecare act de viață, s-a preocupat de tot ceea ce putea să constituie o legătură, un îndemn, un sprijin, un avînt pentru izbînda și îndeplinirea Unirii.

*

* *

După unirea Ardealului cu România, consfințită prin Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, Onisifor Ghibu revine la Sibiu, capitala politico-administrativă a Transilvaniei unite cu țara, sediul Consiliului Dirigent. În acest organ conducător al treburilor Transilvaniei, fusese numit secretar general al Resortului de instrucție al Consiliului Dirigent și deputat în Marele Sfat. În calitatea de secretar general la Instrucție, i se încredințează una dintre sarcinile cele mai grele și mai ales de răspundere față de întreaga țară, aceea de a organiza învățămîntul românesc de toate gradele din Transilvania, într-o vreme în care Tratatul de pace nu era încă încheiat, opinia publică mondială era sensibilizată în urmărirea felului în care românii vor putea rezolva problemele uriașe impuse de noua stare de lucruri, iar populația a cărei viață trebuie să meargă înainte, aștepta reorganizarea și revenirea la normal a activității din toate domeniile. Era, deci, cu atît mai important să se creeze un învățămînt românesc în care învățătura cunoștințelor științifice să se completeze cu normele educative cele mai potrivite în așa fel, încît tinerele generații să crească în spiritul sănătos al participării utile la viața obștească, și cu o elevată conștiință patriotică.

Lăsîndu-i-se mînă liberă atît din partea Consiliului Dirigent cît și a șefilor lui direcți de resort (Vasile Goldiș și apoi Valeriu Branișteș), cu dîrzenia și operativitatea cunoscută, O. Ghibu a ales dintre oamenii pe care-i cunoștea

pe revizorii și inspectorii școlari pentru fiecare județ, a inițiat cursuri de pregătire pentru viitorii profesori secundari, s-a interesat de problemele gospodărești ale școlilor de toate categoriile, astfel încît, în mai puțină vreme decît ar fi crezut oricine, activitatea didactică a intrat aproape într-un făgaș normal.

În Bibliografia *sa, anul 1919 figurează cu o singură lucrare, scrisă în colaborare cu I. Matei:* Decret nr. 13869/1919 privitor la reorganizarea învățămîntului primar de supt autoritatea Consiliului Dirigent român din Transilvania. *Sibiu, Tip. Carpați 1919, în 8°, 15 p.*

Organizarea învățămîntului de toate gradele în Transilvania în anul 1919 reprezintă o operă de însemnătate națională, pentru că evoluția ulterioară a învățămîntului a depins de aceste începuturi, ceea ce îl desenează pe O. Ghibu ca pe unul din ctitorii învățămîntului din Transilvania de imediat după Unire. Însemnătatea lucrării din 1919 ca și numeroasele circulare și decrete pe care le publică în „Gazeta oficială a Consiliului Dirigent" este relevată în lapidarele cuvinte dintr-un memoriu adresat Ministerului Învățămîntului și Culturii, în anul 1959/60: „În calitatea mea de conducător al învățămîntului de toate gradele din Transilvania autonomă, am fost călăuzit de principiul democratizării largi a lui, în sensul înființării unei serii întregi de școale cu caracter practic, de utilitate populară, cum sînt: școlile agricole, comerciale, industriale, miniere etc., care să crească forțele necesare pentru exploatarea tuturor bogățiilor Ardealului, Banatului și fostelor părți ungurești [...] am înființat și în scurtul timp de un an și 6 luni cît am funcționat în calitatea de mai sus, un număr considerabil de școli noi. Printre altele și Politehnica din Timișoara, al cărei cel dintîi buget a fost stabilit și semnat de mine".

Un alt paragraf consemnează unul din aspectele fundamentale ale politicii sale de „democratizare largă" a învățămîntului transilvan, stipulînd drepturile minorităților naționale: „Am stabilit, de asemenea, jaloane juste pentru politica școlară față de minoritățile etnice, căutînd să împac pretențiunile drepte ale acestora cu interesele permanente ale noului stat. Din nenorocire guvernările de mai tîrziu au inaugurat alte metode, care au creat stări de lucruri și stări sufletești deopotrivă de păgubitoare și pentru minorități și pentru stat".

Din însărcinarea Consiliului Dirigent a preluat, de la reprezentanții statului austro-maghiar în derută, Universitatea din Cluj și în calitatea sa de director al învățămîntului superior ardelean a luat primele măsuri în vederea organizării noii Universități românești, înființînd o comisie universitară specială, constituită din profesori de la toate universitățile din România întregită. Din această comisie prezidată de profesorul Sextil Pușcariu, devenit apoi primul rector al Universității din Cluj, Onisifor Ghibu a făcut parte ca membru.

Cred că este bine să se știe că preluarea Universității din Cluj pe seama statului român nu a reprezentat numai un act de simplă administrație realizată printr-un proces-verbal de predare-preluare, ci a constituit un însemnat act politic înfăptuit înainte de terminarea Conferinței de pace de la Paris. Reușita acestui act, dovedită de felul în care Universitatea românească a funcționat, a constituit dovada maturității unui popor pe care numai împrejurările istorice vitrege îl împiedecaseră să o aibă mai demult.

În legătură cu preluarea Universității, O. Ghibu povestește într-un alt text, necuprins în volumul de față, următoarele: „La primul meu contact cu V. Braniște (succesorul lui V. Goldiș la Resortul instrucțiunii publice) eu i-am pus printre altele problema preluării Universității din Cluj și a organizării ei ca instituție românească, cu respectarea cît mai umană și a conlocuitorilor de altă limbă ai Transilvaniei. Dar noul șef mi-a declarat în mod cu totul deschis că el nu împărtășește vederile mele. Consecința a fost că mi-am prezentat imediat demisia din postul ce dețineam, declarînd că nu înțeleg un Ardeal românesc cu o Universitate rămasă de la vechiul regim și condusă în spiritul aceluia. Braniște a rămas uluit de afrontul meu categoric, fiind însă un om superior m-a privit îndelung și apoi mi-a răspuns: «Nici vorbă nu poate fi de demisia Dtale pe care o resping categoric. Eu sînt contra preluării Universității maghiare și a înființării unei universități românești, fiindcă mi se pare că nu am putea să creăm într-un timp scurt o universitate serioasă. Dar dacă Dta crezi că o putem face, ia-ți această răspundere în fața poporului, și a istoriei, și eu te las pe Dta să procedezi cu depline puteri. Îți dau cuvîntul meu de onoare că nu te voi împiedica de la luarea nici unei măsuri, chiar cînd voi fi convins că greșești, și că mă voi socoti cel mai fericit muritor dacă vei

reuși cu gîndul Dtale». Ln întrebarea categorică a lui Braniște dacă îmi iau, personal, toată răspunderea am răspuns tot atît de categoric: Da! . . . Și Braniște și-a ținut cuvîntul de bărbat și de cavaler. Și mi l-am ținut și eu".

Aceste fapte sînt consemnate și în marea lucrare a lui Alexandru Biró intitulată Erdely Magyar Egyeteme (Universitatea maghiară a Ardealului), *apărută la Cluj în anul 1941 din care spicuim cîteva fragmente: „Secretarul de stat al Resortului Instrucțiunii din Sibiu se face foc pentru românizarea imediată [este vorba de instituțiile universitare] și de fapt, la cîteva luni ideea e pusă în aplicare [. . .]. Măsurile luate de Ghibu, pregătite temeinic, au asigurat într-adevăr continuarea netulburată a activității în institutele universitare preluate pe seama statului român [. . .]. Cei mai mulți [dintre conducătorii ardeleni] accentuau nevoia de a se păstra [noii universități] caracterul ardelenesc. [. . .]. În fața acestor propuneri, Ghibu aduce alte soluții [. . .]. Cu cunoscuta-i stăruință și abilitate, el a reușit și de astădată să-și impună punctul de vedere nu numai împotriva opiniilor ardelenilor, ci și ale celor din vechiul Regat . . . (care ar fi dorit să facă la Cluj o universitate după calapodul celei de la București sau de la Iași . . .). Într-adevăr, întemeietorii Universității românești din Cluj au făcut eforturi, cu o străduință vrednică de laudă, să înlăture această greșeală [. . .]. În principiile puse de ei la temelia noului așezămînt se evidențiază într-o mare măsură simțul de răspundere al Consiliului Dirigent și al Comisiei universitare [. . .]. Activitatea noii universități a început în împrejurări cît se poate de favorabile. Cursurile au fost inaugurate la 3 noiembrie 1919, cu un corp profesoral foarte bun. Cea mai mare parte a profesorilor sînt la catedre, iar numărul studenților întrece și cele mai îndrăznețe speranțe. Nici din punct de vedere material nu se duce lipsă, căci Consiliul Dirigent a votat 50 milioane lei pentru Universitate [. . .]. Importanța sa națională și socială românească [a activității Universității] a fost pretutindeni apreciată și recunoscută. Această recunoaștere este întru totul întemeiată. Profesorii au urmărit cu o atenție neîntreruptă cele mai însemnate manifestări ale vieții românești în Ardeal. Cei mai zeloși cercetători ai problemelor bisericești, culturale, sociale și sanitare ale românilor ardeleni au fost tocmai profesorii U-*

niversității din Cluj. Îndeosebi, profesorii de la Litere și Medicină s-au remarcat prin felul în care au pus și au examinat aceste probleme și prin rezolvarea lor".

O. Ghibu nu s-a mulțumit numai cu „preluarea" Universității de la fostele autorități, ci a condus — cel puțin la început — activitatea de realizare și organizare a noii Universități, în cadrul căreia s-au creat o serie întreagă de institute noi între care Institutul de Speologie — unic în lume, Institutul de Educație fizică — mutat apoi la București, cel de Igienă (Institutul Pasteur), Muzeul Limbii Române etc. S-a creat noua Grădină Botanică, din care profesorul Al. Borza, întemeietorul ei, a făcut una dintre cele mai frumoase grădini botanice din lume, și se puseseră bazele unei „Cetăți universitare" (planurile fiind chiar făcute de arhitectul Cezar Popovici de la Viena) în care ar fi încadrat toate institutele amintite și în plus altele, penru care se și alocase suma de 50 de milioane lei. Dar proiectul n-a mai putut prinde viață, în urma schimbărilor politice din acea vreme. Și spune O. Ghibu: „Am încercat una din cele mai mari emoții ale vieții mele dînd zilele trecute, printre hîrtiile mele vechi, peste adresa semnată de mine, prin care anunțam Rectoratul Universității despre acest din urmă fapt atît de grăitor".

Tot în 1919, O. Ghibu înființează în vederea unei educații cît mai corespunzătoare a viitorilor profesori secundari Colegiul Latin, desființat, însă, după scurtă vreme. În 1939 s-a făcut o încercare de reînființare a lui de către ministrul Instrucțiunii de atunci, I. Petrovici, sub forma „Școalei normale superioare".

Odată cu preluarea Universității, Onisifor Ghibu a preluat și Teatrul și Opera Națională din Cluj și Conservatorul din Cluj la a cărui organizare și-a adus o contribuție însemnată. Iată ce spune într-o scrisoare adresată lui O. Ghibu, prietenul său din tinerețe, artistul poporului Tiberiu Brediceanu, a cărui operă de ridicare a muzicii românești prin culegerile de cîntece și melodii populare ca și prin creațiile proprii a făcut cunoscută muzica românească în întreaga lume: „Pe această reciprocă încredere bazați, mai tîrziu soarta ne-a adus la însemnate colaborări, precum a fost cea de la Resortul Cultelor și Instrucțiunii din timpul Consiliului Dirigent, cînd mai cu seamă sprijinul tău la înființarea Teatrului Național, a Operei Naționale și a Conservatorului de muzică și artă drama-

tică din Cluj a fost de-a dreptul hotărîtor. Căci, fără energica ta intervenție pentru asigurarea posibilităților de activare românească în principalele întocmiri de teatru și conservator, niciodată amintitele așezăminte nu ar fi putut lua ființă, nici să dezvolte și să împlinească acea misiune educativă, pe care am înfăptuit-o în acei ani neuitați".

In anul 1919 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar în 1922 președinte al secției școlare a „Astrei".

Era o recunoaștere a activității și competenței sale științifice, ilustrată prin publicațiile sale și în munca depusă pentru ridicarea vieții școlare din România.

In același an (1919) devine profesor de pedagogie și istoria pedagogiei la Universitatea din Cluj, unde funcționează timp de 26 de ani, pînă la 22 martie 1945, pensionarea făcîndu-i-se în septembrie 1947.

Universitatea din Cluj, „ca un copil al său", l-a preocupat pe O. Ghibu toată viața, preocupare transpusă într-o serie de lucrări, care s-au bucurat de o aparte apreciere: Universitatea din Cluj și institutele ei de educație, *Cluj, Tip. „Ardealul", 1922;* Universitatea Românească a Daciei Superioare. Cu prilejul a 5 ani de activitate. *Cluj, Tip. „Viața", 1924;* Universitatea Daciei Superioare, *București, Tip. „Cultura Națională", 1929. Despre această din urmă carte, Al. Hodoș a scris în „Universul": „Am răsfoit această publicație utilă, scrisă cu pasiune pentru adevăr și cu o remarcabilă erudiție istorică, reținînd momentele de căpetenie ale unui lung cortegiu de frămîntări pentru drepturile noastre, la capătul cărora am reușit să înscriem biruința completă a cugetului românesc, liberat din grelele cătușe ale înstrăinării. Strămoșii noștri s-au zbătut, generații de-a rîndul, pentru a vedea întemeindu-se o universitate românească în Ardeal. Aceasta prin urmare nu-i fructul neașteptat al unei întîmplări norocoase ci o veche revendicare a sufletelor românești dornice de lumină, care ne-a fost mereu refuzată de asupritorii noștri politici".*

Totodată a publicat și alte lucrări, de pedagogie și cultură, dintre care selectăm cîteva titluri: Cea dintîi statistică a învățămîntului din România întreagă, *Cluj, Tip. Lapkiado, 1925;* Portrete pedagogice, *București, Tip. „Universala", 1927;* Contribuțiuni la istoria poeziei noastre populare și culte, *București, Academia Română, 1934;*

Doisprezece ani de pedagogie românească (1919—1930), *București, Tip. „Bucovina", 1938;* O spovedanie. Pe marginea unei scrisori primite de la un grup de pedagogi bucureșteni, *Cluj, Tip. „Cultura", 1938.*

În ceea ce privește activitatea lui O. Ghibu ca profesor de pedagogie, decît să încerc să fac personal cîteva considerații care în afara dragostei și respectului pentru cel pe care îl socotesc ca pe un părinte al meu să nu aducă nimic substanțial, mi se pare mai potrivit să reiau cîteva fragmente din articolul lui Ioan N. Ciolan, publicat în „Revista de pedagogie" nr. 6, iunie 1973 intitulat 90 de ani de la nașterea pedagogului Onisifor Ghibu: *„A ocupat cea de-a doua catedră de pedagogie [la Universitatea din Cluj] înființată, sui generis, de el și anume Catedra de «Pedagogie românească» în cadrul căreia a ținut și cursuri de «Istoria Pedagogiei Românești». Era foarte ușor ca un profesor de pedagogie și istoria pedagogiei să predea un curs frumos și atrăgător de «Pedagogie generală și istoria pedagogiei universale» avînd la îndemînă bogata bibliografie universală a ambelor discipline, era însă mai greu să faci un curs de pedagogie și istoria pedagogiei românești, în care să vorbești despre pedagogii români și despre gîndirea lor pedagogică, domeniu în care nu există încă elaborate studii și lucrări de pedagogie și istorie a pedagogiei românești, care îndreptățesc cu prisosință reînființarea catedrei de pedagogie și istoria pedagogiei românești.*

Dacă nu aveam pedagogi de renume mondial profesorul reușea să schițeze tot ce putea fi considerat pedagogic și educativ în operele scriitorilor și ale oamenilor de școală români, de la cronicari pînă în zilele noastre. Operația nu era deloc ușoară, dar era plină de consecințe pozitive pentru profesor și studenți. La Ghibu nu se audia un curs: se colabora la reconstituirea istoriei culturale a românilor, se alcătuia un inventar al valorilor spirituale specific românești [. . .].

O caracteristică cu totul deosebită a cursului profesorului Ghibu era stricta și nedezmințita lui grefare pe actualitatea vie. Nu exista eveniment intern sau internațional important, nu exista apariție de scriere, de curent, de mișcare ideologică sau fapte social-culturale noi, ca să nu fie imediat comentate, criticate, exploatate în folosul unei cît

mai bune înțelegeri de către auditori, a actualității. Studenții aveau de făcut lucrări ieșite din comun: nu li se cerea buchea cărții, li se cerea o gîndire proprie. Oricît ar fi fost de timidă, de simplă această gîndire, ea trebuia zgîndărită, încurajată și pusă la lucru. Trebuia să descoperi că poți gîndi singur, fără aportul cărților citite, fără să-ți amintești cursurile audiate.

Iată și cîteva din ideile pedagogice ale profesorului Ghibu difuzate în activitatea sa de director al seminarului: Școala unui popor nu se poate copia după aceea a altui popor; ea trebuie să se nască din înseși trebuințele poporului.

Nu pornim de la pedagogie, ci de la popor, de la ce este el și ce trebuie să fie.

Nu credem în pedagogie ci în personalitatea profesorului. Școala e profesorul. Vrem să creștem profesori cît mai buni. Dar ce este un profesor bun? Un savant, un erudit, un meșter metodician, un pedagog? Desigur din toate cîte ceva. Dar mai presus de orice un caracter, un patriot, un părinte, un erou al spiritului, un ostaș, un exemplu, un educator ... Savantul se formează în laboratoare, în seminarii, în biblioteci; pedagogul în școală, în contact cu dascălii, cu elevii, cu părinții, cu viața. Profesorul nu trebuie să fie nici un simplu învățat, nici simplu pedagog, ci educator. Educator al elevilor, al părinților, al societății, al națiunii.

Numai printr-o educație sănătoasă și robustă ne putem ridica din marasmul aproape general al zilei de astăzi, educație pe care n-o putem dobîndi nici prin continui improvizări, nici prin copieri de idei și de sisteme străine, nici printr-un tradiționalism strîmt, ci prin înnoirea, înmulțirea și încordarea eroică a tuturor forțelor bune ascunse în ființa poporului și prin îndrumarea conștientă și unitară a lor spre ținte limpezi trăite pe plan larg de întreaga națiune. [...]

El concepea o pedagogie românească dinamică, vie, care trebuie să se adapteze noilor forme de viață ale națiunii, determinate de schimbările radicale și profunde, de restructurările sociale, economice și politice ale timpurilor care se impun cu necesitate tuturor națiunilor lumii și de la care cei ce se abat rămîn înapoia poporului și sînt sortiți pierzării.

Prin tot ce a realizat, profesorul Onisifor Ghibu rămîne unul din creatorii pedagogiei românești".

După părăsirea funcției de secretar al resortului de Instrucție din cadrul Consiliului Dirigent, care s-a și dizolvat la scurtă vreme după aceea, își duce activitatea la catedră, dar, în conformitate cu conceptul său despre lume și viață, nu rămîne numai la aceste preocupări didactice, ci le îmbină cu cele ale vieții publice: „Cu cît treburile publice ale neamului și țării mele mergeau mai rău (ruinate de politicianismul!) cu atît mai mult mă simțeam dator să nu stau cu mîinile încrucișate, privind impasibil cum se năruie cel mai minunat vis al meu și al înaintașilor. Avem convingerea adîncă, că imobilitatea mea ar echivala cu o veritabilă crimă".

Intr-adevăr, profesorul O. Ghibu n-a rămas pe „dinafara" marilor acțiuni cultural-politice nici după înfăptuirea actului Unirii. Numai că, fără a intra efectiv în vîltoarea vieții politice dezlănțuită de așa-zisele „partide istorice" după unire, Ghibu n-a înțeles întotdeauna just sensul real al anumitor acțiuni. Așa de pildă, dacă a intuit fără greșeală necesitatea, momentul și modul în care trebuia preluată universitatea din Cluj din mîinile guvernanților de odinioară, datorită unei insuficiente înțelegeri a contextului politic intern și extern ce a urmat actului unirii, O. Ghibu a manifestat adesea rezerve cu privire la oportunitatea desființării Consiliului Dirigent. Această atitudine îngust-regionalistă — surprinzătoare și în contradicție cu întreaga sa activitate anterioară — trebuie, desigur, pusă în legătură cu aversiunea ce o avea față de „politicianism" și întregul său cortegiu de racile care au invadat Transilvania după 1918. Aversiunea pentru căpătuiala prin politică și pentru tot ce însemna politică militantă în România interbelică îl obsedează pînă la indignare, fiind în măsură de a-l îndepărta de cei mai apropiați prieteni. Cazul vechiului său tovarăș de luptă și idealuri O. Goga este grăitor în acest sens. Deși, în principiu, inițial adept al menținerii poetului la marginea „vîltorii", a neangajării lui nemijlocit în viața politică, Ghibu — în urma admirabilei profesiuni de credință exprimată de O. Goga, în Pro domo (1910) *— îl acceptă integrat în lupta politică, în calitate de* poet *militant. Aceasta însă* numai *pînă la Unire, adică într-o perioadă în care, slujind cel mai mare ideal al unui popor, întreg poporul, cu toate forțele sale, era chemat*

să-și aducă aportul la înfăptuirea acestui ideal. După 1918 însă, în condițiile social-politice de atunci, activitatea liderilor politici primește un cu totul alt caracter și scop, pe care intransigentul Ghibu nu le mai poate accepta: „Astfel nu poate fi de mirare că la 1924, determinat de un complex de probleme care interesau și Universitatea, am adresat două scrisori deschise celui mai bun prieten al meu de pînă atunci (lui Octavian Goga!) care după părerea mea se făcuse în mare măsură vinovat în legătură cu inundarea Ardealului de politicianism, implorîndu-l să-și dea seama de urmările nefaste ale acestuia și să se situeze pe o altă poziție. Cele două scrisori s-au publicat în cel mai răspîndit ziar din Ardeal, însoțite de un mare număr de documente. Ulterior s-au tipărit și într-o broșură intitulată: După cinci ani de la Unire. De ce mergem spre dezastru? Două scrisori deschise adresate Dlui Octavian Goga, fost ministru. Însoțite de documente *(Cluj, 1924, 147 pagini).*

Demersul acesta al meu a avut un răsunet semnificativ în opinia publică ardeleană și n-a fost lipsit de o inițiativă fără precedent în istoria noastră politică. Lui i se datoresc așa numitele pe atunci «Conferințe politice» [...] la care au fost invitate o serie de personalități politice reprezentative ale Ardealului spre a-și supune discuției publice a o sută de intelectuali clujeni, ideile și soluțiile în legătură cu stîrpirea politicianismului partidelor și cu crearea unui «front democratic unic»".

Intre anii 1924—1926 a făcut parte ca membru, din Comitetul de redacție al revistei „Societatea de mîine" (Cluj), întemeiată de Ion Clopoțel care, într-un portret al lui O. Ghibu în curs de apariție la „Revista Arhivelor", spune între altele:

„Într-un ceas de necesitate, în a edita un almanah al presei române transilvane, mi-am dat seama că nu vom izbuti să realizăm acest obiectiv fără contribuția lui O. Ghibu. Și într-adevăr grație materialelor furnizate de el, iscălite sau anonime, am asigurat almanahului din 1926 un succes de prim ordin. De asemenea mi-am dat seama că în comitetul de direcție al revistei de probleme sociale «Societatea de mîine» Onisifor Ghibu are din primul moment un cuvînt de spus [...]. Ghibu se potrivea loial imperativelor unei redacții progresiste radicale, democratice, știind să aducă aportul său, întotdeauna binevenit. De la o zi la alta puteai obține de la el un studiu temeinic de 20 de pagini,

perfect demonstrat și închegat, grație arhivei bogate și bibliotecii sale documentare atît de bine puse la punct.

Am experimentat personal această disponibilitate fecundă și promptitudine de executare, în feluritele mele funcții la Cluj, de pildă ca președinte al Sindicatului presei române din Ardeal și Banat, ca director al ziarului «Patria» și ca redactor șef al «Societății de mîine». Deseori mă găseam în strîmtori, obligat să răspund dezideratelor publice, să realizez proiecte și obligații presante. Cui să te adresezi în viteza impusă? Cea mai pregătită figură clujeană era profesorul, debaterul și publicistul Onisifor Ghibu gata să indice soluții competente, în timp util, la nivel ridicat și fără greș. Așa s-a întîmplat și cînd am fondat Biblioteca ziaristică a Sindicatului ziariștilor transilvani. Totdeauna exercitatul om de condei s-a dovedit factorul chemat să dea o mînă de ajutor în fața sarcinilor publice. Ne prezenta și articole din inițiativa proprie, pe care i le publicam dată fiind larghețea de înfățișare a opiniilor, liberalismul studiilor de bună-credință și întotdeauna, mai presus de interesele particulare de trib ale partidelor politice. Era indicat ca o personalitate atît de marcantă ca a sa să fie mereu prezentată în circuitul valorilor creatoare, pozitive".

In repetate rînduri, guvernele țării au făcut apel la cunoștințele și priceperea lui O. Ghibu în problemele culturale și cele privitoare la naționalitățile conlocuitoare. Astfel, în 1931, guvernul N. Iorga îl numește președinte al Comisiunii pentru studiul problemei „Statusului romano-catolic ardelean"; același guvern îl numește delegat special al său pe lîngă Vatican în chestiunea Statusului romano-catolic ardelean. A dus o luptă permanentă împotriva Concordatului cu Vaticanul.

Mai tîrziu a primit o serie întreagă de însărcinări din partea Ministerelor de Instrucție, Culte, Sănătate Publică etc. în legătură cu problemele ordinelor călugărești maghiare din Transilvania și a felului în care dau folosință bunurilor lor.

Dîndu-și seama că dezbinarea confesională a românilor, durînd de mai bine de două secole, nu duce decît la slăbirea rîndurilor și la scăderea forței de apărare a unității țării, O. Ghibu a militat consecvent pentru o unire religioasă a tuturor românilor.

In legătură cu aceste probleme, a publicat sute de arti-

cole și zeci de volume, dintre care amintim Catolicismul unguresc în Transilvania și Politica religioasă a Statului Român, *Cluj, 1924, despre care Lucian Blaga apreciind și el necesitatea unificării celor două biserici române scria: „... Cartea Dlui Ghibu este chemată să atragă înainte de toate atenția asupra unor nedreptăți istorice și asupra unei situații care nu mai poate să dureze fără de primejduirea intereselor de stat. Sînt aici lucruri la care nimenea nu s-a gîndit pînă acum. În chestiuni de acestea sîntem de o naivitate dumnezeiască".*

Titlurile celorlalte publicații vorbesc de la sine asupra conținutului lor. Spicuim cîteva: O imperioasă problemă națională: Unitatea religioasă a Românilor, *Beiuș, 1931;* Un anacronism și o sfidare: Statul romano-catolic ardelean, *Cluj, 1931;* O grea moștenire hărăzită de ultimele guvernări: Acordul de la Roma, *București, 1923;* Acte și documente privitoare la Statusul romano-catolic ardelean, *Cluj, 1933;* Nulitatea Concordatului dintre România și Sf. Scaun, *Cluj, 1935;* Pe urmele împăratului Constantin cel Mare. O datorie imperioasă a zilei de astăzi, *Brașov, 1936;* Sfinții unguri din România, *București, 1936;* Ordinul canonic premonstratens din România — un instrument în serviciul revizionismului maghiar, *București, 1936;* Ordinul Franciscanilor conventuali (Minoriții) din Transilvania, *2 vol., București, 1937 și 1938.*

Toate aceste lupte și campanii duse în presă, prin publicarea de volume și de documente, prin polemici uneori foarte ascuțite, reprezentînd mii și mii de pagini, zeci și sute de articole și volume, au fost duse cu cea mai mare bună credință, cu sacrificii personale și absolut dezinteres material, cu forță, perseverență, și întotdeauna cu erudiție, sinceritate și grijă pentru respectarea adevărului, avînd la bază grija pentru țara și poporul său, aducîndu-i simpatia celor mulți, funcționari din ministerele interesate, învățători și profesori, mulți din foștii lui elevi și studenți care îl cunoșteau de la catedră, preoți, studenți etc., dar și dușmănia cercurilor revanșarde și a multor oameni politici, mulți dintre ei acuzați direct de participare la acțiunile de slăbire a puterilor statului. Onisifor Ghibu în toată viața și activitatea lui a fost condus de dragostea nețărmurită pentru țara și poporul din care făcea parte, de necesitatea luptei fiecăruia dintre fiii acestui popor pentru realizarea și menținerea unității naționale, de respectarea

tuturor celorlalte națiuni, de acordarea drepturilor naționalităților conlocuitoare de a se dezvolta potrivit specificului fiecăreia, dar cu respectarea autorității statului din care făcea parte.

Cît privește concepția sa asupra drepturilor de care trebuiau să se bucure în cadrul statului român naționalitățile conlocuitoare din Ardeal, iată cîteva mărturii concludente: un student maghiar publică în 1934, cu prilejul aniversării lui O. Ghibu la 50 de ani, în gazeta „Ellenzék" următoarele: „Profesorul O.G. întrebuințează cuvinte frumoase. Vorbește adesea despre misiunea sfîntă a profesorului, despre obiectivele înalte ale chemării sale și despre activitatea lui menită să îndrepte omenirea. Uneori face digresiuni foarte interesante în chestiuni de actualitate.

Față de elevii minoritari pretinde ca profesorii de liceu să manifeste aceeași atitudine ca și față de elevii români [...]. Să se simtă bine în institutele de stat ...".

Spicuim din gazeta „Siebenbürgisch-Deutsche Tagespost", Sibiu, 21 martie, 1924: „... După revoluția din 1918, a fost numit de Consiliul Dirigent, secretar de stat și este unul din purtătorii acelei politici școlare liberale, de care s-au bucurat atunci minoritățile din România", iar ziarul „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" (nr. 15, XII. 1925) scrie: „În timpul din urmă se înmulțesc din fericire și în tabăra românească, astfel de voci și noi salutăm din adîncul inimii faptul că și un om cu autoritatea Profesorului O. Ghibu se înșiră în rîndurile acelora cari își ridică, limpede și puternic, glasul, pentru un tratament just și frățesc al minorităților."

Împrejurările și evoluția evenimentelor, i-au dat dreptate lui O. Ghibu, a cărui grijă și luptă permanentă a fost dusă pentru apărarea integrității și unității țării. Prin Dictatul de la Viena i se răpește partea de nord a Ardealului. Onisifor Ghibu ca vicepreședinte al „Comitetului pentru afirmarea vrerilor Ardealului" (din care făceau parte între alții Mihai Beniuc, Bucur Șchiopu, ceferistul Gheorghe Crăciun), participă activ, în luna septembrie, la mișcarea de împotrivire și rezistență a populației din Ardeal față de acest dictat. Într-o serie de adunări și manifestări publice se protestează împotriva „arbitrajului" de la Viena, cerîndu-se păstrarea și apărarea teritoriului nostru din Ardeal. În numele comitetului amintit, O. Ghibu trimite două telegrame lui Carol al II-lea, în care se spunea între altele:

In prima: „Ardealul întreg, înfățișat prin miile de fii ai săi adunați spontan în capitala sa, Cluj, trimite pe această cale celor ce pentru moment dețin destinele țării, expresiunea voinței lor nestrămutate de a respinge cu ultimă hotărîre Dictatul de la Viena. . ." și în cea de a doua: „. . . Nu vrem să ne plecăm Dictatului de la Viena. Cerem demiterea imediată a guvernului care l-a acceptat și formarea unui guvern de rezistență națională, care să reprezinte cu demnitate și energie interesele patriei primejduite".

Cu durere în suflet, O. Ghibu trebuie să părăsească Clujul și să urmeze Universitatea la Sibiu, unde se instalează și va rămîne pînă la moarte. Între anii 1941—1945, dată pînă la care a funcționat ca profesor, depune o activitate susținută în cadrul catedrei de pedagogie. Reînființează la Sibiu „Seminarul pedagogic universitar", pe care îl socotește indispensabil pentru formarea viitoarelor cadre didactice, privindu-l ca pe un atelier de aplicație practică pentru pedagogie și pe care îl pune sub patronajul spiritual al lui Gheorghe Lazăr.

În același timp stăruie să se înființeze în cadrul Universității din Cluj-Sibiu, un Institut de pedagogie și educația națiunii, pe care îl solicită încă din anul 1921, cu stăruința sa caracteristică, aducînd de fiecare dată alte și alte argumente, unele mai valabile decît altele.

În anul 1944 sub numărul 5 al Bibliotecii Institutului de Pedagogie și Educația Națiunii, O. Ghibu publică lucrarea Puncte cardinale pentru o concepție românească a educației, *în care fixează punctul său de vedere într-o sinteză concentrată „tot în acest scop am încercat să fixez deocamdată nu atît o pedagogie sistematică, cît mai mult o seamă de puncte cardinale pentru o concepție românească a educației".*

„Ea este, astfel, și o icoană a momentului istoric actual, așa cum se reflectă în sufletul, în mintea și în voința unui pedagog român de astăzi. Aș putea să adaug că ea reprezintă și gîndirea pedagogică ardeleană de totdeauna — de la Gheorghe Lazăr și pînă astăzi, — al cărei specific nedesmințit a fost identitatea desăvîrșită cu viața și cu destinul românismului de pretutindeni și din toate vremurile".

Pe aceeași linie în 1941, Onisifor Ghibu publicase lucrarea Prolegomena la o educație românească *(sub nr. 3 al Bibliotecii Institutului de Pedagogie și de Educația Națiunii). Voluminoasa lucrare, „mai mult o spovedanie", cu-*

prinde în 895 de pagini o serie de articole, alese cu multă grijă, scrise de O. Ghibu de-a lungul timpului, constituind fiecare „pietre pentru templul educației națiunii".

O ultimă lucrare care trebuie semnalată, publicată înainte de pensionarea sa, este aceea intitulată Preliminarii — privire critică asupra evoluției și directivelor învățământului și educației românești de la 1940 și pînă astăzi. *în care se face o critică foarte vie dar absolut justificată a politicii de învățămînt și educație, sub regimul Antonescu, din care cauză lucrarea a fost condamnată retopirii și pusă sub sechestru. Evenimentele de la 23 August îi oferă ocazia lui O. Ghibu să o scoată de sub sechestru și să o dea din nou publicității sub titlul:* Dictatură și anarhie (Priviri critice asupra evoluției și directivelor învățământului și educației sub regimul Antonescu, 1940—1944), *pe a cărei banderolă scria: „Carte confiscată în toamna anului 1943 de regimul Antonescu, din cauza adevărurilor pe care le cuprindea și pe care nu le putea combate altfel". Unele dintre concluziile din această carte au fost reluate și de ziarul „Scînteia". Cartea se remarcă prin finețea analizei întreprinse asupra obiectului, ca și prin certele calități artistice ale autorului, vădite mai ales în arta portretelor creionate în contururi sigure, sau în aciditatea corosivă a veritabilului pamflet în care se convertesc unele pagini.*

Pînă la eliberarea sa de la catedră, în 1945. O. Ghibu a publicat peste 100 de lucrări în volum și peste 1300 de studii, articole, dări de seamă, însemnări, portrete, puncte de vedere etc. etc.

* * *

Chiar primii ani după scoaterea la pensie, au fost destul de zbuciumați. Intransigența sa morală, luptele angajate în numele înaltelor principii în apărarea cărora reacționa întotdeauna, dragostea de adevăr — care, alături de dragostea de patrie, stătea la baza vieții, gîndirii și activității sale — i-au făcut și mulți dușmani. Convingerea în dreptatea cauzei, în înălțimea acțiunilor sale, făcea din el un adversar de temut, care nu se socotea niciodată învins, pentru care lupta trebuia mereu reluată pînă cînd obținea satisfacția morală deplină.

De o nobilă dezinteresare materială, a trăit în modestie și cumpătare, el ca și familia lui, făcînd din aceste calități alte principii de educație și morală pe care înțelegea să le aplice în primul rînd în familia sa.

Neangajat în politica partidelor, refuzînd toate onorurile și posturile politice pe care i le ofereau prietenii lui ajunși în vîrful piramidei, și-a putut întotdeauna spune părerea asupra tuturor acțiunilor publice, criticînd cu severă dreptate chiar pe cei apropiați lui. Scrisorile sale deschise către Octavian Goga, ca și mulțimea de memorii adresate diferitelor personalități ale vieții publice sînt tot atîtea mărturii ale felului în care, trecînd peste orice considerații personale, cînd împrejurările i-o cereau, O. Ghibu știa să dea o soluție, să îndrepte, să mustre chiar cu toată responsabilitatea, indiferent de consecințe, (unele nici n-au întîrziat să apară). Culegerea acelor scrisori deschise și memorii într-un volum ar constitui o adevărată carte de istorie morală pentru multe din momentele importante ale vieții noastre publice interbelice.

Și cu toate acestea, sau poate tocmai de aceea, era de o mare bunătate, de o caldă sociabilitate și de o adîncă înțelegere omenească întruchipînd astfel noblețea umană pentru care noi, toți oamenii, putem fi mîndri.

Biblioteca — în componența căreia intrau peste 8000 de titluri (multe din ele unicate la noi), manuscrise și documente vechi — și-o îndrăgea ca pe o ființă vie care îl ajuta să treacă dincolo de impasurile singurătății și pe care „o trăia", fiecare carte avînd pentru el o anumită semnificație. Aici culegea substanța vie pentru viața sa de iubitor de țară și popor, pentru lucrările sale de savant educator. Și întocmai ca Xavier de Maistre care a făcut mai de mult o „călătorie în jurul odăii" sale, tot așa și O. Ghibu, făcînd inventarul bibliotecii lui, dar un inventar calitativ, de conținut, a realizat interesante incursiuni în cultura umană, cu prețioase note de contribuție originală, aflate în mulțimea manuscriselor rămase după el. Cunoaștea multe limbi și în toate citea, urmărind problemele care îi solicitau interesul. Reținem cîteva semnificative cuvinte din articolul lui Paul Anghel publicat în „România Literară" din 7. VI. 1973, dată în jurul căreia O. Ghibu ar fi împlinit, dacă trăia, 90 de ani.

„... Profesorul vorbea toate limbile care s-au suprapus succesiv retragerii aureliene din Dacia, deci latina (clasică, populară, medievală), greaca, slavona, germana, maghiara, ca să nu mai pomenim italiana și franceza. Nu le vorbea ca un filolog, deși le utiliza ca atare, le gîndea de fapt, se edifica și ne edifica, gîndindu-le, extrăgînd de pretutin-

deni, din toate orizonturile, argumentele conștiinței și substanței noastre latine".

Deși trăia singur în odaia lui plină de cărți și manuscrise, nu a viețuit ca un schimnic izolat de lume ci în mijlocul oamenilor și cu oamenii, urmărind viața și mersul ei înainte, bucuros de progresele și succesele țării sale, pentru propășirea căreia își dăruise și el întreaga energie.

Îl vizita mereu lume multă, mai tineri și mai vîrstnici, prieteni vechi și cunoscuți mai noi, colaboratori, profesori, foști studenți, cercetători, istorici, pedagogi, scriitori, studenți și doctoranzi, toți veniți să-i ceară o părere, cei mai mulți să-i solicite îndrumări și materiale documentare pentru întocmirea de lucrări. Și niciodată n-a plecat fără să fi primit ceea ce căutase niciunul dintre cei pe care și-i apropiase prin erudiția lui, prin neobosita putere de muncă, prin dorința sa evidentă de a ajuta pe cei ce-l solicitau cu sfatul, cu materiale, cu experiența sa bogată de viață. Prin toate acestea, locuința lui devenise într-adevăr aidoma universităților de odinioară din renașterea italiană, în care toți cei strînși în jurul maestrului, ascultîndu-l și iubindu-l, duceau mai departe noblețea învățăturii. Așa se face că, după cum și-a dorit-o, Ghibu a trăit pînă la moarte ca profesor, ca dascăl, ca educator.

Și în toată această viață, filozofia muncii, a realizării, a luptei, a dăruirii, a înțelegerii mersului lumii înainte, a necesității participării la aceasta, i-au călăuzit existența și l-au făcut să nu se îndoiască niciodată de viitorul strălucit al țării sale.

În anul 1947 și-a pierdut unul dintre copii, iar în anul 1959, după aproape 50 de ani de conviețuire la bine și la rău, l-a părăsit soția lui, ființa superioară care a fost Veturia Ghibu, dar nu s-a plîns niciodată, deși știm sigur că durerea și tristețea îi erau nemărginite. Dar viața trebuie trăită și mai ales muncită și dăruită . . .

În ultimii ani ai vieții s-a ocupat, printre altele, de Gh. Lazăr, de Picu Pătruț, de Gh. Dima, și a scris, cu gîndul la generațiile următoare cîteva volume de memorii, a realizat o parte din portretele și amintirile despre cei pe care i-a cunoscut. O parte doar, dintr-o lungă listă-program pe care și-o întocmise și pentru realizarea căreia i-ar mai fi trebuit încă o viață. Învățat să învingă orice greutate, nu i se părea imposibil să o învingă și pe cea ultimă, a timpului, și scria înainte, înainte . . .

CRIȘAN MIRCIOIU

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Cartea de față, grupînd amintirile despre G. Coșbuc, O. Goga, N. Iorga, S. Pușcariu, V. Pârvan și L. Blaga, reprezintă numai o parte din impresionantul volum al memoriilor lui Onisifor Ghibu. Faptul că însuși autorul a organizat astfel materialul în vederea publicării nu este, desigur, întîmplător. Deși *Cuvîntul* său *înainte* n-o afirmă explicit, totuși, odată cu întoarcerea ultimei file apare evident că selecția acestor cîteva fragmente (dintre atîtea altele asemănătoare) corespunde unui mobil unificator. Și anume, circumscrierea unei arii de problematici indisolubil corelate în continuitatea lor: lupta românilor transilvăneni pentru emancipare națională, apoi, din al doilea deceniu al secolului, trecerea la acțiunea efectivă pentru realizarea Unirii cu Patria-mamă, în sfîrșit lupta pentru înfăptuirea multiseculariului deziderat — înființarea primei Universități românești în Ardeal, ea însăși simbol al unirii tuturor românilor — și transformarea ei într-un focar de cultură de însemnătate națională.

Spre deosebire de volumul cu un mai pronunțat caracter autobiografic *Pe baricadele vieții*, redactat după cum mărturisește autorul „direct la mașină", *Amintirile* au fost înregistrate, pe porțiuni, la magnetofon, de fiecare dată însă în urma revederii cu atenție a vechilor sale carnete de jurnal și a documentelor din arhiva personală. Înregistrările s-au făcut la insistențele familiei în general, și ale fiului mai mare al autorului, Octavian Ghibu, în special, care a și organizat partea lor tehnică. Insistențe cu atît mai necesare cu cît autorul octogenar mărturisea: „Îmi vine greu să-mi adun gîndurile în fața unei mașini fără să văd cum cele spuse de mine pătrund în sufletul ascultătorului. Dați-mi zece oameni cărora să le vorbesc și nu va trebui să o mai iau de atîtea ori de la capăt".

Cunoscînd pe alocuri mai multe variante de redactare (deși trebuie subliniat, fără diferențieri în redarea datelor sau semnificațiilor importante), textul brut al transcrierilor de pe benzi a fost ordonat de editori după cum urmează:

— cînd unul și același eveniment apare înfățișat în două sau mai multe din capitolele *Amintirilor*, s-a păstrat numai versiunea mai dezvoltată dintr-un capitol, în celelalte reținîndu-se doar elementele de referință;

— reluările în simplă repetiție au fost înlăturate tacit;

— pasajele insuficient argumentate într-o primă variantă de înregistrare, asupra cărora autorul n-a mai apucat să revină pentru completarea în detaliu a datelor, au fost, de asemenea, excluse din prezenta ediție. Locul lor apare indicat prin sigla curentă [...].

Cum aceste criterii au fost reținute abia în pregătirea *Amintirilor* pentru publicarea în volum, textul acestora cuprinde unele deosebiri față de fragmentele anterior publicate în diferite reviste.

după cum urmează: despre G. Coşbuc (în „Vatra", Serie nouă, an III, nr. 6/1973, nr. 7/1973, nr. 8/1973, nr. 9/1973); *Amintiri despre Octavian Goga* (în „Steaua", an XXIV, nr. 11/1973); *Nicolae Iorga în Transilvania* (în „Transilvania", an III, nr. 2/1974); despre Sextil Puşcariu (în „Familia", seria V-a, an 9, nr. 9/1973, nr. 10/1973, nr. 12/1973, an 10, nr. 1/1974); despre Lucian Blaga (în „Familia", seria V-a, an 9, nr. 6/1973).

În redarea textului de bază, editorii au recurs la raportarea acestuia la normele ortografice curente, renunţînd la forme ca *personagiu peisagiu, noui* etc., în favoarea formelor lor moderne, cu care, dealtfel, coexistau. S-au respectat în schimb, în spiritul păstrării autenticităţii stilului, chiar formulările mai abrupte, proprii împrejurărilor înregistrării pe benzi.

Mulţumim pe această cale lui Octavian Ghibu atît pentru stăruinţa depusă în realizarea înregistrărilor cît şi pentru aceea, nu mai puţin demnă de admiraţie, de a transpune cu migală şi fidelitate în scris stufosul material înregistrat. A fost primul şi poate cel mai important efort pentru ferirea preţioaselor date cuprinse în aceste memorii de a dispare odată cu stingerea autorului lor.

C. MIRCIOIU şi Ş. POLVEREJAN

CUVÎNT ÎNAINTE

Dintre destul de numeroşii prieteni care mi-au adresat de Anul Nou 1971 un cuvînt de felicitare, unul m-a întîmpinat cu următoarele cuvinte:

„Domnule profesor, sînteţi unul din puţinii oameni care au mai rămas în viaţă dintre aceia care au avut, în epoca eroică dinainte de Unire, roluri de importanţă în viaţa neamului nostru. Toţi sau aproape toţi cîţi au fost au trecut, mai de curînd sau mai de demult, în viaţa cea fără de sfîrşit. Dumneavoastră sînteţi ca viul parastas al altor vremi, cum spune Coşbuc într-o poezie de-a lui. Vă felicit şi vă doresc încă ani senini de aci înainte, pentru că aţi fost dintre fericiţii care aţi trăit şi aţi trudit la minunata epocă din istoria neamului nostru, epoca Unirii. Aţi văzut luînd trup visuri care păreau irealizabile, le-aţi trăit din apropiere, nu numai ca simplu observator, ci ca împreună lucrător, aflat pe poziţiile de luptă — uneori mai mult, alteori mai puţin înaintate, dar întotdeauna în vîrtejul evenimentelor —, în vederea împlinirii visurilor socotite atîta vreme de neîmplinit. Toate acestea reprezintă pentru Dumneavoastră o satisfacţie cu totul deosebită pentru întreg restul vieţii, indiferent de faptul că aţi trecut, ca şi atîţia alţii, nu numai prin momente senine şi măreţe ci şi prin momente grele, triste, dureroase, pe care aţi avut însă puterea să le depăşiţi. Vă doresc ca atunci cînd soarta va hotărî să închideţi ochii pentru totdeauna să plecaţi mulţumit din această viaţă, care îşi are legile ei, socotelile şi răspunderile ei. V-aţi făcut datoria cum aţi putut mai bine şi atîta e de ajuns ca să umple o viaţă!"

Am mulţumit interlocutorului meu pentru aceste cuvinte şi mi-am dat seama că într-adevăr am rămas aproape singur din generaţia luptătorilor pentru Unire şi pentru consolidarea ei. Nu ştiu dacă asta este o răsplată sau o pedeapsă din partea puterilor mai presus de noi.

Am avut, este adevărat, de înregistrat numeroase şi foarte variate momente, într-o viaţă cu mult zbucium, cu multe culmi şi prăpăstii. Ar fi fost o pretenţie exagerată

să cer soartei sau lui Dumnezeu să-mi asigure o viață tihnită, care sînt convins dealtfel că ar fi fost lipsită de satisfacțiile, adeseori sublime, pe care le-am avut de pe urma vieții mele, așa cum a fost ea, plină de lupte, de emoții, de avînt. Căci o vorbă veche spune: „Cine n-a gustat amarul, nu știe ce e zaharul"; cine n-a avut de suferit în viață, cine n-a flămînzit, nu știe ce este starea de fericire a omului care a putut să-și îndestuleze nevoile vieții și care și-a văzut idealurile împlinite.

Suferințele au venit adeseori, poate că fără suficientă justificare, dar am avut destulă înțelegere pentru a nu le atribui o importanță atît de mare încît să ajung la disperare. Am trecut peste ele nu cu ușurință, dar cu învățături care m-au ajutat să trec mai tîrziu alte obstacole și mai grele, de care soarta nu m-a cruțat. După o viață atît de plină de evenimente, pot aprecia la justa lor valoare ceea ce au realizat și în bine și în rău vremurile prin care am trecut. Este în orice caz o mîngîiere pentru mine că am apucat vremurile extraordinare de astăzi, în care mintea omenească, adîncind tainele naturii, a ajuns la descoperiri la care nici nu visa lumea în vremea tinereții mele. Continuele deschideri de noi orizonturi, deși nu se știe ce vor aduce acestea pînă la urmă, reprezintă în tot cazul cuceriri ale spiritului omenesc, veșnic muncitor, veșnic agitat și veșnic doritor de o altă viață, mai bună decît cea de pînă atunci.

Desigur că n-am trecut peste ani fără să resimt și multe păreri de rău pentru întîmplări ale vieții și ale istoriei pe care nici o putere omenească nu a fost în stare să le înlăture. De decenii întregi, în loc să ne bucurăm de o pace binefăcătoare pentru toți, ne frămîntăm încă în valurile unor confruntări care par uneori să nu aibă sfîrșit. În acest zbucium extraordinar există însă și un înțeles mai înalt: din zvîrcolirile pe care le întîlnim în fața noastră, se desprinde mereu cîte o nouă lumină, care duce omenirea spre noi etape de progres. Am convingerea că generațiile viitoare, cu un orizont mult mai larg decît al nostru, vor realiza în lume ceea ce astăzi încă multora li se pare a fi vis.

Sînt pregătit să mă despart de această lume fără un regret prea mare. Pînă mai fac umbră pămîntului însă, aș dori să mai pot face cîte ceva pentru a aduce cîte o contribuție la înțelegerea problemelor pe care le-am îmbrățișat

şi pe care le-am servit o viaţă întreagă, cu privire la care nimeni nu poate afirma că are ultimul cuvînt.

„Cine n-are bătrîni, să-şi cumpere", spune o vorbă românească. Oricît de inoportuni ar fi în multe privinţe, ei deţin totuşi prin firea lucrurilor o comoară de experienţă care poate fi utilă generaţiilor mai tinere. Fie ca acestea să înţeleagă şi să dea urmarea cuvenită adevărului îndelung verificat din proverbul amintit, în interesul lor şi al cît mai bunei rezolvări a ţelurilor care le servesc.

Acestea sînt considerentele care m-au îndemnat să aştern pe hîrtie unele amintiri în legătură cu evenimentele deosebite pe care le-am trăit, cu oameni de seamă pe care i-am cunoscut. O mică parte din ele sînt cuprinse în volumul de faţă.

*

* *

Cu aceste cuvinte trec la înşirarea unor amintiri despre unii oameni de seamă, cu care viaţa mi-a fost împletită într-o măsură mai mare sau mai mică, de la care am învăţat ceva pentru viaţă şi împreună cu care am putut să aduc şi eu o mică contribuţie la binele pe care îl urmăresc şi eu.

Am avut, într-adevăr, fericirea să cunosc un mare număr de oameni de seamă, cu care am stat adeseori în legături apropiate, cu care am colaborat, cu care am ajuns uneori şi la contradicţii, şi cărora le păstrez în amintirea mea un colţ veşnic, pentru virtuţile lor şi pentru opera pe care au înfăptuit-o cît au fost în viaţă. Vreau însă să-l avertizez pe cititor că a fost departe de mine intenţia de a crea portrete ale acestor oameni. Toţi cei despre care scriu îşi au numeroase portrete — mai mult sau mai puţin obiective —, trasate de-a lungul anilor de condeie mai mult sau mai puţin avizate pentru aşa ceva. Mă voi mărgini, deci a scrie, pe cît posibil, *numai lucruri trăite;* ca urmare, *Amintirile* mele se vor referi la momente petrecute de mine împreună cu cei despre care scriu. Nu vreau nici să consum timpul preţios al cititorului cu amănunte anecdotice neinteresante sau nesemnificative; de aceea, am căutat ca referinţele mele să fie, pe cît posibil, numai dintre acelea care pot să completeze cu ceva caracteristic figuri deja atît de bine cunoscute din scrierile lor şi ale altora.

Dat fiind că *Amintirile* sînt legate în majoritatea lor de activităţi de pe tărîmul vieţii publice, atît de frămîntate, din primele 3—4 decenii ale acestui veac, nu va trebui să surprindă pomenirea unor momente în care o mare personalitate apare poate într-o lumină nefavorabilă. Mitul oamenilor de seamă a fost stabilit pe realităţi indiscutabile. Dar şi oamenii de seamă, oricît de sus s-ar fi situat ei faţă de muritorii de rînd, sînt totuşi oameni şi ca atare îşi au slăbiciunile şi părţile lor vulnerabile, care în anumite împrejurări i-au făcut să greşească. Scoţînd la lumină şi unele aspecte de acest gen, al căror martor direct am fost, nu am nicidecum intenţia de a diminua cu ceva personalitatea bine cunoscută şi recunoscută a cuiva, ci numai de a aduce noi elemente caracteristice, care să precizeze anumite trăsături şi să facă inteligibile momente sau acţiuni, lăsate pînă acum în mod intenţionat să plutească în ceaţă sau care au fost pur şi simplu eliminate, considerîndu-se — în mod greşit, după părerea mea — că prestigiul unei personalităţi consacrate poate fi diminuat prin arătarea unor momente de slăbiciune din viaţa şi activitatea sa.

În sfîrşit, pentru ca să nu se creeze eventual îndoieli cu privire la veridicitatea sau la autenticitatea unor momente inedite cuprinse în *Amintiri*, trebuie să spun că, în general, m-am ferit de a face afirmaţii care să aibă la bază numai memoria. Confuziile pe care le-ar fi putut crea o memorie, oricît de bună ar fi ea, au fost pe cît posibil evitate de existenţa unor documente ale timpului, pe care le am în arhiva personală: articole, scrisori, publicaţii diverse şi în mod deosebit numeroasele mele caiete-jurnal de pe timpuri, cu note uneori extrem de amănunţite.

Odată făcute aceste precizări, nu pot să închei înainte de a-mi cere iertare dacă cumva unele momente din *Amintirile* mele ar supăra eventual pe cineva, direct sau indirect, precum şi pentru unele repetări, inevitabile în cazurile în care au luat parte la un anumit eveniment mai mulţi dintre prietenii despre care am scris. Am scris cu dorinţa să nu supăr pe nimeni, dar am vrut în acelaşi timp să fiu cinstit faţă de conştiinţa mea şi să prezint lucrurile numai în lumina lor adevărată.

GEORGE COȘBUC

Pe badea Gheorghe, din Hordoul Năsăudului, l-am cunoscut mai întîi din opera sa, în preajma secolului acesta, pe cînd eram elev la liceul românesc din Brașov. Mi-aduc foarte bine aminte că în epoca în care mă pregăteam pentru bacalaureat și mă delectam cu pagini de istoria literaturii române, a trebuit să mă opresc ceva mai pe larg asupra a doi poeți, care mi se lipiseră de suflet, amîndoi ardeleni: G. Coșbuc și Șt. O. Iosif.

Iosif publicase cu puțină vreme înainte volumul său de *Patriarhale*[2], care m-a cucerit prin puritatea angelică a gîndurilor și a cuvintelor, prin care învia în suflete figuri, frumuseți de-ale istoriei și de-ale naturii, cu un farmec care m-a copleșit.

Și mai mult decît Iosif, m-a cucerit G. Coșbuc, despre care auzisem că unii îl numeau badea Gheorghe, cu toate că, la data aceea, nu era deloc un „bade", în toată puterea cuvîntului, căci avea abia 36 de ani. Opera lui mă cucerise așa de mult, încît îl vedeam într-o aureolă nu numai de proroc, ci aproape de sfînt. Mi se părea că trăiesc o clipă de fericire cînd puteam să am, măcar și pentru puțină vreme, contact cu opera lui, pe care o citeam ca pe o recreație binefăcătoare între orele de învățătură pentru bacalaureat. Nu cutezam să mă gîndesc că voi avea vreodată prilejul să-l văd cu ochii mei pe acest om, despre care simțeam că parcă ar fi o creatură coborîtă direct din cer.

Cîțiva ani mai tîrziu, la 1905, după ce terminasem teologia la Sibiu, m-am înscris la Universitatea din București. Mă atrăsese spre capitala țării libere dorința puternică de a cunoaște cît mai îndeaproape așezămintele ei și de a profita cît mai mult de pe urma binefacerilor ei. Timp de peste două luni, nu cunoascusem în București decît cîteva drumuri. Stăteam la internatul teologic de la Radu Vodă, de unde mă duceam, în fiecare zi, fie la Universitate, fie la Academia Română, fie la Fundația Carol,

fie — începînd din noiembrie — la profesorul Iorga acasă. Alte drumuri nu apucasem să cunosc, atît eram de însetat să aflu ce găsesc în așezămintele culturale amintite. Doar serile mă duceam la întîlnire cu cîțiva oameni de litere, la cafeneaua „Bulevard".

În preajma Crăciunului, a venit să mă vadă un prieten, Constantin Bucșan, fost coleg de liceu la Brașov — care mai tîrziu s-a căsătorit cu sora lui Goga, Claudia; Bucșan urma dreptul la Budapesta, de unde se transferase pentru un an de zile la Viena, pentru a avea un contact mai strîns cu veritabila cultură apuseană. El îmi scria de acolo, din cînd în cînd, cîte o scrisoare, în care își exprima dorința să cunoască și el Bucureștiul, capitala țării libere, unde se găseau adevăratele valori ale nației românești, pentru a avea și el prilejul pe care-l aveam eu, de a vedea oamenii mari ai României și de a-i asculta. Înainte de vacanța de Crăciun, mi-a scris că va veni pentru două săptămîni la mine, ca să-l pun în contact cu realitățile românești, din care eu mă adăpam zilnic.

Bineînțeles că m-am bucurat de această vizită și l-am primit pe bunul meu prieten cu toată dragostea. L-am plasat într-o cameră aproape de internatul unde locuiam eu și mi-am petrecut întreaga vreme disponibilă împreună cu el. Nu voia să cunoască localurile de petrecere ale Bucureștiului, ci marile instituții ale culturii românești.

L-am adus și i-am arătat în primul rînd Universitatea. L-am plimbat prin toate coridoarele și sălile de cursuri, am văzut și pe cîte un profesor, în treacăt. Am fost apoi cu el la Academie, la Fundația Carol și la Ateneu. La teatru n-apucasem pînă atunci să merg niciodată, căci n-avusesem timp pentru așa ceva. La dorința lui Bucșan însă, ne-am dus într-o seară la Teatrul Național. La ieșirea de la spectacol, Bucșan îmi spune:

— Măi, Ghibule, dar nu l-am văzut încă niciodată pe Coșbuc.

— De unde să ți-l arăt — îi răspund eu — căci nu l-am văzut nici eu niciodată.

— Păi, cum se poate, să stai tu de două luni în București și să nu-l vezi pe Coșbuc?

— Se poate foarte bine! Coșbuc la Universitate nu merge, la Academie nu merge, la Fundație nu merge, la Iorga nu vine, și eu alte drumuri nu cunosc.

— Am auzit — îmi spune Bucșan — că el ar frecventa foarte des „Carul cu bere". Haide, să-l căutăm acolo!

Eu auzisem de existența „Carului cu bere", dar nu aveam habar pe unde era.

Am întrebat și noi un trecător și am aflat unde să găsim renumita berărie. Astfel că, după terminarea spectacolului, ne-am dus într-adevăr la „Carul cu bere", mare eveniment în viața mea.

Sala restaurantului era aproape goală. Cei mai mulți plecaseră la ora aceea spre casele lor, rămînînd numai, la trei-patru mese, cîte doi-trei inși. Cînd am intrat, l-am zărit la o masă, pe la mijlocul sălii, pe Tuducescu[3], bănățeanul care era custode la secția manuscrise de la Academia Română. Îl cunoșteam deja foarte bine, ba aș putea spune chiar că mă împrietenisem cu el, ca urmare a patimei mele pentru lucrările vechi, care m-a adus de multe ori în contact cu el. El fiind un paleograf excelent, mă ajutase adeseori să descifrez cîte un text vechi, mai încîlcit.

Față în față cu Tuducescu, la aceeași masă, dar cu spatele spre noi care intrasem, ședea un alt bărbat. Din profil, mi-am dat seama imediat că era Coșbuc, pe care îl cunoșteam din fotografii.

N-am avut curajul să ne așezăm chiar lîngă masa lor, ci ne-am așezat la o mică distanță, de la care însă să putem să-i auzim glasul lui Coșbuc, chiar dacă nu puteam înțelege mare lucru din ceea ce vorbea.

L-am salutat pe Tuducescu, care mi-a răspuns cu un gest amical; apoi am cerut și noi cîte un pahar de bere, ca să nu se spună că am intrat degeaba acolo și să ne putem bucura de ceea ce puteam vedea.

Coșbuc era într-o vervă extraordinară. Vorbea și vorbea într-una. Noi n-auzeam însă decît frînturi de cuvinte, ceea ce ne îndestula totuși pe deplin.

După un timp oarecare, Coșbuc a ieșit puțin pînă afară. Tuducescu mi s-a adresat:

— Ce mai zici, Ghibule?

— Uite, sînt aici cu un prieten venit de la Viena.

— De la Viena?

— Da, de la Viena. A venit să cunoască Bucureștiul.

— Ei bravo! De ce nu veniți la noi la masă? E badea Gheorghe aici, Coșbuc.

— Ei, cum să venim noi la masă cu dînsul? am ripostat, emoţionat.

— Haideţi aici, măi băieţi! ne-a spus şi Tuducescu.

Nu ne-am dus totuşi. Ni se părea că ar fi o prea mare obrăznicie.

Între timp, s-a întors şi Coşbuc, care şi-a reluat locul la masă. Tuducescu i-a spus, cu glas mai tare, să auzim şi noi:

— Bade Gheorghe, sînt aici doi băieţi de-ai noştri, din Ardeal, studenţi. Unul de la Viena. Să-i chemăm aici!

— Păi, să vină-ncoace! zise Coşbuc şi se întoarse spre noi, în direcţia pe care o arăta Tuducescu.

— Haideţi aici, măi băieţi! ne-a spus şi Tuducescu.

Nu mai puteam refuza, din moment ce dorinţa se manifestase din partea amîndurora, şi — cu toată sfiala cuvenită — ne-am apropiat de masa lor, ne-am prezentat şi am luat loc. Eu eram faţă în faţă cu Bucşan, iar Coşbuc în faţa lui Tuducescu.

Coşbuc era puţin cam „bine dispus". Nu tare, dar se vedea. Ştiam de pe la prieteni că îi făcea plăcere să guste cîte un pahar, cu bere mai ales, dar şi cu alte băuturi, fără a putea ţine întotdeauna măsura cuvenită.

După ce ne-am aşezat la masa lor, Coşbuc a trecut să-şi continue povestea pe care începuse s-o spună lui Tuducescu, privind o întîmplare petrecută cu o zi sau două înainte:

— Ascultaţi şi voi! Un farmacist care a introdus de curînd printre articolele din farmacia lui, o apă de dinţi pe care o chema Odol, a venit la mine să-mi spună că ar vrea să-i fac nişte versuri prin care să se facă reclamă pentru Odol. Îţi plătesc cum se cade pentru poezie — mi-a spus farmacistul. Am rîs puţin de propunere, dar mă gîndesc că n-ar strica vreo cîteva zeci de lei la casa omului sărac. Dar, n-am rime potrivite pentru Odol. Ia daţi-mi voi nişte rime!

Ne-am pus la treabă! Am început şi noi să spunem, cîte şi mai cîte: ocol, sobol, sol, subsol, mongol, Carol, alcool, pînă şi-a mai îmbogăţit, aşa, pe neaşteptate inventarul de rime.

— Cînd oi lua banii, am să vă chem la cîte un pahar de bere!

Şi, cum era bine dispus, ne-a şi fabricat în grabă o „poezie", destinată farmacistului:

— Ei, cum să venim noi la masă cu dînsul? am ripostat, emoţionat.

— Haideţi aici, măi băieţi! ne-a spus şi Tuducescu.

Nu ne-am dus totuşi. Ni se părea că ar fi o prea mare obrăznicie.

Între timp, s-a întors şi Coşbuc, care şi-a reluat locul la masă. Tuducescu i-a spus, cu glas mai tare, să auzim şi noi:

— Bade Gheorghe, sînt aici doi băieţi de-ai noştri, din Ardeal, studenţi. Unul de la Viena. Să-i chemăm aici!

— Păi, să vină-ncoace! zise Coşbuc şi se întoarse spre noi, în direcţia pe care o arăta Tuducescu.

— Haideţi aici, măi băieţi! ne-a spus şi Tuducescu.

Nu mai puteam refuza, din moment ce dorinţa se manifestase din partea amîndurora, şi — cu toată sfiala cuvenită — ne-am apropiat de masa lor, ne-am prezentat şi am luat loc. Eu eram faţă în faţă cu Bucşan, iar Coşbuc în faţa lui Tuducescu.

Coşbuc era puţin cam „bine dispus". Nu tare, dar se vedea. Ştiam de pe la prieteni că îi făcea plăcere să guste cîte un pahar, cu bere mai ales, dar şi cu alte băuturi, fără a putea ţine întotdeauna măsura cuvenită.

După ce ne-am aşezat la masa lor, Coşbuc a trecut să-şi continue povestea pe care începuse s-o spună lui Tuducescu, privind o întîmplare petrecută cu o zi sau două înainte:

— Ascultaţi şi voi! Un farmacist care a introdus de curînd printre articolele din farmacia lui, o apă de dinţi pe care o chema Odol, a venit la mine să-mi spună că ar vrea să-i fac nişte versuri prin care să se facă reclamă pentru Odol. Îţi plătesc cum se cade pentru poezie — mi-a spus farmacistul. Am rîs puţin de propunere, dar mă gîndesc că n-ar strica vreo cîteva zeci de lei la casa omului sărac. Dar, n-am rime potrivite pentru Odol. Ia daţi-mi voi nişte rime!

Ne-am pus la treabă! Am început şi noi să spunem, cîte şi mai cîte: ocol, sobol, sol, subsol, mongol, Carol, alcool, pînă şi-a mai îmbogăţit, aşa, pe neaşteptate inventarul de rime.

— Cînd oi lua banii, am să vă chem la cîte un pahar de bere!

Şi, cum era bine dispus, ne-a şi fabricat în grabă o „poezie", destinată farmacistului:

Într-o mansardă înaltă,
Regina și Carol,
Carol cu mîna goală,
Iar ea cu brațul gol,
Se spală cu Odol!

Rîdea să se prăpădească.

— Măi băieți, credeți că mi-o plătește?

Era o glumă, se-nțelege. Nu am aflat dacă a făcut mai tîrziu ceva versuri pentru farmacistul respectiv, dar în seara aceea era preocupat de ele.

— Odol, Odol! Măi, ia mai spuneți!

În fine, a lăsat Odolul și a trecut la altceva.

— Va să zică, voi sînteți studenți? Și eu care credeam că sînteți din ăia care vînd mosoare prin localuri. Mosoare cu ață, mosoare d-elea, știți voi ce sînt ălea!

Era bine dispus, așa că ne-am amuzat și noi cu el.

— Și, cînd colo, voi sînteți studenți! I-auzi colo, și eu care credeam că vindeți mosoare.

— De unde sînteți? se îndreptă el apoi spre mine.

— De la Sălișteș.

— De la Sălișteș? Ce bine-mi pare! Ia spune, ce face Trică?

Trică era diminutivul lui Dumitru Lepădat, învățător în satul meu natal. Pe vremea cînd Coșbuc fusese gazetar la „Tribuna" din Sibiu, Dumitru Lepădat[4], un om foarte interesant, bun de glume și de petrecere, dar în același timp și un excelent învățător, i-a plăcut foarte mult poetului. S-au împrietenit la un păhărel de vin și nu l-a mai uitat pe prietenul din Sălișteș.

I-am răspuns că era bine, sănătos.

— Dar popa Manta din Gura Rîului?

O altă figură foarte interesantă a vechiului Ardeal. Preot la Gura Rîului, om cu casa deschisă, cu interes pentru lucrurile frumoase, prieten cu multă lume și pe care îl frecventase Coșbuc uneori. Într-o vară, Coșbuc a stat la Gura Rîului chiar vreo cîteva săptămîni. Legenda care s-a încetățenit mai tîrziu în acest sat de munte susține că acolo ar fi scris Coșbuc minunatul poem *Nunta Zamfirei.*

I-am spus că pe popa Manta îl văzusem mai demult și era sănătos.

Deodată, după un moment de gîndire, mă întreabă:

— Ia ascultă măi, nu eşti tu cumva ăla cu damele de onoare ale lui Dumnezeu?

Rămas, în primul moment, perplex de o astfel de întrebare, mi-am dat seama îndată despre ce era vorba.

— Da, eu sînt.

Cînd mă prezentasem, îi spusesem numai numele, fără prenume.

— Am citit, acum, ieri-alaltăieri, în „Luceafărul" sau în „Viaţa românească" lucrarea ta cu damele de onoare ale lui Dumnezeu. Va să zică tu eşti ăla!

Avea dreptate. Eu eram ăla cu damele de onoare ale lui Dumnezeu. Un amănunt căruia eu nu-i dădusem aşa de mare importanţă, ca aceea pe care i-o dăduse Coşbuc. În prima mea lucrare[5], tipărită în vara anului abia expirat, în care am urmărit problema limbii noilor cărţi bisericeşti, tipărite pentru prima oară cu litere latine. Tipărirea se făcuse cu înlocuirea multor cuvinte vechi din limba bisericească cu cuvinte noi, introducîndu-se o mulţime de neologisme, unele insuportabile, altele cu totul nepotrivite pentru biserică. Într-unul din psalmii lui David, unde textul vechi spunea că „fetele împăraţilor sînt întru cinstea ta, Doamne", cei de la tipografia cărţilor bisericeşti, care avuseseră sarcina să îndrepte noua ediţie, au găsit că ar fi mai potrivită expresia „fetele împăraţilor sînt damele tale de onoare, Doamne".

— Auzi, domnule, Dumnezeu să aibă dame de onoare! Îţi poţi închipui un astfel de Dumnezeu?

Rîdea să se prăpădească, repetînd mereu, „fetele împăraţilor sînt damele de onoare ale lui Dumnezeu".

La un moment dat, deveni serios.

— Măi băiete, tu eşti un om interesant. Văd că te ocupi cu lucruri serioase. Să ştii că am şi eu pasiunea să descopăr ciudăţenii în evoluţia limbii din diferite epoci şi am strîns un material foarte bogat. Dar e numai un material brut. N-am ce face cu el, că doar n-o să mă apuc să fac eu filologie. Văd că tu te pricepi la astfel de lucruri. Ştii ce mă gîndesc? Să vii duminică, pe la 11, pe la mine să-ţi dau ţie tot materialul. Vei face cu el ce vei crede, cînd vei avea vreme. Vrei?

— Păi, cum să nu vreau?

Eram mai mult decît încîntat şi fericit.

Într-aceea a venit ora 12. Rămăseserăm cei din urmă. Fiind ora de închidere a restaurantului, am fost rugaţi să plecăm. Coşbuc care era în mare vervă, ne-a propus:

— Măi băieţi, ştiu eu o cîrciumă lîngă Teatrul Naţional, la Oswald, care închide la 1. Haideţi să mergem acolo, să bem cîte un păhar de vin. După bere, merge vin.

Şi ne-am dus la Oswald, unde am stat pînă ne-au dat afară şi de acolo. L-am condus apoi, toţi trei, pînă acasă. Pe drum ne-a povestit o mulţime de anecdote.

Ne-am despărţit, cu promisiunea că duminică la ora 11 voi fi la el.

M-am dus, desigur, la ora cuvenită. Am sunat, am sunat îndelung. Într-un tîrziu, a apărut Coşbuc. Era într-un halat, cu părul vîlvoi, sculat din somn.

— Măi băiatule, am fost invitaţi aseară undeva şi am stat pînă dimineaţa. Sînt cam mahmur acum, că n-am dormit aproape deloc. Şi nevastă-mea doarme încă. Nu te supăra, dar nu te pot primi. Vino altădată.

Natural că m-am retras. Şi o altă dată nu s-a mai ivit, pentru că mie mi-a fost jenă să mă mai duc, în acea epocă, la el, iar el nu mi-a trimis prin nimeni vreo vorbă să-l caut.

După întîlnirea din decembrie 1905, n-am avut prilejul să-l întîlnesc pe Coşbuc decît tocmai în decembrie 1910. Eram atunci conducătorul învăţămîntului românesc primar din Transilvania[6]. Obligaţiuni de cel mai înalt ordin m-au pus în legătură cu conducătorii politici ai României oficiale, pe care urma să-i informez în mod cît mai documentat asupra marei primejdii ce ameninţa şcoala românească din Transilvania din partea guvernelor maghiare[7]. Misiunea mea avea un caracter cu totul secret. Totuşi, nu ştiu pe ce căi, unul dintre ardelenii aşezaţi de multă vreme în Bucureşti, a aflat cîte ceva despre misiunea mea şi consecinţa a fost că un grup de circa 10 astfel de ardeleni mi-a oferit o masă frăţească, într-o cameră separată a restaurantului Gării de Nord, al cărui proprietar era unul din cei trei fraţi Mircea, originari din Caţa, de lîngă Mediaş. Compatrioţii mei care ţinuseră să-mi dea acea masă erau: cei trei fraţi Mircea, toţi trei restauratori în Bucureşti şi admirabili patrioţi, G. Coşbuc, A. C. Popovici[8], I. Scurtu[9], Al. Lapedatu[10], farmaciştii Henţescu şi Ţeţu, N. Lupan şi pare-mi-se încă vreo doi pe care nu-i mai ţin minte. Masa s-a desfăşurat într-o atmosferă care amintea, parcă, pe

aceea a Cinei cea de taină. Toată seara s-a vorbit numai despre Ardeal și despre loviturile crude de care soarta încă nu voia să-l cruțe.

Interlocutorii mei ar fi vrut să afle amănunte despre discuțiile pe care le avusesem cu primul ministru I. I. C. Brătianu[11], cu Spiru Haret[12], N. Filipescu[13], Titu Maiorescu[14] Take Ionescu[15], N. Iorga și alții, dar și-au dat seama că asemenea discuții nu puteau fi divulgate nimănuia fără teama că ele ar putea avea consecințe dintre cele mai grave pentru însăși marea cauză care ne interesa deopotrivă pe toți.

Amintirea acelei seri stăruie și astăzi în memoria mea, ca a unui moment din cele mai însemnate din viață-mi. Cea mai puternică impresie mi-a lăsat-o în suflet ținuta lui Coșbuc. Omul obișnuit să întrețină pe alții cu nesfîrșite observații și povestiri, amuțise de astă dată cu totul. Ofta, doar, din cînd în cînd, și-și îndrepta privirile crunte cînd într-o parte, cînd în alta, căutînd parcă pe un dușman, pe care ar fi vrut să-l răpună. Cînd, la un moment dat, mi-am permis să fac aluzie la balada *Moartea lui Gelu*, autorul ei suspină adînc și-și plecă fruntea în jos.

Ne-am despărțit, după cele cîteva ceasuri petrecute împreună, eu extrem de îngrijorat, dar nu fără speranță pentru un viitor care nu atîrna numai de hazard, ci și de înțelepciunea noastră. Comesenii mă priveau cu un fel de admirație, amestecată cu un profund sentiment de milă, mai ales că unii dintre ei s-au socotit datori să mă sfătuiască să-mi iau și eu rămas bun de la Ardealul care nu mai avea de unde aștepta zile bune, și să urmez exemplul lor, de a trece în România liberă, unde, oricum, eram totuși „la noi acasă"[16].

La despărțire, badea Gheorghe mi-a strîns cu putere mîna și m-a îmbrățișat îndelung. Căldura pe care mi-a transmis-o m-a urmărit multă vreme după aceea.

Peste două zile, treceam îndărăt vama de la Cîineni și Turnu Roșu, spre Ardealul de care nu mă puteam despărți, tocmai din cauza nenorocirilor care-l apăsau de veacuri și al căror sfîrșit nici cel mai inspirat dintre prorocii vremii nu-l putea prevedea.

*

Ne-am revăzut după cîteva luni, întîmplător, la Sibiu, în preajma duminecii Tomii din anul 1911. Eram pe atunci

încă necăsătorit şi luam masa zilnic la restaurantul românesc, pe locul unde astăzi este hotelul Bulevard. Aveam acolo o masă rezervată, la prînz şi seara, la care mîncam împreună cu colegul meu de profesorat de la Seminar, Nicolae Bălan, mitropolitul de mai tîrziu al Transilvaniei.

La duminica Tomii începea, în fiecare an, sesiunea sinodului arhidiecezan, care era un fel de mic parlament în care se dezbăteau toate problemele de natură bisericească, şcolară şi economică ale bisericii ortodoxe ardelene.

În preseara zilei amintite, sala restaurantului era arhiplină de deputaţi, veniţi din tot Ardealul la sinod. De la locul nostru din colţul sălii, observ la un moment dat că la o masă departe de noi stătea o persoană care semăna teribil cu badea Gheorghe. Îmi părea, totuşi, imposibil să fie chiar el, din două motive: mai întîi, badea Gheorghe nu mai putuse veni în Ardeal de foarte multă vreme din cauză că refuzase la timpul său să facă armata la unguri sau la austrieci, fapt care era pedepsit de legea militară; apoi, Coşbuc purta o şuviţă de păr destul de stufoasă pe frunte, pînă aproape de sprîncene. Or, persoana în chestiune nu avea acea şuviţă atît de caracteristică.

Îi spun prietenului Bălan, care era şi el năsăudean, ca şi Coşbuc.

— Dacă n-ar lipsi şuviţa, aş putea jura că-i Coşbuc.

Dar, în faţa celor două argumente arătate, m-am lăsat bătut.

După cîteva momente, mă oprii totuşi din nou cu privirea asupra misterioasei persoane; mi se păruse că îşi îndreptase privirea spre mine. Îmi face semn, zîmbindu-mi. M-am ridicat, plin de mirare, dar şi de bucurie, şi m-am îndreptat spre masa lui.

— Ce-i cu dumneata, bade Gheorghe? Am stat mult la îndoială cînd te-am văzut. Nu eram sigur că eşti dumneata, din cauza şuviţei de păr de pe frunte, pe care văd că n-o mai ai.

Mă pofti să iau loc lîngă el.

— Ştii că n-am mai văzut Sibiul de vreo 20 de ani. Oraşul acesta a fost pentru mine un loc în care am trăit clipele cel mai fericite ale vieţii mele. Aş putea spune că Sibiul m-a ajutat să realizez cea mai frumoasă operă literară a vieţii mele[17]. Acum de curînd — îi fi auzit şi tu, desigur — guvernul maghiar a dat o amnistie[18], care cuprinde şi marele meu păcat de odinioară. Am şi pornit-o ime-

diat spre casă, după care vreme atît de îndelungată m-am prăpădit de dor. Am fost mai întîi la Hordou, unde mi-am revăzut fraţii, surorile, rudeniile şi prietenii din tinereţe; am trecut apoi la Năsăud, retrăind din plin anii de liceu, în mijlocul foştilor mei profesori şi colegi. De-acolo m-am dus pentru cîteva zile la Caransebeş, să-l vizitez pe vechiul meu prieten Enea Hodoş[19] şi unde mi s-a întîmplat nenorocirea cu şuviţa de păr. După o noapte albă, petrecută în cercul amicilor de acolo, la prima oră de dimineaţă am intrat într-o frizerie să mă tund, în vederea plecării spre Sibiu. În timp ce frizerul îşi făcea meseria pe capul meu, se vede că am aţipit. Cînd, deodată, simt maşina de tuns în părul meu, în faţă. Şvabul dracului îmi tăiase şuviţa cu maşina!

— Ce-ai făcut, neamţule, fire-ai al dracului!

— Kurz!, mi-a răspuns el, foarte liniştit, pe nemţeşte. Dar eu îi spusesem „Halbkurz". Orice discuţie devenise de prisos. Dar ce mă fac eu acuma, cînd m-oi întoarce la Bucureşti? O să mă omoare nevasta cînd m-o vedea fără şuviţă de păr pe cap, pe care o port de cînd ne-am cunoscut. Va trebui să petrec cîteva zile bune aici, ca să se mai repare puţin situaţia asta neplăcută.

Am stat puţin de poveşti, despre Sibiu, despre sinodul care urma să înceapă a doua zi, pînă şi-a terminat masa. Apoi, mi-a spus:

— Hai să ieşim puţin, să ne plimbăm prin oraş. Abia am sosit, acum seara, şi n-am văzut încă nimic din Sibiu!

A făcut plata. Eu mi-am luat rămas bun de la Bălan şi-am pornit-o apoi să facem o tură prin oraş, pentru a trece prin locurile de care Coşbuc se legase în decursul anilor petrecuţi mai de mult acolo.

O luarăm la stînga, pe Corso, apoi pe prima stradă la stînga, care se chema pe atunci uliţa Poplăcii, astăzi str. Tribunei. Pe partea stîngă a străzii se ridicase de mai mulţi ani o clădire frumoasă cu două etaje, pe locul unde fusese odinioară redacţia „Tribunei".

— Uite, pe locul de-aici era căsuţa în care am trăit atît de multe clipe fericite!

Se opri cîteva momente, fără să mai spună nimic.

O luarăm apoi pe strada Mitropoliei, de unde am intrat în piaţa din centru şi de acolo pe strada Urezului, astăzi Avram Iancu. Coborînd pe stradă în jos, ne oprirăm în

fața scărilor din dreptul școalei călugărițelor ursuline, în fața unei case cu etaj.

— Uite, aici am stat eu timpul cel mai îndelungat cînd am locuit în Sibiu.

Am rămas surprins de ceea ce-mi spusese.

— Nici nu știi, bade Gheorghe, cît de mult mă bucură acest amănunt din viața dumitale. În casa asta am stat și eu cîteva luni, pe cînd eram teolog. Stătusem la parter, la familia Utschalot, al cărei titular servise toată viața ca pedel la liceul evanghelic săsesc.

— Eu, mă întrerupse Coșbuc, am stat la etaj. Mă copleșesc amintirile din vremea aceea, în legătură cu această locuință. După cîte se pare, casa nu s-a schimbat deloc de atunci și pînă astăzi.

Ar fi vrut să intrăm pentru cîteva momente în curte, dar. la ora aceea din noapte, poarta era încuiată.

Am luat-o apoi îndărăt, spre piață, de unde am intrat în ulița Cisnădiei, astăzi str. N. Bălcescu. M-a oprit în fața restaurantului „Împăratul Romanilor".

— Haide, Ghibule, să luăm un pahar de vin în cinstea zilei de azi!

Am intrat în sala cea mică a restaurantului. La o masă se aflau în plină conversație vreo 7—8 protopopi, veniți la congres, ca deputați. După vechea organizare bisericească ardeleană, protopopii erau și inspectorii districtuali școlari și, ca atare, subalterni ai mei.

Cînd m-au văzut intrînd, unii din ei au părut jenați. Simțindu-se obligați să-mi arate considerația cuvenită, cîțiva s-au sculat de la locurile lor și mi-au oferit să iau loc, împreună cu însoțitorul meu, la masa lor.

Ne-am așezat astfel la masa simpaticilor protopopi, cărora, bineînțeles, le-am făcut cunoștință cu tovarășul meu.

— Cum, domnul Coșbuc? se miră unul dintre protopopi. Dar, domnule Coșbuc, noi am călătorit împreună, în același compartiment, de la Vinț încoace! Dumneavoastră ați vorbit cu noi numai nemțește. Credeam că sînteți neamț! Noi am vorbit de-ale noastre, ca între prieteni, neștiind că înțelegeți ce vorbim.

— Da, am vorbit nemțește, răspunse Coșbuc, fiindcă n-am vrut să vă stric cheful obligîndu-vă să vorbiți altceva decît ce ați avut pe suflet.

— Noi, toţi cinci — arătă unul din ei spre alţi patru dintre cei prezenţi la masă — veneam la sinod. Nu ne-am prea pus pază la gură în ce-am vorbit.

— Ei, lasă că vă ştiu eu păsurile, că sînt şi eu doar fecior de popă. Dar, spuneţi, aţi găsit epigrama din buzunarul unui pardesiu care era agăţat în cui în compartiment?

Protopopii se uitară miraţi unul la altul. Nu ştiau de ce epigramă şi de al cărui pardesiu putea fi vorba.

— V-aduceţi aminte, continuă Coşbuc, că în momentul în care am ajuns în gara Turnişor, despre care eu credeam că e gara Sibiu, m-am sculat şi v-am întrebat: „Bitte, hier ist Hermannstadt?". Şi mi-aţi răspuns: „Nein, hier ist Neppendorf". Ridicat de la locul meu, cu bagajul în mînă, nu m-am mai aşezat, ci am ieşit pe coridor. În timp ce ieşeam, am strecurat într-un buzunar al unui pardesiu o epigramă.

Protopopii vizaţi, au sărit fiecare să-şi caute în pardesiu, dacă nu cumva găsesc epigrama respectivă. S-a găsit, bineînţeles. Era în pardesiul protopopului Zevedei Mureşan, de la Ilia, tatăl actualei doamne Veturia Goga .

I s-a dat citire cu glas tare. Îmi pare rău că nu mi-o mai amintesc exact. Poetul şăgalnic zugrăvea în cîteva versuri foarte bine reuşite atmosfera întîlnirilor prieteneşti ale protopopilor, care sînt şi ei oameni ca toţi oamenii.

S-a făcut mult haz pe socoteala versurilor cu tîlc. După care, s-a trecut la tot felul de poveşti, în care badea Gheorghe era inepuizabil, mai ales la un pahar de vin.

Ne-am despărţit tîrziu de tot. A doua zi de dimineaţă, după cum ne înţeleseserăm, m-am dus să-l iau. Am intrat mai întîi în catedrală, unde se servea liturghia arhierească de dubla sărbătorire a zilei respective, după care m-am dus cu el pe la diferiţii intelectuali români veniţi din întregul Ardeal la sinod.

Zilele care au urmat, printre lucrările sinodului, la care luam parte, am stat cît am putut de mult împreună cu badea Gheorghe, care se simţea ca la el acasă printre noii cunoscuţi, tot atît de bine — zicea el — ca în Sibiul său vechi din tinereţe. Toată lumea l-a înconjurat cu o dragoste impresionantă. A stat, astfel, mai multe zile în acel mediu nou şi totuşi vechi, plimbîndu-se prin locurile dragi de odinioară, pe Sub arini şi în Dumbravă, cînd singur, cînd în tovărăşia unor prieteni.

Mi-aduc aminte de un mic amănunt, în fond fără nici o importanță. Stăteam, într-o zi, împreună la o masă pe terasa cafenelei Habermann, din fața corso-ului. Multă lume, în sus și în jos. Deodată apare o tînără, blondă, „mlădie ca un spic de grîu". Coșbuc a remarcat frumusețea fetei — o elevă a școalei de menaj, pe care o cunoșteam, fiind sălișteancă, din același sat cu mine. Nu s-a uitat spre noi.

— Măi, Ghibule, ce zici de fata asta? Eu să fiu în locul tău, aș face moarte pentru ea! Nu te lăsa, Ghibule!

— Păi, dacă zici dumneata, să nu ne lăsăm, bade Gheorghe! i-am răspuns eu, enigmatic. Să-i scriem cîteva rînduri!

Se uită, mirat, la mine. Nu se aștepta, se vede treaba, la un astfel de răspuns.

Aveam în buzunarul hainei cîteva ilustrate, cu reproduceri după Grigorescu. Am luat una, am scris pe ea adresa fetei — la internatul școlii respective — și cîteva cuvinte, cam așa: „Stimată domnișoară, sînt fericit că-ți pot trimite aceste cuvinte de salutare, din tovărășia marelui nostru poet G. Coșbuc, care semnează și el aceste rînduri".

A doua zi, simpatica fetișcană nu se putea mira îndeajuns de norocul pe care-l avusese de a adăuga în colecția sa de autografe și semnătura lui Coșbuc. Ea petrecuse înainte de aceea vreo doi ani la Viena, unde a fost trimisă să-și facă anumite studi, ca o burgheză de lege veche și unde, printre preocupările ei majore, reușise să strîngă o bogată colecție de autografe de la personalități din viața culturală și socială a Vienei și Austriei. Fericita domnișoară de odinioară trăiește și astăzi la Sibiu și mai este în posesia ilustratei respective.

*

Peste alte cîteva luni, l-am întîlnit din nou pe badea Gheorghe, în comuna Cața, locul natal al marelui pedagog ardelean de pe vremuri, Ioan Popescu[20]. Frații Mircea, dintre care unul era proprietarul berăriei „Carul cu bere" din București, fii și ei ai aceluiași sat, toți trei oameni simpli, foarte pricepuți, foarte harnici și foarte buni patrioți, au ridicat acolo o foarte frumoasă clădire școlară în stil românesc, în semn de mulțumire pentru școala unde învățaseră la timpul său primele noțiuni de carte, care le-au ajutat apoi să-și facă o frumoasă situație. Au

făcut o clădire admirabilă, pe care au inaugurat-o după cele mai minunate tradiţii, invitînd la serbarea respectivă multă lume, nu numai din sat, ci şi din ţară. Au venit, bineînţeles, cei trei fraţi Mircea, ctitorii şcolii, prieteni intimi ai lui badea Gheorghe, care îşi petrecea multe ceasuri în restaurantele lor şi cu care se înţelegeau foarte bine. A venit, invitat de ei, şi Coşbuc şi alţi prieteni de la Bucureşti. De la Sibiu ne-am dus la acea sărbătoare doi inşi, în numele Consistoriului: eu şi cu Lazăr Triteanu, care urmam să ţinem cîte o cuvîntare şi să luăm parte la bucuria poporului.

S-a adunat multă lume. Tot satul era de faţă. După festivitatea religioasă, îndeplinită cu multă pietate, a urmat o masă, la care a luat parte mult popor.

Am stat la masa festivă chiar lîngă Coşbuc. Atitudinea poporului faţă de el a fost minunată. Simţind farmecul zilei în care marele poet al Ardealului venise în satul lor, sătenii au cîntat cîteva cîntece pe versuri de-ale lui, începînd cu „Pe umeri pletele-i curg rîu". Coşbuc era foarte fericit că poporul reacţionează atît de frumos la creaţiile sale. A ţinut şi el o cuvîntare, rostită în stil popular, care a plăcut mult sătenilor. Întrebuinţînd unele idiotisme româneşti, rîdea lumea de plăcere, auzind cît sînt de preţuite de domnii cei mari de la Bucureşti vorbele pe care ei le socoteau bune doar pentru discuţiile lor de toate zilele.

*

M-am întîlnit din nou cu Coşbuc în primăvara anului 1915, la Bucureşti, unde eram refugiat şi unde scosesem, împreună cu doi buni prieteni — Gheorghe Popp şi Constantin Bucşan — o revistă politică şi culturală „Tribuna"[21]. Cînd i-am dat numele, am socotit-o — marcînd acest lucru chiar în primul ei număr — a treia „Tribună", adică continuatoarea „Tribunei", de la Sibiu, a lui Slavici şi Coşbuc şi a „Tribunei" de la Arad, în redacţia căreia cei doi colegi ai mei lucraseră ca un fel de ajutori de redactori.

Cînd am scos „Tribuna", am avut satisfacţia că puteam aduce o oarecare contribuţie la lupta cea mare care se dădea pentru clarificarea opiniei publice, cu privire la necesitatea de a intra în războiul care urma să ne aducă întregirea ţării. În ce mă privea însă, aveam un fel de ne-

mulțumire, pe care le-am destăinuit-o și colegilor mei încă de la prima apariție a revistei:

— Dragii mei, noi ne socotim urmașii vechei „Tribune" (mă refeream la cea de la Sibiu). Dar acea „Tribună" n-a murit cu totul, deși nu mai apare de vreo douăzeci de ani. Întemeietorii și stîlpii ei principali de odinioară, Slavici și Coșbuc, trăiesc și sînt chiar în București. N-ar fi cazul să căutăm să stabilim contactul măcar cu Coșbuc?

Amîndoi colegii mi-au obiectat însă:

— Știi foarte bine că Slavici e dat la o parte. A făcut mari greșeli. Se susține și se aduc dovezi că e în serviciul nemților, fiind astfel împotriva aspirațiilor poporului, care este contra lor[22]. Nu ne-am putea adresa lui, căci ne-am face revista de rîs. Și chiar dacă ne-am adresa și am obține sprijinul lui, acest sprijin ar fi de o calitate îndoielnică. În ce-l privește pe Coșbuc, despre el nu mai știe nimeni nimic. Nu mai vede pe nimeni. Nu se mai duce nici la „Carul cu bere" și nici în alte părți, nemaiesind din casă deloc. A intrat în el groaza în legătură cu evenimentele la ordinea zilei și n-o să avem nici un concurs din partea lui. Așa că, cu părere de rău, trebuie să renunțăm la amîndoi acești înaintași ai noștri, oricît de mari ar fi fost ei odinioară.

Răspunsul lor nu m-a satisfăcut pe deplin și le-am spus:

— Să știți că eu am să mă duc, cu toate acestea, la Coșbuc. Am să încerc să văd dacă nu ne vom putea totuși înțelege.

Și m-am dus la Coșbuc, fără să mă fi anunțat în prealabil. Locuia într-o casă din Calea Plevnei, în care, la etaj, stătea Alexandru Hodoș, care scria sub pseudonimul Ion Gorun[23], un bun român, moț de origine și un bun scriitor.

Coșbuc m-a primit cu multă căldură și m-a îmbrățișat.

— Cum măi, v-ați adus aminte și de bătrînul Coșbuc? Mă mir! Stați la București de luni de zile, sute de intelectuali ardeleni și n-a venit unul să-mi calce pragul. Mă socotiți mort! Măi, voi nu vedeți în ce vremuri trăim? Ne amenință primejdii de care ne rugăm lui Dumnezeu să ne scape, dar nu știu dacă sîntem vrednici.

— Bade Gheorghe, am venit la dumneata cu o dorință mare. Știi că scoatem o revistă, „Tribuna"?

— Am primit-o. Măi, ați scris voi un lucru inteligent acolo.

Eram curios să aflu despre ce „lucru inteligent“ putea fi vorba.

— Aţi scris voi acolo, la cronică, o drăcie care mi-a făcut mare plăcere: „Austria mare, Austria mică şi nici o Austrie“, aşa aţi întitulat notiţa. Adică, a fost odată o Austrie mare, o să ajungă la o Austrie mică mîine-poimîine şi după aceea o să ajungă la nici o Austrie. Măi, asta a fost o vorbă înţeleaptă! Ai naibii sînteţi, măi băieţi! Deştepţi băieţi!

— Mă bucur că ţi-a plăcut, bade Gheorghe. Să ştii că nu te-am uitat, aşa cum ai crezut, ci am venit la dumneata cu o rugăminte. Dumneata care ai scris *Moartea lui Gelu* şi *In opressores* şi atîtea alte poezii minunate, care ai reprezentat glasul naţiunii în ce priveşte eternitatea dreptului şi existenţei noastre pe aceste plaiuri, nu te manifeşti în nici un chip în marea vîltoare a vremurilor de acum. Lumea vrea să-ţi audă glasul, bade Gheorghe! Am venit, de aceea, să te rog să ne scrii la „Tribuna“. Orice vei gîndi dumneata, dar să fii alături de popor. Sîntem singura publicaţie ardelenească din Bucureşti, în care prezentăm vrerile Ardealului, aşa că locul dumitale este la noi, la „Tribuna“, cu care te-ai născut şi dumneata, la Sibiu.

— Dar ce să vă scriu?

— Orice vrei, versuri, proză, orice ai scrie o să poarte numele dumnitale.

A rămas un timp pe gînduri. Apoi, cu multă amărăciune în glas, mi-a răspuns:

— Nu pot, măi, nu pot. Războiul ăsta o să fie ceva cumplit. Nu că mi-ar fi frică de unguri! Ungurii au gură mare, dar dacă ar fi să ne batem cu ei, i-am răpune într-o săptămînă. Dar ei sînt aliaţi cu nemţii, măi, şi neamţul e dracu şi jumătate, cu ăla nu te poţi pune. Cum să mă amestec eu în război, cînd am în satul meu fraţi şi nepoţi şi alte rudenii care, dacă m-aş amesteca eu în vîlvătaia asta, ar fi cu toţii arestaţi şi împuşcaţi? Pot eu să fac un astfel de lucru? Ş-apoi să vezi tu ce se-ntîmplă-n ţară! Că voi probabil nu cunoaşteţi ţara! Numai cu idealism alergaţi cu toţii! Ţara are păcate multe, măi, e plină de spioni nemţi şi ruşi, care aruncă milioane de mărci şi ruble să cumpere conştiinţe româneşti! Acum, nu demult, a fost la mine cumnatul meu, Sfetea[24], librarul, care mi-a spus: „Măi Gheorghe, a fost la mine un matador neamţ,

care umblă pe la noi prin țară cu felurite scopuri și mi-a spus următorul lucru: Știu că ești cumnat cu Coșbuc. Noi vrem să-l cîștigăm pe cumnatul dumitale pentru vederile noastre și te rugăm pe dumneata să insiști pe lîngă el să scrie o broșură în favoarea noastră în legătură cu războiul. Noi ne cunoaștem datoria și-i vom da o sumă importantă pentru acea lucrare. Așa a spus neamțul. Am venit să-ți spun convorbirea cu el, știu că tu n-ai să faci blăstămăția asta". Așa mi-a spus Sfetea! Cum să fac eu o astfel de blăstămăție mai? Nu pot să fac așa ceva, deși nu mi-ar strica nici mie ceva bănișori, să trăiesc și eu o viață mai bună. Și i-am spus lui Sfetea: „Spune-i că niciodată Coșbuc nu va fi în stare de un astfel de lucru". L-am repezit. Dar nici să mă expun, luînd atitudine directă contra lor, nu mă pot expune!

Îl urmăream cu atenție, dar și cu oarecare compătimire, cum se frămînta, povestindu-mi ce i se propusese și teama pe care o avea.

— Bade Gheorghe, dar nu-i chiar așa. Trebuie totuși să participi într-un fel la acțiunea noastră. Nu poți rămîne pe dinafară. Uite, noi cei de la „Tribuna", am hotărît să sărbătorim într-un mod deosebit, printr-un festival grandios, la Ateneu, aniversarea zilei de 3/15 mai[25]. La această manifestare vor lua cuvîntul Iorga, Goga, vor citi din operele lor Zaharia Bârsan[26], Soricu[27] și tot ce are Ardealul mai de seamă. Se va manifesta într-un singur glas, care să se audă pînă la cer, arătîndu-se ce vrea Ardealul în clipele acestea mari. Poate George Coșbuc să fie singurul absent de la o asemenea manifestație, la care iau parte toți ardelenii mai de seamă?

A rămas din nou pe gînduri.

— Chiar măi, vorbește Iorga?

— Da, vorbește.

— Și Goga?

— Și Goga!

— Ei, drăcia dracului! Foarte bine! Să se ridice Ardealului ca un vulcan! O să iasă un lucru mare! Dacă-i treaba așa, atunci o să vin și eu și-o să spun și eu ce-oi ști! Dar să vină și moțul ăsta al dracului, Gorun! Știi că el stă aici, sus. Hai să mergem la el să-i spunem și lui.

Eram încîntat. Coșbuc s-a dus să-l aducă și pe Gorun, dar nu l-a găsit acasă.

— Lasă că vorbesc eu cu el. Deocamdată dă-mi adresa ta, să-ţi scriu o carte poştală, căci vreau să ne întîlnim într-o seară la cină, aici la mine, cu tine şi cu Goga. Dar numai noi, bărbaţii! Pe femei nu le băgăm, căci ele sînt vai de capul lor; se tem şi de ziua de mîine. Noi sîntem bărbaţi, e altceva! Şi să stabilim atunci tot ce avem de făcut, ca să iasă o manifestaţie de să rămînă lumea încremenită.

I-am dat adresa şi am plecat mulţumit, să duc colegilor mei vestea cea bună.

Nu mi-a trimis însă invitaţia cu privire la care ne înţeleseserăm, pentru mine şi pentru Goga. Şi nu l-am mai inoportunat. Mi-am zis că dacă Coşbuc, care se aprinsese atunci atît de mult pentru ideea noastră, nu mai mişcase nimic, însemna că îl învinsese totuşi teama aceea groaznică, teama care mai paralizase şi pe alţii. Şi ne-am continuat drumul nostru şi fără el, dar cu marea părere de rău că nu-l aveam printre noi.

*

După manifestaţia noastră, a avut loc o altă manifestaţie, a unui alt grup de refugiaţi ardeleni, de sub conducerea lui Simion Mîndrescu[28], profesor de limba germană de la Universitatea din Bucureşti, ardelean de prin părţile Reghinului, un om de treabă, un bun patriot, un entuziast şi neobosit luptător pentru cauza românească. El a strîns în jurul său o mulţime de refugiaţi, cu care a ţinut un congres. A fost insistent chemat şi Coşbuc. S-a dus Mîndrescu la el ca să-l invite personal şi a sfîrşit prin a-l determina să participe. Dar cînd s-a deschis congresul, Coşbuc n-a venit. I-a scris lui Mîndrescu o scrisoare, pe care am publicat-o mai tîrziu şi în „Tribuna“ şi care s-a publicat — mi se pare — şi în alte ziare, prin care comunica părerea lui de rău că, din cauză că era bolnav, nu putea să participe.

După cîte ştiu, nici un biograf al lui Coşbuc nu a amintit despre acest amănunt din viaţa lui.

*

În intervalul de timp dintre convorbirea mea cu el, despre care am relatat mai sus, şi congresul organizat de Mîndrescu, s-a întîmplat o nenorocire teribilă în familia lui Coşbuc. Singurul lor copil, Alexandru, a murit într-un

accident de automobil, în drum de la mănăstirea Tismana, unde fusese cu părinții săi in vilegiatură, spre Turnu Severin, unde avea să se prezinte la comisia de recrutare, în vederea eventualei încorporări. Lovitura a fost cruntă pentru un părinte cu sufletul lui Coșbuc.

Trupul neînsufleţit al tînărului a fost adus la Bucureşti, unde într-o duminică a lunii august 1915 a avut loc înmormîntarea.

M-am dus şi eu la ceremonia funebră, cu Goga. Curtea casei în care locuia Coşbuc era plină de lume. Sute şi sute de refugiaţi ardeleni, intelectuali, dar şi mulţi ţărani, în special din cei de prin părţile Năsăudului, veniseră să însoţească pe ultimul drum pe fiul marelui cîntăreţ al neamului.

Am intrat cu Goga în camera unde era depus Alexandru. Era destul de multă lume, care aştepta sosirea preoţilor ce aveau să oficieze slujba religioasă. Coşbuc stătea aproape de capul mortului, cu faţa radioasă. Părea a fi în extaz. Ne-am apropiat de el cu multă sfială şi i-am spus cîteva cuvinte de condoleanţe, care însă nu păreau să-l fi atins deloc. Se uita la noi cu un zîmbet dumnezeesc, pe faţă, în ochi şi pe buze.

— Asta a fost soarta lui Alexandru, dragii mei. Alexandru a fost un geniu. El nu era pentru lumea asta ticăloasă, perversă, mizerabilă. Dumnezeu l-a ales să-l aibă lîngă sine şi acum e în ceata îngerilor şi a arhanghelilor, lîngă el, bucurîndu-se de fericirea deplină şi veşnică. Fericit, Alexandru! Poate o să ne vină şi nouă în curînd ceasul să mergem lîngă el!

Şi, pe tema asta, ne-a întreţinut minute în şir. Ne-a luat apoi pe amîndoi de braţ şi ne-a dus să vedem camera băiatului, care era în starea în care o lăsase acesta cînd plecase cu părinţii la Tismana: fără nici o ordine, aş zice chiar într-o minunată dezordine. Pe masă erau tot felul de albume şi cărţi, tratate despre cultura veche orientală şi despre cultura elină. Tînărul se adîncise atît de mult în problemele acestea mari, încît îl robiseră cu desăvîrşire, ocupîndu-i toate gîndurile şi toate clipele. Coşbuc îmi spusese, cu altă ocazie:

— Să ştii de la mine, că, dacă vreodată se va vorbi în istoria poporului român despre Coşbuc, apoi se va vorbi despre Alexandru Coşbuc, nu despre George Coşbuc. Alexandre Duma-tatăl a fost un nimic pe lîngă Alexandre

Dumas-fiul, care a fost un geniu. Așa și aici. George Coșbuc a fost un nimic, în schimb Alexandru va fi adevăratul Coșbuc. Să ții minte asta!

Ne-am întors din camera lui Alexandru cu impresii foarte adînci.

S-a ținut apoi slujba, după care trupul neînsufleţit al băiatului a fost pus pe carul mortuar. Alături era un cupeu, în care a luat loc mama, zdrobită de durere, nu împreună cu soţul ei, cum ar fi fost firesc, ci cu sora ei, doamna Sfetea. Coșbuc a rămas să însoţească convoiul pe jos, din Calea Plevnei pînă la Bellu, cale de vreo două ceasuri, pe o căldură înăbușitoare.

După carul mortuar s-a înșirat lumea, foarte numeroasă, care ţinuse să-l petreacă pe tînărul Coșbuc pînă la mormînt. Trebuie să fac o remarcă în această privinţă: în publicul care s-a simţit obligat să fie alături de părinţii îndureraţi, n-am observat nici un bucureștean. Era însă prezent Ardealul pribeag, cu sutele lui de reprezentanţi, de pe întraga întindere a ţării noastre de peste Carpaţi.

În rîndul întîi, imediat după carul mortuar, au mers patru persoane: Coșbuc, popa Lucaciu[29], Goga și cu mine. Am mers pe jos, încet, pînă la Bellu. Tot timpul drumului, Coșbuc ne-a vorbit despre Alexandru, pe tonalitatea imperturbabilă a aceluiași gînd, că Alexandru e fericit și că altă fericire mai mare decît asta nu-și putea cineva dori să aibă. Cînd sicriul a fost coborît în pămîntul destinat a-i asigura celui mort liniștea de veci, Coșbuc stătea deasupra groapei, pe o grămadă de pămînt, privind, cu aceeași seninătate și fericire cu care mersese tot timpul drumului pînă acolo. Ne-am întors apoi acasă — El, cu cupeul în care l-au urcat cu de-a sila rudeniile, iar noi pe jos.

*

Un alt episod caracteristic pentru marele suflet al lui Coșbuc.

Într-o zi, pe la începutul anului 1916, am primit vizita, în modesta mea locuinţă de pribeag din str. Profetului nr. 6, a unei doamne în vîrstă, îmbrăcată de sus și pînă jos în negru, o femeie care trebuie să fi fost de o mare frumuseţe în tinereţea ei. Îmi spuse că era mama lui Sever Secula[30], un tînăr istoric ardelean, pe care îl cunoscusem și eu, și care murise, din păcate, prea tînăr. Mi-a spus:

— Sînt Iudita Secula, născută Truța, mama lui Sever Secula. Știu că l-ați cunoscut și cunosc activitatea dumneavoastră. De aceea mi-am permis să apelez la dumneavoastră. Am publicat și eu, mai demult, într-o bibliotecă de popularizare, niște amintiri despre vremurile de la '48, în care tatăl meu a avut și el un rol, fiind apropiat de Avram Iancu. Am fost mai mulți ani directoarea școalei civile de fete din Arad, în care calitate am scris și o carte de educație casnică pentru elevele mele. Cartea a apărut anul trecut (sau acum doi ani — nu mai știu bine cum mi-a spus) și am dedicat-o lui Nicolae Iorga. Venind războiul, a trebuit să părăsesc Aradul, fiindcă eram urmărită de unguri[31]. M-am refugiat și eu la București, unde o duc însă foarte greu. N-am economii, fiindcă am avut o viață foarte modestă, n-am nici pensie, așa că nu am din ce trăi. De la Arad nu mă ajută nimeni. M-am gîndit că aș putea trece peste greutățile mari de acum, dacă aș scoate o nouă ediție a cărții mele de la Arad, *Educația casnică*. Am fost la minister cu o cerere în acest sens, dar mi s-a răspuns că trebuie să potrivesc cartea după programa analitică a țării românești. Or, eu, la vîrsta mea, nu mai sînt capabilă să mă conformez unor prescripții venite din afară. Cartea am făcut-o așa cum am simțit-o eu și n-aș mai putea face alta, după prescripțiile de aici. Așa că, am venit la dumneata, care ești om de condei, ca să te rog, în amintirea lui Sever, să-mi dai o mînă de ajutor, ca să pot avea și eu, măcar cît de cît, asigurată pîinea cea de toate zilele.

Întîlnirea cu această fiică a Ardealului, urmașa unui luptător din vremurile mari ale istoriei noastre, lovită de soartă prin moartea unicului ei fiu, rămasă săracă în pribegie, m-a impresionat puternic. Aș fi vrut să o ajut. Am luat cartea în mînă, împreună cu regulamentul privitor la cărțile școlare, pe care mi le adusese, spre a vedea în ce măsură aș putea să fac ceva pentru ea. Cartea era interesantă, dar nu era propriu-zis o carte de educație casnică, ci mai mult de educație națională și creștină, scrisă cu mult suflet, dar într-o formă foarte personală. Cu siguranță că făcuse servicii educației fetelor, dar nu vedeam cum ar putea fi corectată în spiritul programei analitice. I-am spus:

— Doamnă...

— Te rog nu-mi spune „doamnă". Spune-mi leliță!

— Leliţo dragă, aş fi foarte bucuros să-ţi pot fi de ajutor, dar îmi dau seama că n-o să pot. Eu nu mă pricep în chestiuni de educaţie casnică. Acestea sînt chestiuni de o specialitate pe care nu o cunosc, aşa că nu aş fi în stare să fac un lucru ca lumea. O să trebuiască să căutăm pe altcineva.

— Bine, dar pe cine?

— O să mă mai gîndesc. Eu am cunoscuţi pe la minister şi trebuie să găsim noi pe cineva. Vă rog lăsaţi-mi puţin timp şi mai treceţi peste cîteva zile pe la mine.

Biata femeie a plecat nemîngîiată. N-a mai trecut pe la mine şi n-am mai văzut-o cîteva luni de zile bune. Nu mai ştiam nimic despre ea şi nici n-am găsit pe cineva care să o poată ajuta. Eram şi eu foarte necăjit în vremurile acelea de amară pribegie. După nu ştiu cîte luni, apăru într-o bună zi, din nou, la mine, doamna Secula. Avea o faţă radioasă şi fericită şi o servietă la subţioară.

— Domnule Ghibu, am venit să-ţi aduc ediţia cea nouă a cărţii mele.

Şi scoase din servietă cartea şi mi-o întinse. M-am uitat, curios, prin ea. Era tipărită destul de îngrijit, pe o hîrtie bunicică şi era destul de bine legată în carton. Mi s-a părut a fi foarte bine făcută.

— Ei, îmi pare bine de lucru ăsta! Cine te-a ajutat?

— Cine să mă ajute, dragă omule? De la dumneata am plecat, să-ţi spun drept, foarte nemîngîiată şi nu ştiam încotro s-o apuc. Şi atunci m-am dus la Gheorghe şi i-am spus situaţia mea, întrebîndu-l dacă nu m-ar putea el ajuta. Mi-a răspuns că să-i las cartea acolo, că o face el ce-o putea din ea. Şi, după cum vezi, a făcut. S-a dus cu cartea pe la minister, a refăcut-o el cum a ştiut că o cere programa, a obţinut apoi aprobarea ministerului, a tipărit apoi cartea la editura lui Sfetea, fără nici o cheltuială pentru mine, şi ieri mi-a adus cartea şi o mie de lei avans în contul ei. Eu cu mia asta pot trăi un an de zile.

— De care Gheorghe vorbeşti, leliţo?

— Păi, Gheorghe al nostru!

— Care Gheorghe?

— Coşbuc!

Care va să zică, bietul Coşbuc, care nu mai avea pe atunci nici o mîngîiere în lumea asta, căci îşi pierduse fiul şi se temea teribil de nemţi, s-a aşezat să facă un gest de prietenie pentru o văduvă ardeleancă, scriindu-i car-

tea, fără să-şi facă din aceasta vreun merit, fără să ceară vreo răsplată de nici un fel, mulţumit că putea să ajute măcar pe calea asta biata naţie românească, atît de necăjită în acele vremuri.

*

După intrarea ţării în război, Coşbuc şi-a mai revenit, oarecum, din starea lui sufletească grea. La solicitarea lui Duca[32], a acceptat să intre în colectivul de redacţie al „Gazetei ostaşilor“[33], în care — printre alţii — eram şi eu. M-am dus să-i fac o vizită, pentru a-i cere nişte versuri pentru cei de pe front. Mi le-a dat curînd după aceea şi s-au tipărit în al doilea număr al gazetei — din păcate şi ultimul. Deşi le-am mai citat şi în altă parte, le citez din nou aici, ca un omagiu adus lui Coşbuc, pe care de atunci nu l-am mai revăzut:

Daţi tot înainte români!
Să nu se resfire nici unul!
Şi nimeni să n-aibă în minte,
Decît să urmeze 'nainte
Cărarea ce-o fulgeră tunul
Şi sfînta sa puşcă din mîini.
Daţi tot înainte, români!

Versuri puţine şi simple, dar care trădau inima mare a patriotului ardelean, care se încadrase în lupta pentru întregirea ţării.

Coşbuc a rămas în Bucureşti, sub ocupaţia duşmană. Nu avea energia să mai plece într-o altă pribegie. Eu am plecat, însă, în toamna lui 1916 în Moldova. N-am mai auzit de el aproape nimic multă vreme. Pe la sfîrşitul lui aprilie 1918 am sosit la Iaşi, venind de la Chişinău, cu felurite treburi. M-am dus să-l văd şi pe profesorul Nicolae Iorga. Era într-o duminică dimineaţa, destul de devreme. L-am găsit pe Iorga îmbrăcîndu-se în redingotă şi cu jobenul pregătit, ceea ce se întîmpla foarte rar la el.

— Bine că ai venit, dragă. Trebuie să mergem la Delavrancea. Ştii că a murit? Să mergem să ne înscriem în cartea lui de condoleanţe.

Am fost extraordinar de emoţionat la ştirea primită. Omul viguros care era Delavrancea căzuse, ca lovit de

trăznet, într-o bună zi pe urma multiplelor suferințe morale pe care i le prilejuiseră vremurile grele pe care a fost nevoit să le trăiască. A murit — cum spune românul — „de inimă rea". Nu putuse să suporte soarta tristă în care văzuse că era împinsă România, soartă de unde socotea că numai o minune ar mai putea-o scăpa.

În drum spre casa unde era Delavrancea, ne-am întîlnit cu Remus Caracaș, un om de treabă, elev al lui Iorga, cu care eram în bune relații.

— Domnule profesor, ați auzit? A murit Coșbuc! S-a primit telegramă de la București!

Deci două victime. Doi stîlpi ai națiunii căzuseră, ca loviți de trăznet, aproape în aceeași zi, unul la București și altul la Iași.

N-am mai putut spune nimic.

După ce am semnat cartea de condoleanțe la Delavrancea, ne-am împrăștiat fiecare pe la treburile noastre. Eu am telegrafiat imediat să se scoată un număr special din „România Nouă", lucru care s-a și făcut. Prim-redactorul meu, Dr. Ioan Matei, a reușit să prindă aceste două momente într-un chip demn de apreciere. A scris două articole minunate, încadrate într-un chenar negru, chenar care semnifica în același timp doliul omagial pentru cei doi mari dispăruți și semnul de doliu prilejuit de faptul că numărul respectiv din gazetă era ultimul număr care mai apărea în litere latine.

*

Închei aceste scurte amintiri, cu ultima mea „întîlnire" cu marele George Coșbuc.

Se împlineau 15 ani de la moartea lui. Eram în București, unde am citit în „Universul" anunțul dat de familia lui, prin care lumea era înștiințată că a doua zi, la orele 11, la biserica din Calea Plevnei, avea să aibă loc un parastas în amintirea neuitatului George Coșbuc.

Întîmplarea făcea ca pentru a doua zi, tocmai la ora 11, să am stabilită o audiență la primul ministru, pe o chestiune de interes major. Obținusem audiența cu oarecari greutăți și n-o mai puteam amîna sub nici un motiv. I-am telefonat îndată lui Goga:

— Ai citit anunțul din „Universul", privitor la parastasul pentru Coșbuc?

— Nu l-am citit.

— Mîine, la orele 11 e parastasul, la biserica din Calea Plevnei. Ar trebui să mergem şi noi.

— Nu pot, dragă. Am altceva în program.

— Ascultă Goga, tu poţi amîna programul tău o jumătate de oră, dar eu nu-l pot amîna. Eu, la ora 11, trebuie să fiu la primul ministru în chestiunea pe care o cunoşti. Te rog să faci tot posibilul să te duci măcar tu.

A doua zi, la ora 11, intram în audienţa programată. Am făcut în aşa fel încît să pot termina convorbirea cît mai repede, apoi am luat o maşină şi m-am repezit la biserica din Plevnei. Cînd mă apropiam de ea, l-am zărit pe Goga, care tocmai ieşise din biserică şi se urca în maşină. A plecat fără a ne mai fi putut întîlni. Eram mulţumit că fusese cel puţin el acolo. Am intrat înlăuntru. Biserica era aproape goală. În afară de doamna Coşbuc, nu mai eram decît patru persoane: doamna Sfetea — sora ei —, împreună cu soţul şi încă două persoane, de care nu îmi amintesc cine erau.

Am prezentat doamnei Coşbuc condoleanţele mele şi scuzele că nu putusem fi prezent la slujbă, arătîndu-i motivele. Apoi am adăugat:

— Îmi pare bine că a fost cel puţin Goga aici.

— Aşa ne-am bucurat că a fost el! După cum vezi n-a venit nimeni altcineva. L-au uitat toţi!

... Doamna Coşbuc, foarte impresionată de venirea mea, m-a poftit să merg şi eu la casa poetului, să închinăm un pahar de vin întru amintirea marelui dispărut. M-am dus. Era aceeaşi casă, pe care o cunoscusem, foarte modestă, în care locuinţa era tot cu chirie, în apartamentul de la parter. Simplă de tot, cu mobilier de mîna a doua, cu un dulap în care era întreaga bibliotecă a lui Coşbuc. Nu era o bibliotecă mare, dar avea cărţi de literatură străină, în special nemţeşti şi italieneşti. Fusese extraordinar de frămîntat de problema *Divinei Comedii,* despre care îmi spusese odată:

— Să ştii, măi, că am fost în Italia. Am stat la Florenţa multă vreme. Am urmărit date, pînă în cele mai mici amănunte posibile, încît cred că nu există vreun italian care să-l cunoască mai bine pe Dante de cum îl cunosc eu. Să ştii de la mine că atunci cînd va apărea lucrarea mea despre Dante, o să rămînă lumea cu gura căscată. Ăla a fost cineva, mă!

Doamna Coşbuc, foarte amabilă, mi-a spus:

— Domnule Ghibu, te rog să-ţi iei din bibliotecă tot ce vrei. Că şi aşa, dacă George nu mai este . . .

— Doamnă, i-am răspuns eu, nu pot lua nimic din biblioteca lui. Las-o să rămînă aşa cum a lăsat-o el. O să-i vină ceasul într-o zi. De la Academie, unde el a fost membru, sau de altundeva.

Dorind să-mi facă totuşi o plăcere, mi-a dat două volumaşe care apăruseră recent, intitulate *Coşbuc povestind copiilor*, cu o introducere de Octav Minar, pe care a scris o dedicaţie frumoasă din partea ei.

Şi am plecat apoi, din casa marelui bard, cu cugetul împăcat că putusem fi prezent la comemorarea lui.

OCTAVIAN GOGA

ÎNCEPUTURI

Octavian Goga mi-a fost un prieten adevărat timp de patruzeci de ani. De la vîrsta de 15 ani pe care o avea în 1898 — cînd eram în clasa V-a de liceu la Sibiu iar el în clasa a VII-a a aceluiași liceu —, și pînă la moartea lui în 1938[1], viața noastră, deși cu destule hiatusuri, a fost mereu împletită, alături unul de altul, completîndu-ne adeseori gîndurile și inițiativele, ajungînd uneori și la contradicții, chiar de intensitate destul de mare, caracteristice pentru amîndoi și pentru vremurile în care am trăit.

L-am cunoscut la 1898, toamna. Eram la Sibiu, elev în clasa a V-a de liceu, adică nu elev, ci „ștudent" cum se spunea atunci elevilor cu începere din clasa a V-a, și locuiam într-un cartier mai lăturalnic al Sibiului, în actuala Piață a Armelor, într-o casă cu etaj care dădea cu ferestrele spre piațetă. Lîngă casa noastră era o căsuță mică din care vedeam, la diferite ore din zi, un tînăr mărunțel, slăbuț, blond, cu o lavalieră destul de semnificativă la gît, ieșind și mergînd spre oraș, fluierînd mereu.

Scenele acestea s-au repetat un timp oarecare. Tînărul mi se părea cam caraghios. Nu știam cine e, dar aveam impresia că este un flușturatic, care numai fluieră, de parcă toată lumea ar fi a lui.

În clasa mea era și un nou venit de la gimnaziul săsesc din Sebeș-Alba, care se înscrisese la liceul unguresc fără să cunoască deloc limba maghiară. Era un băiat solid, serios, dar care devenise ridicol în clasă în primele săptămîni, deoarece nu putuse răspunde la nicio întrebare a profesorului. Cînd acesta îl întrebase „de unde ești", el răspunsese „în clasa a V-a", la „în ce clasă ești", își spusese numele. La început nu m-am legat de acest tînăr coleg; de la o vreme însă ne-am pomenit că, plecînd de la școală spre casă, mergeam în aceeași direcție. Am constatat curînd că era vecin cu mine și că avea nevoie de cineva

care să-l ajute la lecții pînă cînd va prinde și el limba maghiară, ca să se poată descurca singur. S-a atașat de mine și într-o zi îmi spuse:

— Sînt de la Sebeș, am făcut școala nemțească și nu știu ungurește; mi-e tare greu încă în școala ungurească; dacă ai vrea să fii așa de bun să facem lecțiile împreună, să-mi arăți și mie, mi-ai fi de mare ajutor.

Băiatul părîndu-mi foarte cumsecade, am acceptat fără greutate să-i fiu un fel de mentor. După cîteva zile îmi spuse că stă în aceeași cameră cu un băiat din Rășinari, pe care-l cheamă Octavian Goga. Nu auzisem pînă atunci de acest nume, am aflat însă îndată că era vorba de băiatul acela care mi se păruse caraghios, pe care îl vedeam plimbîndu-se prin fața casei noastre fluierînd.

— Este un băiat foarte „capațitat", — era un cuvînt al vremii —; face și poezii foarte faine.

Am rămas încremenit. Acest tînăr face poezii și încă foarte faine! Pentru mine, poetul era un trimis al cerului. Va să zică băiatul acesta face poezii! Extraordinar! Mi-am schimbat îndată părerea despre el.

A mers cît a mers așa și într-o zi colegul îmi spuse:

— Să știi că într-o zi o să mergem la mine acasă să te „recomînd" lui Goga. Așa se vorbea pe vremuri. Eram emoționat și bucuros să fac cunoștință cu un poet. Și într-o duminică după amiază, după ce ne plimbasem cu amicul Traian Petrașcu — așa îl chema pe colegul respectiv, ajuns mai tîrziu medic la Tălmaci —, ne-am întors acasă, dar de data aceasta acasă la cei doi prieteni, care locuiau într-o cămăruță foarte mică, de vreo 6 cel mult 8 m.p. Lumină foarte slabă, spațiu foarte puțin, un singur pat în care dormeau amîndoi, o măsuță foarte simplă; dulap pentru haine nu exista; lucrurile de îmbrăcăminte, puține, atîrnau de niște cuie bătute în zid; și mai aveau două scaune. Atîta era tot mobilierul.

Am intrat cu oarecare sfială. Goga știa de la Petrașcu că o să aibă prilejul să cunoască pe cel care îi dădea ajutor la carte prietenului său. Cînd am intrat, îmi bătea puțin inima. Goga era la masă, cu o carte înainte. S-a întors către mine, adresîndu-mi-se: „Servus, Ghibule!", ceea ce pentru mine a fost o revelație. Cum „servus"? El în clasa a VII-a, „septiman", să fie „servus" — deodată — cu un modest quintan? Și cu o privire colegială, de parcă ne-am cunoaște de cînd lumea?

Am dat mîna cu el, după care îmi spuse:

— Măi Ghibule, citeam ceva aici; scrisoarea lui Petöfi[2] către Arany János[3]. Ai citit-o?

Eu n-o citisem încă. Ea se citea abia în clasa a VII-a.

— Să v-o citesc atunci eu.

Şi a citit acea foarte frumoasă scrisoare a tînărului poet maghiar adresată bătrînului poet Arany, conţinînd idei admirabile, exprimate într-o formă perfectă, cu sentimente adînci. Cînd a terminat lectura, eram foarte emoţionat şi n-aş fi putut scoate nici un cuvînt. Adăugă, apoi:

— Åsta-i poet, măi, Petöfi!

Despre Petöfi ştiam eu cîte ceva, căci pînă în clasa a V-a am avut prilejul să dau peste cîte o poezioară a lui, dar eram departe de a-l cunoaşte.

Ne-a mai citit apoi încă ceva din Petöfi, nu mai ţin minte ce anume; ne-a întreţinut un sfert de ceas cu versuri ale acestui mare poet, pentru care avea o mare admiraţie, justificată, desigur.

Pe masa lui mai era o cărticică de format mic dar de o anumită grosime şi destul de masivă. Puse mîna pe ea şi spuse:

— Uite, mă, altă carte aici. *Divina Comedie,* de Dante Alighieri. Ai auzit de el?

Eu n-auzisem pînă atunci nici despre Dante şi nici despre *Divina Comedie,* dar am răspuns afirmativ, căci mi-era ruşine să spun că n-am auzit.

— Uite, mă! Şi începu să citească din Cîntul 1, din traducerea ungurească a operei lui Dante, o traducere destul de bună, nu mai ştiu a cărui autor.

Goga era încă de atunci un lector admirabil. Ştia să dea suflet cuvintelor şi versurilor. A citit o pagină sau două de versuri, făcînd şi comentarii, plimbîndu-ne prin *Divina Comedie,* pe care el o citise într-o oarecare măsură. Fiind orientat în materie, ne-a putut face o prezentare fascinantă a subiectului.

Acea zi de octombrie a anului 1898, în care l-am cunoscut pe Octavian Goga în tovărăşia celor doi mari scriitori, unul maghiar şi altul italian, a reprezentat pentru mine un moment în care mi s-au deschis noi orizonturi. Văzînd cît de frumos citeşte Goga poezia, m-am simţit îndemnat să pătrund şi eu mai adînc în această minunată comoară a simţirii şi a gîndirii omeneşti şi să acord poeziei mai multă în-

ţelegere decît aceea de pînă atunci, de a o învăţa pe de rost ca s-o ştiu cînd mă întreabă la lecţie.

Ne-am întîlnit apoi mai des. Era bucuros să ne citească din ceea ce îl înălţa. Era un pasionat cititor şi nimerea cărţi fundamentale, în care se adîncea mai mult decît ne puteam adînci noi, ceilalţi.

În toamna acelui an a fost instalat noul mitropolit ortodox al Ardealului, Ioan Meţianu[4]. Cu acel prilej s-au organizat serbări mari, cu un program bogat, în cadrul căruia a fost şi un concert condus de Gheorghe Dima[5], marele muzician ardelean, după socoteala mea cel dintîi clasic al muzicii româneşti.

Nu fusesem niciodată pînă atunci la vreun concert. Auzisem de „conţerte", cum li se spunea, dar n-aveam posibilităţi să mă duc să le ascult. Acum însă mi se părea că sînt dator să mă duc, să-l văd cu această ocazie pe mitropolit şi să-l ascult pe Gheorghe Dima, despre care ştiam cîte ceva din Sălişte, unde venea uneori să-şi petreacă vacanţa de vară,

Înainte de concert, l-am întrebat pe Petraşcu:

— Voi nu mergeţi la concert?

— Apoi, eu n-am bani.

Taxa era de 20 de creiţari, o „piţulă de 20", cum se spunea pe vremuri, o piţulă de argint; pentru un loc de stat în picioare, bineînţeles.

— Goga nu merge? am întrebat.

— Nu ştiu, să-l întreb.

În absenţa mea, l-a întrebat, iar Goga i-a răspuns că n-are bani. Cînd am auzit acest lucru, l-am rugat pe Petraşcu să-i spună că-i împrumut eu 20 de creiţari. Deşi eram departe de a fi un băiat de bani gata, aveam întotdeauna grijă să am de o parte o mică sumuliţă cu care să pot face faţă unor întîmplări neprevăzute, astfel că aveam o „piţulă" în plus peste ce îmi trebuia mie pentru intrare. Goga n-a primit însă oferta mea, nevrînd să facă nici un fel de datorie.

În ce mă priveşte, am fost la concert care mi-a procurat o extraordinară satisfacţie, cu toate că nu avusem pînă atunci nici o şcoală muzicală. Am remarcat atunci — mă mir că am putut-o face la vîrsta aceea — un fapt, care mi-a rămas întipărit în minte: în programul concertului a fost şi *Missa Solemnis* a lui Beethoven, în care era cu-

prins şi crezul în limba latină, în forma lui catolică, cu purcederea Duhului sfînt şi de la Tatăl şi de la Fiul. La înscăunarea mitropolitului ortodox al Ardealului s-a cîntat crezul în forma latinească, apuseană. Un amănunt care astăzi este lipsit de importanţă, dar care atunci a dat naştere la unele comentarii.

*

În perioada imediat următoare relaţiile mele cu Goga au fost ocazionale; nu cutezam să mă apropiu prea mult de el, fiindcă luase în ochii mei înfăţişarea unui om trimis din altă lume şi care îmi impunea un respect deosebit, ce mă făcea să mă ţin la distanţă. Îl ascultam, îl admiram, îl iubeam, dar nu cutezam să fac prea mulţi paşi de apropiere cum se întîmplă în cazul prieteniilor obişnuite.

Din acea epocă voi scoate în evidenţă două momente care cred că trebuie să fie amintite, fiind caracteristice pentru Goga.

Primul. Elevii din cursul superior aveau o societate de lectură pusă sub patronajul marelui poet maghiar Mihail Vörösmarty[6], unde se prezentau băieţii cu lucrări, cu declamări, cu poezii proprii ş.a.m.d. La activitatea acestei societăţi elevii români nu luau parte activă decît foarte rar; ei făceau act de prezenţă, ascultau şi se mulţumeau să înveţe ce puteau învăţa acolo. Cei din clasa a V-a şi a VI-a erau „membri extraordinari", cei dintr-a VII-a şi a VIII-a, „membri ordinari". La un moment dat, preşedintele societăţii, s-a adresat lui Goga:

— Măi Goga, vino şi tu cu ceva la lucrările noastre.

— Nu am cu ce veni, căci nu ştiu nimic.

— Cum nu ştii nimic?

— Nu ştiu nimic.

— Ei bine, despre nimic să ne vorbeşti!

Lui Goga i s-a părut interesantă această propunere.

— Bine dacă vreţi să vă vorbesc despre nimic, am să vă vorbesc.

Şi a făcut o dizertaţie foarte interesantă pe care a citit-o: *Dizertaţie despre nimic.* N-aş putea să refac acum mai de aproape felul cum a tratat subiectul, dar îmi aduc aminte că pentru a arăta ce este „nimic", a evocat un exemplu concret: o ţeavă mare de canalizare prin care se scurg apele în subsol, care este goală; cînd te uiţi de la un capăt la ce-

lălalt, nu vezi nimic, iată nimicul cum se poate concretiza în vorbe.

Așa a participat Goga, mai mult în glumă, la societatea Vörösmarty, la care nu putea participa cu toată inima.

Al doilea moment:

Goga avea o voce frumoasă de tenor. Cînta adeseori între prieteni cîntări de tot felul și mai ales cîntece românești. Asta au aflat-o și colegii maghiari, așa că pentru serbarea școlară din 15 martie, serbare națională maghiară, Goga a fost desemnat să cînte un solo într-o piesă patriotică. Acesta a acceptat la început să apară în piesă și a învățat partea lui. Cîntam și eu în cor și-mi aduc aminte toată melodia, pe care Goga o cînta cu o dulceață și cu un farmec ispititor. Cuvintele spuneau cam așa: „O, dacă vreodată patria mă va chema să mă duc să lupt și să mor pentru ea, o voi face cu entuziasm". La repetiții Goga a cîntat, dar cînd s-a apropiat serbarea el a renunțat să mai apară pe scenă cu cîntecul acesta național, prin care trebuia să facă jurămînt patriei că va muri pentru ea. Față de refuzul lui, respectivul punct s-a scos din program.

*

Cînd a ajuns în clasa a VIII-a, iar eu într-a VI-a, nu mai locuiam în aceeași casă. Eu mă mutasem, dar el nu se mutase din vechea lui cămăruță, strîmtă și întunecoasă. Mă duceam însă tot atît de des la Petrașcu. La un moment dat, am auzit că Goga pleacă la liceul românesc din Brașov, părăsind liceul maghiar din Sibiu în urma unui conflict pe care-l avusese cu profesorul de istoria Ungariei, pe nume Tompa Árpád. Acesta — un secui cam dintr-o bucată, dar nu dintr-o bucată prea bună —, era un mare patriot, iar ca profesor se manifestase ca un șovinist turbat. Lecțiile lui de istoria Ungariei erau lecții de un patriotism exaltat, care nouă, elevilor români, ne făcea o impresie tocmai contrară aceleia pe care el ar fi dorit să ne-o facă.

În clasa a VIII-a, în care era Goga, erau mulți elevi români, aproape jumătate, care nu erau prea entuziasmați de lecțiile patriotice ale profesorului; fără să se manifeste în vreun mod ostil, se vedea probabil pe ochii lor că nu urmăresc lecțiile cu prea mult interes. Observînd acest lucru la un moment dat, profesorul, indignat, s-a adresat lui Goga și lui I. Lupaș[7], care stăteau în aceeași bancă, cu niște cuvinte tari:

— Vipere ce sînteţi, nu vă interesează istoria patriei? Am să vă învăţ eu minte!

Şi, după cîte mi-au spus, ar fi luat ceasul pe care îl avea pe catedră şi l-ar fi aruncat spre Goga. Un mod foarte neobişnuit de comportare din partea unui profesor.

Cei doi elevi care fuseseră ţinta furiei profesorului s-au ridicat din bancă şi, fără nici un cuvînt, au părăsit sala de clasă. După cum mi-au povestit, s-au dus întins la directorul şcolii, au protestat împotriva ameninţărilor şi insultelor profesorului Tompa, şi au cerut să li se restituie actele deoarece intenţionează să părăsească imediat liceul şi să plece la Braşov.

Directorul a fost foarte rău impresionat de această întîmplare. Lupaş fusese socotit tot timpul ca primul premiant al liceului. Deşi Goga, ca elev, se situa pe la mijloc din cauză că îşi petrecea cea mai mare parte a timpului cu lecturi în afara lecţiilor, se ştia că şi el este un elev dintre cei distinşi. Directorul îşi dădea seama că plecarea celor doi ar fi aruncat o umbră neplăcută asupra renumelui liceului. De aceea, a refuzat mai întîi să le înapoieze actele, asigurîndu-i că va aplana diferendul şi că li se va da satisfacţia cuvenită. Tinerii şi-au menţinut însă poziţia fermă, faţă de care pînă la urmă directorul nu a mai avut ce face şi le-a dat actele.

Goga şi Lupaş, cărora li s-au adăugat încă doi elevi români care s-au solidarizat cu ei — au părăsit Sibiul cu un tren care pleca din gară pe înserat. Numeroşi elevi din tot liceul, dar mai ales din cursul superior, care-i însoţiseră la gară, le-au făcut o manifestaţie minunată. După ce pelerinii s-au urcat în vagonul de clasa a III-a care avea să-i ducă la Braşov, au apărut la geam şi au ţinut scurte cuvîntări, în româneşte. În gară erau şi mulţi colegi unguri, care au ţinut să-i petreacă, deoarece Goga era iubit şi de aceştia, iar Lupaş foarte respectat, pentru că era un elev excepţional care-i îndruma şi pe alţii la carte. A fost o despărţire foarte duioasă, care a avut consecinţe binefăcătoare pentru cei care părăsiseră liceul maghiar, fiindcă, la Braşov, într-o şcoală românească, cu duh românesc cu idealuri româneşti, ei au profitat foarte mult. Nu mai erau obligaţi să citească atît de multă literatură maghiară; citeau literatura românească, iar Goga a început să scrie poezii, mai des decît o făcuse pînă atunci.

În acea perioadă nu eram în corespondență cu Goga; relațiile noastre nu erau încă de așa natură încît să-mi scrie el de la Brașov ori să-i scriu eu lui de la Sibiu. Această lacună o completa Lupaș, care mă ținea la curent, prin cărți poștale mai mult decît prin scrisori, cu tot felul de lucruri din viața „studențească" de la Brașov. Nu trecea o săptămînă să nu primesc de la el cîte o carte poștală care îmi umplea sufletul de entuziasm pentru viața minunată pe care o duceau „studenții" de acolo.

În ultimele săptămîni ale anului 1899, o carte poștală de la Lupaș mă anunța:

„Dragă, să citești «Tribuna» — marea gazetă de pe vremuri de la Sibiu — numărul de Anul Nou. Vei găsi o poezie semnată cu «O» mare. Poezia este a lui Tavi — cum îi spuneau intimii lui Octavian Goga. S-o citești și s-o dai și altora s-o citească".

Noi, elevii, citeam din cînd în cînd „Tribuna". Deși era interzis să ajungă în mîinile elevilor, noi ne-o procuram cumva. După cum se știe, lucrurile oprite sînt întotdeauna căutate și săvîrșite pe sub ascuns, cu mare entuziasm. Mi-am procurat deci imediat numărul respectiv, în care am fost fericit să găsesc în foileton, pe pagina a doua, poezia intitulată *In calumniatores*[8]. Era un fel de reflex la poezia lui Coșbuc de pe timpul Memorandului, cînd acesta a scris la adresa asupritorilor din Ardeal, poezia *In Opressores*. Coșbuc vorbise împotriva opresorilor. Goga vorbea, de data aceasta, în aceeași tonalitate ca și Coșbuc, împotriva calomniatorilor. Cine erau calomniatorii împotriva cărora se ridica Goga cu vehemență, în versuri care-l reaminteau pe Andrei Mureșianu și pe Coșbuc — căci nu îi era încă la acea vîrstă posibil altfel —, dar care se știau ridica uneori peste acelea ale înaintașilor, cu accente proprii și expresii originale? Erau cei din tabăra adversă, care, cînd s-a inițiat o colectă în vederea ridicării unei statui lui Avram Iancu, prin presa zilei l-au acoperit pe acesta cu calomnii, numindu-l „tîlhar", „bandit" etc. Campania respectivă[9] l-a indignat atît de mult pe Goga, încît și-a vărsat focul scriind această poezie și prelungind astfel în noul secol, ca o poruncă implacabilă, focul aprins în veacul al 18-lea de Inocențiu Micu, apoi de Horia și tovarășii săi, apoi — în secolul al 19-lea — de Bărnuțiu, Șaguna și Iancu, mai tîrziu de Dr. Ioan Rațiu și Vasile Lucaciu și, cu șase ani înainte, de G. Coșbuc.

Mai tîrziu poezia aceasta a fost uitată de mai toată lumea. Goga n-a reprodus-o nici în primul şi nici în al doilea volum al său de poezii, socotind-o ca o operă de tinereţe, depăşită ca formă de realizările sale ulterioare .

Iată cîteva din versurile noului poet, stîngace, dar pline de dragostea de libertate pentru poporul său:

Ne stăpînesc străinii. Noi ascultăm de ei.
Purtăm tăcuţi şi-n pace azi jugul duşmănesc,
Însă din blînda turmă a pacinicilor miei
Răsar cete şiraguri, voinicii pui de lei,
Cînd morţii din morminte barbar ni-i pîngăresc.
Pe unde azi s-aude tînguitor şi jalnic
Horitul păcii: Doina, cu mersu-i legănat,
Gîndiţi-vă că poate să şuiere năvalnic
Şi strămoşescul tulnic, îngrozitorul crainic,
Cu care dă alarma „poporul împărat".
Aduce-vă-ţi aminte de scurtele clipite
Cînd răsplătea poporul de veacuri amărît,
Cînd ziduri păcătoase erau jos prăbuşite
Şi se scăldau cu fală a cailor copite
În sîngele vost' negru şi searbăd şi urît . . .

Am înregistrat atunci cu mare satisfacţie această manifestare a prietenului meu, mîndru că mă puteam socoti şi eu apropiat de sufletul acela minunat.

Poezia lui Goga a făcut o impresie puternică mai ales în sufletul tineretului de la liceul maghiar din Sibiu. Sub influenţa ei, o mînă de băieţi din clasa VI-a a acelui liceu, precum şi de la şcoala normală românească şi de la liceul săsesc, am înfiinţat un cor clandestin, în patru voci, în care am învăţat să cîntăm *Deşteaptă-te Române, Haideţi fraţi cu arma-n mînă, Învierea lui Ştefan cel Mare* şi alte cîntece patriotice. Tot sub influenţa ei am plecat apoi şi eu, în toamnă, la liceul românesc din Braşov.

*

Un alt moment din timpul „studenţiei" lui Goga de la Braşov. Suflet foarte sensibil în multe privinţe, Goga era un sentimental, care nu rămînea rece la anumite manifestări ale vieţii şi căruia îi plăcea să fie cît de cît prezent şi în societatea feminină. La Braşov era obiceiul că „studenţii" din clasa a VII-a şi a VIII-a să urmeze în timpul ier-

nii un curs de dans, într-o sală separata a unui restaurant. La aceste cursuri participau şi o serie de domnişoare din cea mai bună societate a Braşovului. Una dintre acele domnişoare, o copilă de vreo 15—16 ani, o blondină frumoasă şi foarte vioaie, s-a amorezat de tînărul poet în aşa măsură, încît credea că viaţa ei o să se împletească definitiv cu a acestui cîntăreţ de versuri frumoase.

Nu se cunosc mai de aproape amănuntele privind aceste relaţiuni. În tot cazul au fost relaţiuni dintre cele mai curate şi frumoase, care au trezit în copilă speranţa că ea va fi odată soţia lui Octavian Goga. După ce s-a terminat anul şcolar la Braşov, Goga s-a întors însă acasă şi a uitat de dragostea platonică ce-i încălzise sufletul un timp oarecare. Dar copila nu-l uita şi îl bombarda mereu cu scrisori de dragoste. Goga nu mai ştia ce să facă să scape de aceste scrisori, care-l plictiseau. La un moment dat, s-a hotărît să-i răspundă fetei, dar nu printr-o scrisoare trimisă cu poşta, ci printr-una publicată în revista „Familia" şi semnată „Octavian". Nu apucase pînă atunci să iscălească în publicistică cu numele lui întreg. Era o scrisoare din care reţin următoarele versuri:

Uite-ţi spun, deschide-mi calea,
Te-am urît, ţi-o spun pe faţă.
Te va mîngîia trecutul şi bucata de viaţă
Ce ţi-am dăruit-o ţie, făr-un pic de judecată.
Rece te-aş dori, femeie, ca o marmoră de Paros . . .

şi continua cu ideea că în locul guralivei care nu-şi putea stăpîni gîndurile ar prefera o fiinţă coborîtă din cer ca simbolul mare al tăcerii. Se înţelege că biata fată, care era sigură de viitorul ei logodnic, cînd a citit scrisoarea în revistă a fost extrem de nenorocită; s-a dus la părinţi şi le-a spus că faţă de o asemenea ruşine ea nu mai poate să rămînă în Braşov; ori se mută cu toţii în alt oraş, ca să uite Braşovul, ori se prăpădeşte. Şi părinţii, impresionaţi de suferinţa fetei, s-au mutat la Făgăraş, unde ea s-a măritat mai tîrziu şi a avut o frumoasă viaţă familială.

*

Cînd s-a terminat anul şcolar, după clasa a VIII-a, pe la jumătatea lunii mai, cei doi prieteni, Goga şi Lupaş s-au întors de la Braşov acasă la Răşinari şi la Sălişte, să se pre-

gătească pentru bacalaureat, care urma să fie pe la mijlocul lunii iunie. Înştiinţat de venirea lor, i-am aşteptat în gară; îi priveam ca pe nişte argonauţi care se întorc dintr-o expediţie minunată. Nu-i văzusem din toamnă şi îi găseam schimbaţi, mult mai mobili, vorbind o limbă românească mult mai frumoasă decît la Sibiu, căci Braşovul era anticamera Regatului. Au stat cele cîteva săptămîni împreună; Goga a stat mai mult la Sălişte cu Lupaş, deoarece acesta era mai îndemînatec la carte.

Şi-au luat bacalaureatul, după care toamna au plecat din nou împreună la Budapesta. Am pierdut iar legătura mai apropiată, directă, cu Goga. Eram acum în clasa a VII-a. După exemplul lor, trecusem şi eu la liceul românesc din Braşov, de unde întreţineam o corespondenţă regulată cu Lupaş, care mă ţinea la curent şi cu evoluţia lui Goga.

La Budapesta, amicii mei erau în fruntea unei frumoase mişcări de manifestare a geniului românesc prin tipar. După un an de zile au scos acolo revista „Luceafărul“[10], în care apare pentru întîia oară, într-o formă mai amplă, activitatea lui Goga. El iscălea totuşi încă numai cu numele de „Octavian“ sau „Nic Otavă“, sau „Otmar“, poate şi cu alte pseudonime[11]. De la prima lui păşire la „Luceafărul“, Goga s-a manifestat ca un poet de viitor.

Este interesant însă faptul că în publicistica românească Octavian Goga apare pentru prima dată cu numele său întreg nu ca poet, ci ca patriot, aş putea spune chiar ca tînăr om politic.

Murise în 1902, la Sibiu, marele luptător naţionalist, dr. Ioan Raţiu[12], preşedintele Partidului Naţional Român, fostul conducător al mişcării memorandiste care, după ce a fost mulţi ani închis la Vácz, a trebuit să-şi părăsească oraşul de naştere şi de reşedinţă, Turda, şi să se mute la Sibiu[13]. Moartea sa constituia o mare pierdere pentru mişcarea naţională. Cu acea ocazie a apărut, în „Luceafărul“ anul I, nr. 12, primul articol al lui Goga semnat cu numele întreg; un articol semnificativ, serios, adînc, cuprinzînd o durere profundă pentru pierderea acelui om, pe care o considera ireparabilă. Reţin din acest articol următoarele rînduri:

„Încă o zi de jale pentru necăjitul neam românesc din ţara Ardealului, jalnică zi în călindarul neamului nostru de pretutindeni: înainte-mergătorul stegar al luptelor cu oţelit duh rînduite şi în vremi de grea obidă desfăşurate

— căzut-a. Jalea și teama nedumerită de vremile viitoare — ce resimte turma părăsită de păstor — cuprinde sufletul obștei române din țara noastră, căci cine știe de cîte ori se va rîndui mersul vremii pînă ce dat va fi Românilor Ardeleni bărbatul menit să umple cu vrednicie golul rămas în urma falnicului bătrîn — să înlocuiască în toate ale sale cu deplină vigoare pe răposatul înaintaș politic al nostru: Dr. Ioan Rațiu ... Dr. Ioan Rațiu și vrednicii săi tovarăși au intrat în zidurile reci ale temnițelor — și cu toții ne aducem aminte de falnicul bătrîn cînd îl vedeam încurajînd șirele poporului, ce-l cîntă în doine și pornind la temniță din mijlocul celor 20.000 de Români ce porniseră cu fală și multă amărăciune la cetatea Clujului.

Multe doine s-au cîntat atunci și multe flori au căzut la picioarele stegarului cînd s-a dus Rațiu să pătimească în temniță și s-a reîntors pe urmă să-și vadă casa pustiită..."[14].

Au mai urmat apoi tot mai multe articole politice ale lui Goga dintre care nu pot să nu amintesc pe cel scris în cinstea zilei de 3/15 Mai 1903, articol care constituie un moment revelator în întreaga evoluție a lui Goga. Reținși din acel articol cîteva pasaje, care nu numai că pun în lumină veneratia tînărului student de la Budapesta, pentru înaintașii de la 1848, ci și grija mare a acestuia pentru păstrarea de către tineretul român de astăzi și de mîine a sfintei moșteniri lăsate de înaintași. Iată în ce cuvinte exprimă el sentimentele sale de îngrijorare, care par a veni din partea unui vechi și încercat luptător:

„Cea mai frumoasă primăvară a trăit-o neamul nostru atunci ... la patruzeci și opt, în luna florilor, pe cîmpul Blajului. O primăvară am avut noi Românii din Ardeal și Țara ungurească, cînd doina noastră n-a plîns, cînd jalea a încremenit nedumerită în sufletul Românului, cînd necazul s-a topit de căldura nădejdii ...

Pîn-atunci în lunga călătorie a veacurilor am învățat să plîngem nevoile neamului, de atunci învățăm a uita rostul lacrimii, învățăm chipul încrucișării brațelor și ne ducem înainte, neștiind cărarea și ne pierdem ...

... Sufletul nostru, al tineretului de astăzi, numai încălzindu-se la focul uriaș și sfînt al celor patruzeci de mii de inimi românești ce au tremurat pe cîmpul Blajului sub povara unui sentiment comun — numai ocrotind o scînteie din căldura lor, se mai poate înălța.

Tineretul a fost inima și mintea la patruzeci și opt. Ei scriau cărți — cutreierau plaiurile Ardealului cuvîntînd că «a sunat ceasul», ei jurau «pentru drepturile neamului și virtuțile cetățenești» — ei erau tribuni și centurioni.

Ei au adunat mulțimea iobagilor de la plugul domnesc pe cîmpul Libertății, de «alergau Românii tot gloate la Blaj, la adunarea Românilor din toată țara, cu merindea în spate, cu pieptul aprins de dorul libertății naționale, cu speranța în Dumnezeu și într-un viitor frumos al Românilor, îngînînd toate amenințările, decretele, amăgirile inamicilor»".

Nu mult după aceea, Goga a început să semneze și poeziile cu numele propriu și să se manifeste din ce în ce mai mult nu numai ca poet făuritor de versuri, ci în tot mai mare măsură, recunoscut de toată lumea de atunci, ca gînditor, patriot și luptător. Căci nota caracteristică a lui Goga după convingerea mea, care l-am urmărit 40 de ani de-a rîndul, nu este aceea a unui poet visător, ci a unui luptător, a unui luptător pentru marile idei ale umanității, concentrate asupra propriului său popor, care îndura o soartă grea sub stăpînire străină și pe care el voia să-l ajute pe toate căile.

Așa se explică și faptul că mai tîrziu Goga a devenit oarecum infidel poeziei. În ultimele decenii ale carierei lui, el a scris foarte puține poezii, s-a dedicat însă unei acțiuni politice pe care el a crezut-o necesară și care n-a fost lipsită de contradicții, uneori chiar destul de mari, dar explicabile în viața și activitatea unui luptător. Nici un luptător din toată istoria n-a putut merge în decursul unei vieți mai lungi pe o linie dreaptă de la început pînă la sfîrșit, unii plătind această defecțiune cu dezonoarea în fața posterității, alții în alte feluri. Că Goga a fost un luptător, s-a putut observa dealtfel mereu și în poeziile lui, căci primul său tom nu conține poezii de dragoste, deși în ele se amestecă pe ici, pe colo, și acest sentiment, dar într-o formă foarte discretă. Din întregul volum se vede că el este omul legat cu cele mai strînse legături posibile de poporul său, legături pe care foarte puțin alții le-au mai avut.

Goga a intrat în acea luptă nu numai cu condeiul și cu tot sufletul, ci și cu întreaga sa viață.

Îmi este peste putință să urmăresc toate amănuntele care ar fi poate necesar să fie înregistrate; mă opresc asupra cîtorva.

La 1904 au avut loc două evenimente interesante în viața românească. Primul îl constituia sărbătorirea la Oradea Mare — cum i se spunea pe atunci — aniversarea de 40 de ani de la apariția revistei „Familia“[15] a lui Iosif Vulcan și se sărbătorea în același timp vîrsta de 70 de ani a vrednicului redactor al „Familiei“. O inițiativă a studenților de la Paris, printre care erau și un ardelean-doi dar mai mulți regățeni și bucovineni, a făcut ca acest eveniment să ia proporții aproape epice[16]. Cineva a pus acolo problema, că studențimea din toate ținuturile românești este datoare să fie prezentă la Oradea pentru a încununa pletele albe ale jubilantului cu recunoștința întregului neam. Inițiativa de la Paris a avut ecou. S-au trimis apeluri către toate societățile studențești românești de pretutindeni, printre care și către societatea de lectură „Andrei Șaguna“ a teologilor din Sibiu, din care făceam parte și în care îndeplineam un anumit rol.

Societatea „Andrei Șaguna“ a hotărît să trimită și ea doi delegați la Oradea. Cei doi delegați erau vicepreședintele societății, Ilie Beleuță din „cursul“ (anul) ultim și cu mine, din „cursul“ al doilea. N-am putut însă pleca deoarece guvernul, temîndu-se de cine știe ce manifestații ostile Ungariei, a dat o circulară prin care făcea cunoscut că nimeni n-are voie să se deplaseze la această manifestație. Am fost deci obligați, cu toată mîhnirea să ne mărginim la trimiterea unei telegrame de adeziune, care s-a și publicat la timpul său. Din partea studenților de la Budapesta, au venit însă doi delegați: Octavian Goga și Gheorghe Popp.

Serbarea a luat proporții mari; ea s-a bucurat și de prezența prefectului ungur al județului, care a ținut o cuvîntare în limba maghiară, restul decurgînd totul în românește. I s-a adus în dar lui Vulcan de la Paris un album foarte frumos executat, cu pagini scrise de studenții români de acolo, între care chiar pe pagina întîia, era și George Enescu, cu o piesă rămasă aproape necunoscută; o piesă patriotică, compusă de el pe niște versuri de I. U. Soricu, student în anul întîi la Universitatea din Cluj.

Începînd cu delegatul Academiei Române, — căci bătrînul Vulcan era și membru activ al Academiei Române —,

s-a vorbit despre unitatea noastră culturală, insistîndu-se mereu asupra acestei idei; în împrejurările de atunci nu putea fi altfel idealul tuturor, acela al Unirii decît vorbindu-se de unitate culturală.

Către sfîrşitul banchetului, Octavian Goga care participase la serbări cu tot sufletul a ridicat paharul şi a spus: *„Închin pentru unitatea politică a tuturor Românilor"*. Toţi cei prezenţi au rămas uluiţi. Preşedintele s-a ridicat imediat de la masă, iar lumea s-a împrăştiat. Goga a rămas el însuşi impresionat de îndrăzneala pe care o avusese de a ridica, chiar în faţa prefectului, reprezentant al guvernului maghiar, problema unităţii noastre politice.

În timp ce lumea se împrăştia, bătrînul jubilant s-a apropiat încet de Goga, l-a bătut pe umăr şi i-a spus: „Ai dreptate, tinere!" după care a trecut şi el mai departe.

Goga şi-a început astfel la Oradea activitatea publică de luptător, de un curaj pe care nimeni nu i-l atribuise pînă atunci.

Al doilea eveniment de importanţă al anului 1904 îl constituia sărbătorirea la Putna a 400 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare[17]. Şi acolo aveau să se întîlnească studenţi din toate părţile. Şi acolo am fost delegat eu împreună cu Beleuţă şi şi acolo am rămas păgubaşi, pentru că guvernul a luat o nouă măsură, prin care interzicea participarea studenţilor din Transilvania şi Ungaria, sub pedeapsa închiderii instituţiilor din care se duceau reprezentanţi la manifestările de la mormîntul lui Ştefan cel Mare.

De la sărbătorirea de la Oradea şi înaintea celei de la Putna Goga s-a întors la Răşinari.

Eu nu cunoscusem Răşinarii pînă atunci, dar o împrejurare deosebită m-a făcut să mă deplasez în ziua de 29 iunie 1904 la locul unde îşi dormea somnul de veci marele mitropolit ardelean Andrei Şaguna.

Societatea de lectură a studenţilor Seminarului teologic din Sibiu trimitea în fiecare an în ziua aniversării morţii lui Şaguna, la Răşinari, o delegaţie compusă din două persoane, cu o coroană mare, pentru a o depune pe mormîntul lui.

În anul acela am făcut parte din delegaţie, am asistat la slujba religioasă şi la parastas, iar colegul meu mai vîrstnic a ţinut o cuvîntare comemorativă. Între preoţii

care slujeau era și tatăl lui Octavian Goga, părintele Iosif, cu alți doi sau trei preoți localnici.

După serviciul religios, lumea s-a împrăștiat, iar noi, cei doi teologi de la Sibiu, ne-am simțit datori să facem cîte o vizită preoților localnici, în semn de respect pentru instituția pe care o serveau. Prima vizită a fost la părintele Goga, care era cel mai în vîrstă. Acolo am dat de Octavian Goga. Legăturile mele cu acesta erau încă în acel moment relativ firave; nu stătusem prea multă vreme împreună și nu avusesem prilejul să ne confruntăm unul cu altul în așa fel încît să poată fi vorba de o prietenie în toată legea.

Cum Goga venea de la Oradea, de la sărbătorirea lui Vulcan, l-am rugat să ne spună impresiile lui de acolo. Atunci ne-a povestit în toate amănuntele ceea ce am amintit mai înainte. Am trecut apoi la chestiunea participării la serbările de la Putna, unde avea să meargă și Goga și Enescu și unde știam că aveam să mergem și noi, cei doi sibieni. Goga m-a luat de mînă, m-a trecut într-o cameră vecină, unde nu mai erau alte persoane și îmi spuse:

— Am făcut niște versuri pentru Ștefan cel Mare. Să ți le citesc și ție. Aș vrea să știu ce părere ai!

A scos o hîrtie din buzunar și a citit admirabila — cuvîntul este prea slab — admirabila poezie intitulată *De la noi*, în care deplînge soarta tristă a poporului român din zilele acelea, aduce elogii marelui voievod de acum 400 de ani, se plînge că nu putem face nimic în sensul înfăptuirilor lui legendare, dar:

Silim pe nevestele noastre să plîngă cu lacrimi de jale,
Pornească rîuri de lacrimi să spele oțelele tale
Și atunci cînd în soare din nou străluci-vor,
De sus, din a ta împărăție,
Crai tînăr, crai mîndru, crai nou să le-ncingă,
Trimite, rugămu-ne ție.

Poezia a fost, pentru mine cel puțin, dar și pentru toată generația mea, culmea pe care o putea atinge cineva prin cuvinte pentru evocarea marii figuri legendare a lui Ștefan cel Mare.

Acolo, în camera aceea, din modesta locuință a popii Iosif, atunci și pe temeiul acesta, al lui Ștefan cel Mare, s-a închegat, pot să afirm, pentru întîia oară, prietenia adevărată dintre mine și Octavian Goga. Din acel moment

am văzut cu adevărat în Goga un profet, un mare luptător, un om care trebuie să biruiască, împotriva ticăloşiei în care se găsea neamul şi lumea. Eram fericit că putusem să mă apropiu atît de mult de el.

Poezia *De la noi* s-a tipărit puţin timp după aceea în „Luceafărul"[18] şi a fost apreciată de contemporani ca cea mai frumoasă închinare la adresa Voievodului de odinioară.

L-am revăzut pe Goga abia după cîteva luni, la Budapesta, unde mă dusesem să consult un specialist în boli de ochi. Printre alţi prieteni de liceu, am dat acolo de Lupaş, care tocmai îşi luase doctoratul în litere la Universitatea din Budapesta, şi de Goga, care urmau să plece împreună la Berlin pentru studii superioare, cu o bursă dată de Consistoriul din Sibiu şi completată cu altă bursă, acordată de societatea „Transilvania" de la Bucureşti[19].

Am petrecut atunci împreună două seri. Pe vremea aceea, studenţii ardeleni erau foarte dornici de o viaţă ceva mai plină decît cea sărăcăcioasă de acasă şi se duceau bucuroşi, dacă nu seară de seară, totuşi destul de des, la cîte un pahar de bere sau de vin la restaurant, unde discutau în jurul mesei. Nu discutau însă nimicuri ci numai chestiuni naţionale româneşti. Tinerii studenţi citeau presa românească, presa maghiară, presa vieneză şi mulţi dintre ei erau la curent într-un mod surprinzător cu problemele politice ale neamului şi ale Europei întregi. Aşa că întîlnirile la restaurant nu erau pentru chef, ci pentru a da prilej tinerilor să se orienteze într-un stil unitar asupra problemelor la ordinea zilei.

M-am întors apoi la Sibiu, iar ei au plecat la Berlin. De acolo, Lupaş îmi scria destul de des; de la un moment dat însă nu mi-a mai scris, ceea ce m-a surprins. Ce se întîmplase? Nici Lupaş, nici Goga nu erau prea încîntaţi de Universitatea de la Berlin. Lupaş era doctor în litere, nu mai simţea nevoia să-şi încarce memoria cu noi cercetări în domeniul care-l interesa, iar Goga era prea ahtiat după frumosul în viaţă, realizat prin artă. Şi atunci, după cîteva luni de stat la Berlin, au plecat într-o călătorie mai lungă în Italia, să vadă comorile artistice din ţara strămoşilor noştri. Din această călătorie nu mi-au mai trimis veşti. După cum mi-au spus mai tîrziu, ei porniseră la drum cu bani destul de puţini, pe care i-au cheltuit repede în călătoria lor şi ajunseseră cu bugetul la aman. Dealtfel, din

acest motiv au trebuit să se şi întoarcă în ţară fără să mai fi făcut studiile serioase pe care le programaseră înainte de plecare.

*

Acestea au fost în 1904 şi 1905. În 1905 am avut prilejul să-l reîntîlnesc pe Goga cu ocazia marii manifestaţii culturale organizată de Asociaţiunea „Astra“[20], care şi-a deschis, în vara acelui an, la Sibiu, cel dintîi muzeu entografic românesc[21]. Au fost serbări de vreo zece zile, de o mare amploare şi de un înalt nivel, la care Goga a participat în calitate de vizitator, în rînd cu alţii. N-a avut un rol mai deosebit, dar s-a interesat despre toate evenimentele de atunci, a întîlnit multă lume care începuse să-l aprecieze şi aştepta să vadă primul său volum de poezii, care era sub tipar. Volumul n-a apărut însă în timpul serbărilor, ci cu două-trei săptămîni mai tîrziu.

După serbările „Astrei“, eu am plecat la Bucureşti, la universitate, iar Goga a rămas la Sibiu. Avea o bursă de la „Transilvania“ cu care avea să plece la Paris. Toate lucrurile erau pregătite în această direcţie, dar după apariţia primului său volum de poezii[22] şi-a modificat programul şi a plecat la Bucureşti. Eu eram deja de vreo cîteva săptămîni în capitala ţării libere cînd a sosit el. Ajunsesem să cunosc puţin viaţa de acolo, prin cîţiva oameni de oarecare suprafaţă în viaţa culturală a neamului cu care mă vedeam cu regularitate, între alţii cu Nicolae Iorga, Ilarie Chendi[23], Ion Scurtu, Ştefan O. Iosif, Mihail Sadoveanu.

Goga a venit la Bucureşti şi a adus cu sine un număr de exemplare din cartea recent apărută, oferindu-mi unul din cele o sută de exemplare de lux, — tipărite în afară de ediţia de 2000 de exemplare —, cu o „frăţească dragoste“ cuprinsă în dedicaţie. Volumul acesta a reuşit să fie salvat din toate refugiile şi pribegiile prin care a fost purtat.

Cum eu începusem să cunosc Bucureştiul destul de binişor, Goga era bucuros să aibă lîngă sine pe cineva care îi putea fi de ajutor la convorbiri, la plimbări. Începuseră cursurile la universitate. S-au petrecut atunci două fapte pe care istoria literară nu le-a înregistrat, deşi ele au fost publicate la 1905, în „Telegraful român“ din Sibiu, prin două scrisori ale mele, semnate cu pseudonim. Primul: La cursul de „Istorie a literaturii române“, pe care îl preda profesorul Ion Bianu[24], ardelean, om de inimă,

acesta a făcut în prima lecţie o privire asupra dezvoltării poeziei la români, de la începuturile sale şi pînă la zi. În partea din urmă a expunerii sale, Bianu a vorbit timp de vreo zece minute despre noul poet apărut pe orizontul literaturii române, feciorul de popă din Ardeal, Octavian Goga, căruia i-a făcut o foarte frumoasă apreciere pe baza volumului care abia ieşise de sub tipar.

Pentru mine, faptul că prietenul meu a ajuns de la prima lui păşire în literatură să cucerească cercurile literare de la Bucureşti în aşa măsură, încît să fie amintit în lecţia de deschidere a unui merituos profesor de lege veche, dar cu suflet veşnic tînăr, a reprezentat o mare fericire.

La numai cîteva zile după aceea, s-a petrecut al doilea fapt, analog. Titu Maiorescu, — care era un as al catedrei şi pe care l-am ascultat şi eu un an de zile la cursurile de logică şi de „Istorie a filozofiei germane", la deschiderea cursului său, la care am participat, a insistat asupra marii importanţe a filozofiei şi a poeziei. Mi-au rămas vii în memorie principalele idei expuse de marele profesor, idei care au avut, dealtfel, o influenţă puternică asupra mea. În esenţă el a spus următoarele: Între aceste două preocupări ale geniului omenesc — filozofia şi poezia — sînt punţi de legătură foarte strînse. Filozofia este un domeniu accesibil unui număr redus de oameni, fiindcă necesită o cultură extrem de vastă şi o inteligenţă deosebită ca să îl poţi adînci .... Poezia însă, prin felul ei, este accesibilă şi mulţimilor. De aceea filozofii nu pot înrîuri decît într-o mică măsură, şi mai mult în mod teoretic, viaţa popoarelor, pe cîtă vreme poeţii pot dinamiza sufletul maselor şi îl pot avînta spre cele mai înalte idealuri, spre a muri chiar pentru acele idealuri. Aşa a fost cazul în Germania, — a spus el — cînd un Teodor Körner[25], un Friederich Schiller[26] şi alţii au dus cu ei masele poporului german, în cele mai grele vremuri, spre o renaştere minunată; aşa a fost şi va fi şi la noi, care avem pe un Alecsandri, un Octavian Goga, un Mihail Eminescu. Aceştia sînt cei care exprimă voinţa, idealul, gîndirea şi speranţele mari ale întregului popor. Ei sînt mai importanţi decît filozofii sau decît oamenii de ştiinţă.

Am fost, cum e lesne de înţeles, din nou profund emoţionat de această încadrare a lui Goga între cei doi clasici ai poeziei noastre şi abia am aşteptat să-l întîlnesc în ace-

eaşi seară — ne vedeam zilnic în acea perioadă — şi să-i spun ce s-a întîmplat la lecţia lui Maiorescu.

Natural că Goga a fost foarte mişcat de această comunicare şi m-a rugat să-l iau şi pe el într-o zi la o lecţie de-a lui Maiorescu, la care accesul era destul de greu. Căci la Maiorescu, în sala nr. 4, cunoscută pe vremuri ca sala cea mai mare a universităţii, se întrunea la cursul lui atîta lume, încît nu mai încăpea nici un ac în plus. Stătea lumea şi pe coridor, iar intrarea era blocată. Ca să-şi facă loc pînă la catedră, bietul Maiorescu făcea eforturi extraordinare. Lumea se străduia să-l lase să treacă, dar reuşea cu mare greutate. Şi ca să poţi să obţii un loc în bancă, trebuia să te duci cu două ceasuri înainte de ora începerii cursului.

Apucasem să spun unor colegi că voi veni cu Goga la o lecţie a lui Maiorescu. Numele lui Goga pătrunsese în mod minunat printre studenţi. Tipografia „Luceafărul" de la Budapesta îmi trimisese o sută de exemplare din volumul său de poezii să le desfac între prietenii mei; într-o zi sau două le-am desfăcut pe toate printre studenţi, care au ajuns în felul acesta să-l cunoască pe Goga şi să-l aprecieze. Proiectul nostru s-a putut realiza abia după vreo două sptămîni de la data programată. Între timp au avut loc 2—3 cursuri, la care m-am dus singur. Toţi studenţii se uitau la mine şi la vecinul meu ocazional şi spuneau între ei: „Ăsta-i Goga!" crezînd că cel de lîngă mine este Goga. Cînd a venit la un moment dat şi Goga, studenţii l-au primit cu mult interes şi simpatie, chiar dacă nu şi-au manifestat în mod solemn bucuria de a-l avea în mijlocul lor. [. . .]

*

Goga a stat atunci cîteva săptămîni la Bucureşti. Un amănunt interesant îl constituie întîlnirea cu Nicolae Iorga. Acesta fusese într-o lungă călătorie de documentare în Transilvania, de unde s-a întors la Bucureşti în ultima zi a lunii octombrie. A doua zi începeau cursurile la universitate, iar el era un om foarte punctual în ce priveşte îndeplinirea îndatoririlor. Eu, care fusesem îmbrăţişat cu căldură de profesorul Iorga, aşteptam cu înfrigurare întoarcerea lui din călătoria respectivă. În seara de 31 octombrie, treceam pe Calea Victoriei şi mă găseam în faţa librăriei Socec. Mă uitam să văd ce cărţi apăruseră, cînd deodată apare profesorul Iorga cu doamna.

— A, uite pe domnul Ghibu! Domnule Ghibu, ai venit la București să te întîlnești cu Dumnezeu și ai dat de dracul!

Am rămas încremenit.

— Aud, continuă el, că ești toată ziua bot în bot cu Chendi.

Cu Ilarie Chendi, Iorga ajunsese de cîteva luni de zile la un conflict foarte acut și nu se puteau suferi reciproc[27]. Eu mă întîlneam într-adevăr zilnic cu Chendi, grație lui Goga, care era prieten mai vechi cu el și stăteau la același hotel în două camere vecine. Mergeam cu amîndoi la cafeneaua de la hotelul „Bulevard", unde se întîlneau în acele vremuri cîțiva scriitori, printre care Mihail Sadoveanu, Șt. O. Iosif, Ion Scurtu și alții. Alexandru Lapedatu, care era și el un apropiat al lui Iorga, știa despre umblările mele, deoarece avusese ocazia să mă vadă împreună cu Chendi și cu ceilalți. Cînd, imediat după întoarcerea sa, Iorga l-a întrebat pe Lapedatu ce fac eu, acesta i-a spus, după cum am aflat ulterior, că toată ziua stau „bot în bot cu Chendi".

Atîta i-a trebuit profesorului pentru ca să mă ia la trei parale.

— Domnule profesor, Chendi este și el ardelean, este și el teolog de la Sibiu și era firesc ca venind la București să mă întîlnesc cu el și cu Goga.

— Bine, bine, îmi răspunse el, nu-i nimic. Unde-i Goga? Ce face Goga?

— Bine.

— Mîine la 11 să veniți într-o vizită la mine.

Am fost bucuros și mișcat de această invitație, pe care bineînțeles că i-am transmis-o imediat și lui Goga.

— Nu-i supărat pe noi? m-a întrebat el.

— S-a arătat foarte supărat la început dar, se pare că pînă la urmă i-a trecut supărarea.

Natural că ne-am pregătit pentru această vizită. Am luat un „muscal". Erau pe vremea aceea în București două feluri de trăsuri: una cu cai obișnuiți, la care orice cursă în oraș costa un leu; erau apoi trăsuri de „muscali", cu cupee minunate, cu niște vizitii îmbrăcați în uniforme speciale, toți ruși sau lipoveni de origină, cu niște cai admirabili, la care plăteai 2 lei pentru o cursă. Ne-am urcat deci într-un „muscal", să mergem la Iorga după cuviință. Acesta ne-a primit foarte călduros; n-a făcut nici o aluzie

la „păcatul" nostru de a ne întîlni cu Chendi. Am vorbit fel de fel de lucruri tratîndu-ne ca pe propriii lui copii. Goga i-a admirat biblioteca, extraordinar de bogată şi de interesantă, care era ţinută într-o destul de mare dezordine, în care însă el — după cum am văzut mai tîrziu —, se descurca perfect. După ce am discutat diferite probleme actuale, ne spuse: „Sîmbăta seara să fiţi aici, la întrunirile „Sămănătorului"[28]. În fiecare sîmbătă seara după orele opt Iorga întrunea pe redactorii „Sămănătorului" şi pe cîţiva colaboratori mai de seamă. „Veţi veni regulat la aceste întruniri!".

În întreaga lună noiembrie, de patru ori am fost împreună cu Goga la acele întruniri, care erau o delectare extraordinară şi despre care am scris cîte ceva în amintirile mele despre Nicolae Iorga.

Vizita făcută profesorului N. Iorga a avut darul de a-l încuraja pe Goga să facem vizite şi altor personalităţi marcante ale vieţii publice din Bucureşti, de la care să ne alegem cu o mai bună orientare în problemele naţionale. Astfel, am mai făcut împreună cîte o vizită de etichetă la marele patriot Nicolae Filipescu şi la dîrzul luptător bănăţean din timpul Memorandului, Aurel C. Popovici. Nu ne duceam nici din simplă curiozitate şi nici numai pentru ridicarea nivelului nostru de cunoştinţe, ci şi din dorinţa de a arăta acestor vajnici luptători, recunoştinţa tinerei generaţii de ardeleni, care se frămîntă şi ea să calce pe urmele înaintaşilor. Şi nu ne duceam chiar cu mîna goală . . . Goga ducea pentru persoanele atît de adînc respectate de noi cîte un exemplar din primul său volum de *Poezii,* apărut de curînd la Budapesta, pe care scrisese dedicaţii corespunzătoare, iar eu cîte un exemplar din prima mea lucrare, ce apăruse recent la Sibiu, despre *Limba noăor cărţi bisericeşti.* Iniţiativa şi îndrăzneala celor doi studenţi ardeleni au lăsat în sufletul amfitrionilor respectivi impresii bune. Nicu Filipescu ne-a uimit prin cunoştinţele surprinzătoare pe care le avea în legătură cu problema agriculturii din România, înfăţişată ca o problemă naţională superioară. Ceea ce ne-a spus despre ea ne-a dat posibilitatea de a o înţelege altfel decît o cunoscusem pînă atunci. A. C. Popovici ne-a surprins cu ideea, pe care o fixase pe larg şi documentat în lucrarea ce avea să apară peste puţină vreme în limba germană, despre *Statele Unite ale Austriei Mari*[29]. Autorul acestei lucrări,

care avea să trezească un mare interes în întreaga Europă, era un om animat de idei mari, care îl pasionau în gradul cel mai înalt. Argumentarea lui era severă și realistă. Cu toate argumentele sale, perspectiva unei Austrii Mari nu ne-a putut cîștiga[30].

Mai avusesem în program și o vizită la Ion Slavici. Cînd l-am căutat, nu l-am găsit însă acasă. Nu am repetat încercarea, aflînd între timp că bietul Slavici devenise în ultimii ani de un pesimism cu care noi nu ne-am fi putut împăca.

Vizitele făcute la acești oameni mari și discuțiile purtate cu ei ne-au întărit pe amîndoi în convingerea că, cu toată vîrsta noastră tînără — Goga avea 24 de ani iar eu 22 —, nu ne puteam sustrage de la marile sarcini legate de rezolvarea problemei naționale. Eram noi studenți, ce e drept, dar ne-am dat seama că numai știința ce ni se preda de la catedrele universitare nu era de ajuns pentru formarea noastră. Ne chemau alte îndatoriri, pentru rezolvarea cărora știința singură nu ne putea ajuta. Ne chema viața, ne chema neamul, ne chema umanitatea. Înțeleseserăm noi acele sarcini și pînă atunci, dar contactul viu, liber și conștient cu personalități de nivelul și orientarea lui N. Iorga, N. Filipescu și A. C. Popovici a avut darul să ne ajute a face mari pași înainte pe drumul pe care simțeam că trebuie să-l parcurgem.

De Sf. Nicolae, în același an 1905, Iorga ne-a invitat la masă. Era ziua lui onomastică. M-a rugat să-i transmit și lui Goga invitația. Cu o zi înainte de ziua respectivă însă, Goga a primit o telegramă de la Rășinari, de la mama lui, care îi comunica că tatăl său era grav bolnav. Goga a plecat imediat acasă, rugîndu-mă să-i explic lui Iorga de ce absentează. A doua zi m-am dus la Iorga.

— Unde-i Goga?

— A trebuit să plece la Rășinari.

— N-a vrut să vină?!

— Nu, s-a întîmplat că e grav bolnav tatăl său. S-a scuzat foarte mult că n-a putut să vină.

Înapoiat la Rășinari, după cîteva zile, s-a stins și tatăl lui. Ca urmare la acest trist eveniment, în loc să mai plece la Paris, cum ar fi fost datoria lui de bursier, Goga a rămas la Sibiu. După pierderea tatălui său, familia avea de făcut față unor greutăți de toate felurile. A socotit că

trebuia să fie cineva care să se intereseze de ceea ce rămăsese de pe urma unei morți neașteptate. Așa că n-a mai plecat la Paris. Cu bursa a rămas dator față de societatea „Transilvania" care i-o dăduse. A intrat după scurt timp ca un fel de ajutor de secretar la „Astra", ca să aibă o situație oarecare și o posibilitate de existență.

Mai tîrziu ,Goga a candidat la funcția de secretar al „Astrei". Cu acea ocazie s-a dat o luptă interesantă. „Astra" fusese constituită la timpul său ca o instituție în cadrul căreia să se împace contrastele confesionale existente pe vremea aceea la românii din Transilvania. Cele două biserici, ortodoxă și greco-catolică, erau în raporturi destul de reci. Pot spune că geniul lui Șaguna a creat „Astra", cu intenția ca ea să constituie un teren pe care să se întîlnească romînii de ambele confesiuni, care, făcînd abstracție de credințele religioase, să lucreze împreună, în interesul comun al întregului popor. Cu toate acestea, diferențele confesionale se resimțeau și la „Astra". De cîte ori era cîte un prilej de alegeri, se trăgeau toate sforile și de către ortodocși și de către uniți. Goga era candidatul ortodox. Era tînăr, n-avea o experiență prea mare în chestiuni de administrație și de conducere. Uniții au propus un candidat mai în vîrstă, cu experiență de viață mai bogată, pe Iuliu Moisil, pe acea vreme profesor la Turnu Severin, om care se bucura de prestigiu și pentru care s-au făcut mari presiuni ca să reușească. Membrii ortodocși din Comitetul central al „Astrei" s-au pus însă și ei în linie de bătaie serioasă și au reușit, pînă la urmă, cu diferență de un vot, să-l scoată secretar pe Goga.

Păstrez în arhiva mea o scrisoare pe care mi-a trimis-o la București unul dintre membrii Comitetului central al „Astrei", Nicolae Ivan, pe vremea aceea asesor consistorial, mai tîrziu, după primul război, episcop la Cluj. Într-una din scrisorile sale, acesta îmi comunica printre altele „ce scandal era să se petreacă la alegerea secretarului «Astrei»; era să ajungă «uniatul» Moisil în locul lui Goga, dar noi am făcut tot ce ne-a fost posibil și l-am scos pe Goga secretar".

Era o achiziție bună, se înțelege. Oricît de puțin ar fi lucrat Goga la „Astra", însăși prezența lui acolo însemna ceva. Însemna în primul rînd, că „Astra" știa să prețuiască valorile mai presus de contingențele cotidiene.

După plecarea lui la Rășinari și Sibiu, nu m-am mai în-

tîlnit cu Goga timp destul de îndelungat, ca urmare a faptului că am rămas în București un an întreg, fără să mă mai întorc în Transilvania. Astfel că nu l-am revăzut decît prin iulie 1906, cînd m-am întîlnit cu el la București. Nu aflasem că avea în program să vină. Ne-am întîlnit pe neașteptate, față în față, în piața palatului.

— Servus!

— Servus!

— Ce mai faci, ce mai e pe la Sibiu?

— Bine. Știi că mă însor?

— I-auzi? Cu cine?

— Cu Tani Cosma.

Era fata lui Partenie Cosma[31], cel mai de seamă dintre românii sibieni și poate chiar dintre ardeleni, director al băncii „Albina", om cu situație materială foarte bună, tată a trei fete, una mai frumoasă decît cealaltă, toate foarte inteligente. Goga s-a oprit la cea mai mică dintre ele, Hortensia, cu care avea să se logodească chiar la București, în timpul cît dura expoziția[32].

Am fost foarte fericit aflînd această veste; l-am felicitat din toată inima, gîndindu-mă că acest pas va fi spre binele lui. Cosma era un om foarte cult, cu multă influență și cu posibilități de ordin material, care îi putea crea condiții optime de afirmare.

După cîteva zile a avut loc într-adevăr logodna lui Goga cu Hortensia, în pavilionul Ardealului de la expoziția jubiliară din acel an de la Parcul Filaret. N-am avut posibilitatea să asist la acel act, care a fost săvîrșit de asesorul consistorial de la Sibiu, Miron Cristea[33], Patriarhul de mai tîrziu al României, care se găsea și el în acea vreme la București. A fost, după cum mi-au spus toți prietenii care asistaseră, un moment frumos, înregistrat și în presă ca un simbol semnificativ. Doi ardeleni se logodeau la București, într-un moment istoric atît de important în care se sărbătorea aniversarea a 1800 de ani de la colonizarea Daciei.

A stat ce a stat Goga atunci la București și s-a întors apoi la Sibiu, unde și-a văzut de treburile lui la „Astra". Mai tîrziu, iar nu ne-am mai văzut decît rar o bună bucată de vreme, fiindcă eu am plecat la Budapesta și apoi în Germania pentru desăvîrșirea studiilor. Ne vedeam numai în vacanță, în treacăt, pînă cînd m-am așezat și eu la Sibiu, în 1910.

Totuși, peste un amănunt din această perioadă nu pot trece. În 1907 eram redactor la marele cotidian românesc „Lupta" din Budapesta[34]. Reușisem să atrag, dintre cunoscuții mei, pe cîțiva în calitate de colaboratori de primă ordine ai ziarului; între alții, l-am rugat și pe Nicolae Iorga să onoreze gazeta, de la primul ei număr, cu un articol, pe care acesta mi l-a și trimis și care era intitulat *Datoria fruntașilor tineri ai Românimii.* Am adresat și lui Goga rugămintea să ne trimită lucrări și, în primul număr, în care a apărut și articolul lui Iorga, a apărut în foileton și poezia lui Goga, *Graiul pîinii.* O poezie puternică, semnată.

La un moment dat, Goga mi-a trimis și articole politice, nesemnate, care mergeau ca articole de fond editoriale. A scris două astfel de articole. Unul, minunat, intitulat *Cinste cîrjii,* care vorbește despre datoria vlădicilor vremii de a fi în fruntea poporului, în lupta împotriva legii lui Apponyi. Purtătorii de cîrji nu sînt numai cîrmuitorii religioși ai poporului, ci sînt cîrmuitori sub toate aspectele și deci sînt datori să fie alături de cei mai de seamă luptători pentru drepturile națiunii. Al doilea articol a fost *Despre cultura ungurească.*

Amîndouă aceste articole au fost scrise de Goga la îndemnul meu de a colabora la „Lupta". Mai tîrziu ele au fost scoase și într-un volum de articole culese din diferite ziare și reviste .

LEGĂTURILE SE STRÎNG

Cînd după terminarea studiilor și luarea doctoratului m-am întors la Sibiu, în primăvara anului 1910, așteptam să fiu numit într-un serviciu, pentru care mă pregătisem anume, de conducător al învățămîntului primar din Transilvania. Intențiile mele privind reorganizarea acestuia, susținute de o parte din conducătorii bisericii ardelene, nu erau însă prea apreciate de unii din membrii Consistoriului Mitropoliei din Sibiu, de care atîrna numirea mea. Acest lucru l-a indignat pe Goga. El citise lucrarea mea de doctorat legată de probleme de învățămînt[35] și își dădea seama că numirea mea în acel post înaintat reprezenta ceva deosebit pentru luptele noastre de rezistență națională. Și-a manifestat în mod direct nemulțumirea față de unii mem-

bri ai Consistoriului, cărora le imputa că nu depun stăruințe suficiente ca eu să fiu adus în fruntea învățământului. Aceștia răspundeau în doi peri, deoarece nu toți se bucurau de perspectivele unei colaborări cu mine, care i-ar fi scos din rutina birocratică cu care se obișnuiseră, din liniștea în care trăiau. La un moment dat, Goga, indignat, îmi spuse:

— Măi Ghibule, pînă acum n-am avut nici un fel de activitate în sinodul arhidiecezan. (Era deputat numai de relativ scurtă vreme.) M-am hotărît însă să ridic chestiunea în legătură cu necesitatea prezenței tale la conducerea învățământului. Vreau să fac o interpelare de așa fel încît să înlătur toate piedicile, oricît de multe și de mari ar fi ele. Nu cunosc îndeaproape problema, te rog să-mi dai tu materialul cuvenit pentru ca interpelarea să fie bine pusă la punct.

Ca unul care mă preocupasem de ani de zile de această vitală problemă, eram foarte bine documentat în toate privințele. I-am dat notițele mele, care l-au impresionat puternic, chiar din primul moment.

În ziua pe care și-o fixase pentru interpelare a și luat cuvîntul. Consistoriul, — a spus el — tot amînă de ani de zile completarea postului de inspector general al învățământului, de care este atît de mare nevoie. Chestiunea aceasta nu mai poate fi amînată, fără motive serioase, de la un an la celălalt. S-a tot discutat, decenii întregi, în sinoade. În anul 1869, la Arad, episcopul de acolo Ioan Mețianu (care acum era mitropolit și președinte al sinodului în fața căruia vorbea Goga), a făcut o propunere în acest sens. Domnia-sa a citit atunci propunerea, foarte bună, din care însă nu s-a ales nimic. După doi ani, același episcop a făcut o nouă propunere, în același sens. Iar a fost primită și iar nu s-a făcut nimic. După aceea, tot episcopul Mețianu a scris o broșură pe chestiunea aceasta; foarte bună broșura, din care însă iar nu s-a ales nimic. Este timpul ca această tîndăleală națională să înceteze. Fac apel la Mitropolitul Mețianu să dea curs gîndurilor sale de odinioară și să impună sinodului să oblige Consistoriul ca în timp de patru săptămîni să publice concurs pentru postul de inspector al învățământului.

Dezvoltarea conținutului interpelării lui Goga a fost atît de perfectă, încît după utilizarea argumentelor legate de

persoana mitropolitului acesta devenise vizibil foarte jenat, descoperit fiind cu defecţiunile existente în sinod de decenii întregi pe această temă. L-a interpelat pe Goga, zicînd:

— Domnule deputat, nu mai e nevoie să continuaţi. Faceţi propunerea concretă. Sinodul e lămurit.

Graţie intervenţiei energice şi bine documentate a lui Goga, Consistoriul n-a mai avut încotro şi a fost nevoit să publice concursul respectiv. Astfel că am ajuns în acea funcţie deosebit de importantă pentru acele vremuri, la Sibiu, datorită lui Octavian Goga şi înţelegerii lui pentru marile comandamente naţionale. Aşa am intrat în vîrtejul luptelor de apărare a drepturilor poporului nostru din Transilvania.

Am ajuns mai tîrziu — în 1912 — şi eu deputat sinodal. Împreună cu Goga şi Lupaş, care devenise şi el deputat odată cu mine, am desfăşurat în cadrul sinodului lupta pentru cîteva probleme mari şi frumoase, pe care le-am pus la punctul cuvenit, în aşa fel încît au intrat în conştiinţa publică şi au adus reale foloase bisericii şi şcoalei româneşti din Transilvania.

*

După ce m-am aşezat la Sibiu, prietenia noastră a intrat într-o nouă fază. Goga se găsea în toiul unor lupte dîrze, atît pe teren politic şi organizatoric cît şi pe teren literar. El simţea nevoia unui colaborator foarte apropiat. Aşa cum avea nevoie Robinson de un Vineri, aşa avea nevoie Goga de un fel de Vineri, care să-l ajute în toate ale lui, să se pronunţe cu privire la gîndurile lui, să spună dacă este de aceeaşi părere cu el sau nu. Înaintea mea, cel mai apropiat de el fusese un timp oarecare Aurel Esca. Acesta a plecat însă din Sibiu, iar Goga rămăsese oarecum singur. Am nimerit, din acest punct de vedere, un moment potrivit. Goga m-a luat atît de aproape de el, încît am devenit nedespărţiţi. Nu era zi să nu ne întîlnim, cînd la el la birou, cînd la mine acasă, în locuinţa pe care o aveam şi care era foarte aproape de sediul „Astrei". Dezbăteam toate problemele la ordinea zilei şi ne puneam de acord cu privire la ele. Am intrat şi eu în comitetul de redacţie al „Luceafărului". Am intrat, de asemenea, graţie lui Goga, şi

printre colaboratorii „Vieții românești" de la Iași unde am publicat, timp de cîțiva ani, sub diferite pseudonime, „Scrisori din Ardeal".

*

În toamna anului 1910, Goga era la Paris cu prima sa soție, unde, printre altele, s-a pus serios pe învățarea limbii franceze, pe care pînă atunci n-o posedase. În același timp, se orienta în problemele de artă și de cultură, pe care marele oraș spre care se îndreptase le putea oferi din belșug.

La un moment dat, am primit de la el, la Sibiu, o scrisoare, prin care mă ruga să-i copiez din ziarul „Lupta" cele două articole despre care am amintit. Intenționa să scoată un volum cu articolele pe care le împrăștiase în cursul celor cîțiva ani prin diferite reviste și ziare, pentru ca să se poată judeca mai bine preocupările lui multiple. Voia să le prezinte într-o formă cît mai potrivită, pentru ca să-i poată servi ca un fel de platformă pentru viitoarea lui activitate.

I-am copiat cele două articole și i le-am trimis, însoțite de o scrisoare în care îmi arătam bucuria că s-a hotărît să-și strîngă la un loc articolele publicate, dar în care îi atrăgeam atenția că jocul la care se pretase el într-o oarecare măsură pînă atunci ar putea să-i fie fatal. Amestecul lui în viața politică curentă mi se părea ceva primejdios, nu atît pentru persoana lui ca atare, cît pentru personalitatea lui de om cu o sensibilitate deosebită și cu un orizont mult mai larg decît acela al contemporanilor săi [...].

Am dezvoltat această idee într-o formă care mi se părea că poate fi de folos prietenului meu. După cum am constatat la scurtă vreme după aceea, Goga a citit cu multă atenție scrisoarea mea, care l-a pus oarecum pe gînduri. Impresionat de rîndurile mele, s-a simțit dator să-mi dea și un răspuns la ele. Peste cîtva timp a apărut volumul cu articole, în editura „Tribunei" de la Arad, sub titlul: *Însemnările unui trecător*[36]. Titlul mi s-a părut interesant, autorul cărții vrînd să spună că se socotește un simplu trecător ocazional prin viață și nu un om care intra în luptă pentru niște probleme mari; că ceea ce face el nu este ceva sistematic, ci sînt niște simple însemnări care

merită să fie cunoscute și mai tîrziu, după ce au fost publicate în presă.

Primul articol din carte era intitulat *Pro domo* și era conceput ca o scrisoare către un prieten, — pe care nu-l numește, dar care știam amîndoi și prietenii noștri că eram eu —, în care Goga își făcea reflexiunile la sfaturile mele; o mărturisire de o mare valoare documentară, cînd o judeci din perspectiva vremurilor care s-au scurs după aceea și chiar a zilei de astăzi. El s-a oprit asupra observațiilor mele făcînd, într-o formă minunată, reflexiuni care merită să fie citite și astăzi, cu spirit critic, cu atît mai mult cu cît timpul a dovedit că — din păcate — prevederile mele s-au adeverit într-o mare măsură, iar vederile lui în legătură cu chestiunea respectivă au evoluat în formă de zigzag supărător și uneori păgubitor.

Iată textul „scrisorii" respective:

„Dragul meu prieten,

Mă întorc de la Luvru. De trei săptămîni sînt pelerinul acestui minunat sarcofag al gloriei omenești. Zi de zi îi urc treptele de marmură, rătăcesc pe coridoarele nesfîrșite, mă opresc dus pe gînduri la sicriul unui rege asirian, îmi plec ochii tulburați de zîmbetul unui sfinx, ori mă pierd în jocul de lumini și de umbre în cari penelul lui Rembrandt a prins viața. Nicăiri nu simți, ca aici, răsuflețul veșniciei. Năzuințele omenești vin de departe, din începutul vremurilor și-și aruncă strălucirea în viitorul necunoscut. Toate cîte le vezi în jur de tine, întreg acest țintirim în care dorm alături Dionysos și Astarte, nimfe, centauri, satyri, — bieți idoli prăbușiți — și atîtea întruchipări chemate la viață de crucea lui Christos, toate aceste crîmpeie rupte din eternitate par niște meteori, cari se desfac din haos, taie o dungă de lumină pe albastrul bolții nemărginite și trec mai departe... Cum le privești așa și le lași să ți se strecoare pe dinaintea ochilor, simți că fiecare ți-a picurat în suflet ceva, că fiecare a alungat cîte o patimă din încăperile tale ascunse și-a pus în loc un gînd nou, o simțire mai curată... Și cînd te depărtezi ești mai ușor, mai bun, mai limpede. Te învăluie încă multă vreme farmecul dureros și blînd al trecerii eterne și întorcîndu-te acasă în astfel de clipe, în odăița ta singuratică, cum stai așa, răzimîndu-ți în palme fruntea înfierbîntată, ești un judecător mai drept ca de alte ori...

În astfel de clipe sînt eu, dragă prietene, acum cînd cetesc scrisoarea ta cu rîndurile ei liniştite, cu scriitura lor calmă şi adusă frumos pe hîrtie, ca nişte şiruri de mărgele. Tu îmi trimiţi veşti din Ardeal, îmi povesteşti de frămîntările de pe pămîntul meu şi-mi spui aşa de frumos să rămîn cît mai mult departe, să-mi scald sufletul în lumina occidentului şi să cobor cît mai rar pe arena îngustă a hărţuielilor noastre de acasă, cari sînt mici şi ingrate. Iar ca dovadă a acestei întunecimi de inimă şi de minte îmi trimiţi şi cîteva foi din gazeta de la Budapesta, în care domnul Birăuţ şi niscai prieteni anonimi ai dînsului mă înjură şi caută să-mi sape groapa în toate chipurile. De încheiere mai adaugi, cu oarecare mustrare bătrînească, care pe tine te-a prins totdeauna: «Am fost în veci de părerea, că scriitorul trebuie să păstreze distanţa. Să fie un observator, care priveşte de la mal fluviul larg şi murdar al vieţii. Să nu se arunce în valuri. Ţi-am spus de atîtea ori, că mi se pare o cheltuială inutilă de nervi şi de energie, ca tu, în loc de a rămînea în izolarea splendidă a unor probleme artistice, să te apropii de realizarea vulgară a vieţii noastre. Dacă o faci, iacă ce păţeşti... Birăuţii şi vice-birăuţii se svîrcolesc în mocirlă şi noroiul stropeşte... De ce nu m-asculţi şi nu te dai la o parte?...»

Aşa închei tu şi eu îţi recitesc din nou rîndurile cuminţi... Am răsfoit şi paginile cari au părăsit tiparniţa din Budapesta, le-am cîntărit cu toată liniştea pe care mi-o dă depărtarea şi bineînţeles că urmez sfatul tău: n-am să mă bat nici cu Birăuţ, nici cu muşchetarii lui anonimi, fiindcă, cum spuneam deunăzi, ar fi cam ridicol să apuci praştia ca să turteşti ploşniţe... Dar ar fi şi inegală bătălia asta, doar' vezi bine că eu niciodată n-aş fi în stare să arunc atîtea injurii grosolane cîte poate suporta un anume soi de epiderme. ... Aştept deci să năpîrlească din nou celebrul «organ», să-şi schimbe gazda, să ajungă oameni cu răspundere în fruntea lui şi atunci sînt gata să dau socoteală oricînd... Cu dragă inimă dau lămuriri de ordin general, dacă mi se cer, îmi spun credinţele în lucrurile, unde cred că aş putea fi de folos, ba sînt dispus să satisfac chiar şi curiozităţi inocente: cît plătesc pensionul la Paris, de unde iau banii ca să-mi achit biletele de tren şi alte chestiuni importante, fără de cari neamul nostru nu poate merge înainte. Pînă atunci însă spada mea de Toledo va rămîne în teacă.

Dar tu ridici o problemă în rîndurile tale, pe care o discut bucuros și de care vreau să mă apropiu acum, cu desăvîrșita sinceritate, pe care ți-o dă atmosfera de seninătate a Luvrului.

«Scriitorul să păstreze distanța»... Pare-că aud vorba ta, cum curge potolită, căutînd să-mi îndrume valurile vieții într-o matcă prielnică. Și cum stau aici departe, în liniștea unei odăițe de student, singur și fără nici un prieten, sufletul mi se duce înapoi, trece graniță de graniță, își desface zăgazurile și amintirile curg...

Să păstrez distanța... Cît de înțelept e sfatul tău, iubite prietene — și poate că ai dreptate, dar eu n-am să-l urmez niciodată. Viața care curge dinaintea mea mă cheamă, îmi sbuciumă inima și-mi înfierbîntă tîmplele. Problemele ei mă agită, chiotul ei mă tulbură, războiul ei nu-mi dă odihnă. Înzadar trag obloanele și închid fereastra, degetele ei aspre îmi bat la geam și mă smulg din pacea senină a artei eterne. Pe semne din așa aluat sînt croiți unii oameni, să nu-și poată închide sufletul într-o căsuță de melc, să le fie inima ca harfa lui Aeol, pe care vîntul o atinge și-o face să cînte psalmodii împletite din undele lui. Așa sînt unii: un înger ori un demon pe care îl poartă în ei, îi împinge la luptă și nu le dă răgaz, glasul lor trebuie să răsune în strigătul celor mulți și numai *după* ce-au plîns cu cei nenorociți ori s-au bucurat cu cei alintați de soartă, pot să se întoarcă din nou în pacea unei liniști creatoare. Poate că nu-i aceasta calea care duce la nemurire, poate că drumeții mari ai lumii s-au știut încercui totdeauna în seninătatea olimpică a artei lor, poate că tronul a fost prea sus ca să străbată pînă la înălțimea lui vaierul mulțimei... Poate, dar eu, un biet trecător pe acest drum fără sfîrșit, eu n-am înțeles niciodată această strălucire înghețată și la dreptul vorbind am cam sgriburit în apropierea ei...

Tu zîmbești înțelepțește și miști din cap, gîndindu-te la mizeriile vieții?... Da, se 'nțelege că seninătatea asta a izolării, păstrarea distanței e mai agreabilă pentru spiritele aristocrate, e mai ferită de nota vulgară a vieții, e mai la adăpost. E mai comodă, mai curată, dacă vrei... Afară în largul războiului e primejdie și mult noroi. Afară se împart ghionturi, se urlă durerile cari sapă sufletul și în fierberea asta se încrucișează uneori patimi urîte. Adese te întorci rănit și totdeauna plin de praf, pe cînd acasă e

calm și blîndețe, acasă te așteaptă odihna perinelor moi și mirosul delicat al unui trandafir în pahar. Și cu toate astea, acolo, în praful de pe uliți, se seamănă gîndurile și speranțele din care nasc îndemnuri ce schimbă temelia lumii. Și crede-mă, că e un suflet îngust acel petronian, crede-mă că avîntul lui nu va deschide porțile eternității, dacă în clipa cînd trecîndu-i pe sub ferestre valul imens al mulțimei, care urlă, blastemă de foame, el se va trage în cămara lui tăinuită și, cu ochii orbiți de ritmul formelor gingașe, va scrie un sonet Venerei de Milo. E un meșter cinic acest adorator al marmurei reci. E un neputincios cu aripile frînte, nu e adevăratul artist, fiindcă arta nu fuge de marile dureri ale vieții...

Stau și mă gîndesc acum la povestea mea umilă, care ar putea fi trecută sub tăcere, dacă nu m-ar sili s-o scormonesc glasul răgușit al pismei și neputinței. Mă poartă gîndul în trecut și-mi plimb ochii peste petecul de viață de vreo cinci ani încoace, de cînd m-am așezat în Sibiul nostru. A, de sigur, urmînd programul tău, ar fi fost mai lipsită de zbucium, ar fi fost de toată frumusețea viața asta, să fi rămas «numai poet», cum spui tu cam lapidar. Ian stai să socotim. Cît aș fi azi de respectat de bunii noștri cetățeni, cum mi-ar zîmbi de binevoitor cutare «notabilitate», cum m-ar arăta cu degetul matroanele și m-ar aduce ca exemplu iubiților copilași... N-ar fi trebuit decît să «păstrez distanța»... Atunci cînd am trecut mai întîi pragul biroului la «Asociație», să mă fi înfășurat în mantia mîndriei mele de slujitor al lui Apollo, să stau departe de sgomot, să trec zîmbind impasibil ori enigmatic să mă vadă lumea pe cîte-o bancă de «sub arini», singur, cu obrazul rumen de sărutarea muzelor, și tot la două săptămîni să iasă la tipar cîte un cîntec de proslăvire a lui Mihai Viteazul... Ce frumos, nu-i așa? În lume trebuie să cobor arare, să spun versuri anacreontice cînd vecinii mei vorbesc de posnele alegerii de popă în Sebeșul-săsesc, să-mi trec mîna prin plete și să mă strîmb frumos, cînd cucoana cutare îi șoptește fetiței la spatele mele: «ia, sama, draga mamiții: așa sînt poeții»... O, atunci cîte n-ar fi altfel, dragul meu prieten... Atunci aș avea cu cîteva volume mai mult, atunci finanțele mi-ar fi mai ordonate și respectul mai unanim, atunci aș fi sus, mîndru, sfidător, sănătos și obraznic, ca un cocoș, care cu gușa plină de grăunțe cîntă cucurigu din vîrful grămezii de gunoi...

Așa că n-am urmat această rețetă de filosofie a vieții, că n-am păstrat distanța, firește roadele sînt mai amare. Am părăsit în atîtea rînduri răcoarea dulce a Olimpului, ca să cobor în arena patimilor și durerilor zilnice. Am crezut că un suflet curat, pus ori și unde, își revarsă lumina lui ca un opaiț în întunecimea unei chilii... Am crezut, că îndrăzneala cinstită, care se naște în sufletele robite de frumos, trebuie dusă acolo în marele atelier al vieții, unde se dospesc forțele unui popor. Așa am crezut și așa am mers înainte; am făcut gazetă în care am răscolit păcate, am tras de păr necinstea și am lovit la mir pe ipocriți, am aruncat suflet și nervi, am iscălit polițe și-am răgușit la adunări de popor, am alergat prin ungherele Europei să bat treptele muzeelor și să zgribur sub porțile de triumf... Și așa nehodinit, urmînd înainte drumul unei hotărîri nestrămutate, stau și astăzi în fața vieții lipsit de considerația deaproapelui, batjocorit cam tot la patru săptămîni de dl. Iorga, cam încurcat în datorii și insultat de scribii lui Birăuț, așa mai trăiesc încă, și de aici, din colțul Parisului, din odăița asta sărăcăcioasă îmi trimit acasă gîndurile. Negreșit că mult noroi m-a stropit în acest drum pe care mi-am risipit sufletul, dar, dragă prietene, acest noroi mi-a atins numai haina: inima mi-am păstrat-o curată... Și, cine știe, dacă pe urma sămănăturii mele nu va răsări ceva...

De aceea, lasă-mă să merg și mai departe pe acest drum și să renunț pentru totdeauna la norma orațiană din *«odi profanum vulgus»*... Lasă-mă să rămîn ce-am fost și pînă azi; un glas smuls din vaierul celor mulți... Cît despre visuri de «șefie» și alte grave calități de «ilustru bărbat», să nu mai vorbim. Nu-mi trăznesc prin minte, dragul meu, asemeni ambiții și te asigur că atîta tinerețe voi avea totdeauna, ca să nu rîvnesc un loc în fruntea mesii...

Și-acuma, de încheiere, o amintire răzleață, care-mi vine în condei. În pribegia mea am ajuns odată pe coastele Vesuvului. Sub cerul albastru urcam cîmpiile întinse de lavă moartă, de-asupra căreia crescuse iarba... Oprit o clipă, stau și mă uit spre vîrf. Era întunecat și din craterul aprins se ridicau suluri negre de fum. M-am înfiorat în clipa asta, trupul mi s-a răcit. Mi-am dat seama, că sub picioarele mele clocotește o lume care se sbuciumă necontenit și în orice clipită poate acoperi cu torente de foc întreg cuprinsul. Și cum am stat așa pironit locului, cu su-

fletul stăpînit de fiori, privirea mi-a rătăcit departe... Şi închipuieşte-ţi ciudăţenie ce-am văzut! La vreo douăzeci de paşi de mine, un animal tacticos, liniştit şi cuminte îşi vedea de treabă. Păştea seriosul măgar şi Vesuvul fumega mai departe... De ce rîzi? Mi-ai ghicit vorba. Da, aşa am vrut să zic: mulţi măgari avem noi în Ardeal, cari pasc pe coastele Vesuvului nostru...

Cît vom mai putea, să ne ţinem încă departe de ei, dragă prietene.

Paris, Decembrie 1910".

După apariţia cărţii lui Goga, am publicat în gazeta „Tribuna" de la Arad[37] un articol, nesemnat, în care am făcut o prezentare a acestei cărţi, făcînd observaţiile pe care le-aş menţine şi astăzi, dacă ar fi să fac o analiză a momentului istoric respectiv. Goga apărea ca un sociolog grefat pe realităţi concrete, pe care voia nu numai să le ştie analizate, ci şi să le ştie îndrumate spre alte ţinte decît acelea pe care împrejurările noastre sociale le îngăduiau pe atunci. A întrebuinţat în articolele sale o limbă admirabilă, un stil care parcă ar fi fost sculptat în marmură, o claritate, o consecvenţă care putea satisface oricînd pe oricine. Îndrăznesc să afirm că Goga ocupă, sau ar trebui să ocupe, printre prozatorii noştri un loc la fel de deosebit ca şi acela pe care îl ocupă printre poeţi.

Reproduc aici în întregime articolul respectiv, intitulat *O carte nouă. Articolele politice ale d. O. Goga*, considerînd că el reprezintă un document al timpului, foarte caracteristic atît pentru autorul lui cît şi pentru cel la care se referă:

„Zilele acestea a apărut, în editura «Tribunei», o carte de o deosebită actualitate, care constituie desigur un adevărat eveniment în viaţa noastră politică şi culturală. Cartea poartă titlul «Crîmpeie din sbuciumările de la noi» şi cuprinde 56 de articole publicate de patru ani încoace, prin reviste şi ziare de la noi, de poetul Octavian Goga.

Trecător prin lumea aceasta plină de sbuciumări mari, d. O. Goga şi-a însemnat, pentru sine şi pentru nenumăraţii săi admiratori, o seamă de crîmpeie, pe care le-a analizat şi care laolaltă îţi dau o icoană aproape completă a vieţii noastre româneşti din această ţară.

D. Goga era în ochii opiniei publice, pînă mai acum cîtăva vreme, un «poet», un «visător», care purtat de Mu-

ze prin sfere străine majorității muritorilor, cobora din largul lui suflet în strofele de versuri picături de nectar, cu care îndulcea clipele vieții cititorilor dornici de o lectură «amuzantă». Lumea acestui «poet» se părea că n-are mult a face cu lumea noastră, a celor mulți și necăjiți. Pentru viața reală, cu multele ei mizerii, pentru înfrîngerea curentelor de asuprire ale dușmanului, n-ajunge «poezia», oricît de frumos ar fi la urma urmelor, «Oltul», sau «Noi» ș.a. Pentru acestea trebuie să fii om cu simț «practic», om care să te pricepi la șuruburile «politicei».

Iată însă că d. Goga dovedește cu timpul că d-sa nu e numai un «poet mare», ci și un om mare, care înțelege viața reală.

În istoria literaturii noastre mai cunoaștem un caz analog, cînd un poet a fost și un gînditor mare în viața politică a poporului. Eminescu, poetul ale cărui «Scrieri politice și literare» au apărut acum vreo șase ani, a dat «politicei» un înțeles mai larg decît acela obișnuit. Politică nu e numai a ține discursuri în parlament, a vorbi la adunări poporale despre votul universal și despre egala îndreptățire și a-i înjura pe Unguri cu orice prilej, ci sub politică trebuie să se înțeleagă interesul cel larg pentru toate manifestările genuine ale sufletului poporului și regularea tuturor condițiilor de viață trupească și sufletească ale acestuia. Dînd politicii acest înțeles, era firesc ca d. Goga, care simte cu mult mai puternic decît oricine altul viața poporului nostru dimpreună cu toate aspirațiile ei, cărora le-a dat expresiune în genialele lui creațiuni poetice, să facă și «politică». Spre politică, în înțelesul larg și sănătos al cuvîntului, nu îl ducea numai datoria sa de intelectual român, ci și misiunea lui de scriitor. Ce frumos zugrăvește d-sa datoria scriitorilor în politica unui popor ca al nostru. «În viața popoarelor luptătoare scriitorii au fost și vor rămînea avangarda care deschide bătălia. Scrisul lor e trîmbița fermecată, prin care se propagă aspirațiile unui neam. În sufletul lor larg ei cuprind și plămădesc durerile mari ale mulțimei. Ei sînt reprezentanții celor mai avansate credințe și din ținuta lor trebuie să se desprindă idealitatea luptei unui popor. Cu ochii robiți de un chip care plutește departe, ei merg înainte și drumul lor e fără cotituri. Ei au numai popasuri, întoarceri n-au. Ei sînt apostoli, nu vameși. Ei predică, nu fac tîrg. Tranzacțiile la masa verde le fac politicieni cu consti-

inţa elastică, în vreme ce scriitorii durează între pămînt şi cer puntea de aur pe care străluceşte sufletul unui popor. În vremurile de bătaie ard focuri în noapte, pe culmile munţilor. Aceste semne sînt semnul că războiul a început, că în vale sînt oşti gata de luptă. Aceste focuri, — un simbol al vegherii neadormite —, sînt, în frămîntarea unui popor: scriitorii».

Credincios acestui crez, căruia nimeni nu i-a dat pînă acum o atît de minunată expresie, d. Goga a început a-şi spune cuvîntul şi asupra chestiunilor curente din viaţa noastră publică. Era firesc ca un om de calibrul d-sale să nu poată spune banalităţi, după cum era firesc ca acest om, care a revoluţionat literatura noastră mai nouă, să revoluţioneze, într-un înţeles tot atît de bun, şi viaţa noastră publică prin «însemnările» sale asupra lucrurilor de la noi. Acela care a afirmat cu o tărie ce nu s-a mai întîlnit pînă aici drepturile fireşti şi eterne ale sufletului nostru, nu putea să se afirme nici în manifestările lui politice altfel.

După cum din poeziile d-lui Goga lipsesc tiradele şi vorbele mari şi umflate, tot astfel şi în articolele d-sale politice pulsează viaţa noastră românească întreagă, aşa cum se răsfrînge ea printr-un suflet deosebit de sensibil. Articolele d-lui Goga sînt — am putea zice — articole de politică internă, cîtă vreme articolele puţinilor noştri bărbaţi politici, sînt articole de «politică externă». D. Goga se ocupă în articolele d-sale de chestiunile noastre în legătură cu sufletul nostru — singurul care le poate da o altă înfăţişare — în vreme ce marii noştri politicieni văd dintre toate chestiunile vieţii noastre numai acele lucruri care au vreo legătură cu viaţa ungurească. Deci cîtă vreme alţii scriu cu un zel vrednic de o cauză mai bună serii de articole doctrinare despre «autonomia noastră naţională», despre «votul universal», despre «limba de comandă» şi despre micile şi marile scandaluri ale vieţii ungureşti, d. Goga se gîndeşte la alte lucruri care ne sînt cu mult mai apropiate şi care sînt cu mult mai însemnate pentru noi. D-sa se gîndeşte la «tragedia» mare de strivire îndelungată a ţăranului nostru uitat de toţi, la clasa noastră cultă care a frînt puntea de trecere la inima ţăranului, lăsînd-o în cele mai multe cazuri numai pe aceea către şerparul lui, la conflictul sufletesc dintre părinţi şi fii, la înspăimîntătoarea influenţă a culturii străine asupra intelec-

tualilor noştri care nu mai au credinţă, la «condotierii mărunţi» care sub mantaua interesului public, umblă să-şi aranjeze trebuşoarele lor, la abilii făcători de pace, suflete pipernicite de tarabă, care nu s-au pătruns nici cînd de fiorul războiului, la transfugii politici care ne fac mai mult rău decît cei mai şovinişti unguri, la preoţimea de la ţară pe umerii căreia se reazemă întreg sufletul poporului şi căreia trebuie să i se dea o educaţie potrivită cu nevoile noastre actuale, la tineretul nostru care numai printr-un rigorism moral şi prin energia repulsivă a vîrstei tinereşti poate strivi multele păcate ale vieţii noastre, la «micile garnizoane» de prin oraşele noastre care fac cu neputinţă o solidaritate frumoasă, la «fruntaşii» noştri care ţin toaste despre divul Traian pentru ca în umbră să-şi vadă de trebşoarele lor, la bucherii politici care nu înţeleg sub politică decît război de fraze şi care graţie lipsei lor de cultură românească nu se pot apropia de sufletul poporului pe care vreau să-l fericească ş.a.m.d.

Niciodată nu s-au spus la noi vorbe mai răspicate, despre lucrurile noastre, niciodată intransigenţa noastră politică n-a fost sprijinită cu dovezi atît de multe şi de elocvente, întrucît toate acestea izvorăsc din întreaga viaţă istorică şi actuală a poporului nostru şi din toate trebuinţele lui cele mai adînci de astăzi, niciodată politica românească nu şi-a spus atît de magistral crezul ei ca în aceste pagini ale dlui Goga. Nu e nimic doctrinar, nimic ce ar semăna a retorism, a vorbă mare, a declaraţie, ci numai judecată rece, bazată pe un puternic fond moral şi pe o largă înţelegere a vieţii. Din toate articolele acestea, în care răul e înfierat cu toată necruţarea, exhală un miros sănătos, ca după fierul plugului care răstoarnă brazde pentru a face posibilă rodirea cea bogată. Cînd laşi volumul din mînă ai senzaţia că ai trecut printr-o vreme mare, cu fulgere şi trăznete.

Volumul aduce dealtfel o covîrşitoare lumină şi în bezna războiului de patimi ce s-a dezlănţuit între noi. Cititorii îşi aduc aminte de faimoasa broşură a deputatului Vaida, care îşi luase angajamentul să dovedească «trădarea Tribunei» şi complicitatea ei cu Mangra şi cu Tisza. D. Vaida a propus într-adevăr dovezi, dovezi palpabile, fraze vinovate puse, spre a nu lăsa nici o îndoială, între semnele citării, «Crepusculul nulităţilor mocnite» din broşura

dlui Vaida era un articol într-adevăr foarte ingenios, care punea însă la probă îndrăzneala autorului.

Citatele şi excerptele, care serveau de dovadă a trădării noastre, erau scoase toate din articolele dlui Goga. Ei bine, corpus delicti e acum aici. Îi venim în ajutorul dlui Vaida, cu materialul complet al «trădării» noastre, dar şi în ajutorul publicului, cu judecarea definitivă a operei d-sale. Aici sînt şi «măgarii de pe Vesuv», şi avocaţii care vînd capra săteanului, şi preoţii simoniaci. Aici e Mangra, aici e Tisza, aici e «Budapesti Hirlap». O lumină retrospectivă desăvîrşită aruncă aceste articole, strînse în mănunchi şi înfăţişînd gîndirea unitară a celui mai de seamă gînditor de la noi. Vorba lui Hamlet: cu fraze scoase chiar din sfînta scriptură, dacă vreţi scot pe diavolul de autor al Bibliei, — capătă şi în acest caz o confirmare.

Ceea ce îi va mai plăcea fiecărui om în acest volum este forma superioară în care sînt turnate gîndurile dlui Goga, o formă care la noi n-are precedent. Volumul întreg e o lectură nu numai edificatoare ci şi amuzantă, o calitate atît de rară la cărţile «serioase».

Îndemnăm întreg publicul românesc care vrea să-şi facă o icoană despre frămîntările ultimilor ani din viaţa noastră publică să-şi făurească o credinţă tare pentru viaţa, care e o luptă — şi să aibă cîteva ceasuri de adevărată plăcere sufletească — să-şi cumpere volumul domnului Goga, care n-ar trebui să lipsească din casa nici unui român".

Goga a făcut în volumul respectiv o mărturisire destul de categorică, pe care însă, din nefericire n-a respectat-o cum ar fi trebuit. Spunea printre altele, că nu se gîndeşte cîtuşi de puţin să ajungă şef politic. Se ştie că acest angajament n-a fost respectat . . .

*

Deşi era funcţionar la „Astra", Goga se folosea destul de des de concedii lungi, pe care le petrecea cu predilecţie la Paris, cu viaţa căruia căuta să aibă contact cît mai apropiat şi cît mai des, aprofundînd problemele mari ale istoriei, ale artei, într-o formă potrivită cu temperamentul lui.

În primăvara anului 1913, în timp ce el era la Paris, s-a întîmplat să mă găsesc, în calitatea mea de inspector şco-

lar, în satul de naștere al tatălui său, Crăciunelul de Sus, din fostul județ Tîrnava Mică. În cursul inspecției, am descoperit o elevă pe care o chema Aurelia Goga. O copilă deșteaptă, care se prezenta admirabil, foarte curat îmbrăcată și atentă la tot ce se petrecea la școală.

Bănuind că trebuia să fie din familia lui Goga, am întrebat-o dacă este ceva neam cu el. Mi-a răspuns că este verișoară bună cu Goga. Bucuros de această descoperire i-am spus fetei:

— Să știi că vreau să văd pe bunicul tău și pe mama ta, fiindcă sînt prieten cu Octavian Goga, sînt chiar finul lui — lucru care la sate avea o mare importanță pe vremuri, un fin fiind un fel de membru în toată legea al familiei nașului. Să spui părinților tăi că voi veni după amiază la voi să vă văd.

Fetița, care era orfană de tată, s-a dus și a dus vestea respectivă mamei și bunicului ei. Pe acesta din urmă îl chema Naftanail Goga. Un țăran simplu, care trebuie să fi avut pe vremea aceea vreo 80 de ani. Anunțarea vizitei mele a făcut — după cum am constatat mai tîrziu — o impresie deosebită în casa Goga, dată fiind și calitatea mea de inspector, care era socotit a fi o personalitate deosebită sosită în satul în care pînă atunci nu călcase nici un inspector român.

Mi-aduc foarte bine aminte scena pe care am trăit-o atunci. Cînd am intrat în curtea casei bunicilor lui Goga, l-am găsit pe bătrînul Naftanail prin curte, ocupîndu-se de niște păsări, cărora le dădea ceva de mîncare. Era îmbrăcat sumar, într-o cămașă țărănească, fără cingătoare și pantalonași scurți, cu picioarele goale. Un bătrîn care m-a izbit prin înfățișarea lui, căci nepotul său de la Sibiu îi semăna ca două picături de apă. Oriunde l-aș fi întîlnit pe Naftanail în viața mea, i-aș fi spus de la început: „ești bunicul lui Goga".

Am intrat în vorbă cu el. Era destul de înaintat în vîrstă și părea să nu mai fie bun de altceva decît să îngrijească de găini și de rațe. Cînd a aflat că sînt finul lui Octavian, a început să plîngă.

— Vai, doru-mi mai e de Octavian; nu l-am văzut de ani de zile, nu știu ce mai face.

— Păi, e plecat din țară. O să se întoarcă în curînd.

— Spune-i, te rog, scrie-i, să mai vină o dată la Crăciunel, să-l mai văd. Azi-mîine închid ochii și mi-ar părea rău să n-ajung să-l mai văd.

Am intrat în casă. O casă foarte, foarte modestă a unei văduve care își ducea viața de la o zi la alta, îngrijind de tatăl și de copiii ei.

S-au bucurat mult de venirea mea. Le-am spus ce face Octavian și unde este. Mi-a dat prin gînd să-i scriu de acolo o scrisoare, pe care i-am adresat-o la Paris. I-am scris cam în sensul următor: Am venit să văd școala din Crăciunelul tatălui tău și cu această ocazie am fost să văd și casa lui părintească. Am dat de bătrînul Naftanail, care dorește să te mai vadă odată. Mătușa și verișoara ta Aurelia sînt bucuroase cînd aud numele tău. I-am mai scris și altele, într-un ton cu o anumită duioșie.

Goga a primit rîndurile mele și mi-a răspuns imediat la Sibiu printr-o scrisoare admirabilă, pe care am și publicat-o mai tîrziu și din care extrag următoarele rînduri, din care reiese sufletul său nobil:

„Lasă-mă să-ți mulțumesc de delicata atenție cu care mi-ai împărtășit — de acolo de la trei mii de chilometri — din fundul pămîntului — din părăginitul Crăciunel... Cu firul de ismă creață ce mi-ai trimis, a venit în mijlocul furnicarului enorm, o lume întreagă... Mi-a răscolit visuri uitate, cîntece de demult, amurguri cîmpenești... Un vîrtej mare s-a făcut în jurul meu, ca zumzetul îndepărtat al unei coșnițe de albine — glasuri, imagini, culori... M-au furat cu armonia lor aproape neuitată. Îți mulțumesc...

Îmi pare bine că l-ai văzut pe moșu, săracu... bătrîn acum... Nu l-am văzut de cinci ani... Am să-i scriu o scrisoare, și copilei cu epistolia am să-i trimit o năframă de la galeria Beaumarchais... Sărmanii oameni... Cît de departe am căzut eu de ei — de pămîntul lor — de credința lor... Și cu toate astea — cine știe — poate acolo în căsuța ceia coborîtă — e mai multă înțelepciune — mai mult senin în fața vieții și a morții...

Cum vezi, mă fură gîndurile... Să le curmăm, mai bine. Îți mulțumesc. Să trăiești."

Scrisoarea continuă apoi pe alte teme, din cele care îl preocupau atunci.

*

În timpul cît a stat la Paris, am întreţinut cu Goga bogată corespondenţă — din care o parte s-a păstrat, dar o bună parte s-a nimicit, din păcate, în cursul vremurilor, — în legătură cu o problemă care ne-a preocupat destul de intens pe amîndoi — poate mai mult pe mine decît pe el —, anume problema literaturii didactice. Eu purtam în vremea aceea un veritabil război cu cîţiva autori de manuale didactice de limba română din Transilvania.

Acest gen de literatură, literatură pentru şcoli, foarte neglijată de literaţi şi de conducerea învăţămîntului, era în Transilvania, pe vremea aceea, într-o stare cu totul nesatisfăcătoare. La elaborarea ei nu mai dominau principiile înalte de educaţie, ci interese momentane ale autorilor, precum şi ale conducerii de stat, care căuta reducerea limbii române la un rol cît mai neînsemnat posibil.

Eu sesizasem această problemă cu ocazia polemicilor mele cu diferiţi autori de manuale şi preconizasem realizarea unui mare salt calitativ în evoluţia acestei ramuri a literaturii. Ceream ca elaborarea manualelor să fie făcută de către cele mai competente personalităţi, alese din rîndul literaţilor, artiştilor şi pedagogilor. Consideram că nu orice învăţător este chemat să facă cărţi de şcoală, elaborarea acestora trebuind să fie rezervată celor mai de seamă oameni ai vremii.

Goga a înţeles importanţa acestui deziderat pentru educarea viitoarelor generaţii; ne-am pus de acord să constituim un colectiv compus din trei persoane: un pedagog, un artist şi un scriitor sau un poet, care să înceapă mai întîi cu publicarea unui abecedar şi apoi a unor cărţi de citire, la cel mai înalt nivel posibil.

Acceptînd această idee, Goga mi-a trimis, ca urmare a cererii mele, un pachet destul de voluminos de cărţi de citire care se utilizau în vremea aceea în Franţa şi Anglia, pentru ca să le avem ca model, ca mijloc de orientare pentru opera pe care urma s-o începem.

Din păcate, poate că şi din cauza absenţei destul de dese a lui Goga din Sibiu, nu ne-am putut apuca efectiv de realizarea acestui proiect pe care îl aveam totuşi mereu înaintea ochilor.

Mai tîrziu am făcut singur un pas concret în această direcţie, determinînd Consistoriul din Sibiu să-şi însuşească tezele mele destinate îndreptării conţinutului literaturii didactice. S-a numit atunci o comisiune din partea

Consistoriului, în frunte cu Ilarion Puşcariu, vicarul Mitropoliei, din care făceau parte Andrei Bârseanu[38], Octavian Goga, Ioan Lupaş şi cu mine, care a primit sarcina să analizeze în mod temeinic această problemă.

Goga a fost bucuros de acest prim pas şi a participat la primele şedinţe ale comisiunii. N-am ajuns însă să facem decît să trasăm liniile mari ale problemei, căci a venit războiul care a tras dungă peste întreagă această acţiune. Au rămas însă documente interesante în legătură cu ea. Mai tîrziu am căutat să duc singur mai departe acţiunea respectivă, dat fiind faptul că împrejurările nu ne mai permiteau să lucrăm în colectiv. Părăsisem Sibiul, îl părăsise şi Goga, dar am continuat să urmăresc cu multă asiduitate problema literaturii didactice şi pot să spun că o urmăresc şi astăzi cu destul interes. Contribuţiile pe care le-am putut aduce în acest domeniu, datorită între altele şi schimburilor frecvente de idei cu Octavian Goga — care nu se ferea de nici o problemă legată de cultură, chiar dacă contribuţia lui nu putea să fie întotdeauna la nivelul cerut, — vor folosi poate altora mai tîrziu.

*

Cîteva cuvinte despre colaborarea mea cu Octavian Goga la „Luceafărul".

Această revistă a apărut — după cum se ştie — în vara anului 1902, la Budapesta. Eu abia terminasem liceul, astfel încît n-am făcut parte din pleiada care a iniţiat această frumoasă acţiune din capitala Ungariei. Am fost însă printre primii abonaţi ai revistei, pe care am urmărit-o pas cu pas, păstrînd colecţia ei completă. Cred, dealtfel, că nu există astăzi în ţară decît trei colecţii complete ale „Luceafărului": una o are, după cîte ştiu, fiica lui Octavian Tăslăuanu, a doua o are biblioteca „Astrei" şi a treia o am eu.

La „Luceafărul" am început să scriu abia în 1910, cînd am intrat şi eu în rîndurile colaboratorilor revistei de sub conducerea administrativă a lui Octavian Tăslăuanu, dar de sub conducerea spirituală, în mai mare măsură, a lui Octavian Goga. Ne întîlneam des, toţi trei, şi discutam probleme care trebuiau tratate. Am avut mai tîrziu mulţumirea să constat cum colaborarea mea, cu articole privitoare în special la problema şcolară, a umplut oarecum un gol în activitatea „Luceafărului", care devenise, dintr-o

revistă literară şi pur culturală, cum a fost la început, şi o revistă politică. În paginile ei s-au publicat multe materiale care fac parte din istoria politică a românismului ardelean. Articole programatice de larg orizont au văzut acolo lumina tiparului, datorită, în partea cea mai mare, lui Octavian Goga[39].

Trebuie să observ aici că cele mai multe din articolele mele publicate în „Luceafărul "au apărut sub pseudonime. În situaţia oficială pe care o deţineam în învăţămîntul din Transilvania nu mă puteam adresa direct adversarului prin ceea ce publicam acolo; erau lucruri delicate, îndrăzneţe, riscante, care, în interesul cauzei, ne impuneau să fim foarte atenţi, spre a nu mă expune nici pe mine şi a nu expune nici marile probleme naţional-culturale pe care le tratam.

*

Un capitol glorios în evoluţia lui Goga din epoca premergătoare primului război mondial îl constituie apariţia dramei sale *Domnul notar*, reprezentată la Bucureşti pe scena Teatrului Naţional.

Odată cu apariţia acestei drame, Goga s-a dovedit a fi nu numai un luptător şi un poet, ci şi un dramaturg de proporţii remarcabile. Traducătorul minunat al *Tragediei omului* de Madách, a învăţat ceva din adîncirea temeinică a operei lui. Astfel că, atunci cînd s-a apucat să scrie o dramă originală, a reuşit să facă o lucrare serioasă, care a avut la timpul său un ecou extraordinar în întreaga opinie publică românească.

Piesa a fost reprezentată în premieră, în primăvara anului 1914, la Teatrul Naţional din Bucureşti[40], în condiţii despre care presa zilei a scris că au fost fără precedent în istoria acestui teatru. Se părea că prin Goga, scena cea mai de seamă a Capitalei a ajuns la apogeul ei.

La premieră au participat şi doi reprezentanţi ai societăţii româneşti din Sibiu, în persoana asesorului consistorial Lazăr Triteanu şi a mea, trimişi special de publicul sibian.

Nu văzusem niciodată la Bucureşti un public atît de select şi de numeros ca la această reprezentaţie. Gemea sala de lume. Jocul artiştilor a fost minunat. O însufleţire cum nu s-a mai înregistrat poate niciodată în istoria teatrului românesc, şi asta pentru că prin drama lui, Goga nu se

prezenta numai ca un artist, ci și ca un mare luptător național, care aducea pe scena Naționalului din Țara Liberă anumite crîmpeie din suferințele seculare ale Ardealului românesc.

După o zi sau două s-a dat un banchet în cea mai mare sală din București, cu participarea a sute de persoane, cu discursuri dintre cele mai frumoase și înălțătoare. Iarăși un fenomen de o amploare pe care nu am mai întîlnit-o niciodată mai tîrziu în viață. Goga a fost sărbătorit ca cel mai mare dramaturg român. Desigur, au fost dramaturgi români mai mari decît Goga, dar pentru moment lumea considera că-i întrece pe toți, prin faptul că sesizase un moment care avea, în împrejurările de atunci, un răsunet deosebit în conștiința publică.

După cîteva zile, Goga s-a înapoiat de la București la Sibiu unde a fost îmbrățișat cu o căldură nemaipomenită; i s-a dat și acolo un banchet în stil mare, pe cît se putea într-un oraș de proporțiile Sibiului, la care au participat nu numai sibieni, ci și lume venită din tot Ardealul. S-au ținut și atunci cîteva discursuri care — cutez să spun —reprezintă veritabile pagini de istorie a oratoriei românești.

A vorbit, bineînțeles, și Goga. Ca un profet. Dările de seamă privitoare la această sărbătoare au luat proporții destul de mari; în gazeta „Românul" de la Arad, în al cărei comitet de redacție era și Goga și eram și eu, s-a publicat o relatare amănunțită, pe cîteva pagini[41]. Acele pagini de istorie literară și culturală, nesemnate, au fost scrise de mine. Despre toate acestea însă nu s-a mai vorbit mai tîrziu, fiindcă subiectul tratat de Goga în *Domnul notar* irita anumite suflete care trebuiau să fie menajate; în tot cazul, momentul acela a fost o culme atît în viața lui Goga cît și în evoluția culturii și vieții noastre politice din acea epocă.

Natural că oficialitățile maghiare n-au rămas insensibile la ceea ce se petrecuse la București și l-au trimis în judecată pe Goga pentru agitație; nu mai știu dacă procesul s-a judecat sau nu, căci între timp a venit războiul din 1914, care a precipitat lucrurile în alte direcții[42].

*

În preajma Rusaliilor din 1914, cînd mă pregăteam să plec la Suceava, la Congresul învățătorilor români din Bu-

covina, Goga se pregătea să plece la Paris. De astă dată pleca singur, fără soție, contrar obiceiului. Pleca pentru mai multă vreme. Ne-am înțeles la Sibiu că ne vom întîlni la București și vom continua drumul împreună cu același tren, el spre Paris, iar eu spre Suceava.

A fost o călătorie extrem de interesantă. Ne-am întîlnit, conform înțelegerii, în sîmbăta Rusaliilor la București și am luat trenul cu care aveam să călătorim împreună pînă la Burdujeni. Pe drum am discutat fel de fel de lucruri în legătură cu frămîntările noastre din acea vreme și am stăruit mult pe lîngă Goga să se oprească și el o zi la Suceava, să ia contact cu Bucovina, pe care n-o cunoștea deloc. Eu o cunoșteam într-o oarecare măsură, dar aveam abia acum posibilitatea s-o cunosc mai îndeaproape. Goga și-a exprimat fericirea că urma să treacă prin Bucovina, chiar dacă deocamdată nu va putea să se oprească pentru a o vedea mai îndeaproape. La anul însă, în 1915, era hotărît să facem împreună o călătorie mai lungă în Bucovina, cît și în Basarabia. Deși am rămas fixați asupra acestui plan, eu continuam să stărui pe lîngă el să rămână și acum o zi la Suceava. Cînd am ajuns la Burdujeni, unde trebuia să cobor pentru a continua drumul cu trăsura pînă la Suceava, îl convinsesem aproape să-și întrerupă călătoria. Goga își coborîse și el bagajul din plasă ca să rămînă cu mine. O împrejurare neprevăzută l-a determinat însă să revină în ultimul moment asupra hotărîrii luate. Ce se întîmplase? Cînd s-a oprit trenul în gară, s-au apropiat de el două persoane voinice, îmbrăcate în redingotă și cu joben, întrebînd cu voce tare de „domnul inspector Ghibu". Nici n-apucaserăm să coborîm; eram încă în vagon și ne uitam spre clădirea gării, în care trenul avea să stea mai multe minute. Făcîndu-le semn că eu sînt cel pe care îl căutau, cei doi inși s-au apropiat de mine, spunînd că sînt delegați ai Asociației învățătorilor români, veniți să mă întîmpine ca oaspe al lor.

Văzîndu-i, Goga a rămas uluit. Și-a pus din nou bagajul în plasă și mi-a spus:

— Renunț! Nu rămîn în chezaro-crăiasca Bucovină. Cine a mai văzut învățători în redingotă și în joben? Așa ceva numai în Austria se poate. Nu-mi trebuie o astfel de Austrie. Plec mai departe la Paris.

Și într-adevăr nu s-a oprit. Proiectul de a rămîne fusese contracarat de disprețul său pentru formalismul bu-

covinean, care se întrecea în asemenea exhibiţii, privite cu antipatie nu numai de Goga, ci şi de altă lume.

Goga a plecat aşadar la Paris. De acolo nu avea să se mai întoarcă în Transilvania, pentru că la cîteva săptămîni după aceea a izbucnit războiul, care l-a determinat să se îndrepte spre Capitala Ţării Libere.

*

În primele săptămîni ale războiului, Ministerul de Instrucţie al Ungariei s-a prezentat în faţa naţionalităţilor conlocuitoare cu o ramură de măslin, destinată să asigure pacea între popoarele Ungariei. S-a dat publicităţii un act normativ care prevedea că în şcolile primare de stat — în care de fapt, după lege, ar fi trebuit ca limba de predare să fie aceea a poporului din satul respectiv, dar în care nu se preda decît în limba maghiară, — se va introduce şi limba naţionalităţii respective, ca limbă auxiliară. Urma deci ca în Transilvania, în satele româneşti, să fie predată limba română în fiecare clasă în anumite ore. Această dispoziţie urma să se aplice acolo unde învăţătorii din şcolile de stat cunoşteau limba poporului. Ceea ce în practică nu era cazul aproape nicăieri, dat fiind că învăţătorii maghiari nu cunoşteau în general limbile naţionalităţilor, iar aceia care le cunoşteau nu le întrebuinţau.

Această măsură a impresionat unele cercuri, considerînd-o drept un fapt pozitiv, în sensul că guvernul maghiar devenea mai conciliant faţă de naţionalităţile conlocuitoare.

Goga era la Bucureşti cînd s-a publicat ştirea respectivă. Considerînd momentul ca important, a publicat în ziarul „Adevărul" un articol, intitulat *Două clase primare*, în care arăta că guvernul maghiar a aprobat întrebuinţarea limbii române în primele două clase primare, ceea ce reprezintă un pas înainte, dar nu unul care să satisfacă pe deplin doleanţele popoarelor din Austro-Ungaria. Va trebui să se ajungă la împlinirea integrală a postulatului privind utilizarea limbii materne în şcolile primare.

Am apucat să văd, la Sibiu unde mă aflam încă, numărul respectiv din „Adevărul", care în vremea aceea intra clandestin în Transilvania, şi am rămas nemulţumit de felul în care intervenise Goga. Sub raportul sti-

lului şi al dezvoltării ideilor, articolul era bine scris, dar îl consideram greşit în ce priveşte însuşi punctul lui de plecare. Căci limba română, ca şi limbile celorlalte naţionalităţi, nu se introducea ca fiind limbă a poporului şi pentru a servi la îmbogăţirea tezaurului sufletesc al tinerelor vlăstare, ci pentru ca să se treacă mai uşor peste dificultăţile ridicate de învăţarea limbii maghiare. Cu ajutorul limbii materne, copiii urmau să ajungă să înţeleagă mai uşor maghiara, astfel încît, pe măsură ce aceştia treceau de la o clasă la alta, limba maternă se reducea continuu, atît cantitativ cît şi calitativ, pentru ca apoi în clasa a V-a şi a VI-a să nu se mai predea deloc. Se socotea că pînă în clasa a V-a, copiii de alte naţionalităţi vor reuşi să înveţe atît de bine limba maghiară, încît să nu mai aibă nevoie de limba lor maternă.

Această importantă nuanţă nu o prinsese Goga deloc în articolul său, care — din acest motiv — ar fi putut deservi oarecum cauza românească. Nemulţumit de acest lucru, am scris imediat un articol, pe care nu mai ştiu în ce mod l-am strecurat la Bucureşti, şi care s-a tipărit tot în „Adevărul", sub pseudonim, în care puneam la punct ceea ce consideram că este eroarea lui Goga şi căutam să stabilesc adevărul, astfel cum reieşea el din măsura ordonată de guvernul maghiar. Articolul a apărut sub titlul *Opera de maghiarizare din Transilvania (O rectificare la articolul „Două clase primare" de Oct. Goga)*, în nr. 986/1914, p. 2, al ziarului respectiv.

Socotind că problema era de mare importanţă, nu m-am mulţumit însă numai cu articolul respectiv, ci am pregătit, în acelaşi sens, şi un material pentru „Telegraful român", organul Mitropoliei din Sibiu. Mitropolitul, sesizat de unii, a dispus ca articolul să nu se publice, pe considerentul că se criticau intenţiile guvernului, acuzat de a ne fi înşelat aşteptările şi de a ne fi dat de fapt ceva numai în aparenţă. La stăruinţele mele însă, articolul a apărut totuşi, sub titlul *Limba maternă în şcolile de stat*[43], fără semnătura mea, ca un articol al unui om de şcoală, pentru care redacţia nu-şi lua nici o răspundere, precizînd că el reprezintă numai punctul de vedere al autorului. Întreaga opinie publică a fost însă de părere că articolul reprezenta de fapt punctul de vedere al naţionalităţilor conlocuitoare.

ÎN PERIOADA NEUTRALITĂȚII

În toamna anului 1914 am părăsit Sibiul plecînd la București, pentru a intra în rîndul acelora care înțelegeau să-și facă datoria față de popor, militînd în Țara Liberă pentru rezolvarea, după o atît de îndelungată așteptare, a cauzei unității naționale a poporului român.

Am sosit în București în ziua de 6/19 noiembrie. Încă din prima zi am luat contact cu trei personalități marcante. Mai întîi cu părintele Vasile Lucaciu, fostul secretar general al Partidului Național din Transilvania, martir în procesul Memorandului, o figură masivă de om politic român de cea mai deosebită calitate, apoi cu Octavian Goga și după aceea cu Nicolae Iorga.

Pe părintele Lucaciu l-am găsit foarte optimist. Goga era și el relativ optimist, dar mai realist decît părintele Lucaciu. În ce-l privește pe N. Iorga, l-am găsit pesimist.

Goga mi-a mărturisit că s-a întors de la Paris hotărît să-și devoteze întreaga energie marii cauze, care devenise de actualitate pentru România: acum ori niciodată țara trebuie să-și facă datoria, nu față de Ardeal, ci față de sine însăși. O Românie care ar rămîne în hotarele ei de pînă atunci ar fi o țară care n-ar avea viață. A sosit ceasul să se integreze în hotarele sale etnice, devenind, astfel, ceva mai mult decît pînă aci, atît pentru poporul român cît și pentru pacea și armonia din viitoarea Europă.

M-a pus apoi la curent cu proiectele sale privind realizările practice imediate. Avea în proiect să editeze în cel mai scurt timp un mare ziar cotidian, cu numele „Ardealul", pentru care avea toate pregătirile făcute; s-au găsit patrioți ardeleni așezați de mai multă vreme în România, care au asigurat acoperirea cheltuielilor necesare pentru editarea ziarului. Director urma să fie Goga, iar pentru redactori el s-a gîndit la trei ardeleni: Gheorghe Popp, Constantin Bucșan și cu mine. Cel dintîi, coleg de clasă al meu, era un excelent ziarist, din păcate prea puțin cunoscut din cauza exageratei lui modestii, care îl făcea să nu-și semneze decît rareori articolele; întreaga lui activitate constituie un frumos capitol al ziaristicii ardelene antebelice și interbelice.

Am aflat astfel, din prima zi, că Goga mă angajase ca redactor la gazeta pe care urma să o conducă el, la care, în afară de cei trei ardeleni amintiți, urmau să mai fie re-

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

dactori și vreo doi gazetari regăţeni, pentru ca ziarul să poată privi problemele din toate unghiurile. Deși încă nu știam cum va evolua șederea mea la București, i-am promis lui Goga că voi fi alături de el în această operă.

Proiectul respectiv nu a apucat să prindă viaţă. Au intervenit astfel de dificultăţi în calea apariţiei acelei gazete, — nu mă opresc aici asupra lor — încît totul a trebuit abandonat.

După acest eșec, Goga a încercat împreună cu Iorga și Delavrancea să scoată o gazetă cotidiană avînd aceleași obiective, dar cu un alt titlu, acela de „Unitatea naţională". Nici acest proiect n-a reușit însă. A urmat în fine și un al treilea proiect, acela de a transforma ziarul lui Iorga „Neamul românesc" într-un ziar de opinie publică largă, cu obiectivul unirii, dar și acest plan a avut soarta celorlalte două.

Aproape tot timpul neutralităţii, din motive în general cunoscute azi, nu s-a putut închega o acţiune comună solidă, de largă unitate, în vederea luptei pentru scopurile mari ale întregului popor român[44]. Au rămas în fiinţă vechile gazete, unele de partid, altele fără partid, care și-au continuat nestingherit mersul lor. O înjghebare ardelenească solidă în publicistică n-a fost nici ea posibilă sau a reușit într-o măsură mult mai modestă decît s-ar fi cuvenit.

După ce toate încercările amintite mai sus ale lui Goga au rămas fără efect, noi cei trei redactori, care fusesem prevăzuţi pentru „Ardealul": Gheorghe Popp, Constantin Bucșan și cu mine, am pornit-o singuri la drum. Am înjghebat o revistă săptămînală cu caracter politic și cultural, căreia i-am dat numele de „Tribuna", ca o continuare a vechii „Tribune" de la Sibiu, care își încetase apariţia.

Am pornit toţi trei la această acţiune fără să-l mai consultăm pe Goga, a cărui activitate în acele momente nu o mai înţelegeam, și fără să contăm pe colaborarea lui. Nu puteam să-l părăsim, dar nici nu consideram că puteam rămîne, în împrejurările de atunci, dependenţi de atitudinea lui faţă de unele împrejurări.

Goga, jenat că noi scosesem „Tribuna" fără el, a căutat să se afirme, totuși, în altă parte în publicistica timpului. A făcut o înţelegere cu Nicolae Filipescu, care făcea parte din partidul conservator și avea la dispoziţie gazeta coti-

diană a acelui partid, „Epoca". Fără să ne consulte şi pe noi în prealabil, Goga s-a înţeles cu N. Filipescu ca „Epoca" să pună la dispoziţia ardelenilor refugiaţi, în fiecare număr, cîte două coloane pe pagina întîi. În acel spaţiu, sub titlul „Ardealul vorbeşte", urma să se întreprindă o acţiune solidă, serioasă, sistematică, în vederea realizării idealului care ne adusese pe mulţi dintre noi la Bucureşti. După ce aranjamentul dintre Goga şi Filipescu a fost perfectat din punct de vedere formal, Goga a apelat la noi, vreo zece intelectuali ardeleni care colaboraserăm mult la publicaţiile din Transilvania, să-l acceptăm, ceea ce cu toţii am făcut bucuros.

La scurtă vreme, a apărut primul număr al „Epocii" cu rubrica „Ardealul vorbeşte", în care era un articol al lui Goga. Un articol foarte frumos, după care au urmat articolele noastre. Această acţiune a mers un timp oarecare, dar n-a fost de prea lungă durată. Lumea văzînd rubrica noastră din „Epoca" şi-a închipuit că ne-am angajat la sprijinirea partidului conservator, ceea ce nu corespundea realităţii şi nici nu ne convenea, noi situîndu-ne în afara politicii oricărui partid. Începuse să se acrediteze această părere cu toate că de la bun început atît noi cît şi N. Filipescu am declarat clar că nu era vorba de o acţiune de partid, ci numai de o găzduire frăţească a unor oameni care nu-şi pot rezolva problemele pe altă cale.

Din perioada colaborării la „Epoca" îmi amintesc cu plăcere de următorul moment:

La scurtă vreme după intrarea noastră alături de acţiunea prezidată de el, Nicu Filipescu ne-a invitat într-o seară la o masă pe toţi cei vreo doisprezece ardeleni care iscălisem aranjamentul cel nou. La masă, au mai luat parte Barbu Delavrancea şi Ionaş Grădişteanu[45] şi poate să mai fi fost vreun colaborator politic de-al lui Nicu Filipescu. Aş putea să spun că a fost o masă ca un fel de Cină de Taină, într-o atmosferă minunată, pe care a dominat-o, în primă linie, amfitrionul.

Cum era de aşteptat, s-au ţinut şi toasturi. A vorbit întîi Nicu Filipescu. Minunat! Era un orator de rasă, atît de plastic, de energic, de clar şi de hotărît cum n-am mai auzit. I-a răspuns Octavian Goga, printr-un cuvînt la fel de frumos, căci şi el era un orator admirabil.

Se părea că cu aceasta s-a terminat partea de oratorie a mesei. La un moment dat însă, s-a sculat Delavrancea

care era un orator și mai strașnic decît ceilalți doi. Te cutremurai cînd îl ascultai pe nenea Barbu, care, cînd își scutura pletele bogate, ți se părea că se cutremură pămîntul. Și a ținut un discurs fulminant împotriva asupritorilor Ardealului, care ne aduseseră la exasperare, încît acum trebuia, să ne pregătim săgețile, pumnalele și săbiile pentru a rezolva pe calea armelor litigiul milenar. A criticat într-o formă teribil de tare pe grofii, baronii și miniștrii Ungariei care ne-au împilat o mie de ani. Un discurs extraordinar de puternic și de frumos, care a lăsat o impresie profundă la toți ascultătorii. Cîteva minute nimeni n-a fost în stare să spună un cuvînt.

Colegii ardeleni, erau de părere că după ce au vorbit doi regățeni, să vorbească și doi ardeleni; vorbise Goga, dar se părea că mai trebuie să vorbească cineva. Pentru această sarcină m-au desemnat pe mine. Or, eu n-am fost fericit de Dumnezeu cu un dar oratoric care să se poată manifesta în ocaziuni atît de mari și de dificile. De aceea, am dat din umeri cînd toți colegii se încăpățînau să insiste să iau cuvîntul. Pînă la urmă însă n-am avut încotro și a trebuit să vorbesc. Teribil de greu să vorbesc după Delavrancea. Ce să spun ca să nu mă fac de rîs, nici personal și nici ca reprezentant al Ardealului? M-am ridicat cu emoție. Voiam să nu mă mărginesc la banalități, ci să spun ceva cu miez.

Am început așa: „Este o mare îndrăzneală pentru cineva să vorbească după maestrul Delavrancea". Delavrancea mă întrerupse.

— De ce, măi?

— Și mai ales, am continuat eu, să se găsească pe o poziție opusă dînsului.

Un moment de liniște. Amicii mei au rămas încremeniți. Cum mă opun eu într-o astfel de ocazie ideilor lui Delavrancea?

Am început apoi să-mi desfășor ideea care mi se cristalizase repede în minte și care era în esență următoarea: Maestrul Delavrancea a blestemat pe asupritorii noștri de veacuri și blestemul lui este justificat. Dar eu vă rog să mă iertați că iau apărarea acelora pe care maestrul i-a calificat cu atîta asprime. Eu nu sînt supărat pe grofii, pe baronii și pe miniștrii care ne-au persecutat veacuri de-a rîndul. Și iată de ce: . . . prin felul în care ne-au tratat conducătorii unguri, ei ne-au îndîrjit în așa măsură, încît am

fost nevoiți să rămînem continuu pe poziții de luptă, — astfel că astăzi Ardealul este prezent printr-un număr destul de mare de intelectuali hotărîți să-și scoată spada și să-și facă dreptatea pe care o cer vremurile.

După ce mi-am terminat de expus în acest fel ideea, Delavrancea a strigat:

— „Bine o întorseși, măi băiete!"

Am întors-o bine, dar numai eu știu cîte sudori m-a costat acea cuvîntare, pentru care Goga, la urmă, a avut și el cîteva cuvinte de apreciere:

— Dragă Ghibule, ai făcut un lucru pentru care meriți toată lauda. La început am fost foarte mirat cînd am văzut că te ridici împotriva vederilor lui Delavrancea, dar ai întors-o foarte bine.

*

Încerc să desprind cîteva crîmpeie din numeroasele mele amintiri legate de acțiunea ardelenilor și în special a lui Octavian Goga din timpul neutralității, cu regretul că nu pot să dau o extindere atît de mare pe cît aș dori acestui capitol care ar putea el singur, să cuprindă un volum întreg.

În primele săptămîni după începerea războiului din 1914, Goga, care — după cum am văzut — venise la București și locuia la hotelul „Regal", nu avea nici un fel de relații cu Nicolae Iorga, pentru care avusese în tinerețe o mare admirație. Iorga stătea la Văleni, dar venea în București în fiecare săptămînă cîte două zile, pentru a-și preda cursurile la Universitate. Noaptea dintre cele două zile o petrecea la același hotel „Regal", la care am stat dealtfel și eu primele cîteva săptămîni, pînă cînd mi-am putut aduce întreaga familie de la Sibiu la București.

Între Iorga și Goga relațiile erau de multă vreme rupte, pe motive mai mult sau mai puțin serioase, dar care, oricum, deveniseră nepotrivite cu vremurile[46]. Mă frămînta mult această situație și căutam să găsesc ocazia de a o îndrepta.

Într-o duminică seara, pe la începutul lunii decembrie 1914, Iorga ținuse la Ateneu o conferință, la care am participat și eu. După terminarea conferinței ne-am îndreptat, însoțindu-l pe Iorga, către hotelul unde locuiam amîndoi și unde locuia și Goga, părintele Lucaciu, Bucșan, toți

la același etaj. Pe drum, mi-am permis să fac din nou apel la dascălul meu să se împace cu formula, pe care opinia publică o acceptase, în legătură cu schimbările care trebuiau aduse în conducerea Ligii culturale prin schimbarea întregului său comitet central. Se lansase formula, aproape unanim acceptată de opinia publică, de a se acorda președinția Ligii părintelui Vasile Lucaciu, soluție cu care însă Iorga nu se împăca deloc.

Am arătat în amintirile mele despre Nicolae Iorga cum am reușit să restabilesc în aceeași seară legăturile dintre acesta și Goga și cum am reușit să-l determin, tot atunci, pe Iorga să se declare de acord cu venirea părintelui Lucaciu la conducerea Ligii. Nu le mai repet aici.

La cîteva zile după înțelegerea stabilită cu Iorga și cu Goga, a avut loc alegerea noului comitet central al Ligii, care s-a constituit foarte bine[47]. Sub noua conducere ea a organizat o serie de mari adunări populare. Întîi la București, apoi la Turnu Severin, la Galați și după acestea la Iași, adunări la care au participat toți marii oratori ai vremii: Delavrancea, Take Ionescu, Nicu Filipescu, Iorga, Goga.

La prima adunare, cea de la București, lumea a rămas uimită de talentul oratoric al lui Goga, care nu se manifestase pînă atunci în public ca orator. Micul omuleț, mai mic decît toți ceilalți din grup, a ținut o cuvîntare care a înflăcărat publicul într-o măsură mai mare decît toți ceilalți.

I-am însoțit și eu pe Goga și pe ceilalți la Turnu Severin și la Galați. Pretutindeni, Goga a fost deosebit de apreciat și purtat pe umeri de către auditoriul vast și însuflețit, poate mai mult decît oratorii din Regat, deși aceștia erau mai cunoscuți de public. Goga nu fusese cunoscut dinainte, el a cîștigat totuși într-o manieră minunată sufletul poporului.

Discursurile de la aceste adunări au fost publicate mai tîrziu într-o broșură a Ligii. Ele sînt documente istorice prețioase. De fapt, după moartea lui a apărut un volum intitulat *Discursuri*,[48] care însă nu cuprinde numai discursuri ci și unele articole; în schimb nu cuprinde, din păcate, discursurile politice ale lui Goga de la adunările publice ale Ligii culturale. Cel care a strîns materialul în volum fie că nu le-a cunoscut, fie că nu le-a priceput.

*

În anul 1915 devenise vacant cîte un loc de deputat la Caracal și la Galați. În opinia publică se cristalizase, într-un chip interesant și neașteptat, ideea ca mandatele respective să fie oferite celor doi conducători principali ai emigrației ardelene: părintelui Vasile Lucaciu la Galați și lui Octavian Goga la Caracal. Amîndoi au acceptat această inițiativă și s-au deplasat în județele respective pentru a luat contact cu alegătorii. În vederea unei propagande cît mai eficiente, la Caracal s-a înființat o gazetă săptămînală, care purta numele de „Ardealul" și care susținea într-o formă civilizată și frumoasă candidatura lui Goga prin publicarea de articole și apeluri adresate alegătorilor de către o serie întreagă de figuri politice marcante ale țării.

S-a făcut cu acel prilej o propagandă electorală de un nivel cum poate că nu cunoscuse prea adeseori Țara veche. Am participat și noi cei din jurul „Tribunei" la această propagandă, deplasîndu-ne pentru cîteva zile la Caracal și făcînd tot ceea ce socoteam necesar pentru ca acest proiect îndrăzneț să se poată realiza.

Împrejurările politice au fost însă de așa natură încît guvernul a socotit că ar fi o greșeală să fie aleși ca deputați în parlamentul român personalități care nu aveau cetățenia română. De teama unor complicații în situația internațională a României, guvernul a luat toate măsurile pentru ca cele două candidaturi să nu fie onorate de alegători cu mandatul spre care se năzuia. Datorită presiunilor exercitate de guvern, amîndoi candidații au intrat în balotaj. Ca peste multe alte capitole din viața lui Goga, s-a trecut și peste acesta la ordinea zilei, fără ca cineva să-l mai amintească în vreun fel sau altul. Eu posed însă cu privire la el un material documentar destul de bogat, din care face parte și colecția completă a „Ardealului" de atunci, publicație care, deși există la Academie, nu este citată de nimeni.

În acea luptă, Goga s-a manifestat cu multă demnitate. A ținut discursuri care reprezintă pagini de înaltă oratorie. A căzut în acele alegeri, dar ideea pe care a susținut-o nu s-a pierdut. Opinia publică a fost revoltată că un moment ca acela n-a putut fi valorificat cu demnitatea și curajul necesar. Odată în plus, considerentele politice au trecut peste cele naționale.

*

În timpul celor doi ani de neutralitate Goga s-a zbătut ca puțini alții. Dacă n-a putut să întemeieze o gazetă, a determinat totuși un curent puternic de opinie publică și a publicat la diverse intervale poezii brodate pe marea idee a vremii, a unirii tuturor românilor într-un singur stat, poezii pe care le-a strîns, încă înainte de izbucnirea războiului, într-un volum intitulat *Cîntece fără țară*[49]. Acest volum a reprezentat o lucrare politică mai importantă decît orice studiu savant de drept, de constituție sau de mai știu eu ce.

Și prin articolele pe care le-a publicat, Goga a exercitat o puternică influență asupra opiniei publice a țării. Articolele respective le-a strîns mai tîrziu în volum, sub titlul de *Strigăte în pustiu*[50]. Ambele aceste cărți au avut un extraordinar răsunet. Goga devenise un nume, un simbol, mai presus de cele pe care le puteau reprezenta conducătorii de stat ai României de atunci, care, siliți a face politică în condițiile unor influențe internaționale, nu nimereau întotdeauna drumul spre sufletul poporului.

Poezia lui Goga a pătruns adînc și în școli. Elevii, în special cei din cursul superior al liceelor de toate categoriile, îl socoteau pe Goga ca pe un proroc al vremii, îi cunoșteau poeziile, le recitau la serbări, le cîntau pe melodii atunci compuse. Cunoscutele sale versuri „La noi sînt codri verzi de brad și cîmpuri de mătase", deveniseră un fel de romanță care se cînta pretutindeni. Cohorte de cercetași îl luaseră în acea epocă pe Goga drept patron al lor și făceau jurămînt pe ideile lui. S-au păstrat unele documente de acest fel. Posed și eu în arhiva mea un asemenea jurămînt al unei cohorte de cercetași.

S-a ajuns astfel la situația că în 1916 nu era în țară un nume cu răsunet mai adînc în sufletele tuturor generațiilor decît acela al lui Octavian Goga.

Ar fi, desigur, interesant ca toate documentele din acea perioadă să se culeagă de prin ziare, din reviste, din corespondența diferiților oameni ai vremii, pentru că ele constituie un capitol minunat, nu numai în legătură cu Goga, ci în legătură cu spiritul care a prefațat marele act de la 15 august 1916, cînd România, după multe îndoieli ale oficialităților a intrat în războiul care trebuia și avea să ducă la Unire.

Ca unul care în toată perioada neutralității am fost atît de aproape de Goga — căci ne vedeam zilnic și ne sfă-

tuiam cu privire la toate lucrurile, chiar dacă pe unele nu le-am putut realiza — îndrăznesc să afirm că activitatea lui minunată din timpul celor doi ani de neutralitate a fost determinantă pentru intrarea României în război și pentru realizarea Unirii, atît a fost de puternic ecoul în mase al activității sale. Căci Goga a reprezentat în acea perioadă sufletul neamului, în măsură mult mai mare decît regalitatea și decît oamenii politici ai vremii, de toate nuanțele, care, chiar atunci cînd au avut idei ce se situau pe aceeași linie cu ideile lui Goga, n-au reușit să le impună maselor populare în măsura în care a reușit s-o facă acesta. Datorită intensității mesajului transmis prin poeziile, articolele și cuvîntările sale, Goga a devenit practic părintele războiului pentru Unire, război care mai întîi s-a copt în sufletele maselor și numai după aceea s-a manifestat prin măsurile de ordin diplomatic, politic și militar, luate de guvernanți. Țin să marchez aici această convingere a mea și să adaug că sînt fericit că viața mi-a fost împletită în acea epocă atît de mult cu viața lui și că am putut să-i fiu în unele împrejurări și de un oarecare sprijin în înlănțuirea ideilor și în realizarea faptelor lui.

Activitatea politică a lui Goga din perioada neutralității nu s-a restrîns numai la probleme cu caracter de politică internă. El a reușit să stabilească și legături prețioase cu unele țări, în ajutorul cărora ne puneam noi speranțele, și în special cu conducătorii Legației Franței, cu care era chiar în relații de prietenie, legături care ne-au fost de un mare ajutor în anumite momente hotărîtoare de mai tîrziu. În ziua cînd s-a dezlănțuit războiul între noi și puterile centrale, Goga a expediat o telegramă unui mare ziarist francez, al cărei text s-a publicat și în ziarele noastre, telegramă care cuprindea, în scurte cuvinte, o profundă mulțumire adresată Franței, surorii noastre mai mari, care ne-a deschis calea și ne dădea concursul în vederea înfăptuirii idealului nostru național. Telegrama n-a fost comentată de nimeni, dar ea are o semnificație care poate fi descifrată de către oricine.

*

Caracteristic pentru felul de a gîndi al lui Goga din acea epocă este și faptul că, la un moment dat a publicat la București, traducerea făcută și publicată de el cu mulți

ani în urmă, a unei poezii a lui Petöfi intitulată *Egy gondolat bánt engemet (Un gînd mă tulbură)*[51]. Gîndul care-l tulbura pe Petöfi era teama de a muri în pat, între perne, dorinţa lui mare fiind aceea de a muri pe cîmpul de onoare, luptînd pentru libertatea patriei.

Această idee, de o frumuseţe poetică neîntrecută, căreia marele poet maghiar îi dăduse o expresie minunată, l-a preocupat şi pe Goga, care, în luptele lui pentru realizarea Unirii, întrezărea momentul cînd — urmînd exemplul lui Petöfi, care a intrat la timpul său voluntar în armată şi a murit în luptă pentru un ideal[52] — va intra şi el ca voluntar în armata română şi va muri pentru dezrobirea provinciei sale.

Fapt este că în momentul cînd s-a declarat războiul, în 1916, toţi intelectualii ardeleni refugiaţi, în frunte cu Octavian Goga — care nu făcuse serviciul militar — şi aproape toţi ardelenii aflători de mai mult timp pe teritoriul României, au intrat voluntari în armata română. În aceeaşi zi cu Goga a intrat voluntar în armată şi fratele său Eugen, care fusese anterior ofiţer de rezervă în armata austro-ungară, luptase pe frontul rusesc unde a ajuns prizonier, apoi reuşise să scape şi să ajungă sănătos la Bucureşti.

După cum se ştie, Octavian Goga n-a avut norocul pe care şi-l visase, de a fi trimis pe frontul dinspre Ardeal. Unitatea la care a fost repartizat a fost trimisă pe frontul de sud, nimerind chiar în punctul nevralgic de la Turtucaia. Goga a devenit, astfel, martor al grelelor încercări la care a fost supusă armata noastră de pe acel front.

Practic, Goga nu putea fi, ca soldat, de vreun folos deosebit în armată, neavînd o pregătire specială în arta războiului. De aceea a şi fost dispensat, după scurtă vreme, de a mai rămîne în cadrul armatei, pentru a putea aduce ţării un ajutor mult mai preţios pe alte căi. Rămîne însă faptul că el a intrat din primul moment voluntar în armată, pentru a-şi face datoria faţă de patrie.

Deşi aş mai avea destule de pus pe hîrtie în legătură cu relaţiile noastre din perioada neutralităţii, pentru ca să nu încarc prea mult ceea ce aş mai dori să povestesc, am să trec la o altă fază a legăturilor mele cu el, aceea din cea de a doua pribegie, din Moldova.

DIN CEA DE A DOUA PRIBEGIE

Înainte de a cădea Bucureștiul în mîna inamicului, noi, refugiații ardeleni, a trebuit să ne îngrijim a ne pune viața la adăpost și a nu cădea prizonieri. Astfel că a trebuit s-o pornim din nou, într-o altă pribegie, spre Moldova.

Goga a plecat înaintea mea din București, fiindcă fratele lui fusese grav rănit în război și se găsea evacuat la Iași; îndată ce a aflat vestea respectivă, el a plecat în Moldova, lăsîndu-și însă familia în București. Între timp, evacuarea a devenit urgentă, astfel încît a trebuit să-mi iau familia și, împreună cu familia lui Goga, să plecăm spre Iași. Grație unei intervenții a lui Goga dinaintea plecării sale din București, ni s-a creat posibilitatea de a călători în condiții relativ bunișoare, pe care le-am descris în altă parte a amintirilor mele.

La Iași, l-am întîlnit pe Goga foarte îndurerat, atît de starea fratelui său cît și de soarta țării, care intrase într-o fază despre care nimeni nu mai putea ști ce peripeții va mai întîlni în viitorul apropiat.

Goga era găzduit la un vechi prieten comun al nostru, profesorul Ioan Paul, ardelean așezat de multă vreme la Iași, moț de origină din satul Podeni, un excelent profesor și un foarte bun patriot. Paul a adăpostit în casa sa pe Goga și pe Delavrancea, tot timpul cît aceștia au stat la Iași.

Eu m-am așezat, cu familia mea, la Podul Iloaiei, tîrgul de lîngă Iași în care locuia o soră a mea, și de unde mergeam regulat la Iași pentru a menține legăturile cu Goga și cu ceilalți prieteni de care mă lega aceeași soartă. De cîteva ori m-am adăpostit și eu la Paul, cînd nu găseam loc la vreunul din ceilalți cunoscuți și prieteni ai mei.

Atmosfera din casa lui Paul era foarte inegală. Amfitrionul era un om de suflet și familia lui de asemenea, făcînd totul pentru ca refugiații găzduiți la ei să se simtă cît mai bine cu putință în grelele împrejurări de atunci. În serile pe care le-am petrecut în casa lui Paul, se discuta, ca dealtfel în fiecare zi, numai despre evenimentele legate de realitățile momentului. Frontul mergea prost și întreaga Moldovă, cîtă mai rămăsese liberă, era amenințată cu ocuparea. Fiecare zi aducea o nouă jale în suflete.

Delavrancea era foarte pesimist. Destul de pesimist era și Goga și trebuie să recunosc că nici eu nu făceam excepție. Nu un pesimism absolut, bineînțeles, care să ne demoralizeze, dar un pesimism rezultat din marea greutate care ne apăsa sufletele. Paul singur era veșnic optimist și spunea:

— Degeaba vă plîngeți voi ca niște Casandre! O să vedeți voi, că mai curînd decît ne așteptăm, România Mare va fi înfăptuită, măi, să știți de la mine!

Acest optimism era în general sincer, dar uneori și puțin artificial, căci și Paul împărtășea, în fond, îngrijorările noastre. Ca gazdă însă, căuta să ne creeze o stare de spirit mai suportabilă.

Am petrecut multe asemenea momente în casa lui Paul împreună cu Delavrancea și cu Goga și regret că în vremea aceea n-am avut posibilitatea să port un ziar cu însemnările zilnice, cum aveam obiceiul înainte, pentru ca împrejurările de atunci să rămînă fixate mai pe larg pentru urmașii noștri.

*

Goga era foarte prețuit la Iași de mulți, dar avea și destui detractori. Se adunase acolo multă lume din toată țara. Cei mai mulți erau, evident, nemulțumiți de greutățile materiale și morale determinate de mersul nefavorabil al războiului și nu erau în măsură să judece în mod obiectiv și în perspectiva istoriei nici situația de fapt, nici cauzele care au determinat-o. Se aruncau cu ușurință acuzații gratuite sau superficiale celor care au dus țara la război. S-a întîmplat adeseori ca pe stradă unii trecători cînd îl vedeau pe Goga să-l arate cu degetul și să spună ca să fie auziți:

— Uite-l, din cauza ăstuia mîncăm noi acum mămăligă nefiartă la Iași; el a băgat țara la război!

Se înțelege că Goga era profund întristat de acest fel de manifestări, pe care — în împrejurările date — nu le putea înlătura. Nu putea intra în vorbă cu cei care apreciau situația țării, în funcție de greutățile momentului, dar îl dureau profund aceste manifestări. Se frămînta în toate chipurile să găsească o ieșire care să fie și onorabilă pentru el, dar și folositoare pentru țară. În acea pe-

rioadă — sfîrşitul anului 1916 — eram mult împreună. Într-o zi mi-a spus:

— Am devenit inutili în această ţară. Nu mai putem face nimic pentru ea. De scris la gazete nu mai poţi scrie nimic, de ţinut întruniri nu mai poţi să ţii, nu mai poţi vorbi nimic, tifosul exantematic cucereşte şi face victime în stil mare. Sîntem săraci de aproape n-avem ce duce la gură. Dacă n-ar fi Paul am muri de foame. Trebuie să evadăm din ţară, cu toată durerea, fiindcă nimeni nu ne angajează la vreo treabă, nimeni n-are nevoie de ajutorul pe care l-am putea da noi; e plină ţara de funcţionari refugiaţi care n-au de lucru. Şi atunci stăm absolut degeaba. Am ajuns la concluzia că trebuie să plecăm la Paris. Acolo există posibilităţi să desfăşurăm o activitate în interesul Ardealului, al Bucovinei şi al întregii ţări, acolo se găsesc o mulţime de oameni importanţi plecaţi din ţară, care au şi oarecare organizare[53]. Ne vom putea manifesta cumva ceea ce aici nu putem. Acolo vom putea fi de un folos, cum aici nu putem fi. Aşa că trebuie să plecăm împreună la Paris. Marele bucluc este: ce facem cu familiile noastre, nu le putem lua cu noi acolo. Călătoria pe singura rută posibilă, pe la Vladivostoc este o nenorocire, bani pentru a suporta astfel de cheltuieli n-avem şi nici nu văd cum am putea face rost. Aşa că trebuie să plecăm singuri, iar familiile să căutăm să le lăsăm undeva, în seama unor prieteni care să le aibă în grijă pînă la sfîrşitul războiului. Dumnezeu ne va ajuta să le regăsim mai tîrziu cumva. M-am gîndit, — a continuat el —, să plecăm împreună la Odessa, la Vasile Stroescu[54], om cu multă înţelegere şi cu posibilităţi materiale aproape nelimitate, care cu siguranţă că ne va da o mînă de ajutor în ceea ce priveşte adăpostirea familiilor noastre.

Mi s-a părut că are dreptate şi că într-adevăr e bine să plecăm în altă parte, unde să putem fi mai de folos cauzei. Şi ideea lui privind adăpostirea familiilor noastre mi s-a părut bună. Am acceptat deci să plecăm împreună la Odessa, la Vasile Stroescu, marele om de bine, bunul nostru prieten şi mecena.

Am început să ne pregătim. Ne-am făcut paşapoarte, lucru care nu era deloc uşor. Singur cred că n-aş fi putut obţine aprobarea de plecare, dar Goga, datorită legăturilor sale cu cercurile oficiale şi prestigiului de care se bucura, a avut posibilitatea să obţină paşapoartele pentru amîn-

doi. Am stabilit și ziua în care urma să plecăm împreună. Cînd am venit de la Podul Iloaiei la Iași, gata de plecare în aceeași zi pe drumul Odessei, Goga mi-a spus:

— Să știi că s-a schimbat planul. Va trebui să pleci singur, pentru că săptămîna viitoare va fi un consiliu de miniștri foarte important pentru noi. S-au ridicat din multe părți acuzații ticăloase împotriva ardelenilor, afirmîndu-se că ei ar fi primit în mod ostil armata română cînd aceasta a pătruns în Transilvania și că din cauza asta s-ar fi produs nenorocirea de pe front. O astfel de părere a găsit răsunet chiar și în unele cercuri ale guvernului. Cu ocazia ședinței de consiliu de săptămîna viitoare se vor face mari transformări în componența guvernului, și, după cîte sînt eu informat, aceste transformări vor fi foarte neplăcute și periculoase atît pentru Transilvania cît și pentru noi, refugiații. Așa că va trebui să ne împărțim rolurile: unul din noi trebuie să rămînă aici, iar celălalt să plece la Odessa. Aici voi rămîne eu, care am mai multe legături decît tine, ca să observ dezvoltarea evenimentelor, să stau de vorbă cu oamenii, să parez lovitura neloială proiectată la adresa Ardealului. Așa că va trebui să te duci tu singur la Odessa.

Perspectiva de a pleca singur în Rusia, în timp de război și în timp de iarnă nu mă încînta deloc. Pentru noi, pe vremea aceea, imensa Rusie ni se părea oarecum sinonimă cu Siberia. Știam din lectură multe lucruri care se petreceau în Rusia țaristă și care nu prea ne erau pe plac. Nu cunoșteam limba rusă, bani aveam puțini, mă temeam că am să mă descurc foarte greu singur. Dacă plecam cu Goga, în doi, era altceva; dar așa... Și totuși, nu se mai puteau schimba lucrurile. Astfel încît am plecat singur, în ziua de 4 decembrie 1916.

La Odessa, n-am putut ajunge cu Stroescu la înțelegerea dorită. Mi-a spus că n-are posibilități să ne adăpostească familiile, deoarece el are moșiile date în arendă și ar fi o nenorocire să lăsăm familiile într-un sat din acelea unde nu este telefon, nu este tren, nu este poștă, nu este doctor, unde nu pătrunde o gazetă. Ar fi să le îngropăm de vii, ceea ce el nu ar putea consimți.

Întors la Iași, i-am spus lui Goga, după ce i-am dat detalii despre modul cum decursese călătoria, că nu mai plec la Paris [...].

După ce mi-am vizitat timp de două-trei zile familia la Podul Iloaiei, Goga îmi spuse:

— Să știi că alaltăieri m-a chemat generalul Prezan, comandantul suprem al armatei, un om de bine și o minte luminată, care a hotărît, nu știu grație căror împrejurări, să înființeze la Marele Cartier General, în fruntea căruia stă, o gazetă cotidiană, care să fie trimisă pe front, în prima linie, și care să alimenteze și nevoile sufletești ale poporului din spatele frontului. Pentru această gazetă, care se va chema „România", eu am fost desemnat director. Am să fac propunerea să rămîi și tu redactor la această gazetă, făcînd, în sfîrșit, aici ceea ce n-am putut face la București.

I-am răspuns, pe loc:

— Îți doresc succes în această acțiune, pe care tu o vei putea împlini și fără mine.

A înțeles. Era evident că trebuia să ne despărțim, pentru ca fiecare din noi să poată face maximul de care era capabil, pentru realizarea idealului nostru comun, în împrejurările tragice în care se găsea țara.

Și așa s-au despărțit atunci căile noastre.

*

Cu privire la relațiile dintre noi din perioada zbuciumată a anilor 1917—1918 am scris în altă parte. De aceea, trec peste ele acum, amintind numai că de cîteva ori în acea perioadă Goga a revenit cu insistență asupra propunerii de a pleca împreună la Paris, spre a ne alătura acțiunii de acolo, pusă în slujba țării.

În vederea propagandei pentru Ardeal, el scrisese o lucrare de oarecari proporții despre suferințele românilor din Transilvania sub stăpînirea austro-ungară. Voia s-o tipărească, dar așa ceva nu mai era posibil sub guvernul Marghiloman, impus de germanii biruitori. Cînd a plecat totuși, fără mine, la Paris, mi-a lăsat manuscrisul pentru a face cu el ce voi crede. Se temea să nu-l piardă cumva pe drum. Am publicat atunci cîteva fragmente din acea lucrare în „România Nouă", iar mai tîrziu, după moartea lui Goga, o parte din ea în ziarul „Curentul" de la București. Restul manuscrisului s-a prăpădit în condiții pe care nu le mai știu. Totuși, o parte a manuscrisului s-a păstrat în arhiva mea.

Goga a plecat la Paris însoțit de Sever Bocu[55], pe la mijlocul lui iulie 1918, în condiții grele, prin Rusia revo-

luționară. Ca să nu fie recunoscut a avut pașaport pe alt nume, făcut după ce își lăsase să-i crească barba.

Este interesant de remarcat un amănunt pe care nu l-a relevat pînă acum nici unul dintre adversarii lui Goga. Cu mult mai tîrziu, Sever Bocu a publicat un volum de amintiri, extrem de interesant, dar care, pe timpul cenzurii de la București a fost foarte serios amputat. Autorul a trebuit să admită scoaterea unor pasaje întregi, pentru că altfel cartea nu putea să apară. A avut însă prevederea să scoată, în mod clandestin, și cîteva exemplare cu textul original. Nu știu unde au ajuns aceste exemplare și nu știu nici cîte au fost, cred însă că n-au scăpat decît foarte puține. Bocu mi-a dat și mie un astfel de exemplar, cu o dedicație foarte cuprinzătoare, spunîndu-mi că este unul din puținele care s-au salvat.

Nu știu dacă în lucrarea apărută oficial, — căci n-am putut ajunge la un astfel de exemplar — există sau nu afirmațiunea lui Bocu care apare în volumul necenzurat că în drumul spre Paris trecînd prin Rusia, Goga era foarte însuflețit pentru opera comuniștilor, pe care a văzut-o în drum cu ochii săi. Bocu afirmă că Goga a devenit un adevărat bolșevic.

Elementele pe care le-am adus eu, ca unul care a fost în cele mai grele timpuri în imediata lui apropiere, vor putea să aducă și ele o lumină, dat fiind că toate afirmațiile făcute de mine sînt bazate pe documente ale timpului, care nu pot fi contestate de nimeni.

La Paris, Goga a desfășurat o activitate destul de intensă, alături de o serie de alți patrioți de mîna întîi care se putuseră refugia în capitala Franței. Acolo s-a manifestat atît în publicistică, cît și în contactele personale pe care le-a stabilit sau le-a întreținut cu diferite personalități cu roluri în politica internațională, pe care le informa îndeaproape despre situația politică a României și a țărilor vecine.

DUPĂ UNIRE

Goga a stat la Paris din august 1918 pînă în august 1919. Între timp, a avut loc la Alba Iulia proclamarea Unirii Transilvaniei cu România și constituirea Con-

siliului Dirigent, guvernul Ardealului. Din Consiliul Dirigent a făcut parte și Goga, la început ca ministru fără portofoliu. După ce s-a întors în țară, i s-a dat un departament foarte important, acela al propagandei, de importanța căruia însă Goga nu și-a dat destul de bine seama și în cadrul căruia, din această cauză, nici nu a desfășurat o activitate deosebită.

După întoarcerea lui la Sibiu, a făcut la Consiliul Dirigent, din care făceam și eu parte ca secretar de stat la instrucție, un expozeu foarte amănunțit, cu informații bogate, asupra politicii internaționale, așa cum o cunoscuse el la Paris, unde se desfășura conferința de pace, expozeu care l-a ridicat foarte mult în ochii celorlalți membri ai Consiliului Dirigent. Se vedea că acest om n-a stat numai să privească lucrurile de la distanță, ci s-a avîntat la acte îndrăznețe care-i dădeau posibilitatea unei activități mai largi decît aceea pe care o putea avea Consiliul Dirigent.

Funcția de șef al resortului de propagandă i s-a părut că reprezintă o nimica toată. Resortul respectiv nu fusese încă organizat pînă la întoarcerea lui. În ce privește calitățile de organizator, se poate spune că Goga nu era un element de clasa întîi. Îl plictiseau problemele de organizare tehnică, iar oameni deosebiți în acest domeniu n-a prea avut pe lîngă el la început. Așa încît, în loc să îmbrățișeze propaganda ca pe o problemă de mare importanță, așa cum și era de fapt, cu deosebire în vremurile tulburi de atunci, spre a aduce o lumină cît mai completă asupra aspectelor încurcate ale politicii României și în special asupra celor, atît de încîlcite de secole, ale Ardealului, Goga era încredințat că noi nu avem nevoie de prea multă propagandă. Cauza noastră fiind dreaptă, iar la Paris recunoscîndu-ni-se dreptatea, considera că putem să fim liniștiți. Din acest punct de vedere, evoluția de mai tîrziu a evenimentelor a dovedit că Goga s-a înșelat și a greșit cînd n-a realizat la acel resort decît lucruri fără nici o importanță. Păstrez din acea epocă un număr de vreo zece scrisori de recomandație din partea lui. Se duceau la el fel de fel de oameni cu rugămintea să sprijine pentru cutare post pe cutare nepot sau văr sau cumnat, sau mai știu eu pe cine și Goga, în bunăvoința lui, făcea scrisori către șefii de departamente, rugîndu-i să aibă în vedere pe cutare sau pe cutare. Scrisorile erau oneste în fond, dar erau

lucruri prea mărunte din partea unui om de prestigiul lui Octavian Goga.

Altă corespondență cu el în acea vreme n-am avut.

Corespondența cu el a fost puțină, deoarece legăturile dintre noi au fost directe. Ne întîlneam des, discutam și nu cuprindeam în scris decît ici și colo cîte ceva. De aceea, cînd va apărea în volum corespondența mea, poate multă lume se va mira că aceea în legătură cu Goga este, în aparență, mai săracă decît s-ar putea aștepta din partea unui om care a stat patruzeci de ani atît de aproape de el. O parte din corespondența cu Goga am publicat-o pe la 1940 în revista „Luceafărul" de la Sibiu, unde s-a tipărit și o broșură cu titlul *Amintiri despre Octavian Goga*. Acolo sînt publicate 21 de scrisori, toate dinainte de 1918. Corespondența de la 1918 încoace, relativ săracă din același motiv, se păstrează în arhiva mea și cînd voi reuși să dau o formă definitivă volumului de corespondență ea își va găsi acolo locul cuvenit.

*

Un amănunt foarte caracteristic legat de Goga, din vremea Consiliului Dirigent. Pot să afirm aici, ceea ce documentele vremii confirmă, că eu am fost acela care a condus întreaga operă de realizare a Universității Daciei Superioare din Cluj. Mi-am bătut capul în toate chipurile să înzestrez această universitate cu cadre dintre cele mai de seamă. Nu este locul a intra aici în nici un amănunt cu privire la modul în care s-a constituit și organizat această universitate. În căutările mele, i-am propus lui Goga să accepte catedra de istoria literaturii române de la Facultatea de litere, considerînd că datorită culturii lui va face o figură frumoasă la acea catedră. M-a refuzat însă categoric:

— Eu n-am studiile universitare complete, n-am nici licența și nici doctoratul. Nu pot să mă duc la universitate și să vină apoi oricine să spună că un neisprăvit ca mine a ajuns profesor universitar. Nu primesc.

Și, cu toate insistențele mele, n-a primit.

După o vreme, într-o altă calitate pe care o aveam și care-mi dădea posibilitatea de a-i obține catedra, am in-

tervenit din nou pe lîngă el, dar am fost și atunci refuzat. Abia mai tîrziu și numai sub altă formă s-a putut realiza ceva în această direcție[56].

*

În criza politică de foarte lungă durată de imediat după război, criză datorată nepotrivirilor de vederi dintre oamenii politici ardeleni și cei din vechea țară, Goga a avut un rol deosebit de activ. La un moment dat, se părea că s-ar putea totuși găsi o soluție potrivită, care să împace măcar pentru un timp oarecare contrastele existente. Se cristalizase părerea că la cîrma țării ar trebui să vină Iuliu Maniu[57], președintele de atunci al Consiliului Dirigent.

Mi-aduc aminte că, la un moment dat, după ce prezentasem un raport la o ședință a Consiliului, am ieșit din ședință spre a mă duce să-mi văd de alte treburi. Văzîndu-mă că plec, Goga a ieșit imediat după mine, m-a oprit și mi-a spus:

— Trebuie să știi un lucru: diseară plec cu Maniu la București în vederea constituirii unui guvern Maniu, în care eu voi fi ministru al cultelor și instrucțiunii. Tu vei veni secretar general al meu. Te rog să te pregătești pentru acest post, fiindcă o să avem mult de lucru.

Am fost foarte surprins de această propunere. Trebuie să mărturisesc că nu eram deloc atras de București și n-am căutat niciodată să ajung acolo. Deși mi se oferiseră în repetate rînduri situații frumoase acolo, le-am refuzat de fiecare dată. Eu eram fericit să pot avea un locșor în Ardealul meu, mai simplu în felul său, dar mai potrivit cu ideile mele.

Cu toate aceste vederi ale mele, n-am refuzat pe loc propunerea lui Goga. Greutățile zilei îmi spuneau că trebuie să mă situez pe un plan deosebit. Dacă soarta părea să fi vrut ca pentru un timp oarecare conducerea țării să ajungă în mîinile ardelenilor, punctul meu de vedere personal nu mai putea fi hotărîtor. Iar dacă cei de sus socoteau că prezența mea în acest nou cadru este necesară, trebuia să mă plec în fața lor și, fără să mă mut la București, să plasez totuși centrul de greutate al activității mele acolo unde se decideau lucrurile pentru întreaga țară. Mi se părea o datorie să-l secondez pe Goga în acea nouă atribuție a sa, dat fiind că ne cunoșteam atît de îndeaproape, că avea

deplină încredere în mine şi că şi eu aveam încredere în el. Atunci însă nu i-am răspuns nici cu da, nici cu nu, aşteptînd desfăşurarea evenimentelor.

Cei doi oameni politici amintiţi au plecat într-adevăr în seara aceea la Bucureşti. Lumea credea că Maniu se va înapoia numai pentru un timp scurt la Sibiu, de unde se va întoarce apoi la Bucureşti ca preşedinte al Consiliului de miniştri. Acest lucru nu s-a întîmplat însă. Nu ştiu ce a intervenit în evoluţia evenimentelor, fapt este că proiectul cu care plecaseră amîndoi a căzut, iar la guvern a venit o altă formaţie, a generalului Averescu.

Împrejurările vieţii politice de atunci au adus după sine, după un timp destul de scurt, o schimbare la faţă destul de radicală a lui Goga. S-a despărţit de partidul naţional ardelean, pentru a intra în partidul lui Averescu, care i-a dat importanta funcţie de ministru al cultelor şi instrucţiunii, în care însă nu s-a menţinut decît un timp foarte scurt, de ordinul a două săptămîni[58].

Goga a demisionat din postul de ministru în guvernul Averescu cu cîteva zile înainte de a avea loc serbările de inaugurare a Universităţii româneşti din Cluj[59], pe care, dacă ar fi fost ministru, ar fi urmat să le prezideze. La serbările de la Cluj a venit noul ministru al instrucţiunii, profesorul Ioan Borcea[60] de la Universitatea din Iaşi, un foarte bun naturalist, fără contingenţe cu viaţa politică. Goga, care se pregătise pentru acest eveniment, a venit şi el la Cluj, dar nu ştia cum să se comporte. Nu-i convenea să apară la serbări ca un simplu cetăţean.

În dimineaţa zilei în care s-au deschis serbările a venit la mine acasă.

— M-am gîndit mult, dragă Ghibule, dar nu vreau să merg. Îmi pare grozav de rău, căci ar fi trebuit să fiu şi eu acolo. Dar nu pot! Să-l văd pe Borcea, venit aşa deodată, cum prezidează el serbarea? Nu pot! Te rog dă-mi voie să rămîn la tine acasă, în lipsa voastră, toată ziua aceasta.

A petrecut nu numai toată ziua aceea, ci şi a doua zi la mine. Cu părere de rău şi remuşcări că n-a prins anumite momente cum ar fi trebuit, că nu ştie cum se vor dezvolta lucrurile mai departe, că este aproape disperat de ravagiile pe care le face politicianismul în ţară şi multe altele. Avea dreptate, dar cu văicăreli bineînţeles că nu se putea salva nimic.

Intrase în politica țării întregite, hotărît să desființeze Consiliul Dirigent, din care făcea el însuși parte. La Consiliul Dirigent, ca la orice instituție omenească, mai ales după primele începuturi, se săvîrșiseră, pe lîngă multe lucruri bune, și unele greșeli — unele fără voie, altele poate cu voie —, de către anumite persoane interesate, greșeli care au aruncat o oarecare umbră asupra unui colț al activității Consiliului. Situația nu era însă atît de gravă încît să necesite o intervenție chirurgicală radicală. Goga s-a încăpățînat însă în ideea că existența Consiliului Dirigent nu-și mai avea sens și a lucrat în așa fel la București, în cadrul guvernului Averescu, încît acesta a desființat Consiliul, înlocuindu-l cu o Comisiune de unificare. Aceasta avea să renunțe la linia de pînă atunci a Consiliului Dirigent, care îndeplinise în Ardeal o operă de administrație locală foarte bună în cele mai multe părți ale ei[61]. [...]

*

Au trecut astfel cîțiva ani de desfășurare nemulțumitoare a evenimentelor politice interne. Goga mai fusese, între timp, pentru a doua oară ministru al cultelor și instrucțiunii, sub Averescu, după care redevenise simplu cetățean. Redacta o revistă săptămînală, „Țara noastră"[62], în care el scria, aproape fără excepție, articole prime pe probleme de politică internă. Rămăsese un excelent mînuitor al condeiului, astfel încît articolele lui erau întotdeauna interesante, chiar dacă de multe ori erau de natură să te întristeze.

La un moment dat, a publicat în „Țara noastră" un articol intitulat *După cinci ani de la Unire*[63], în care făcea o privire asupra celor cinci ani petrecuți de Ardeal în România Mare. [...] Era un articol de un pesimism dus la extrem.

Articolul a fost citit de cititorii revistei ca orice alt articol. Lumea nu mai reacționa la asemenea accente, oricît ar fi fost de grave. Pe mine însă, articolul lui nu m-a lăsat rece. L-am citit, l-am răscitit și i-am dat dreptate lui Goga: situația era așa cum o zugrăvea el. Dar nu mă puteam mulțumi numai cu această constatare. Și atunci i-am adresat lui Goga o scrisoare deschisă, ca articol de fond în ziarul „Patria" din Cluj, organ al partidului național ardelean, intitulat: *Scrisoare deschisă domnului Octa-*

vian Goga, fost ministru[64], în care arătam că am citit articolul lui și că l-am găsit perfect corespunzător cu realitățile din țară. Dar, cu un articol de jelanie nu vom putea rezolva nimic.

Articolul meu a produs efectul unei bombe în numeroase cercuri din Ardeal, căci multă lume cunoștea vechile mele legături cu Goga, știa că sîntem prieteni, că m-a cununat și mi-a botezat copiii și că nu fusese pînă atunci nici o disensiune între noi. Se întrebau mulți ce s-a putut întîmpla între noi, care să mă determine să-i aduc aceste acuzații grave, prin care îl făceam răspunzător de nenorocita stare actuală a lucrurilor.

La București, presa de scandal a partidelor politice a înregistrat articolul meu cu oarecare satisfacție; s-a scris că se așteaptă dezvăluiri senzaționale ca urmare a faptului că cei doi vechi prieteni, Ghibu și Goga, au ajuns la conflict. Sperau că va fi o campanie de dezvăluiri compromițătoare pentru Goga, care să aducă mai mult o înrăutățire a lucrurilor decît o îmbunătățire a lor.

În ce mă privește, m-am menținut pe o linie serioasă și documentată, întrebuințînd un stil civilizat și analizînd faptele la rece, dovedind sistematic teza mea în următoarele numere ale aceluiași ziar, în așa fel, încît eram convins că din argumentarea respectivă nu se va putea ieși.

După apariția primului meu articol, aderenții politici din jurul lui Goga l-au determinat să-mi răspundă pentru a mă pune la punct. Goga a cedat pentru moment stăruințelor lor și a scris în „Țara noastră" un articol prim, care vroia să fie un fel de răspuns la scrisoarea mea deschisă, în care mă lua — ca să zic așa — peste picior. În loc să întrebuințeze argumente, cu care să încerce să combată afirmațiile mele, s-a folosit de un ton zeflemist: Ce caut eu în politică? Cu un cuvînt, să mă întorc la Pestalozzi; eu sînt pedagog și să-mi văd de treabă la școală. Politica s-o las pe seama altora mai competenți. Cam acesta era sensul articolului.

Dar argumentarea mea mergea din articolele publicate zi de zi într-o formă tot mai hotărîtă și mai concludentă, astfel încît după cîteva notițe laconice „Țara noastră" a amuțit. După vreo trei săptămîni cît a durat această campanie, am ajuns la sfîrșitul documentării mele și atunci

am adresat lui Goga o a doua scrisoare deschisă, publicată tot în „Patria“[65], în care îi spuneam:

„Iubite prietene, mi-am făcut datoria de a-ţi arăta situaţia creată pe urma greşelilor tale. Desigur că nu eşti bucuros de concluziile mele, dar nu vei putea obiecta nimic împotriva lor.

M-ai trimis la Pestalozzi. Nu era nevoie să mă trimiţi la acesta pentru că eu nu m-am despărţit de acest mare gînditor şi pedagog niciodată, dar constat cu regret că tu nu ştii cine a fost Pestalozzi mai mult decît cum ştie orice om de duzină. Tu crezi că Pestalozzi a fost un pedagog oarecare, care se aşeza în faţa unor cărţi pe care le citea şi pe care căuta a doua zi să le valorifice într-un chip sau altul? Ei bine, Pestalozzi n-a fost un astfel de pedagog, el n-a pornit de la teorii de-ale înaintaşilor, ci a pornit de la realităţile date ale poporului său din Elveţia vremii sale, a fost frămîntat de acele mizerii pe care a vrut să le îndrepte printr-o operă de devotament. Pestalozzi a fost şi om politic, a fost şi deputat în Consulta de la Paris. S-a dus la Paris la Napoleon să vorbească cu el şi să-i atragă atenţiunea că numai cu sabia nu se pot îndrepta relele din viaţa popoarelor, că trebuie influenţat sufletul, aşa că Pestalozzi a fost, pentru vremea sa, aş putea să spun, ceea ce sînt şi eu astăzi pentru vremea mea, în cadrele poporului meu, — un om care nu priveşte pedagogia după teoriile din carte, ci după nevoile poporului, dedicîndu-se lor, cum m-am dedicat şi eu; de aceea, am făcut şi gestul pe care l-am făcut faţă de tine şi cred că mi-am făcut datoria“.

N-a mai suflat nimeni nici un cuvînt. Articolele respective le-am publicat imediat şi într-o broşură de circa 150 de pagini, intitulată *După cinci ani de la Unire. De ce mergem spre dezastru. Două scrisori adresate domnului Octavian Goga, fost ministru,* cu o mulţime de anexe[66].

I-am trimis lui Goga două exemplare din lucrare, una cu o dedicaţie corespunzătoare, de o natură foarte realistă, cu toată cuviinţa şi prietenia, pot să spun, dar şi cu tot regretul. Goga n-a răspuns nimic. Nici la gazetă n-a mai luat act de campania mea, iar presa de scandal de la Bucureşti a tăcut şi a simţit că nu se putea bucura de tonul urban întrebuinţat de mine, neobişnuit în polemicile politice.

A trecut la mijloc vreo jumătate de an. Nu ne-am văzut deloc în tot acest timp şi nici nu ne-am scris. El venea

în acea epocă, din cînd în cînd, pentru cîte o zi-două, la Cluj, unde locuia la directorul Bibliotecii universității. Nu-și vizita prietenii, cu care se întîlnea mai mult ocazional. Pe la sfîrșitul lui noiembrie sau începutul lui decembrie al anului 1924, mă pomenesc într-o seară cu el la mine acasă, ca și cum nimic nu s-ar fi petrecut între noi. Era același Goga din vremurile bune ale prieteniei noastre.

— Servus Ghibule. Mi-era tare dor de voi. Nu ne-am văzut de o sută de ani! Ce mai faceți? Ce face finuța, ce fac copiii? Vreau să-i văd.

Am chemat îndată toată familia; a îmbrățișat pe fiecare în parte, a stat cu fiecare de vorbă, foarte simpatic și cald. O întîlnire prietenească minunată. Apoi, soția mea și copiii s-au retras și am rămas numai noi doi.

— Tu ce zici, măi Ghibule, de situația în care se găsește țara?

— Ce să zic? Văd, regret ceea ce se întîmplă, dar nu pot să fac nimic.

— Cum nu poți să faci nimic? Trebuie să faci ceva și tu!

— Dar ce să fac? Nu sînt nici ministru, nu sînt nici prefect, nu sînt nimic, sînt un profesor oarecare, care îmi văd de datoria mea. Sînt alții care răspund de situație.

— Dar tu nu vezi că ăștia fac tot de-a-ndoaselea lucrurile?

— Le-or fi făcînd, dar eu ce pot să fac?

— Păi, am venit la tine să ne gîndim ce e de făcut.

— M-am gîndit dar n-am găsit nici un leac. Voi le-ați încurcat, să le descurcați tot voi.

Am stat mult de vorbă. Peste trei ceasuri, cred, ne-am tot frămîntat. A plecat nemîngîiat că n-a găsit la mine o soluție, el care știa că de cele mai multe ori cînd am avut discuții cu el, am găsit împreună o cale care să poată duce lucrurile la o rezolvare sănătoasă.

După această vizită el a plecat la Ciucea, eu am rămas la Cluj. Dar n-am rămas liniștit, ci am continuat să mă frămînt, să încerc să găsesc o ieșire. Mi-am zis că Goga a ajuns într-o asemenea stare de deprimare, încît nu mai e capabil de nimic. Cît îl văzusem de pesimist, credeam că s-ar putea întîmpla și o nenorocire cu el. Căci nu mai avea pe lîngă el aproape pe nimeni care să însemneze într-adevăr ceva. Or, el singur nu mai era capabil de redresare. Și atunci mi-a venit o idee: ceea ce nu poate să facă un om sau doi, ar putea eventual să facă mulțimea, un

număr mai mare de oameni cu cap, care, sfătuindu-se, să găsească soluții. De la acest punct de plecare nu mi-a fost greu să ajung și la un punct terminus, care s-a cristalizat într-un articol pe care l-am scris imediat, intitulat *Spre o clarificare a situației politice.*

Făceam parte, în vremea aceea, din comitetul de redacție al revistei de avangardă „Societatea de mîine", pe care o crease foarte abilul ziarist Ion Clopoțel[67] — comitet din care mai făceau parte, printre alții, G. Bogdan-Duică[68], Ion Lupaș, Vasile Goldiș[69], Dimitrie Gusti[70], Mihai Popovici[71], Vasile Osvadă.

Am scris articolul în sensul că e necesar să se strîngă la sfat un număr cît mai mare de oameni de conștiință, care să chibzuiască împreună ce este de făcut. La un caz grav de boală, un medic oricît ar fi el de mare, nu se simte suficient de competent să-și spună ultimul cuvînt și cere să se facă un consult medical cît mai larg. Am cerut și eu să se facă un consult de proporții mai largi, să vedem ce va rezulta din el. Nu plecăm de la o idee preconceputâ, că facem așa sau altfel. Ceea ce intenționăm să facem, este consultarea unui număr de o sută de persoane — spuneam eu — alese dintre intelectualii de seamă, deocamdată ai Clujului, din toate partidele sau fără de partid, minus cei din partidul aflat la putere — liberalii — de care, pentru început, ne gîndeam că este bine să nu ne atingem, nici pozitiv, nici negativ, ca să avem libertatea nelimitată de gîndire și de exprimare.

După ce am terminat articolul, l-am citit și mi s-a părut că problema este bine pusă. M-am dus la prietenul I. Lupaș:

— Uite ce m-am gîndit eu că ar trebui făcut!

I-am dat articolul și după ce l-a citit:

— Minunat, foarte bine te-ai gîndit!

— Ești de acord să iscălești acest articol?

— Cum să nu-l iscălesc?

— Atunci te rog să-l duci și celorlalți membri ai comitetului revistei, afară de Bogdan-Duică — căruia i se rezerva un alt rol — să-l iscălească cu toții.

Lupaș s-a dus imediat la ceilalți membri ai comitetului de redacție, care au iscălit articolul și m-au autorizat să-l public ca articol prim în revista „Societatea de mîine", semnat „Comitetul de redacție", fără indicarea vreunui nume.

Prin articol se făcea propunerea practică să ne întrunim la Cluj la masa albă, într-un restaurant, cu uşile închise, o sută de persoane, în faţa cărora să vină în cinci seri consecutive cinci personalităţi politice marcante ale Ardealului, din diferite partide politice, care să-şi expună vederile lor. Aceste vederi să fie apoi discutate în mod liber, printr-o critică obiectivă, de către cei prezenţi, pentru ca din discuţii să rezulte, pe cît se va putea, ceva pozitiv. Iar dacă nu va rezulta aşa ceva, atunci încercarea de a se găsi soluţii pentru ieşirea din situaţia grea a ţării se va dovedi a fi fost ineficientă.

Cele cinci persoane cărora aveam să ne adresăm pentru expuneri erau: Iuliu Maniu, Vasile Goldiş, Valeriu Braniște[72], Bogdan-Duică şi Octavian Goga. Participanţii aveau să vină în cinci seri consecutive la restaurantul hotelului „New York", unde, într-o sală aparte, urma să se ia mai întîi o gustare frugală la masa albă, după care urma să înceapă dezbaterea problemelor, prin expunerile făcute în mod documentat de către cele cinci personalităţi desemnate de noi.

După publicarea articolului a trebuit să facem adresele către cei cinci. Colegii mei de redacţie au fost de părere ca această adresă să fie semnată de mine, ceea ce am şi făcut.

Goga a primit şi el scrisoarea respectivă şi, după cum mi-a mărturisit ulterior, a rămas uluit de propunerea mea, la care, după convorbirea pe care o avusesem, nu se aştepta. Mi-a răspuns în aceeaşi zi printr-o scrisoare, trimisă prin secretarul său, în care îmi declara că se conformează dorinţelor noastre. Va veni la Cluj, va ţine conferinţa dorită de noi şi va participa la toate conferinţele celorlalţi invitaţi, dacă şi ei vor participa la expunerea lui [...].

Răspunsul la celelalte scrisori trimise a fost următorul: Iuliu Maniu a telegrafiat scurt: „Regret, nu pot participa la conferinţă", fără să indice vreun motiv.

Valeriu Braniște mi-a scris o scrisoare lungă care s-a păstrat şi ea ca document al vremii, în care spunea că îi pare rău că m-am lansat într-o astfel de iniţiativă, cu care era convins că nu voi realiza nici un fel de îmbunătăţire a stărilor de lucruri. Era de părere că trebuie să recunoaştem faptul că ne-am dat pradă politicianismului de la Bucureşti, care cunoştea toate meşteşugurile unei politici bizantine şi care ne-a dezbinat, ne-a îngenuncheat, ne-a

redus la zero. Degeaba mai încercăm vreo revenire. De aceea, fiind convins că inițiativa mea nu va avea nici un fel de efect, mă ruga să-l iert, dar nu va veni la dezbateri.

Mi-au trimis scrisori și alți cîțiva invitați. Unul dintre ei, Victor Deleu, un om admirabil, care a avut merite mari în legătură cu organizarea voluntarilor din Rusia, mi-a trimis o scrisoare lungă, în care îmi spunea că nu poate să vină la o întrunire care nu este agreată și inițiată de partidul național de sub șefia lui Maniu. Dacă Maniu nu vine, nu vine nici el. Ca el și din aceleași considerente n-au venit nici alți cîțiva membri ai partidului național pe care-i invitasem. Credeau că prin abținerea lor vor zădărnici această acțiune, lucru care însă nu s-a întîmplat.

Un răspuns caracteristic l-a dat Vasile Goldiș, de la Arad. Acesta era un om foarte inteligent și cu multă experiență politică, dar — sau poate tocmai de aceea — cu anumite defecte, considerate abilități, în ce privește caracterul. Cînd nu-i convenea ceva, se „îmbolnăvea" subit, ca să nu participe la unele manifestări care îi reclamau prezența. Așa s-a întîmplat și de data aceasta. Nevoind să se angajeze, ne-a telegrafiat imediat că va veni, dar că nu poate acest lucru acum, fiindcă are un buboi. Am înțeles din răspunsul primit că Goldiș nu va participa la conferință.

Și conferințele au început. Au participat la ele cam nouăzeci din cei o sută de invitați. Toți, veniți cu seriozitate, cu dorința arzătoare să contribuie la găsirea unei soluții la marea problemă, pentru rezolvarea căreia li se cerea concursul. Conferința am deschis-o eu, cu o cuvîntare, care s-a publicat apoi și în ziare, în care arătam necesitatea unei astfel de consfătuiri și lipsa oricărei idei preconcepute din partea inițiatorilor. Nu venim cu cutare sau cutare propunere, — am spus — ci pentru ca să vedem ce va putea naște din dezbaterile noastre.

Primul care s-a prezentat în fața adunării a fost Octavian Goga, care, timp de aproape două ceasuri, a arătat cum a conceput Partidul Poporului, din care făcea parte, problema națională, ce a făcut, ce a făcut bine, ce n-a făcut bine. Cuvîntarea lui conținea și un fel de autocritică, destul de domoală aș putea să spun, dar în dezbaterile care au urmat și care au durat vreo două-trei ore, Goga a fost destul de bine scărmănat, cu tact și cu bună-cuviință, dar fără menajamente. Chiar prieteni de-ai lui i-au spus multe.

Cînd a apărut în gazete darea de seamă despre prima conferință, lui Goldiș i-a dispărut ca prin minune buboiul văzînd că acțiunea s-a aliniat pe un drum solid și s-a grăbit să vină la Cluj, unde a vorbit în numele partidului național. Cu multă vervă, cu multă pătrundere, dar nu destul de obiectiv și nu totdeauna cu sinceritatea pe care ar trebui s-o aibă un om de stat. S-au dezbătut apoi și vederile lui Goldiș, iarăși printr-o critică, la care au participat mulți din cei prezenți.

Conferințele s-au ținut într-o atmosferă foarte încurajatoare, ziarele le-au înregistrat pe larg, prezentînd întreaga acțiune drept un eveniment de mare importanță politică.

Conferințele s-au terminat prin alegerea unui comitet, care avea sarcina să ducă mai departe ideile care se cristalizaseră. Comitetul urma să întocmească un memoriu documentat, care să fie înaintat regelui, prin care să i se atragă acestuia atenția asupra situației grele în care se găsește întreaga țară și să se ceară fie ținerea unor alegeri libere, în cadrul cărora poporul să-și poată manifesta dorința neinfluențat de nimeni, fie numirea unui guvern de coaliție, în care să fie incluși reprezentanți ai tuturor partidelor cu o pondere oarecare în viața politică.

Goga s-a dovedit și în acele împrejurări a fi un om gata să răspundă la orice întrebare a vremii, cu toate că de multe ori aprecierile care se făceau la adresa lui nu erau de natură să-l încînte prea mult. În ce mă privește, mărturisesc că mi-am menținut neschimbată părerea pe care i-o împărtășisem — după cum am arătat — în scrisoarea pe care i-am trimis-o în 1910 la Paris.

SFÎRȘITUL

Relațiile mele de mai tîrziu cu Goga au devenit mai puțin strînse decît înainte. El a intrat în vălmășagul politicii de fiecare clipă, într-o măsură pe care eu am considerat-o invers proporțională cu demnitatea lui și cu ceea ce se putea aștepta în alte împrejurări de la el[73]. Din acest motiv, în viața lui politică de partid, cu toată prietenia noastră, nu l-am însoțit decît în măsura în care apreciam că el putea fi de folos pentru realizarea în practică a convingerilor mele privind problemele care mă pasionau pe

vremea aceea: lupta contra acțiunilor ce se duceau de către anumite forțe în favoarea revizuirii Tratatului de pace de la Trianon, unirea celor două biserici românești, îmbunătățirea activității „Astrei", probleme pe care le socoteam a fi esențiale pentru progresul țării reîntregite și cu privire la care eu îmi aveam și-mi mențineam vederile mele bine cunoscute din publicistică, verificate printr-o vastă experiență, pe care aș fi dorit să le văd rezolvate. Numai în această măsură am consimțit să merg alături cu el, dar nu în sensul vederilor lui, ci în sensul vederilor mele, pe care pot să afirm că în general Goga le-a apreciat a fi de înaltă ținută morală și de înalt interes de stat.

Socotesc necesar să mă opresc puțin asupra momentului în care Goga a fost sortit, din nefericire pentru el și pentru țară, să preia marea răspundere de președinte al consiliului de miniștri, în urma unui gest fără suficientă justificare politică a regelui Carol al II-lea.

În alegerile pentru corpurile legiuitoare din 1937, partidul național-creștin al lui Goga nu reușise să obțină în întreaga țară decît un singur mandat de deputat, la Tîrgu-Mureș, unde a fost ales chiar Goga. Nici în alegerile pentru Senat lucrurile n-au mers mai bine pentru el. Urma ca, potrivit rezultatelor alegerilor, să se constituie un guvern care să corespundă voinței alegătorilor. Spre uimirea țării întregi, regele a găsit însă o altă rezolvare chemîndu-l la guvern și numindu-l prim-ministru pe Octavian Goga, care se dovedise cu ocazia alegerilor că nu este acceptat de mase.

Am fost extrem de surprins de această alegere și mă rugam lui Dumnezeu ca Goga să nu facă cumva apel la mine pentru a-l ajuta în opera de guvernare, în viabilitatea căreia eu nu credeam cîtuși de puțin și în care n-aș fi putut să mă încadrez. Am scăpat de perspectiva de a face parte din guvernul Goga, dar aceasta nu din cauza lui, ci din cauza regelui Carol, care — după cum mi-a comunicat Goga ulterior — m-a șters de pe lista ce i-a fost prezentată lui de noul prim-ministru, pe motiv că mă angajasem prea deschis în politica antirevizionistă.

După cîteva zile de la venirea lui la guvern, Goga m-a rugat să vin la București, pentru a-mi explica împrejurările în care ajunsese la cîrma țării și a mă întreba ce părere am despre cele întîmplate. I-am spus categoric că — cu toată părerea de rău pentru el — nu cred în viitorul gu-

vernării lui. Eram convins că nu va fi sprijinit de opinia publică în alegerile pe care urma să le facă şi că va trebui să-şi încheie foarte curînd activitatea de guvernare.

Surprins de părerea pe care i-am spus-o atît de deschis, — poate mai deschis decît oricînd altădată —, Goga mi-a pus în vedere că după alegeri va face o reorganizare a guvernului, în care îmi rezerva locul pe care îl voi dori, fie la culte, fie la instrucţiune. I-am răspuns că nu accept să mă gîndesc cîtuşi de puţin la o asemenea perspectivă, fiindcă îmi dau seama cît de şubredă este temelia guvernului său, care nu poate trăi decît de azi pe mîine.

Cu toată rezerva şi scepticismul pe care le manifestasem, Goga m-a rugat stăruitor să primesc o însărcinare, de care îşi lega mari speranţe. Suspendase tocmai, după cum se ştie, ziarele „Adevărul" şi „Dimineaţa" şi confiscase instalaţiile tipografice respective, cărora intenţiona să le dea o altă întrebuinţare. Se gîndise să concentreze acolo tipărirea întregii literaturi didactice, problemă care — după cum am arătat — ne preocupase pe vremuri în mare măsură pe amîndoi. Îmi propunea să mă ocup eu de organizarea tipografiei respective şi de utilizarea ei în sensul arătat.

Am refuzat pe loc şi această propunere. I-am spus că înainte de a începe o asemenea acţiune este bine să aşteptăm mai întîi rezultatul alegerilor, în care de la început nu pusesem nici un fel de speranţe.

Goga a fost foarte nemulţumit de refuzul meu. Cu toată părerea mea de rău pentru el, dar nu puteam face altfel. Cu privire la un singur punct am căzut atunci de acord cu el. Nunţiul papal îl rugase să-i acorde o audienţă în care să-i expună doleanţele bisericii romano-catolice, care deveniseră foarte mari şi grave, din cauza — chipurile — a mea, care aş fi un duşman declarat al catolicismului. La această afirmaţie, primul ministru i-a răspuns că ştie că părerea nunţiului cum că aş fi duşman al catolicismului este neîntemeiată şi că, dimpotrivă, eu eram un luptător pentru realizarea împăcării bisericilor de răsărit şi de apus; că nunţiul ar trebui, deci, să vadă în mine nu un duşman al catolicismului, ci un prieten al acestuia, privit însă dintr-un punct de vedere general-creştinesc, nu confesional. Comunicîndu-mi aceste lucruri, Goga mi-a propus să mă întîlnesc, chiar la preşedinţia consiliului de miniştri, cu nunţiul, pentru a căuta să lichidăm neînţelegerile apa-

rente de pînă atunci și a stabili o colaborare pe plan universal.

Am acceptat propunerea lui Goga. Cum aveam tocmai sub tipar o lucrare de sinteză asupra problemelor de politică religioasă și minoritară[74] ne-am înțeles ca întîlnirea cu nunțiul să aibă loc după apariția, în scurtă vreme, a lucrării respective.

Întîlnirea n-a mai avut însă loc, deoarece chiar în ziua în care a apărut lucrarea în chestiune, a căzut guvernul Goga; astfel, perspectivele de rezolvare în spirit constructiv a problemei respective, la care se aștepta și el și mă așteptam și eu, nu s-au mai realizat.

În legătură cu frămîntările dintre cele două războaie, legate de relațiile țării cu Vaticanul, trebuie să spun că Goga a fost singurul om politic din România din acea epocă, care a văzut problema religioasă a României într-un mod concret, realist, angajîndu-se să intre în luptă pentru rezolvarea ei în condiții optime, nu numai pe plan intern, ci și pe plan internațional. Dacă guvernarea lui ar fi putut fi altfel de cum a fost și dacă el ar fi avut aprobarea maselor ca să poată conduce destinele țării timp de patru ani cît era pe vremea aceea durata legală a unei guvernări, convingerea mea fermă este că marea problemă a unirii religioase, pe care o inițiasem eu încă imediat după război la Roma și la Paris, ar fi ajuns la o rezolvare favorabilă. Îi păstrez și din acest punct de vedere o amintire bună și regretul că n-a avut în cariera lui politică orientarea pe care ar fi fost bine pentru țară să o fi avut.

*

Se știe că după căderea lui de la guvern, Goga a părăsit țara, cu gîndul de a se expatria. A plecat, în tovărășia soției sale, în Elveția, la Berna, unde avea de gînd să se stabilească pentru tot restul vieții. Făcuse o experiență prea tristă cu regele Carol, care se dovedise a fi fost și în acest caz un om nelalocul lui. Pierzîndu-și speranța de a mai putea realiza ceva în țară, îl bătea gîndul să-și cumpere o casă liniștită la Berna, unde să-și petreacă restul vieții departe de frămîntările de pînă atunci.

Prietenii lui rămași în țară îi trimiteau regulat gazetele care apăreau în Capitală, în care activitatea lui politică era înfățișată în culori foarte întunecate. Adversarii săi poli-

tici, destul de numeroşi, nu se sfiau să-l trateze drept un trădător, care, după ce a trăit bine în ţară, se retrăgea acum în străinătate, unde avea să ducă o viaţă de huzur.

Aceste aprecieri l-au impresionat într-un mod atît de puternic, încît a renunţat să mai semneze contractul de cumpărare pentru casa pe care şi-o alesese, şi s-a hotărît să se înapoieze în ţară. După cum mi-a mărturisit mai tîrziu:

— Nu puteam să accept să rămîn în istorie un om aşa cum mă zugrăvesc adversarii mei politici. M-am întors de aceea în ţară, pentru a împărtăşi şi mai departe soarta ei, aşa cum vor hotărî Parcele.

Nu-l mai văzusem după căderea de la putere. Aflasem că a plecat şi că nu mai sînt speranţe de a ne revedea, decît doar dacă m-aş duce eu să caut să-l văd acolo unde se retrăsese. După cîteva săptămîni însă, într-o zi cînd mă dusesem pentru cîteva ceasuri la o mică proprietate rurală a mea de la Stana, situată între Cluj şi Ciucea, şeful gării Stana, la coborîrea din tren, mi-a comunicat că Goga s-ar fi înapoiat la Ciucea chiar în ziua aceea din exilul lui. Tocmai aflase această noutate, prin telefon, de la şeful gării Ciucea.

Nu-mi venea să cred în veridicitatea evenimentului relatat şi l-am rugat pe şeful de gară să ceară în prezenţa mea confirmarea acestei informaţii, printr-o nouă convorbire cu şeful gării Ciucea, cu care să schimb şi eu cîteva cuvinte. Stabilind legătura telefonică cu gara Ciucea, am primit confirmarea că Goga se înapoiase cu adevărat. Faţă de această întorsătură cu totul neaşteptată, cu toate că plecasem la Stana numai pentru cîteva ceasuri, mi-am amînat înapoierea la Cluj şi am plecat cu primul tren de a doua zi de dimineaţa la Ciucea.

L-am găsit pe Goga, în carne şi oase, singur. Soţia lui plecase la Bucureşti imediat după ce se înapoiaseră, avînd de aranjat anumite lucruri. Era foarte trist în singurătatea lui. S-a bucurat mult de revederea noastră şi am petrecut împreună cîteva ceasuri de neuitat.

Mi-a povestit atunci pe larg întreaga lui tragedie politică. Mi-a dat amănunte din care reieşea neseriozitatea şi nesinceritatea regelui Carol, felul în care acesta l-a obligat să preia o sarcină pentru care el în acele împrejurări nu se credea potrivit şi pe care la început a refuzat-o, dar pe care regele i-a impus-o cu intenţia de a-l compromite.

Aceasta a fost ultima noastră întîlnire. După puţine săptămîni, Goga şi-a încheiat, fără voia lui, într-un chip aproape de neexplicat, cursul pe această lume, lăsînd drept moştenire dragostea adîncă de ţară.

În ce mă priveşte, sînt extrem de mîngîiat în intimitatea mea că soarta m-a învrednicit să stau timp de patruzeci de ani alături de acest mare fiu al ţării şi să-mi împletesc cu el viaţa, în momente adeseori cruciale pentru istoria noastră, într-o armonie care, chiar dacă a fost uneori tulburată de valurile vremurilor în evoluţie, a putut totuşi să-şi păstreze o linie consecvent sănătoasă, frumoasă şi uneori chiar înălţătoare.

Am rămas credincios, într-o oarecare măsură, reşedinţei lui Goga de la Ciucea, pe care am revăzut-o de repetate ori după moartea lui, stabilind cu fiinţa care a rămas să-i cultive moştenirea spirituală mare şi bogată, anumite măsuri menite să asigure o înţelegere obiectivă a marelui Goga. Păstrez între cărţile mele cîteva volume din cele apărute după moartea lui, cu foarte semnificative dedicaţii din partea doamnei Veturia Goga, care mă chema la o operă de o justă punere la punct a vieţii şi activităţii lui Octavian Goga. N-am putut împlini pînă acum aşa cum s-ar fi cuvenit această dorinţă a ei, deşi o împărtăşeam în întregime.

Amintesc, în legătură cu aceasta, un fapt care nu este cunoscut decît de doamna Veturia Goga. În anul 1941, dînsa s-a hotărît să publice într-un singur volum întreaga operă poetică a lui Goga. A dat la tipar tot materialul, la tipografia Delafras. Cînd lucrarea era deja culeasă, întîmplarea a făcut s-o întîlnesc pe doamna Goga şi să aflu de la dînsa ce întreprinsese. Am întrebat-o cine îi stătuse în ajutor pentru punerea la punct a unei asemenea ediţii. La răspunsul dînsei că nu avusese pe nimeni, am socotit de datoria mea să-i atrag atenţia că o lucrare de acest fel nu ar putea fi făcută numai de dînsa şi că era datoare să găsească colaboratori, care să urmărească pînă în cele mai mici amănunte întreaga operă a lui Goga. Mi-a răspuns că a încercat să găsească pe cineva, dar că, negăsind pe nimeni, se simţise datoare să facă acest lucru singură. Am dezaprobat-o din nou.

A doua zi, m-a chemat la telefon pentru a-mi spune că a găsit pe omul pe care îl căuta. Exprimîndu-mi bucuria, am întrebat-o:

— Și cine este persoana respectivă?

— Onisifor Ghibu, mi-a răspuns ea. Să știi că dacă nu mă ajuți dumneata să fac această treabă cum trebuie, o fac eu așa cum mă taie capul.

La insistența dînsei, am fost forțat să iau atunci asupra mea sarcina revederii întregii opere a lui Goga, operă care necesita, pe ici pe colo, anumite corecturi, pe care eu eram în măsură să le fac. Astfel a apărut ediția completă a poeziilor lui Goga, de la 1941, sub îngrijirea finală a mea, ceea ce regret că n-am căutat a pune în evidență prin nimic. N-am făcut nici măcar o prefață și nici măcar o „notă", dar țin să fac să ajungă măcar acum acest fapt la cunoștința celor interesați, pentru ca să se știe totuși cum s-a publicat cea dintîi ediție completă a poeziilor lui Octavian Goga . . .

NICOLAE IORGA

Rîndurile de față sînt ale unui vechi luptător ardelean, care l-a cunoscut pe Nicolae Iorga încă de pe acum 70 de ani, cînd acesta intrase în sufletul și viața Ardealului aflat sub stăpînire străină.

Au fost înainte de el fii ai vechii Românii care au avut legături minunate cu Ardealul, ca V. Alecsandri, N. Bălcescu și M. Eminescu, dar nici unul din aceștia nu s-a identificat atît de integral cu destinul de peste veacuri al leagănului românismului, ca Nicolae Iorga. Nu se poate arăta în cîteva rînduri tot ce a făcut acest uriaș al simțirii românești pentru Ardeal, mai ales între anii 1901—1915, căci pentru așa ceva s-ar cere multe volume. Nu se pot uita însă numeroasele sale cărți, cele cîteva zeci de broșuri și cîteva sute de articole și conferințe în care a apreciat valorile morale ale Ardealului dinaintea Unirii. A fost o vreme cînd „Luceafărul" de la Budapesta îl proclamase pe Nicolae Iorga „împărat al cugetării românești".

Am avut și eu marea fericire de a mă bucura, în tinerețele mele, ani de-a rîndul, de ocrotirea cu adevărat părintească a neuitatului meu dascăl, în a cărui amintire închin ca prinos rîndurile de față, în semn de neprețuită recunoștință.

*

În memoriile mele, în caietele mele de note pe care le-am ținut chiar și în împrejurările cele mai grele din viața mea, Nicolae Iorga apare în numeroase rînduri. A scrie amintiri numai în legătură cu el, nu este un lucru ușor, căci multe și diferite au fost împrejurările în care viața ne-a adus împreună. Ceea ce urmează nu sînt decît fragmente din amintirile mele despre el, care vor fi completate mai tîrziu de către cei ce vor socoti că merită să se obosească luîndu-și o atît de grea sarcină.

PRIMELE AMINTIRI

Despre Nicolae Iorga am auzit întîia oară vorbindu-se pe cînd eram elev în clasa a VIII-a a liceului din Brașov. Un coleg de-al meu, Ion Tohăneanu, ajuns mai tîrziu director al liceului „Vasile Alecsandri" din Galați, avea oarecare legături cu unele persoane de la București, care îi trimiteau din cînd în cînd, la diferite ocazii, cîte o surpriză literară. Așa s-a întîmplat că, în anul 1901, Tohăneanu a ajuns în posesia celor două volume din *Istoria literaturii românești din veacul al XVIII-lea*[1], scrise de Nicolae Iorga, om tînăr pe vremea aceea și încă puțin cunoscut în cercurile din Ardeal. Tohăneanu a venit într-o zi la școală cu cele două volume, pe care ni le-a arătat ca pe ceva minunat.

Nu auzisem pînă atunci de Nicolae Iorga, dar mi-au impus volumele bogate, tratînd despre o epocă cu care începusem să am și eu oarecare contingențe, mai mult de suprafață decît de fond. Fără să citesc ceva din carte — mi-a fost dată numai pentru cîteva momente — am rămas cu impresia că autorul ei trebuie să fie o valoare deosebită, dacă poate să consacre două volume mari unei epoci care celor mai mulți le părea a fi de puțin interes.

Mai tîrziu ceva, după bacalaureat, am făcut o călătorie de vreo două săptămîni prin Țara veche. Am plecat întîi în Moldova, unde aveam o soră la Podul Iloaiei, lîngă Iași, cu care ocazie am vizitat Iașul, cu tot ce mi s-a părut că are mai caracteristic. Printre altele, am intrat și într-un anticariat foarte bogat, al unui om pasionat pentru cartea veche, care își iubea meseria nu numai pentru că îi aducea cîștiguri bănești, ci și pentru că în cărțile pe care le muta de pe un dulap pe altul găsea satisfacții legate de personalitatea autorilor și de valoarea cuprinsului cărților. Acolo am găsit două cărți de-ale lui Iorga, din tinerețele lui, una despre călătoria în Italia[2] și alta cu studii critice despre cîțiva scriitori mai vechi, printre care Alecsandri și Creangă[3]. Le-am cumpărat imediat, le-am citit cu mare sete și am rămas profund impresionat de tînărul de abia nouăsprezece ani, care avuse prilejul să vadă

Italia, să o cerceteze îndeaproape de la un capăt la altul, să se îmbete de frumusețile artistice ale acestui pămînt binecuvîntat de Dumnezeu, care i-a deschis orizonturi noi. Atunci pot spune că am făcut pentru prima oară cunoștință mai îndeaproape cu Italia.

Am devenit din acele zile un admirator al scriitorului Nicolae Iorga, pe care, cu puțină vreme în urmă, avusesem prilejul să-l cunosc, indirect, și din revista „Sămănătorul" de la București, pe care am urmărit-o de la primul număr al ei, cu o pasiune nemaipomenită. Credeam în cuvîntul „Sămănătorului" ca în cuvîntul Evangheliei. Iorga scria de obicei atît articolul prim cît și o bogată cronică cu tot felul de informații, palpitante pentru noi tinerii. Ajunsese „Sămănătorul" atît de agreat și de citit, încît, dintre cei 110 teologi cîți număra, pe la 1904, Seminarul Andreian din Sibiu, nu mai puțin de o sută de inși îi erau abonați și îl citeau cu tot atît de mare rîvnă ca și cum ar fi citit cărțile de teologie.

*

Nu pot uita împrejurarea în care am avut, mai tîrziu, fericirea să-i fiu prezentat lui Nicolae Iorga.

În vara anului 1905, cînd mi-am terminat studiile de teologie, au avut loc la Sibiu marile serbări ale „Astrei". Eram secretarul secției istorice a expoziției, președintele secției fiind asesorul consistorial Miron Cristea, patriarhul de mai tîrziu al României. Cu trei zile înaintea deschiderii serbărilor, îl căutam, la sediul în care era expoziția, pe Ion Lapedatu[4], al doilea secretar al „Astrei". Am intrat în sala în care avea să fie acesta și, spre uimirea mea, am văzut la o masă figura pe care n-o mai întîlnisem pînă atunci, a omului încă destul de tînăr, cu o barbă mare, neagră aplecat asupra unui maldăr de cărți, din care își lua însemnări, și pe care l-am recunoscut imediat, căci îi văzusem fotografiile prin reviste, a lui Nicolae Iorga. O clipă am rămas, aș putea să spun, ca trăznit. Nu mi se păruse pînă atunci posibil să-l văd vreodată pe acest „trimis al cerului" și să mă pot apropia cumva de el.

M-am retras, intimidat, după ce am făcut plecăciunea cuvenită și i-am aruncat o privire cu înțeles lui Lapedatu, care — spre marea mea mirare — m-a salutat foarte

rece, ca și cum nici nu m-ar cunoaște. Cam tulburat că Lapedatu, acum că era lîngă Iorga se făcuse că nu mă cunoaște, am ieșit pe coridor, unde, deodată, după cîțiva pași, am dat ochi cu adevăratul Ion Lapedatu. Mirat, îl întreb:

— Domnule Lapedatu, dar parcă te-am văzut în camera de alături cu profesorul Iorga.

— Ăla e fratele meu geamăn, Alexandru — îmi răspunse el rîzînd, aducîndu-mi astfel la cunoștință un fapt pe care nu-l cunoscusem pînă atunci.

M-am dus apoi la președintele secției mele, am discutat cu el ce aveam de discutat, după care acesta mi-a spus:

— Să știi că este aici profesorul Iorga. Hai să te prezint.

Miron Cristea știa că aveam de gînd să mă duc în toamnă la București să-mi continui acolo studiile universitare.

Însoțindu-l pe Miron Cristea, am intrat în sala în care Iorga continua să lucreze, luîndu-și note din manuscrisele pe care le cerceta.

— Domnule profesor, să-ți prezint un tînăr absolvent de-al nostru, pe care vi-l trimitem la București la toamnă. După ce mi-a spus numele, continuă:

— Chiar acum are sub tipar, în „Telegraful român" o lucrare foarte interesantă despre *Limba noualor cărți bisericești*[5].

Iorga s-a uitat lung la mine.

— Dumneata ai scris studiul acela? L-am citit.

Iorga avea obiceiul să citească tot ce se putea imagina. Abia sosit la Sibiu, a și luat contact cu ziarul local al Mitropoliei, în care descoperise și studiul respectiv, care nu purta nici o semnătură, dar care l-a interesat ca subiect.

— Am crezut că autorul este profesorul Simion Popescu de la Facultatea teologică din București — continuă el. Îmi pare bine că ești dumneata și că te cunosc. De ce nu l-ai iscălit?

— Mîine o să apară ultima parte, care va purta și iscălitura mea, — i-am răspuns, încă intimidat.

— Să scoți studiul și în volum, pentru că e foarte interesant.

I-am spus că mă îngrijisem de acest lucru și că peste două zile va apărea și volumul.

— Foarte bine. Să-mi dai și mie un exemplar!

Am fost extraordinar de tulburat de faptul că Nicolae Iorga îmi cerea să-i dau un exemplar din prima mea lu-

crare, care era o încercare de a cărei valoare eu însumi nu puteam să-mi dau seama.

Peste două zile a apărut într-adevăr în volum studiul respectiv și primul exemplar din prima mea lucrare i l-am oferit, cu o dedicație, marelui învățat de la București.

A doua zi se deschideau serbările „Astrei". Pentru ziua aceea era prevăzut în program și un mare banchet. Iorga mi-a spus că nu se duce la banchet, căci nu putea înghiți nici mîncările și nici toasturile, dar că va asculta unele discursuri mai semnificative din balconul sălii.

La banchet m-am dus și eu. Bineînțeles la galerie. Eram împreună cu Octavian Goga și cu Ioan Borcea, un tînăr profesor și un admirabil scriitor, poet cu largă cultură, din păcate mort în tinerețe. Ne-am plasat toți trei într-o boxă de-a lungul galeriei, în așteptarea începerii discursurilor, cînd, deodată, a apărut profesorul Iorga lîngă noi.

— A, sînteți și dumneavoastră aici? Domnule Ghibu, ți-am citit cartea. Am învățat o mulțime de lucruri de la dumneata. Foarte bună lucrare!

Se poate ușor imagina emoția mea. Am rămas fără să pot spune un cuvînt. Nicolae Iorga a și citit cartea mea? Și a învățat de la mine o mulțime de lucruri pe care nu le știa? Și îmi declară, în fața prietenilor, că lucrarea e foarte bună!

— Am să scriu în „Sămănătorul" o dare de seamă despre ea, a continuat profesorul.

Altă surpriză! Fiindcă „Sămănătorul" era, pe atunci, pentru mine — după cum am mai spus — de o egală însemnătate cu *Biblia*. Să ajung eu, cu numele meu, în „Sămănătorul", într-un material iscălit de Nicolae Iorga! Îmi părea ceva cu neputință!

Am stat la banchet pînă la sfîrșit. Am ieșit pe urmă, toți patru împreună, pentru a-l însoți pe profesor pînă la gazda la care trăsese împreună cu soția sa.

Pe corso-ul Sibiului era foarte multă lume. Toată intelectualitatea românească a Ardealului venise la serbările „Astrei" și se plimba la ora aceea pe acolo. Eu mergeam alături de Iorga, iar în urma noastră Goga cu Borcea. Printre publicul de pe corso am remarcat un număr destul de mare de colegi de la teologie, care veniseră și ei la serbări

și care se uitau uimiți la mine, văzîndu-mă mergînd alături de Nicolae Iorga. N-am putut să uit niciodată cît eram de mîndru și, în același timp, de emoționat în timpul plimbării mele alături de marele dascăl.

M-am mai întîlnit apoi de cîteva ori cu el în cursul serbărilor. La sfîrșitul acestora, profesorul avea în program să înceapă o călătorie de documentare prin Transilvania, care avea să dureze vreo două luni. Mi s-a adresat, la un moment dat:

— Domnule Ghibu, n-ai vrea să mă însoțești în călătoria aceasta? Măcar cîteva zile.

Am acceptat, cu nespusă bucurie, neașteptata propunere.

În ziua convenită, Iorga a plecat, împreună cu doamna, de la Sibiu la Sălișteș, de unde avea să înceapă călătoria, cu trăsura, din sat în sat. Iorga voia să cerceteze îndeosebi bisericile, pentru a descoperi în cărțile vechi aflătoare acolo, inscripții interesante din punct de vedere istoric, literar sau lingvistic.

L-am așteptat, în preseara zilei în care avea să înceapă călătoria, la gara din Sălișteș, împreună cu notarul Hențiu. L-am însoțit de acolo la casa protopopului Dr. Ion Stroia — om foarte cult și simpatizat de săteni —, care i-a găzduit pe oaspeți pînă a doua zi dimineața.

Am fost oprit și eu în seara respectivă la masă, dimpreună cu oaspeții cei noi. S-au discutat fel de fel de lucruri interesante, la care — se înțelege — eram prezent cu amîndouă urechile, dar lăsînd pe ceilalți să spună ceea ce socoteau că este de oarecare interes și folos.

A doua zi, am pornit-o la drum cu soții Iorga, într-o trăsură a lui Vasile Dădîrlat, fostul primar al Sălișteș, care era și un fel de birjar, bucuros să însoțească oameni de seamă în călătorii mai îndelungate.

Ne-am oprit mai întîi la Amnaș, sat care se credea că ar fi fost pe vremuri sediul ducatului Amlașului[6]. Eu cunoșteam satul de mult, destul de bine. Ne-am dus direct la biserica românească, unde Iorga a cercetat diverse documente. S-a interesat apoi la preotul evanghelic dacă arhiva de acolo ar cuprinde ceva în legătură cu istoria veche a Amnașului, dar n-a găsit nimic interesant. De acolo am plecat în alte sate, unde lucrurile s-au desfășurat în mod asemănător.

Un fapt interesant și deosebit s-a petrecut în Apoldul de Jos, sat curat românesc, care cu sute de ani în urmă fusese sat săsesc, dar în care elementul german se românizase în așa măsură, încît nu mai rămăseseră urme ale trecutului decît în cimitirul satului, unde se mai putea vedea monumentul ultimului preot sas, de pe la 1800. Am vizitat acolo mai întîi biserica ortodoxă, biserică veche, foarte interesantă, unde Iorga a descoperit cîteva documente de o importanță oarecare. Am trecut apoi la biserica greco-catolică, care era slujită de un preot de lege veche, țăran. Credincioșii greco-catolici fiind puțini la număr și parohia mică, preotul nu prea avea de lucru. În schimb, obișnuia să se împărtășească în fiecare zi, din belșug, cu „sîngele Domnului", în așa fel încît numai rareori putea fi întîlnit treaz.

Preotul nu fusese avizat că va avea o vizită tocmai de la București. Cînd am dat de el și l-am rugat să vină la biserică, să ne arate cărțile vechi, a venit, căci nu ne putea refuza. La biserică, Iorga a găsit, neașteptat, într-o carte veche, niște foi care fuseseră lipite, pentru întărirea legăturii cărții, de către un legător care avusese la îndemînă tipărituri vechi, de a căror importanță nu-și dăduse seama. Era vorba de patru foi dintr-o carte coresiană necunoscută, carte din epoca în care slavonismul era în declin și românismul în plină desfășurare[7]. Textul cărții era în două limbi: unele părți erau cu litere roșii și în limba slavonă, iar restul cărții cu literă neagră, în limba română.

Iorga era extrem de fericit.

— Am găsit ceva necunoscut. Domnule Ghibu, cum facem să punem mîna pe cartea asta?

Am răspuns, ca omul care n-avea experiență în astfel de domenii:

— Nu cred că s-ar putea pune mîna pe carte. Ea face parte din averea bisericii și preotul n-o poate da nimănui.

— Trebuie să faci cumva să salvăm aceste documente. Nimeni nu știe de existența și de valoarea lor, a insistat profesorul.

M-am îndreptat atunci spre preot, care evita să stea aproape de noi ca să nu se facă de rușine în starea în care se găsea. Ținînd în mînă cartea, foarte deteriorată, cu coperțile de carton gata să se desprindă, m-am adresat preotului:

— Bine, părinte, cum ţii dumneata cartea asta într-un aşa hal? Vin oameni străini pe-aicea şi găsesc cărţi vechi păstrate cum nu se cuvine! E ruşinos pentru biserică!

Şi rupînd, deodată, amîndouă coperţile, am întrebat, pe un ton supărat:

— De ce n-ai dat cartea la legat?

— Păi, răspunse preotul, încurcat, cine are bani să lege o carte de-asta, de care n-are nimeni nici un folos? Aici trebuie să ai zloţi!

— Se va găsi el vreun zlot pe undeva, i-am răspuns eu.

— Se va găsi, dar eu n-am!

— Uite aici un zlot! Şi scot din modestul meu portmoneu un zlot — adică un fiorin de argint —, care se rătăcise pe acolo şi care a fost binecuvîntat de Dumnezeu pentru a interveni într-o situaţie atît de curioasă. Uite aici un zlot, să te duci să legi cartea cum se cade. Coperţile le aruncăm în foc!

Şi, cu coperţile în mînă, m-am întors la Iorga, care mă aştepta cu nerăbdare. Îi străluceau ochii de bucurie.

— Cum ai reuşit?

— Am reuşit cum am putut, domnule profesor, i-am răspuns eu încă emoţionat de faptul că reuşisem să fac plăcerea profesorului.

Iorga şi-a pus coperţile în servietă, foarte fericit că pusese mîna pe un material important, cu privire la care urma să facă o comunicare la Academie, care va însemna o contribuţie preţioasă la istoria literaturii.

După această fericită ispravă, ne-am continuat drumul. Seara am ajuns la Miercurea, unde aveam să înnoptăm la Dumitru Vulcu, un văr primar al meu, care conducea banca de acolo şi care ţinea de nevastă o braşoveancă, prietenă din tinereţe cu doamna Iorga.

Am sosit la Miercurea pe înserate. Se ştia de venirea familiei Iorga, căci înştiinţasem pe vărul meu să facă pregătirile necesare pentru a o adăposti. Toţi intelectualii din Miercurea, puţini la număr, erau prezenţi în faţa casei vărului meu, aşteptînd pe marele sol al culturii româneşti.

Cum am ajuns în faţa casei, fără să spună măcar ziua bună, Iorga s-a adresat direct verişoarei mele, braşoveanca de pe vremuri:

— Doamnă Vulcu, ai dumneata un ciubăr?

Mirată de o astfel de întrebare, ea n-a putut răspunde în primul moment nimic. Iorga a repetat, nerăbdător:

— Un ciubăr! Un ciubăr aveţi pe-aici?

— Ce fel de ciubăr? întrebă mirată gazda.

— Un ciubăr, un ciubăr cu apă!

— Păi, . . . am, sigur că am, răspunse verişoara mea, tot mai stupefiată.

— Te rog foarte mult să-mi dai imediat un ciubăr. Cu apă. Am nevoie de el imediat!

Abia după ce a văzut că gazda dă ordin să se aducă un ciubăr cu apă, profesorul a trecut să salute pe cei ce veniseră să-l întîmpine. A intrat apoi în curte, s-a repezit la ciubăr, a scos din servietă cele două scoarţe ale cărţii găsite la Apold şi le-a băgat în apă. Înţelesesem că urmărea să desfacă preţioasele hîrtii ce fuseseră lipite cine ştie cînd în coperţile cărţii.

Iorga se uita cu mult interes, dar şi cu o satisfacţie deosebită cum se desfăşura procesul de dezlipire a hîrtiei. După ce a reuşit să scoată hîrtiile, le-a pus la uscat, spunîndu-ne:

— Lucruri foarte mari! Iată cum se lămureşte o epocă, graţie unei tipărituri în două limbi, o surpriză pentru vremurile de atunci.

Seara, la masă, Iorga a mîncat repede. S-a retras apoi în camera care-i fusese rezervată, pentru a-şi nota impresiile din timpul zilei. Era prima zi de călătorie a lui prin aceste locuri şi şi-a scris cu deosebită grijă ceea ce văzuse.

A doua zi dimineaţa, primul lucru a fost să trimită la tipografia „Minerva“ de la Bucureşti, într-un plic destul de voluminos, manuscrisul materialului elaborat în preseară, pentru ca să înceapă imediat tipărirea cărţii despre românii din Transilvania şi Ungaria. Mi-a dat mie plicul să-l predau la poştă, lucru cu care m-a însărcinat apoi şi în zilele următoare, în fiecare dimineaţă. Am constatat în felul acesta că Iorga avea obiceiul de a nu lăsa să treacă nici o zi fără să-şi îndeplinească, într-un mod cît mai conştiincios cu putinţă, aceste obligaţii.

Am călătorit apoi, din sat în sat, în multe alte sate, pe care Iorga le-a descris într-un mod foarte interesant în

lucrarea sa *Neamul românesc în Transilvania și Ungaria*, apărută la 1906 în două volume. Am ajuns pînă la Lancrăm, unde ne-am oprit la preotul Vasile Matei. Pe masa acestuia Iorga a găsit ultimul număr din „Sămănătorul". I-a făcut mare plăcere să găsească într-un sat ascuns ardelenesc revista lui, cu articolul de fond și cu cronica semnată de el.

Ne-am întors apoi prin Miercurea, unde am rămas peste noapte și de unde a doua zi am luat-o pe un alt drum, spre Poiana Sibiului, sat mare de ciobani, vestiți în toată Transilvania, oameni umblați cu turmele lor prin toată românimea. Am cercetat și acolo ceea ce îl interesa pe Iorga, am luat contact cu un învățător, cu un preot. La un moment dat, cînd mergeam prin sat, a apărut la o anumită distanță în fața noastră o patrulă de jandarmi. Erau doi jandarmi unguri, cu faimoasele lor chipie cu pene de cocoș.

Iorga a rămas încremenit.

— Uite jandarmii! Ce ne facem, domnule Ghibu?

Eu știam că jandarmii nu se amestecau, în general, în treburile oamenilor. Se plimbau prin sat mai mult ca să-și facă datoria, nu ca să prindă pe cineva. Așa că pe mine întîlnirea cu ei nu mă impresionase. Lui Iorga însă, care era „străin", din altă țară, îi era teamă.

— Ce ne facem? Ce ne facem? Să intrăm în vreo casă!

— Domnule profesor, intervin eu, fiți liniștit. Nu se întîmplă nimic.

— Nu, nu, nu. Să nu mă aresteze! Îi era teamă de așa ceva.

În sfîrșit s-au refugiat — el și cu soția lui — într-o curte vecină, iar eu am rămas în stradă. Jandarmii au trecut pe lîngă mine, indiferenți, și și-au văzut de treabă.

Ne-am continuat apoi drumul spre satul Rod, locul de naștere al lui Aaron Florian[8], cel dintîi profesor de istorie de la Universitatea din București, un om cu reale merite pentru istoria și pentru cultura românească. Ne-am interesat în sat dacă se mai păstrase ceva în tradiția poporului despre marele său fiu, dar am aflat destul de puține lucruri.

De-acolo ne-am înapoiat la Sălişte, unde Iorga a petrecut noaptea următoare şi a doua zi, după care, cu acelaşi „birjar", şi-a continuat drumul spre alte locuri, unde eu însă nu l-am mai urmat, deoarece trebuia să-mi fac pregătirile pentru plecarea la Bucureşti.

*

În timpul desfăşurării serbărilor „Astrei" de la Sibiu, Iorga trimitea zilnic articole la „Sămănătorul". În ele se criticau, pe alocuri, într-o formă cuviincioasă, unele stări de lucruri din viaţa Ardealului şi din modul cum decurgeau serbările. Redactorul „Telegrafului român", Teodor Păcăţian[9], supărat pe ceea ce scrisese Iorga într-unul din primele sale articole, l-a atacat pe acesta într-o formă necunoscută pînă atunci în moravurile presei ardelene. Explicaţia acelei regretabile ieşiri era următoarea: Păcăţian, cunoscut ca om de treabă şi folositor cauzelor româneşti, se expusese pe unele probleme de istorie bisericească, în care afişase unele idei pe care Iorga, ca istoric, nu le preţuise prea mult. Iorga înclina în schimb spre unele concluzii istorice de-ale lui Augustin Bunea[10], unit de la Blaj, un mare istoric şi prieten al său. Păcăţian, ortodox înfocat, era indignat că Iorga se ataşase, în unele privinţe, la istoriografia unui unit şi pentru acest motiv s-a socotit îndreptăţit să-l atace în modul în care l-a atacat.

Lumea a rămas surprinsă de reacţia lui Păcăţian, dar nu a intervenit nimeni să-l apere pe Iorga. Mie — care tocmai îl cunoscusem şi care îl vedeam cum participă la diferitele programe ale serbărilor — mi s-a părut că e o ruşine pentru Ardeal ca o manifestaţie atît de neoportună, să rămînă fără răspuns. Şi atunci, fără să spun nimănui, m-am hotărît şi am scris imediat un articol mai lung, în care luam apărarea lui Iorga faţă de atacul din „Telegraful român", într-o formă pe care şi astăzi o socotesc că a fost la locul ei. L-am semnat cu pseudonimul Dr. Sever Mureşan — nume ales la întîmplare, căruia i-am adăugat şi titlul de doctor pentru a avea mai mare greutate — şi l-am trimis în aceeaşi zi, prin cineva care pleca la Budapesta, pentru a-l pune în cutia poştală din gara Arad. Articolul era însoţit de o scurtă scrisoare, adresată redactorului „Tribunei", semnată Dr. Sever Mureşan, în care îi comunicam

acestuia că, fiind în drum spre Paris intenționasem să mă opresc cîteva ore la Arad, între două trenuri. Neavînd însă această posibilitate, îi trimiteam articolul, cu rugămintea de a-l publica.

„Tribuna" l-a publicat imediat[11]. Cînd am sosit cu Iorga la Miercurea, în călătoria despre care am scris, am dat peste numărul din „Tribuna" în care apăruse articolul. I l-am arătat lui Iorga, care l-a citit foarte încîntat.

— Uite, domnule! În Ardeal se găsesc și oameni cumsecade. Acest articol face cinste Ardealului! Cine a Sever Mureșan?

— Nu știu — i-am răspuns —, dar mi se pare că e un profesor de la școala de belearte de la Iași.

— A, da, da. Mi se pare că ai dreptate!

Și a rămas în felul acesta cu convingerea că articolul acelui Sever Mureșan care îi luase apărarea era al unui om pe care nu-l cunoștea și pe care nici nu l-a cunoscut vreodată. Nu i-am dezvăluit nici mai tîrziu secretul. Mi s-a părut că era prea îndrăzneț din partea unui tînăr, care nu reprezenta nimic în opinia publică, să iasă în apărarea marelui Iorga, cînd alții — care reprezentau ceva — nu făcuseră acest lucru.

*

Încă înainte de a pleca spre capitala țării libere, Iorga a publicat în „Sămănătorul" două cronici în legătură cu mine. Trebuie să mă opresc puțin asupra acestui eveniment, care în viața mea a însemnat foarte mult.

Mai întîi, a publicat o dare de seamă, de dimensiuni mai reduse, dar de o importanță aproape decisivă pentru evoluția mea viitoare de cercetător și scriitor. Înregistrînd apariția primei mele lucrări în volum, Iorga a scris următoarele în „Sămănătorul" (1905, p. 619):

„Domnul Onisifor Ghibu, care a dat la lumină o cercetare despre *Limba noualor cărți bisericești*, e numai un tinerel absolvent de seminariu. Dar e așa de bine informat, așa de cinstit în cugetare și de corect în formă, încît ai crede că ai înainte pe un scriitor încercat. [...]". În continuare, Iorga analizează tema cercetată în lucrarea amintită, identificîndu-se pe deplin cu punctul meu de vedere, care culmina în stabilirea unui fapt, destul de grav după părerea mea, confirmat acum și de Iorga, și anume că în

prima ediție tipărită cu litere latine a cărților bisericești, sfîntul sinod al României schimonosise limba veche românească în așa fel, încît forma acestor cărți era de-a dreptul revoltătoare. Se introduseseră cu nesăbuință neologisme, care nu puteau rămîne nesubliniate și care trebuiau eliminate din edițiile viitoare.

A doua notiță a lui Iorga, tipărită ceva mai tîrziu, semnala faptul că despre expoziția „Astrei" de la Sibiu au fost publicate dări de seamă prin gazete, de către H. P. Petrescu[12] și Onisifor Ghibu. Cele din urmă, spunea Iorga, „au o adevărată valoare istorică".

E lesne de înțeles că aprecierile lui Iorga m-au mulțumit peste măsură. Ele m-au și îngrijorat însă, pentru că marele dascăl îmi atribuia calități despre care pînă atunci nu-mi dădusem niciodată seama și pentru că își legase de mine speranțe de care mă cutremuram, temîndu-mă că nu le voi putea face față.

DIN PERIOADA STUDENȚIEI LA BUCUREȘTI

În toamna anului 1905 am plecat în capitala țării libere, să-mi completez studiile superioare la facultatea de litere de acolo. Aveam speranța că, fiind susținut și de profesorul Iorga, voi putea obține o bursă universitară. N-am reușit însă. Decanul Facultății de litere, profesorul Ion Bogdan[13], căruia i s-a adresat Alexandru Lapedatu în numele lui Iorga, a răspuns că nu are posibilitatea să acorde tînărului ardelean o bursă — cu toate că auzise despre el din cronicile semnate de Iorga din „Sămănătorul" —, deoarece facultatea nu dispune decît de patru burse, care erau toate deja atribuite unor eminenți studenți mai vechi ai facultății: Vasile Pârvan, Gh. Vâlsan[14], Emil Panaitescu și Nicolae Pandelea. Evident că nu se putea lua bursa nici unuia dintre aceștia, spre a se da unui student nou.

Profesorul Bogdan a arătat însă bunăvoință. L-a îndrumat pe Lapedatu să se adreseze facultății de teologie, unde știa că ar fi cîteva burse disponibile și unde, într-adevăr, lucrurile s-au putut rezolva imediat. La 48 de ore de la sosirea mea în București aveam o bursă, care consta din

întreţinerea completă a internatului teologic de la Radu Vodă. În acest fel, fiind scăpat de grijile materiale, puteam să mă dedic activităţii de studii.

*

La 31 octombrie, Iorga s-a înapoiat din călătoria sa de aproape două luni prin Transilvania, în a cărei primă parte îl însoţisem şi eu, şi întîlnindu-l pe Al. Lapedatu l-a întrebat imediat ce este cu mine. Acesta l-a informat că sosisem la Bucureşti de cîteva săptămîni, că primisem bursă şi că a aflat că mă întîlnesc zilnic cu Ilarie Chendi şi cu Octavian Goga, care sosise şi el de curînd în Bucureşti, după apariţia primului său volum de poezii.

În seara aceleiaşi zile, ne-am întîlnit întîmplător cu profesorul Iorga şi cu soţia lui în faţa librăriei Socec, unde mă uitam la noile apariţii literare. Iorga m-a descoperit acolo, în faţa vitrinei, şi mi-a adresat, pe neaşteptate, următoarele cuvinte:

— A, uite pe domnul Ghibu! Domnule Ghibu, ai venit la Bucureşti să te întîlneşti cu Dumnezeu şi te-ai întîlnit cu dracul!

Se referea, după cum am arătat în amintirile în legătură cu Octavian Goga, la relaţiile pe care le aveam cu Chendi, cu care el nu vorbea. Am reuşit să mă disculp de neaşteptata acuzaţie şi am reuşit să-l conving să treacă peste ceea ce îl supărase.

A trecut şi m-a invitat să vin împreună cu Goga a doua zi acasă la el, să-i facem o vizită. Acea vizită a constituit apoi începutul unor legături foarte strînse între marele profesor şi mine.

Am fost primiţi foarte bine, cu multă înţelegere şi bunăvoinţă. Între altele, mi-a vorbit atunci şi despre dorinţa lui de a-şi pune ordine în vasta lui bibliotecă, în care era o dezordine remarcabilă, în care el însă se descurca perfect. Nu ştiu de unde aflase că eu fusesem la Sibiu bibliotecar al societăţii „Andrei Şaguna“ şi că aş fi reorganizat atunci biblioteca respectivă.

— Vezi că biblioteca mea e într-o mare dezordine. Eu nu pot ţine ordine în ea. Aud că dumneata eşti priceput în astfel de treburi. N-ai vrea să te ocupi puţin şi de această chestiune, să pui ordine în ea?

Am fost, evident, măgulit de o asemenea însărcinare, de greutatea căreia în primul moment nu mi-am dat seama.

Şi aşa, am început, chiar de a doua zi, să frecventez zilnic casa Iorga, timp de cîte două-trei ore, în care am desfăşurat o activitate destul de intensă, pentru reorganizarea şi catalogarea bibliotecii profesorului care mă onorase cu încrederea sa. Am lucrat cu mare rîvnă, nu numai pentru a îndeplini dorinţa marelui dascăl, ci şi pentru a aprofunda într-o măsură oarecare marile comori care se găseau adăpostite în vasta sa bibliotecă. Nu luam la mînă cărţile numai ca să le înregistrez în catalog, ci, la multe, la foarte multe dintre ele, mă uitam cu interesul omului care vrea să le afle conţinutul şi valoarea. Aşa că, timp de vreo două luni, am lucrat zilnic la biblioteca lui Iorga, profitînd peste orice prevederi de contactul pe care îl stabilisem cu numeroasele laturi ale literaturii şi ale istoriei literaturii, pe care pînă atunci nu avusesem posibilitatea să le cunosc decît destul de puţin.

În acest timp, Iorga ne-a invitat, pe Goga şi pe mine, să frecventăm în fiecare săptămînă, sîmbătă seara, întrunirile „Sămănătorului", al cărui director era, şi la care participau redactorii acelei reviste, Şt. O. Iosif, Sadoveanu, Scurtu, mai tîrziu Gîrleanu[15], precum şi unii colaboratori, ca Zaharia Bârsan şi alţii.

Am răspuns, se înţelege, invitaţiei gazdei şi întreaga lună noiembrie am participat regulat la întrunirile de sîmbătă seara, rămase pentru mine neuitate. Iorga susţinea aproape singur discuţiile, care constau din prezentarea unor scriitori sau a unor scrieri din toate literaturile: franceză, italiană, spaniolă, engleză — limbi pe care Iorga le vorbea curent — scrieri pe care le avea în bogata sa bibliotecă şi din care ne citea, fără pauză, tot felul de frumuseţi, pe care le reda de-a dreptul în româneşte.

Întîlnirile acelea erau nişte încîntări nemaipomenite pentru noi, cei care îl ascultam şi care n-ajungeam niciodată la cuvînt. În ce mă priveşte, fiind cel mai tînăr, eram cel mai puţin indicat să iau parte activă la acest fel de întruniri. Nu căutam nici prilejul, şi nici nu aveam dorinţa de a mă afirma în vreo formă oarecare în cadrul întrunirilor respective. Dealtfel, şi ceilalţi prieteni erau numai urechi, mărginindu-se să-l asculte pe Iorga şi să înveţe cît mai mult de la el.

În preziua Sfîntului Nicolae din acel an 1905, Iorga ne-a invitat pentru a doua zi la masă, pe Goga şi pe mine. Ne-am simţit amîndoi onoraţi de această invitaţie, dar a doua zi

m-am dus singur la masă, pentru că în preziuă Goga plecase acasă, în urma unei telegrame de la Rășinari, de la mama lui, prin care i se anunța că tatăl său era foarte bolnav.

În întreaga perioadă care a urmat, pînă la sfîrșitul acelui an școlar, am fost mereu în legătură cu Iorga. Lucram la el acasă, în aceeași cameră în care lucra și el: profesorul la treburile lui, iar eu la bibliotecă, asistînd de obicei și la vizitele destul de rare dealtfel, pe care le primea.

Îmi aduc aminte în special de una dintre aceste vizite. Venise Al. Vlahuță, cu care Iorga era în raporturi foarte bune și pe care eu îl vedeam pentru prima oară. Cînd a intrat în casă, Iorga m-a prezentat:

— Dragă Vlahuță, îți prezint pe domnul Ghibu, viitorul mitropolit al Ardealului.

La auzul acestei afirmații din partea unui om ca Iorga, am rămas încremenit. Vlahuță s-a uitat lung la mine. Nu știa, se pare, ce să creadă; viitorul mitropolit era un tînăr care de abia ieșise atunci în viața publică? Văzîndu-l cum se uită la mine, m-am înroșit ca un rac de rușine.

— Da, da, să știi că ăsta e viitorul mitropolit al Ardealului, a insistat Iorga, surprinzînd mirarea lui Vlahuță.

Atunci Vlahuță s-a uitat la mine cu un vizibil respect, ceea ce m-a făcut să mă rușinez și mai mult. Nu puteam să mă scuz în nici un fel și nici el nu putea să pună chiar la îndoială profeția lui Iorga, care — după cum se știe — nu s-a realizat.

Am avut mai tîrziu, tot prin Iorga, și alte ocazii să mă apropiu de Vlahuță, pentru care am căpătat o mare admirație, nu atît pentru poezia și literatura lui, cît pentru umanitatea largă care se desprindea din fiecare gest, din fiecare cuvînt al său.

*

În vacanța de Crăciun a anului 1905 spre 1906, Iorga a plecat pentru două săptămîni împreună cu soția lui din nou la Sibiu, unde avea să copieze documentele cele mai importante din arhiva companiei grecești de pe vremuri[16], care avusese un rol de seamă în viața economică a Transilvaniei și a Austro-Ungariei. Descoperise la protopopiatul din Sibiu, cu o ocazie, arhiva respectivă și ardea de ne-

răbdare să scoată din ea tot ce ar fi putut fi interesant pentru istorie.

Părăsind Bucureștiul pentru două săptămîni, trebuia să-și găsească pe cineva care să-i urmărească rezolvarea problemelor curente. În afară de faptul că era profesor și istoric, era și directorul „Sămănătorului", în urma cărei împrejurări avea și o corespondență deosebit de bogată. Trebuia să fie cineva care să supravegheze și să trieze zi de zi corespondența și care, în același timp, să aibă grijă de familia lui. Trăia încă în vremea aceea mama lui, Zulnia Iorga, femeie în vîrstă, o femeie minunată în felul ei, dar cu foarte puține aptitudini de gospodină. Crescuse de tînără într-o casă unde era foarte iubită literatura și unde ea s-a format ca o foarte zeloasă cititoare de literatură franceză, în special de romane. Trăia parcă pe altă lume.

Iorga avea pe vremea aceeea patru copii; doi din prima căsătorie și doi din a doua. Cel din urmă copil, Magdalena, era abia de cîteva luni. Cu cîteva zile înainte de a pleca, Iorga mă întrebă:

— Domnule Ghibu, n-ai vrea dumneata să te muți în locuința mea în aceste săptămîni cît voi fi la Sibiu? Și mi-a enumerat lucrările pe care ar urma să le urmăresc în acel interval de timp, în lipsa lui.

Nu mă așteptam la o asemenea sarcină și la o asemenea onoare. Propunerea, cu toată greutatea ei, mă încînta însă, desigur, și am acceptat-o fără nici o rezervă.

M-am mutat, astfel, la Iorga și timp de peste două săptămîni am fost ceea ce trebuia să fie — cum spunea el — mai marele casei Iorga. Îi desfăceam corespondența și îi trimiteam la Sibiu aproape zilnic cîte o scrisoare în care îi arătam cum merg treburile pe-acasă. Căutam să-i fac cît mai puține griji, ca să-și poată îndeplini cît mai bine misiunea pentru care plecase. Unele scrisori i le dădeam lui Scurtu, care era „Marta"-gospodar, redactor, factotum la redacția „Sămănătorului", altele le puneam de o parte pentru cînd se va înapoia profesorul.

În tot acel timp, lucrurile s-au desfășurat normal. Cînd a plecat, mi-a dat două sute de lei. O sută, ca să o împart de anul nou oamenilor care vor veni să-l felicite: servitorilor de pe la Universitate, hornari etc. Cealaltă sută era pentru întreținerea familiei pe două săptămîni. Am făcut în așa fel încît am îndeplinit și acest mandat cu ca-

racter financiar-gospodăresc, fără să fi făcut nici o datorie în contul casei.

Iorga se programase să se înapoieze cu o zi înainte de Bobotează, pentru că voia să o boteze atunci pe fiica lui cea mică, pe Magdalena. Cu două zile înainte de Bobotează, mi-a sosit de la Sibiu o scrisoare prin care îmi comunica faptul că nu va putea fi în ziua proiectată în București, deoarece nu isprăvise ceea ce avea în program. Mă ruga, în consecință, să adun pe „sămănătoriști" la el acasă și s-o botezăm pe Magdalena, după uzul tradițional. Pe ea în apă, iar pe noi în vin.

Luînd act de însărcinarea primită, m-am dus la prietenii mei de la „Sămănătorul" și le-am comunicat dorința profesorului. Au venit cu toții acasă, unde s-a săvîrșit botezul fetiței, urmînd să se înregistreze apoi actul parohial. În actul de botez trebuia indicat nașul. Iorga socotise ca nași să fie toți cei de la „Sămănătorul" și cu mine. Colegii și prietenii mei de la „Sămănătorul" au socotit însă că e mai bine să fie un singur naș și m-au indicat pe mine să preiau această sarcină. În felul acesta am ajuns să fiu nașul Magdalenei.

N-a venit nici a doua zi profesorul și nici în ziua de Sfîntul Ion. A doua zi după Sfîntul Ion se reîncepeau cursurile la universitate. A sosit, în fine, în ultimul moment, în dimineața zilei de 8 ianuarie. După o noapte nedormită de drum, s-a dus direct la universitate, să-și facă datoria înainte de toate. Căci, trebuie să spun, Iorga era un model de conștiinciozitate în îndeplinirea cu punctualitate a obligațiunilor lui de profesor. Rar de tot se întîmpla să nu fie la timp la cursuri și să nu-și facă datoria cu deplină conștiinciozitate.

*

Din legăturile mele cu Iorga din cursul anului școlar 1905—1906 petrecut la București, aș vrea să subliniez un moment care mi se pare deosebit de semnificativ și cu privire la care relatările publicate pînă în prezent nu sînt complete.

Pe la începutul lui martie 1906, au apărut pe pereții Capitalei afișe în legătură cu o viitoare reprezentație a unei piese oarecum bulevardiere franțuzești, pe care urma să o prezinte publicului românesc, în limba franceză, o echipă de amatori români.

Cu educația pe care o primisem, de dragoste fierbinte pentru limba noastră, mi s-a părut de neconceput ca pe scena Teatrului Național din capitala țării să se reprezinte, de către români, piese într-o altă limbă, oricare ar fi fost acea limbă. După ce am citit afișul, mergînd, ca de obicei, la Iorga, i-am spus profesorului, plin de indignare:

— Domnule profesor, uitați ce am descoperit pe pereții Capitalei: se pregătește o treabă care mi se pare groaznică. Și i-am povestit ce văzusem.

Iorga a rămas încremenit.

— Cum se poate una ca asta! Te-ai uitat bine?

— Nu încape nici o îndoială! Anunțul e clar!

A doua zi, Iorga a controlat informația și după ce a văzut că era adevărată s-a hotărît să ia o atitudine strașnică împotriva intenției respective. A anunțat, în consecință, două sau trei conferințe la universitate, pentru apărarea drepturilor limbii române în România. Anunțul dat de el a avut un ecou imediat. S-a adunat la universitate o lume enormă ca să-i asculte conferințele, care au fost aplaudate și apreciate la justa lor valoare. Iorga protesta împotriva batjocoririi limbii românești chiar de către intelectualii români și apela la cei în drept să înlăture această rușine.

Conferințele și articolele de gazete sînt foarte bine venite de multe ori, dar ele nu rezolvă întotdeauna și partea practică a problemelor respective.

Ca ardelean, venit la București să mă înfrupt de la binefacerile culturii și conștiinței naționale în gradul cel mai înalt, sufeream teribil de pe urma acestei întîmplări neprevăzute. În convorbiri cu cîțiva colegi de la universitate, am hotărît să mergem, noi studenții, un pas mai departe decît putea să meargă profesorul Iorga și să căutăm să împiedicăm faptic împlinirea rușinei care era la ordinea zilei.

M-am înțeles mai întîi cu colegul meu Emil Panaitescu — care mai tîrziu a devenit profesor la Universitatea din Cluj și director al Școlii române de la Roma — un om solid, inteligent și cu dragoste de țară. Nu mai țin minte dacă la propunerea mea sau a lui Panaitescu, am căzut de acord ca pentru acțiunea pe care o plănuiam, de a împiedica cu forța această reprezentație, să ne adresăm și muncitorimii din București, punînd-o în linie de luptă împotriva

boierimii, deznaţionalizate prin cultura străină[17]. [...] Ne-am sfătuit cu alţi colegi şi împreună am pus la cale o acţiune, despre care ne făcusem toate speranţele că nu va fi zadarnică. Şi aşa, în seara zilei cînd urma să aibă loc reprezentaţia, ne-am postat, un număr destul de mare de studenţi, de o parte şi de alta a Teatrului Naţional vechi de pe Calea Victoriei, ca să-i împiedicăm de a ajunge la teatru pe boierii care veneau la reprezentaţie, toţi în cupeuri închise şi îmbrăcaţi în toalete de mare gală.

Sub influenţa conferinţelor lui Iorga şi din cercurile studenţeşti, se zvonise prin Capitală că lucrurile de la teatru nu se vor termina chiar aşa cum voiau cei care puseseră la cale spectacolul respectiv. Ca urmare, Calea Victoriei era plină de lume, curioasă să vadă ce se întîmplă.

Cînd au început să sosească trăsurile, ne-am aşezat în faţa lor şi le-am oprit să ajungă la teatru. Se înţelege că lucrul n-a fost prea uşor, pentru că ciocnirile care au avut loc au dat prilejul desfăşurării unor scene care, deşi puteau fi prevăzute, erau destul de penibile în felul lor. Într-aceea, autorităţile luînd act de ceea ce începuse să se petreacă, au trimis armată, ca să ferească lumea de cine ştie ce consecinţe. Totuşi, anumite consecinţe neplăcute n-au putut fi evitate. S-a ajuns la busculade, ciocniri, la scene foarte grave. Unii au răsturnat tramvaiul de pe strada Regală. În sfîrşit... o mică „revoluţie", s-ar putea spune, la care ajunseseră să participe şi chemaţi şi nechemaţi.

După vreo două ceasuri de răzmeriţă, care a împiedicat cu desăvîrşire reprezentaţia plănuită, lucrurile s-au mai liniştit şi lumea a început să se retragă încetul cu încetul.

După ce am luat parte tot timpul la această acţiune, cînd am văzut că lucrurile au intrat în faza lor finală am crezut că este de datoria mea să mă duc repede la profesor, să-l încunoştiinţez de cele întîmplate. N-o puteam face altfel, căci Iorga n-avea telefon pe vremea aceea (dealtfel, şi mai tîrziu el a rămas un mare duşman al telefonului, ca şi al automobilului). Am alergat, deci, la profesor acasă, în str. Buzeşti 42, şi i-am spus tot ce se întîmplase. I-am relatat că se vărsase şi sînge, că se vorbea că ar fi şi morţi (de fapt însă n-au fost morţi, dar răniţi au fost, şi încă în număr mărişor).

Profesorul a rămas înmărmurit auzind ce-i spuneam.

— Vai de mine, cum s-a putut întîmpla așa ceva? Eu n-am vrut să se verse sînge! Vai de mine, vai de mine!

Nu se mai oprea, în deznădejdea care-l cuprinsese.

Eu știam că studenții care participaseră la bătălia sfîrșită prin victorie urmau să vină să-i facă o manifestație de simpatie lui Iorga, acasă.

— Domnule profesor, să știți că trebuie să vină studenții să vă facă o manifestație.

Nu era în stare să suporte așa ceva.

— Să nu vină! Nu primesc! Pentru Dumnezeu, lăsați-mă-n pace!

Și a stins toate luminile, ca să nu găsească studenții vreo urmă că ar fi cineva în casă.

La scurtă vreme, a sosit un mare număr de studenți, cîntînd cîntece patriotice. Iorga tăcea și tăceam și eu lîngă el, neîndrăznind să-l mai supăr, pînă a trecut acea fază și studenții s-au împrăștiat. După cîtăva vreme, Iorga, care își revenise, îmi spune:

— Hai, să ieșim puțin la plimbare, să vedem ce e prin oraș.

Am ieșit la plimbare, discutînd pe drum despre cele petrecute și despre consecințele posibile. Ne-am dus pînă la locul unde se desfășurase bătălia. Tramvaiul era încă răsturnat, cu roțile în sus. Unii și alții căutau să readucă în ordine teatrul luptelor. Am dat acolo peste Vlahuță, care venise și el să vadă ce se întîmplase. Se apropie de noi:

— Dragă Nicule, te felicit pentru ce-ai făcut!

— Dragul meu Alexandru, n-am vrut așa ceva; pentru numele lui Dumnezeu, n-am vrut așa ceva!

— Lasă, că-i foarte bine, îi răspunse Vlahuță, care a început să-i aducă argumente în favoarea celor întîmplate, argumente care au avut darul să-l potolească cu totul pe amicul său.

Ne-am despărțit apoi de Vlahuță și l-am însoțit pe Iorga pînă acasă, mulțumit de ceea ce făcusem, după care m-am dus și eu la puțină odihnă binemeritată.

A doua zi, presa, o anumită presă, a povestit întîmplările, făcîndu-l pe Iorga responsabil de anarhia care s-a dezlănțuit și de sîngele care s-a vărsat și cerînd măsuri contra autorului acestei crime.

Iorga era teribil de nemulțumit și de tulburat de interpretarea pe care o da presa și nu-și găsea liniștea. La un moment dat, mi-a spus:

— Eu n-am vrut acest lucru, o știi doar bine. Dacă țara mă socotește pe mine vinovat, eu într-o astfel de țară nu mai am ce căuta. Am să plec definitiv din țară! Mă duc în Germania. Am acolo prieteni care mă prețuiesc, care m-au însărcinat cu lucrări mari. Acolo pot să lucrez, aici n-am pentru ce să mai stau.

Înregistrînd cu mare uimire ceea ce auzisem, nu puteam să cred că ceea ce spunea era adevărat.

— Domnule profesor, pentru Dumnezeu, d-apoi cum vă gîndiți dumneavoastră să părăsiți țara? Tocmai dumneavoastră?

— Da, tocmai eu. Și am s-o părăsesc pentru totdeauna. Dacă s-ar întîmpla să vină vreun român la Berlin, unde am să m-așez, am să-i spun: nu cunosc această limbă, du-te de unde-ai venit!

Eram exasperat de tulburătoarea situație . . .

— Domnule profesor, am venit la București de dragul dumneavoastră. Dacă plecați, eu ce să fac? Unde să plec?

Voi fi spus ce-oi mai fi spus și s-a potolit; și bineînțeles că n-a mai plecat.

Mai tîrziu, acțiunea lui Iorga a fost apreciată de opinia publică a țării într-o formă mai obiectivă. După ce a primit sute de scrisori și telegrame de felicitare, s-a liniștit și și-a făcut chiar un titlu de satisfacție sufletească pentru curentul pe care îl deschisese în direcția apărării limbii și a conștiinței românești. Toată corespondența primită în legătură cu întîmplarea respectivă, Iorga a tipărit-o apoi într-un volum mărișor intitulat *Lupta pentru limba românească.*

Și, cu aceasta, s-a lichidat întreaga chestiune[18]. Lumea a trecut la ordinea zilei. Iorga n-a mai fost admonestat și n-a fost chemat nicăieri să răspundă pentru cele întîmplate. Grație însă în mare parte răsunetului avut de acest fapt, Iorga s-a hotărît să facă un pas mai departe, peste acela pe care-l făcuse ca director al „Sămănătorului" și să ia parte mai activă la viața politică a țării.

*

La scurt timp după aceea, Iorga a scos noua publicație periodică „Neamul românesc", al cărui prim număr a apărut la 10 mai 1906. Mi-aduc aminte de clipa în care a sosit de la tipografie primul număr. Eram la Iorga, cu Gârleanu

și cu Sadoveanu. Articolul prim al lui Iorga era adresat regelui, căruia îi spunea, printre altele, că nu poate fi fericită această țară, cînd cei mai buni fii ai săi stau să moară rezemați de plug, cînd boierimea își face de cap și exploatează țara. Era un articol puternic în conținut, minunat în felul său, un strigăt *de profundis*. Cu prilejul apariției primului număr al „Neamului românesc" s-a servit cîte un pahar de vin în cinstea inițiatorilor publicării sale și în speranța că va fi folositoare pentru dezvoltarea țării.

Prezența lui Gârleanu la acea scenă își avea următoarea explicație. El fusese pînă de curînd ofițer la Bîrlad. Om aplecat mai mult spre poezie decît spre spadă, înființase acolo o revistă literară și culturală „Făt-Frumos". La un moment dat, însă, s-a hotărît să se lase de armată, pentru a veni la București să lucreze cu Iorga. Cînd s-a prezentat la profesor și i-a spus dorința lui, acesta i-a propus:

— Foarte bine. Am intenția să scot o gazetă politică. Te rog să fii secretarul ei.

Gârleanu a primit pe loc propunerea, extrem de fericit că putea să lucreze în imediata apropiere a marelui său ideal de pînă atunci, care era Nicolae Iorga. S-a lăsat deci de armată, a venit la București și acum era secretar la noua publicație, a cărei naștere o sărbătorea.

Paralel cu fondarea „Neamului românesc", Iorga s-a hotărît să nu rămînă numai la cuvîntul scris și tipărit, ci să intre și direct în rîndul luptătorilor activi, pentru îndreptarea efectivă a stărilor de lucruri pe care avea să le semnaleze prin intermediul noii reviste. În consecință, și-a depus candidatura la alegerile de deputați de la Iași, unde a și reușit să obțină mandatul dorit, grație și unei propagande electorale neobișnuite pînă atunci. În cîteva adunări populare, el a vorbit oamenilor de la Iași cam în felul următor:

— M-am hotărît să intru și eu acolo unde se făuresc legile care privesc dezvoltarea țării. Am venit să vă cer votul, nu ca un candidat preocupat de interese personale. N-am de gînd să întrebuințez diurnele de deputat pentru nevoile mele, ci vă declar că le cedez în întregime pentru Ateneul Tătărași. Vă mai promit și un al doilea lucru, pe care am de gînd să-l fac dacă voi fi ales deputat: să vin în fiecare săptămînă, duminica, la Iași, și să țin în aula

universității un curs de istorie a literaturii române moderne.

Aceste promisiuni, făcute de un om de cuvînt și de mare prestigiu ca el, au impresionat alegătorii și Iorga a ajuns astfel deputat.

A desfășurat ca deputat o activitate foarte vastă. Am fost și eu la Parlament de cîteva ori să-l aud vorbind și am rămas puternic impresionat de talentul lui oratoric, într-adevăr remarcabil.

*

În legătură cu această nouă etapă din viața lui Iorga, trebuie să povestesc o întîmplare caracteristică, la care am fost martor.

Colaborarea lui Gârleanu cu Iorga fusese de scurtă durată, pentru că Iorga era unul dintre oamenii care putea să lucreze cît o sută, dar care nu putea să colaboreze efectiv cu alții. Gârleanu, în loc să fie — așa cum fusese angajat — secretar de redacție al publicației, a fost redus la rolul unui administrator, care să scrie adresele, să trimită revista la abonați etc., lucru pe care sufletul lui de o sensibilitate neobișnuită nu l-a putut suporta. După un timp destul de scurt, văzînd că nu poate schimba pe loc lucrurile, Gârleanu a ajuns la exasperare și într-o bună zi i-a spus lui Iorga:

— Domnule Iorga, nu pentru asta am venit la București, să scriu adrese și să mă duc la poștă. Eu vreau să scriu la revistă și dumneata nu mă lași. De fiecare dată cînd ți-am dat cîte un articol, mi-ai spus: „Lasă că scriu eu despre chestiunea asta". În felul acesta n-am putut publica nimic. Nu mai pot trăi așa și înțeleg să trag consecințele, părăsind acest post. Dar să știi că între noi nu va mai putea fi nici o legătură în viitor, fiindcă toate speranțele mi le-ai dat peste cap.

Și în felul acesta, Gârleanu a plecat definitiv de lîngă Iorga.

Iorga și-a respectat față de cei din Iași angajamentul luat în timpul propagandei electorale. În fiecare sîmbătă seara pleca cu trenul la Iași, însoțit de stenograful Henri Stahl[19], și duminica dimineața își ținea lecțiile, pe care le pregătea mai mult în tren decît la masa lui de lucru, și pe care Stahl le stenografia. Conform dispoziției lui Iorga,

Stahl ducea materialele respective imediat după înapoiere, fără să le mai revadă Iorga, pe măsura desfășurării lecțiilor respective, la tipografia „Minerva", pentru a fi culese în vederea tipăririi unei cărți, care avea să apară după ce se vor termina subiectele din program.

La un moment dat, s-a întîmplat că Iorga a anunțat ca subiect al lecției pentru săptămîna următoare „Dacia literară"[20] a lui Kogălniceanu, o operă de mare importanță istorică. În sîmbăta următoare, dimineața, înainte de a pleca în aceeași seară la Iași, s-a dus la Academie să studieze revista, pe care n-o avea în biblioteca proprie. La Academie i s-a comunicat însă că revista fusese dată la legat, împreună cu alte vreo două mii de volume, și că în nici un caz nu ar putea fi găsită în aceea zi.

S-a întors acasă de la Academie foarte tulburat, spunîndu-mi că se va face de rîs la Iași, unde anunțase un subiect pe care nu-l va putea dezvolta. Am încercat să-l liniștesc, spunîndu-i că am să-i procur eu de undeva revista în cursul zilei, ba chiar foarte repede.

— N-ai de unde o procura. Nu există decît un singur exemplar în București, cel de la Academie, care vezi că e inaccesibil.

— Domnule profesor, iertați-mă, dar veți vedea că într-un ceas de vreme o să vă rezolv problema — i-am răspuns, știind eu ce știam.

Fără a-i mai da vreo explicație și lăsîndu-l mirat de siguranța mea, am plecat la prietenul meu Gârleanu, care stătea prin apropiere, într-o căsuță foarte, foarte modestă, aș putea să spun că aproape mizerabilă, din strada Berzei, și care știam că are revista respectivă. Cu toate că nu mai era în relații cu Iorga, îl frecventam de cîte ori puteam. Deveniserăm buni prieteni, fiindcă ne situaserăm din primele zile ale cunoștinței noastre pe o linie de perfectă omogenitate și găsisem în el un om care gîndește și simte într-un mod foarte apropiat de cum gîndeam și cum simțeam eu. Datorită acestui factor, prietenia cu Gârleanu a fost una din cele mai frumoase din viața mea.

L-am găsit acasă, scriind la măsuța lui de lucru.

— Dragă Emil, am venit să te rog să-mi împrumuți puțin „Dacia literară".

Fără nici o reținere, Gârleanu se duse imediat la modesta lui bibliotecă, bogată mai ales în cărți vechi de-ale Moldovei de odinioară, scoase cartea și mi-o întinse.

— Mi-o împrumuți pentru două zile.

— Nu te supăra, dar o studiezi aici. E o carte rarisimă, pe care n-o dau din mînă decît pentru cei care-mi sînt foarte apropiați, și și acelora numai ca să o studieze aici.

— Te-nțeleg. Dar mie îmi trebuie ca s-o duc undeva.

— În nici un caz. Nu te supăra, dar n-o dau nimănui.

Văzînd că nu reușesc așa, m-am hotărît să-i spun pentru ce era necesară cartea.

— Iorga? mă întrerupse el, cînd auzi despre ce era vorba. Orice-ar fi, pentru el nu fac un astfel de gest. S-a purtat față de mine de așa natură, încît nici în mormînt n-am să-l uit. Nu fac nici un fel de concesie pentru el.

— Te rog mult, Emile, fă asta pentru mine — l-am rugat din nou.

Și atunci Gărleanu, cu sufletul lui de o rară noblețe, văzînd cît de mult țineam la acest lucru, s-a îndreptat din nou spre bibliotecă de unde a luat un alt volum. Avea două exemplare din „Dacia literară".

Întinzîndu-mi cu emoție cartea, îmi spuse:

— Dragă Ghibu, am două exemplare din ea. Tu ești un mare iubitor de cărți vechi. Îți dau exemplarul acesta ție, cadou de la mine. Fă ce știi cu el.

Își poate oricine închipui ce mare bucurie, dublă bucurie, îmi făcuse Gârleanu. Un volum atît de rar, purtînd semnătura lui, primit în dar, volum cu care puteam să-i fac și profesorului meu un serviciu, într-un moment în care avea o atît de mare nevoie de el. L-am îmbrățișat pe bunul meu prieten, am luat cartea și am fugit la Iorga.

— Domnule profesor, poftiți cartea.

— A luat-o, s-a uitat mirat la ea, apoi la mine.

— Cum? De unde ai dumneata posibilități de astea, pe care nu le am eu? Cum ajungi dumneata ca aici la București, unde abia ai venit de ieri, de alaltăieri, să cunoști mai bine anumite lucruri de cum le cunosc eu? De unde ai cartea?

N-am vrut să-i spun, ca să nu-l supăr. Eram bucuros că nu văzuse semnătura lui Gârleanu pe ea.

— Nu mă întrebați de unde o am. O am și o aveți și dumneavoastră acum.

Iorga însă nu voia deloc să se lase.

— Trebuie neapărat să știu cum ai ajuns la ea. Pentru mine e un mister. Dacă știi astfel de lucruri, trebuie că știi încă multe altele.

Pînă la urmă, n-am mai avut încotro și i-am spus.

— Cum? — a sărit ca ars — dumneata mai ții legături cu canalia asta?

Am rămas cîteva clipe fără glas. Apoi, am simțit nevoia să mă răcoresc și i-am spus:

— Domnule profesor, să mă iertați, dar eu pe Gârleanu l-am cunoscut în casa dumneavoastră. Aici s-a pecetluit între mine și el o prietenie peste care nu pot să trec. Dumneavoastră ați avut cu dînsul oarecari neplăceri, care nu au legătură cu mine. Uitați, acest om, cu care nu aveți legături, v-a salvat totuși dintr-o situație destul de grea. Vă rog să înțelegeți și să nu-mi luați în nume de rău că mențin mai departe legăturile cu el.

N-a mai zis nimic. A oprit cartea pentru două zile. La Iași și-a făcut datoria în mod complet. Iar cartea o păstrez și astăzi în biblioteca mea.

*

O altă întîmplare în legătură cu cursurile de la Iași.

După cum procedase și în timpul călătoriei pe care o făcuserăm împreună prin satele din Ardeal cu un an înainte, cînd dăduse la tipar materialele pe măsură ce le scria, așa a făcut și cu istoria literaturii. Textul fiecărei lecții pe care o ținea la Iași, era dat la tipar a doua zi. Iorga făcea corecturile fără să-și rezerve timp pentru verificarea și coordonarea materialului. Cînd s-a ajuns la ultima lecție, după cîteva luni, eram tocmai la dînsul acasă cînd a venit băiatul de la tipografia „Minerva" să-i aducă coalele tipărite pînă atunci. Băiatul venise cu rugămintea din partea „domnului Filip", conducătorul tipografiei, ca autorul să întocmească tabla de materii și să facă corectura ultimelor pagini ce fuseseră culese.

Iorga s-a uitat la coalele pe care nu le mai văzuse pînă atunci ca să le verifice. Le-a răsfoit nervos, după care a aruncat o vorbă foarte aspră.

— E o carte imposibilă. E plină de contradicții. Uite aici, în conferința asta am spus într-un fel și în astălaltă în alt fel. Nu tipăresc cartea.

Și a luat coalele și le-a trîntit jos, spunîndu-i băiatului:

— Du-te și spune domnului Filip că nu mai tipăresc cartea!

Natural că băiatul a plecat la tipografie să-i spună directorului ceea ce-i comunicase profesorul. Coalele rămăseseră pe jos. Iorga, supărat, îmi spuse:

— Te rog adună-le de-acolo și aruncă-le. Nu vreau să mai știu de ele.

Le-am adunat, dar nu le-am aruncat. Le-am păstrat, așa cum erau, cu însemnările lui Iorga pe margine, cu corecturile făcute și cu toate însemnările lui Filip și ale tipografiei. Mai tîrziu, le-am legat într-un volum, pe care l-am păstrat pînă în ziua de azi, ca pe un document interesant despre stilul de lucru al marelui savant, care — în dorința lui de a crea și de a împărtăși cît mai mult — își permitea uneori ușurințe care mai tîrziu erau de natură să-i creeze dificultăți. Căci erau destui oameni care îi descopereau greșelile de amănunt, pe care apoi le publicau, amărînd la maximum pe autorul lor.

La un ceas de vreme de la plecarea băiatului la tipografie, apare domnul Filip.

— Domnule profesor, ați spus că nu mai tipăriți cartea. Dar cartea e tipărită și noi am încheiat un contract. Cartea costă bani. Eu nu sînt proprietarul tipografiei, ci sînt directorul unei societăți anonime, căreia trebuie să-i dau socoteală despre rezultatele muncii care se desfășoară în tipografie. Dumneavoastră trebuie să plătiți cartea, ori vreți, ori nu vreți, căci altfel ajungeți la proces. Aveți tot dreptul să nu difuzați cartea, dar ca să n-o plătiți nu se poate!

Și Iorga a înțeles că omul avea dreptate și a plătit-o, cum o va fi plătit.

*

Cîteva cuvinte ale studentului de odinioară despre Iorga ca profesor.

Poate că mulți din cei ce urmăresc amintirile mele se vor mira, dar trebuie să spun că Iorga, ca profesor, nu era la aceeași înălțime la care era ca cercetător, ca istoric, ca scriitor. El n-avea răbdarea necesară pentru a-și pregăti lecțiile în mod sistematic. Era convins că, numai bazîndu-se pe cunoștințele lui extraordinar de vaste, poate răspunde pe loc la orice întrebare și poate să dezvolte orice subiect, fără o pregătire minuțioasă. Se mărginea adesea să răsfoiască în grabă vreun tratat, după care pleca apoi

la curs. Acest lucru l-am observat de multe ori, fiindcă în acel an l-am însoţit deseori de acasă de la el pînă la universitate, unde ţinea cursul, şi de la universitate înapoi, după ce-l ţinuse. Cursurile erau deci în general improvizate. Ele erau însă pline de idei, de multe ori însă şi pline de ciudăţenii şi de aprecieri subiective foarte îndrăzneţe.

Preda în acea perioadă, la universitate, un curs de istorie universală contemporană, începînd cu anii premergători revoluţiei franceze şi pînă în zilele noastre, cu tot felul de judecăţi care surprindeau pe studenţi şi care erau primite de multe ori cu oarecari rezerve.

Cursul audiat de mine a fost stenografiat de o studentă conştiincioasă, care transcria apoi textul şi îl multiplica la maşină, vînzîndu-l studenţilor care doreau să aibă cursurile aşa cum le ţinuse Iorga, cuvînt de cuvînt.

În ce mă priveşte, eram încîntat de personalitatea profesorului, dar eram adeseori de alte păreri decît ale sale. Natural că n-am cutezat niciodată să fac uz de ele şi să le spun lui Iorga sau altcuiva, dar simţeam că Iorga mergea uneori mai departe cu părerile lui decît ar putea să fie acceptat ca adevăr istoric definitiv, sau drept concluzie istorică definitivă. Îmi aduc aminte, printre altele, că într-una din ultimele lecţii, făcînd o sinteză a ideilor conducătoare din istoria mai nouă, a enunţat o teză după care viaţa europeană se afla într-un declin desăvîrşit. Nici o putere din Europa — afirma el — nu mai reprezenta atît de mult încît să mai poată avea pretenţia de a fi luată drept model şi urmată ca atare, astfel că ziua de mîine se va desfăşura după ideile care domină America. Această afirmaţie, enunţată dogmatic, pe mine nu m-a mulţumit. Ea m-a tulburat chiar în aşa măsură încît, la sfîrşitul anului, cînd am avut să dau examen şi la Iorga — după ce dădusem la Dimitrie Onciul[21] şi la Ion Bianu, unde luasem bilă albă — am cam încurcat lucrurile, tocmai din cauza nesiguranţei pe care o aveam în ce priveşte ideile magistrului şi a neconcordanţei între acestea şi ideile mele. Teza avea subiectul: „Ideile conducătoare ale epocii contemporane", un subiect greu pentru un examen. Trebuia să ai o experienţă din cale afară de bogată, ca să poţi prezenta lucrurile la un nivel oarecum satisfăcător. Ca să repeţi pur şi simplu ideile profesorului mi se părea că nu ar fi fost cel mai potrivit lucru.

Examenul a avut loc la 28 iunie 1906, în sala nr. 4, unde își ținea Iorga cursurile. Se prezentaseră foarte mulți studenți și mai ales studente. Era o căldură infernală. Pe lîngă toate acestea, luasem loc într-o bancă din fundul amfiteatrului și unde căldura era și mai mare. Mi-am bătut capul foarte serios cu subiectul, pentru a-l trata cît se putea mai bine. N-am prea fost însă mulțumit de felul cum reușisem să-l tratez. Nu puteam nici să spun prea pe față ceea ce gîndeam, pentru a nu-l supăra pe profesor și nici nu puteam ascunde ceea ce socoteam că era drept și adevărat.

A doua zi, de Sfîntul Petru, eram invitat la masă la Iorga. Cînd am intrat, mai întîi, în camera de lucru a profesorului, acesta mi-a reproșat:

— Știi, că n-ai prea nimerit-o cu examenul. Ți-am dat numai bilă roșie.

N-am putut spune nimic. Avea dreptul să-mi dea acea notă, pentru că nu reușisem să cristalizez subiectul așa cum, poate, aștepta dînsul. Dar nici nu putusem accepta să preiau idei care nu erau ale mele.

Și pentru că am vorbit de Iorga ca profesor, aș vrea să adaug cîteva cuvinte și cu privire la modul cum se lucra la seminariile sale.

Avea, în acea vreme, două seminarii: unul de paleografie medievală latină și unul de izvoare în legătură cu revoluția franceză. Eu făcusem deja cunoștință cu sistemul seminariilor la Dimitrie Onciul, unde se lucra după sistemul clasic. Iorga lucra însă după un stil propriu. La paleografie, uita că noi eram simpli studenți, neinițiați încă în secretele paleografiei, atît de încurcate, și ne trata ca pe niște colaboratori apropiați de nivelul lui. Venea cu cîte un teanc de documente latinești, vorbea cîte ceva despre ele, trecea de la unul la altul și pe urmă ne dădea — celor 5—6 studenți care veneau la acel seminar — un document original, să îl comentăm pentru ședința viitoare, cînd aveam să facem un fel de dare de seamă despre progresul realizat pînă atunci.

Nu eram încîntat de această metodă, deoarece practic nu ne puteam ridica la nivelul la care credea Iorga că trebuia sau că puteam să fim. Și atunci, cum decurgea învățătura? Fotografiam documentul în cîteva exemplare, apoi cel mai iscusit dintre noi, Emil Panaitescu, care mai făcuse înainte un an de paleografie și se descurca deci mai binișor

în ea, ni-l traducea şi ne învăţa mecanic să citim textul. Cînd venea ora următoare şi-i citeam lui Iorga textul, acesta era încîntat:

— Foarte bine, foarte bine. Sînteţi paleografi clasa întîi.

Ceea ce în fapt nu eram.

Celălalt seminar, de izvoare în legătură cu revoluţia franceză, cred că a avut o durată mai scurtă decît altele. Iorga venea cu treizeci-patruzeci de broşuri şi portrete, sau alte documente, în limba franceză dar şi în alte limbi, şi timp de trei sferturi de oră le prezenta în mod sumar pe toate — asta aşa, asta aşa, asta aşa — din care însă noi nu puteam prinde decît lucruri neesenţiale. Datorită acestui stil cu totul personal al său, elevii lui Iorga nu s-au ales cu o metodă clară de cercetare. Acesta este şi motivul pentru care Iorga n-a putut să-şi păstreze studenţii multă vreme lîngă sine; datorită stilului său, era foarte greu să te poţi împăca să lucrezi multă vreme cu el. Te declarai mulţumit că eşti lîngă Iorga, că auzi din gura lui lucruri pe care nu le puteai auzi de la altcineva şi că din enorma mulţime de material pe care ţi-l oferea el, te alegeai şi tu cu ceva, atît pentru moment şi pentru examen, cît şi pentru viaţă.

*

În seara zilei de Sf. Petru, după ce fusesem la Iorga la masă şi am sărbătorit onomastica fiului său mai mare, Petru, în vîrstă de 12 ani, urma să plec cu Petru, în vacanţă, la mine la Sălişte, la rugămintea tatălui său. Petru era un băiat neobişnuit de nervos, de excentric şi de plin de curiozităţi, cu care părinţii nu reuşeau s-o scoată la capăt.

Înaintea plecării, mi-a spus, în faţa băiatului:

— Deci, ne-am înţeles. Îl iei cu dumneata şi-l vei pregăti pentru examenul de clasa a IV-a (băiatul făcea şcoala particular). Dacă vei reuşi, atunci să-l aduci înapoi, dacă nu, să-l dai la meserie acolo, la fratele dumitale Ilie. Să se facă cojocar. Nu e nici o ruşine.

Copilul nu era deloc încîntat, dar ăsta fusese cuvîntul părintelui şi era un cuvînt foarte apăsat. Iorga era capabil să se împace cu gîndul ca fiul său să facă o altă muncă decît cea intelectuală.

Cîteva cuvinte aici despre această misiune a mea, pe care o preluasem, cu toată greutatea ei, pentru a-l ajuta

pe profesorul meu, care vedea că nu reușea să iasă din încurcătură cu fiul său.

Petru era pe vremea aceea un băiat cu care foarte greu se putea înțelege cineva. Avea o inteligență remarcabilă în anumite privințe. Pe tatăl lui îl imita nemaipomenit de fidel, ca și pe Mitiță Sturza[22] și pe alți prieteni ai familiei, astfel că unii spuneau că ar fi indicat să se facă actor de comedie. Cu cartea însă nu se împăca și pace! În vara aceea mi-am bătut capul cu el timp de două luni, într-o formă pe care n-am mai repetat-o altădată. La început mi s-a părut că toată frămîntarea mea va fi zadarnică. Dar, pe măsura trecerii timpului, în mediul cu totul nou în care se găsea, mediu simplu de la țară, băiatul a început să se dea pe brazdă, astfel că am reușit să-l pregătesc pentru examen, pe care a reușit să-l treacă. Cînd, după două luni m-am întors cu el la București, familia Iorga nu-și credea ochilor. Petru, care avea obiceiul să ia în rîs pe toată lumea, devenise un băiat cuminte.

— Cum ai făcut, domnule Ghibu, minunea asta? — nu mai contenea să mă întrebe profesorul. Petru nu mai e cel de odinioară!

Într-adevăr, nu mai era cel de odinioară. Numai că, după o vreme oarecare, uitînd experiența de la Sălișteă, a redevenit cel care fusese.

*

Cu toate rezervele pe care era firesc să le am față de oricine, deci și față de marele meu profesor și îndrumător din acea perioadă, trebuie să spun că anul petrecut la București, în permanenta și imediata apropiere a lui, mi-a fost de un foarte mare folos. Am învățat în acel an mult mai mult decît aș fi putut învăța numai din propriile mele silințe la universitate, urmînd cursuri, audiind conferințe sau dînd examene. M-am ales, în primul rînd, cu posibilitatea și capacitatea de a privi problemele din puncte de vedere mai înalte și cu un orizont mult mai larg decît acela cu care venisem.

Dacă, în ce mă privește, am profitat atît de mult de pe urma apropierii de Iorga, este drept să amintesc că și eu l-am ajutat pe alocurea pe profesorul meu. În istoria literaturii moderne, Iorga mă citează de mai multe ori, cu modestele mele lucrări apărute pînă la acea vreme, pe care

le socotea a fi demne de amintit ca izvoare de informaţie. Iar ceva mai tîrziu, după vreo doi ani, Iorga a mers şi mai departe în această atitudine faţă de mine, şi în *Istoria bisericii române,* tipărită în două volume în urma însărcinării primite de la Haret, în capitolul final, la concluzii, mă aminteşte de două ori. Într-o analiză foarte interesantă asupra evoluţiei bisericii române, ajunsese să fixeze problemele mari pe care trebuia să le rezolve biserica românească pentru a deveni ceea ce trebuia să fie. Între cele dintîi probleme pe care le amintea Iorga ca necesităţi mari ale bisericii, era îndreptarea limbii bisericeşti, care a fost profund viciată în timpul din urmă „după cum arată Ghibu în cartea lui", carte din care expune idei şi pe care o mai citează o dată. Am avut, astfel, mulţumirea sufletească că, dacă am profitat atît de mult de la profesorul meu, am putut să-i fiu şi eu de folos în unele chestiuni, chiar dacă de însemnătate nu prea mare. Pentru mine, ca tînăr, asta a însemnat însă o confirmare a faptului că linia pe care lucram era o linie bună, pe care trebuia să o urmez mai departe. Şi dacă mai tîrziu am putut dezvolta o activitate aşa cum a fost ea, trebuie să recunosc că într-o bună măsură exemplul lui Iorga mi-a stat în faţă, căutînd să fiu şi eu unul din ucenicii lui în problemele mari şi frumoase ale neamului.

DIN PERIOADA STUDIILOR ÎN STRĂINĂTATE

Studenţia mea la Bucureşti a fost de o durată mai scurtă de cum crezusem la început. Ea a durat un singur an şcolar, 1905—1906, după care împrejurări neprevăzute m-au îndemnat să iau drumul spre Apus. Din partea Consistoriului de la Sibiu mi s-au deschis perspective pentru o bursă la Universitatea din Jena, unde urma să studiez pedagogia, în vederea pregătirii mele pentru un rol pe care urma să-l am mai tîrziu în conducerea şcolilor confesionale româneşti din Transilvania.

Inainte de a pleca spre Apus, în toamna lui 1906, am fost pentru cîteva zile la Bucureşti. Iorga, care fusese invitat la Braşov să participe la adunarea generală a „Astrei", m-a rugat să-l însoţesc la acea adunare la care voia

să participe cu orice preţ. Nu puteam să nu-i fac pe voie. Am plecat deci la Braşov împreună cu soţii Iorga, unde am fost încartiruiţi la vila Kertsch.

Conform unei vechi şi frumoase tradiţii, preşedintele de curînd ales al „Astrei", Andrei Bârseanu, o figură luminoasă a Ardealului, s-a simţit dator să întrunească la o masă, în modesta lui locuinţă, personalităţile mai de seamă care veniseră din afară la marea manifestare culturală ardeleană. Printre cei vizaţi să participe la acea masă era şi profesorul Iorga cu doamna, şi Constantin Stere[23], profesor la Universitatea din Iaşi. Fiind considerat un apropiat al lui Iorga, eram şi eu invitat la acea masă.

Iorga era cu Stere în raporturi încordate, din cauza că acesta din urmă publicase în „Viaţa românească"[24], al cărei director era, o lungă dare de seamă despre *Istoria poporului român* a lui Iorga, apărută în Germania, în limba germană[25]. Recenzia era foarte minuţioasă şi pe alocurea tăioasă la adresa autorului. Concluzia era totuşi aceea că Iorga este cel mai mare istoric român, iar cartea, cu toate greşelile pe care le conţine, şi pe care nu le poate trece cu vederea un recenzent, rămîne o carte de bază.

Andrei Bârseanu ştie de această disensiune şi se temea ca între Iorga şi Stere să nu se ivească vreo neînţelegere la masă, care să fie o pată pentru frumuseţea adunării. Pentru a evita o atare situaţie, Bârseanu m-a căutat şi mi-a spus:

— Ştiu că eşti foarte apropiat de domnul Iorga. Te rog să-i comunici că este invitatul meu la masa de seară, împreună cu doamna şi cu dumneata. Te rog să-l pregăteşti de aşa fel încît să ştie de la început că este şi Stere, ca nu cumva să se întîmple să aibă loc cine ştie ce scenă.

M-am cam temut de momentul în care va trebui să-i spun profesorului acest lucru, dar a trebuit s-o fac.

— Domnule profesor, ştiţi că diseară sîntem la masă la dl. Bârseanu. O să fie mai multă lume acolo, printre care şi profesorul Stere.

Cum a auzit de acest lucru, mi-a răspuns:

— Nu mă duc la masă!

— Domnule profesor, nu vă supăraţi, dar asta ar fi o mare greşeală. Chestiunile personale, „Astra" le-a atenuat întotdeauna prin autoritatea ei mare de a împăca controversele dintre oameni. Dumneavoastră nu puteţi lipsi de la această masă şi nu poate lipsi nici dl. Stere. E doar rec-

torul Universității din Iași și directorul „Vieții românești", un om care își are valoarea lui. Vă rog, în interesul dumneavoastră, să participați și să căutați să evitați orice atitudine care ar putea strica atmosfera ce trebuie să domine la o astfel de întîlnire.

Cu mare greutate am reușit pînă la urmă să-l determin să facă acest pas, spre marea mea bucurie, dar și cea a doamnei Iorga, care, cînd a auzit despre ce era vorba, își pierduse orice speranță de a mai participa la masa respectivă.

Ne-am dus împreună, seara, la Bârseanu. Stere sosise cu puțin timp înaintea noastră. Cînd am intrat în salon, Iorga se uită cam încruntat la Stere, fără să manifeste totuși prea pe față ceea ce clocotea în sufletul lui. Stere, făcîndu-se că nu bagă de seamă, l-a întîmpinat cu cuvintele:

— Dragă Iorga, îmi pare bine că te văd.

— M-ai înjurat în revistă, îi răspunse Iorga, sec.

— Ehei, o înjurătură de-asta mi-ar plăcea să-mi fie adresată și mie. Te-am declarat cel mai mare istoric al românilor. Dacă m-ar declara pe mine cel mai mare jurist al românilor, aș fi încîntat, chiar dacă m-ar înjura de mama focului. Așa că, fii liniștit, dragă Iorga, că nu ți-am stricat cu nimic.

Tonul prietenesc al explicației a avut darul să-l împace pe Iorga. Nu s-a mai întîmplat nimic deosebit tot restul timpului. Masa a decurs în condiții normale, iar amfitrionul a fost foarte fericit că a putut să păstreze atmosfera tradițională a bătrînei „Astre".

*

Perspectiva bursei pentru Germania nu s-a realizat. Am fost sfătuit să accept o soluție tranzitorie și să rămîn un an la Budapesta. Am făcut acest lucru, socotind că în felul acela îmi voi netezi drumul spre Jena. Dar în anul petrecut la Budapesta am făcut mai mult ziaristică decît studii.

Ca unul care fusesem la București și scriam într-o limbă românească mai bună decît alți ardeleni și care prin legăturile pe care le făcusem acolo cu diferite personalități culturale și politice puteam fi utilizat pe o scară mai largă într-o redacție, am fost angajat ca redactor al marelui ziar cotidian al Comitetului național român, care urma să apară la Budapesta și căruia i s-a dat numele de „Lupta".

Pe lîngă alţii, am ţinut să comunic imediat şi profesorului Iorga că la Budapesta urma să apară noua gazetă românească şi să-l rog să ne onoreze cu colaborarea lui, de la început. Cred că o intervenţie în acelaşi sens a făcut către Iorga şi conducerea gazetei în frunte cu Al. Vaida-Voevod[26], dar fapt este că Iorga mi-a trimis direct mie articolul său, intitulat *Către intelectualii români ai Ardealului,* un articol foarte interesant în felul său, pe care l-am publicat în primul număr al „Luptei", în care mi-am început şi eu însumi colaborarea la gazetă.

I-am cerut apoi din nou, mai tîrziu, un articol în legătură cu răscoalele ţărăneşti din primăvara anului 1907. Iorga mi-a trimis un articol, fulminant aş putea să spun, în legătură cu cauzele acelor răscoale, articol care s-a publicat şi al cărui original l-am păstrat în arhiva mea ca pe un document de mare preţ.

*

Apariţia cotidianului românesc în capitala Ungariei a generat o anumită nervozitate în opinia publică maghiară. Din diferite părţi s-a manifestat dorinţa ca românii să facă politică alături de unele partide politice ungureşti, pentru răsturnarea sistemului de guvernare feudal al Ungariei şi pentru introducerea votului universal. S-a născut printre oamenii de la conducerea gazetei părerea că ar trebui căutată posibilitatea de a colabora cu social-democraţii maghiari. S-au şi iniţiat oarecari convorbiri neoficiale cu aceştia, în cadrul cărora ei au făcut cunoscut că doresc să colaboreze cu românii, dar numai cu condiţia desfiinţării Partidului Naţional Român şi a intrării tuturor românilor în partidul social-democrat maghiar. Condiţia respectivă a fost însă considerată inacceptabilă.

Iorga a înregistrat acest moment în „Neamul românesc" şi s-a declarat pentru o colaborare a noastră cu social-democraţii maghiari. Prin această poziţie utopică, el a dovedit că nu era suficient de orientat în ce priveşte frămîntările politice şi sociale ale Ardealului şi ale Ungariei din acea epocă.

În legătură cu activitatea pe care o desfăşuram în viaţa culturală românească de la Budapesta, Iorga a înregistrat în mai multe rînduri unele momente mai deosebite. Mai întîi a înregistrat cu multă înţelegere un articol pe care-l

publicasem încă înainte de apariţia „Luptei“, într-un foileton, semnat, din gazeta poporală de la Budapesta „Poporul român“[27], despre gazetele poporale, care — spuneam — puteau fi un minunat balsam dar şi o otravă, şi în care făceam atent publicul românesc de la ţară să nu citească gazetele în limba română pe care le trimitea guvernul, deoarece acestea aveau menirea să deruteze conştiinţa poporului român. Iorga a subliniat acest articol ca pe ceva ce trebuia altfel întîmpinat decît cu indiferenţa obişnuită a cititorului.

Mai tîrziu, a înregistrat un alt fapt. La un moment dat, studenţii unguri, aflînd că eu făceam parte din redacţia „Luptei“, au pornit o campanie de proporţii deosebite împotriva mea şi a profesorului Iosif Popovici. Trebuia să fim „desfiinţaţi“, atît Popovici, care scria şi el la „Lupta“, cît şi eu, care eram bursier şi îmi permiteam să am o activitate socotită „antimaghiară“. Deşi ceea ce publicam în „Lupta“ apărea aproape întotdeauna nesemnat, unii aflaseră totuşi despre activitatea mea, iar societatea studenţilor maghiari „Kossuth Lajos“ a pornit împotrivă-mi o acţiune energică. Nu ştiu cum a aflat Iorga acest lucru, dar am văzut că l-a înregistrat în „Neamul românesc“, arătînd că eram expus la mari primejdii din partea şovinilor maghiari.

*

În toamna următoare, după anul petrecut la Budapesta, am încercat din nou să plec în Germania, dar din nou nu mi s-a creat această posibilitate de la Sibiu. Am renunţat atunci la bursa de la Budapesta şi am plecat la Bucureşti, cu gîndul să-mi reiau legăturile de acolo şi să-mi continui studiile, pe care la Budapesta nu-mi plăcea să le urmez.

Ca şi altădată, m-am dus direct acasă la Iorga, unde eram adăpostit ca un copil al familiei. Profesorul a fost foarte impresionat de prezenţa mea la Bucureşti, într-o vreme — era pe la începutul lui octombrie — cînd ar fi trebuit să fiu deja la studii.

I-am spus că nu primisem aprobarea să plec în Germania şi că am renunţat la bursa de la Budapesta fiindcă îmi dădusem seama că nu puteam învăţa acolo. Că, aşa stînd lucrurile, m-am întors la Bucureşti.

— Dar aici ce-o să faci?

— O să încerc să reiau preocupările de odinioară și să-mi continui studiile. Am ceva economii din timpul cît am fost la Budapesta; am să pot rezista două-trei luni de zile. Pe urmă, voi găsi eu o soluție să mă întreținu. Voi intra eventual ca secretar de redacție la vreo mare gazetă. Am acumulat suficientă experiență la Budapesta de gazetărie în stil occidental. Am urmărit acolo presa austriacă, cea germană, într-o oarecare măsură și presa franceză, așa că voi putea aduce o contribuție oarecare la o gazetă românească. Și dacă nu voi putea găsi o astfel de posibilitate, am să intru pedagog la o școală și n-o să mor de foame. C-o fi mai tîrziu, om vedea!

M-a ascultat cu atenție și n-a zis nimic.

A doua zi de dimineață a plecat de acasă, contrar obiceiului său. El ieșea rar, n-avea ore de plimbare cum aveau alții. Stătea toată ziua la biroul lui și lucra pînă tîrziu. În oraș ieșea în general numai cînd mergea la cursuri și, uneori, la Academie. De data asta, a plecat de dimineață, fără să spună cuiva unde se duce și cît stă. A lipsit cîteva ceasuri. Cînd s-a întors, către amiază, m-a întrebat, ca din întîmplare:

— Spune-mi te rog, ce sumă crezi că ți-ar trebui pentru un an de zile de studii în Germania?

Credeam că pusese întrebarea din simplă curiozitate și i-am răspuns:

— Cred că o mie de lei.

— Ai să poți să te ajungi cu o mie de lei?

— Cred că da, domnule profesor. Eu de fumat nu fumez, de băut nu beau. Alte obiceiuri care să mă pună pe cheltuieli, n-am. Pentru traiul de toate zilele, cred că m-aș putea ajunge cu această sumă, căci dumneavoastră știți că sînt obișnuit din copilărie cu o viață simplă.

— Bine, dragul meu. Să știi că la ora trei vine casierul Ligii Culturale[28] să-ți aducă primele două tranșe dintr-o bursă pe care ți-a votat-o astăzi comitetul Ligii, convocat de mine, pentru ca să-ți poți continua studiile în Germania.

Își poate oricine închipui surpriza mea. Căci nu-l rugasem pe Iorga nimic și nici prin gînd nu-mi trecuse că ar mai fi posibilă plecarea mea în Germania. Mă împăcasem perfect cu ideea Bucureștiului și n-așteptam nimic mai mult. Dar, după cum se vede, Iorga mersese în preocupările sale față de modestul student ardelean, mai departe de cum s-ar fi putut aștepta cineva. Bucuria mea se îm-

pletea cu recunoștința pentru marele meu profesor. Nu știu dacă am fost în stare să mi le exprim cum aș fi dorit-o, în acele momente.

La ora anunțată, a venit secretarul Ligii, Florescu, un om care făcea de bunăvoie pe casierul, fără nici o plată, și care era fericit că poate să ajute, oricît de puțin, problemele naționale prin munca lui devotată. Cînd mi-a dat banii, mi-a spus:

— Domnule Ghibu, domnul Iorga a fost astăzi la Ligă și a convocat imediat comitetul. A spus că are un tînăr din Ardeal, care ar trebui ajutat să-și completeze studiile în Germania, după ce a făcut un an la București și un an la Budapesta și a propus să găsim modalitatea să-ți dăm o bursă. S-a votat, pentru un an de zile deocamdată, o bursă de o mie de lei. Ți-am adus primele două sute, ca să ai pentru călătorie, pentru înscriere și pentru existență. De-acum încolo, la fiecare zi întîi, vei primi bursa.

Ceea ce s-a și întîmplat, cu o regularitate absolută.

Înainte de a ne despărți, Iorga mi-a spus:

— Nu te duce la Jena. Lasă pedagogia. Pedagogia nu se învață, ci se trăiește. Să te duci într-alt loc. Du-te la Strassburg. (Pe vremea aceea Strassburgul era în posesia Germaniei, ca și întreaga provincie Alsacia-Lorena)[29]. Acolo, continuă el, vei găsi situații foarte apropiate de stările din Transilvania și ai putea studia anumite probleme peste programele universităților. Ai cîștigat destulă experiență ca gazetar, ca să poți adînci problemele după nevoile noastre, așa că cred că acolo îți e locul. Dar să știi că te oblig la ceva: în fiecare lună să-mi scrii pentru „Neamul românesc" cîte o „scrisoare din Germania", tratînd cîte un subiect mai deosebit. Să nu fie o scrisoare oarecare, ci un studiu. Și încă ceva. La sfîrșitul anului să trimiți Ligii un raport amănunțit despre „Românii în presa străină". Fii atent la acest lucru și urmărește presa străină cît se poate de conștiincios.

Am primit aceste însărcinări cu multă bucurie, dar și cu oarecare teamă, că poate n-am să corespund așteptărilor lui.

Am plecat, deci, în Germania, la Strassburg, unde am făcut tot ceea ce mi se păruse mie că era util să fac, ascultînd cursuri, urmărind presa și căutînd să îndeplinesc și dorințele lui Iorga.

În cursul anului, i-am trimis pentru „Neamul românesc“ două scrisori, pe care le lucrasem cu multă greutate și rîvnă. Prima, despre „Chestiunea alsacienilor în Lorena“ și a doua despre „Chestiunea poloneză“[30], în care analizam situația alsacienilor din Lorena germană și a polonezilor din estul Germaniei[31]. N-am putut să-mi urmez mai departe programul respectiv, deoarece în urma unei munci prea intense m-am îmbolnăvit atît de serios, încît a trebuit să mă retrag pentru cîteva luni într-un sanatoriu. Am fost nevoit să-i scriu profesorului că nu pot continua cu scrisorile. Ca să nu creadă cumva că ar putea fi vorba de vreo neglijență sau rea-voință din parte-mi, i-am comunicat că sînt bolnav și internat în sanatoriu.

Foarte alarmat de această știre neașteptată, Iorga mi-a scris imediat, cerîndu-mi să-i trimit fără întîrziere un certificat din partea directorului sanatoriului, ca să poată vedea mai îndeaproape ce este cu mine.

Natural că am cerut certificatul respectiv și i l-am trimis imediat. Iorga s-a dus cu el la Ligă și a înștiințat comitetul despre cele întîmplate, propunînd să se aprobe dublarea bursei, pentru a avea din ce să plătesc cheltuielile mari de la sanatoriu. Propunerea i-a fost acceptată și mi s-a dublat bursa pentru perioada cît urmam să stau în sanatoriu. În acest fel, am putut rămîne acolo atîta vreme cît a fost necesar pentru a-mi recăpăta forțele și a putea din nou face față greutăților care prevedeam că mă așteptau după aceea.

*

După anul petrecut la Strassburg, s-a întîmplat un eveniment foarte interesant, la care a participat cu mare efect și Nicolae Iorga.

Studenții de la „România jună“ din Viena[32] hotărîseră să organizeze la Iași un congres general al studenților români și făcuseră oarecari pregătiri în acea direcție, pregătiri despre care s-a scris și în presă. Din cele ce citisem, nu eram încă suficient de orientat asupra programului congresului. Priveam ideea cu bucurie, dar și cu oarecare scepticism, căci nu mi se părea că un eveniment atît de important pentru acele timpuri ar fi fost suficient de bine pregătit. Cînd am plecat din Strassburg, m-am oprit două zile la München, printre altele și ca să iau contact cu pu-

ţinii români care studiau acolo şi pe care îi socoteam mai orientaţi în problema congresului decît eram eu. N-am găsit însă pe nimeni care să mă poată lămuri, căci studenţii plecaseră cu toţii deja în vacanţă. Mi-am continuat deci călătoria, şi în drum m-am oprit la Viena. M-am dus direct la societatea studenţilor români de acolo, „România jună", unde am luat contact chiar cu conducerea societăţii.

— Ce-aţi făcut, fraţilor? Cum urmează să fie congresul?

— Uite ce-am făcut, a fost răspunsul; o să fie un congres naţional la Iaşi. Vom fi primiţi minunat. Primăria ne-a comunicat că va da un banchet mare, la care vor participa şi toate oficialităţile oraşului. Vom face excursii prin ţară...

— Bine, bine, dar programul de lucru al congresului în ce constă?

— Păi, ăsta-i programul, cel pe care ţi l-am spus.

Am rămas înmărmurit. Se putea oare atîta uşurinţă în tratarea unei probleme atît de mari de interes naţional? Le-am ripostat, destul de apăsat:

— Cum adică? Pentru asta se întrunesc pentru întîia oară studenţii români din toate provinciile, pentru ca să participe la manifestaţii de felul acesta, la banchete şi excursii? Asta să facă studenţii? Aşa ceva nu se poate! Studenţimea trebuie să reprezinte ceva. Ea trebuie să aibă un program, trebuie să fie un fel de port-drapel al unor idei mari, pentru care trebuie să lupte. Dacă nu s-a elaborat un astfel de program, socotesc că v-aţi grăbit cu convocarea congresului şi vă declar nu numai că nu voi lua parte personal la el, ci şi că voi scrie împotriva lui, cu toată părerea de rău.

Văzînd că nu sînt dispuşi să revină asupra convocării congresului, m-am despărţit de colegii de la Viena şi am plecat spre casă. Imediat după sosire, am şi scris un articol de oarecari dimensiuni în legătură cu congresul ce urma să se ţină la Iaşi, în care combăteam în mod sistematic fiecare aspect al problemei respective. I-am trimis articolul lui Iorga, cu rugămintea să-l citească şi, dacă va crede de cuviinţă, să-l publice, pentru a se încerca evitarea greşelii de a se ţine congresul în asemenea condiţii.

Iorga a publicat imediat, în primul număr la „Neamul românesc", articolul cu pricina[33], iar în numărul următor a publicat un articol prim, semnat de el, în legătură cu congresul studenţesc în care spunea, în rezumat, cam ur-

mătoarele: că nu s-a amestecat pînă atunci în chestiunea congresului, socotind că era vorba de o treabă a studenților. Din moment însă ce un student ca Onisifor Ghibu, care cunoaște îndeaproape problemele — căci a cunoscut Universitatea din București, a fost la Iași, la Budapesta, la Strassburg, este un bun român și știe ce vorbește — s-a ridicat contra lui, acum era dator să ia și el cuvîntul. Ghibu are dreptate. Ar fi o greșeală să se facă acest congres în baza pregătirilor de pînă acum. Și se atașa la părerea lui Ghibu, care exprima pe larg și părerea lui, de a nu se ține congresul ci a se amîna pentru anul următor, pregătindu-se pînă atunci cum trebuie.

Desigur că nu cuvîntul meu a fost hotărîtor, ci cuvîntul lui Iorga. Fapt este că congresul a fost scos de la ordinea zilei și că s-a ținut un an mai tîrziu, la Craiova. Eu n-am participat la el, deoarece a avut loc tocmai în toiul pregătirilor mele cele mai intense pentru examenul de doctorat. Congresul respectiv a fost însă mai bine pregătit și a însemnat ceva în viața studenților români de pretutindeni.

Contactul destul de strîns pe care îl aveam cu Iorga în probleme de interes public a avut drept efect că m-am convins că ceea ce urmăream eu pe linie națională era bine fixat și că era necesar să perseverez pe drumul pe care mă stabilisem. Nu m-am lăsat impresionat de faptul că uneori se găseau oameni care mă acuzau că aș fi prea apropiat de Iorga și mă numeau „cel mai de seamă iorgan din Ardeal", cum îmi spunea și istoricul Ilarion Pușcariu, vicarul Mitropoliei din Sibiu. Poate să fi fost așa în anumite privințe, poate să fi fost altfel, oricum, nu-mi era rușine de obiectivele pe care le urmăream.

*

În anul următor m-am dus totuși la Jena, pentru că se cristalizase în mine ideea căreia trebuia să-i dau glas de la înălțimea unei universități în care pedagogia era socotită ca o știință de mare preț. Jena era, într-adevăr, în vremea aceea, un fel de metropolă mondială a pedagogiei, grație prezenței unor personalități proeminente, printre care figura profesorul W. Rein[34].

Orașul în care au studiat pe vremuri Goethe și Schiller, ca și atîția alți oameni mari, a făcut asupra mea o impresie extraordinar de puternică, pe care i-am împărtășit-o chiar

din primele zile și lui Iorga într-o scrisoare particulară, pe care se pare că a găsit-o prea interesantă pentru a o ține numai pentru el și a publicat-o în „Neamul românesc“[35], cum a mai făcut mai tîrziu și cu alte scrisori ale mele.

*

Intîmplarea a făcut ca în ziua de 24 ianuarie 1909, cînd se împlineau 50 de ani de la Unirea principatelor, să fac cunoștință, la Jena, cu un intelectual român din Valea Timocului sîrbesc, care studia și el pedagogia acolo. Această descoperire a fost pentru mine ceva de o valoare excepțională. I-am scris despre această întîlnire atunci lui Iorga, arătîndu-mi bucuria că întîmplarea făcuse să dau peste acel om, pe care aveam de gînd să-l cultiv cît se poate de mult, în vederea vreunui rol de mai tîrziu. Iorga a primit scrisoarea mea, dar nu mi-a răspuns.

Mai tîrziu, după terminarea studiilor de pedagogie, prietenul meu timocan, dr. Atanasie Popovici — care rupsese legăturile cu țara lui natală din cauză că nu se prezentase la serviciul militar și fusese dat dezertor și nu putuse rămîne nici în Germania, nefiind cetățean german — a venit la mine, la Sibiu, să-i fac eu rost de un loc, unde să poată depune o muncă de folos. Deși era doctor în pedagogie ca și mine, nu i-am putut face nimic la Sibiu, fiindcă mitropolitul Mețianu se temea ca nu cumva să se creadă că ocrotim la sînul nostru un cetățean din Serbia, cu care Austro-Ungaria în vremea aceea era într-o încordare destul de mare. Văzînd că nu-l pot plasa la Sibiu, l-am trimis la București, cu trei scrisori de recomandare: una către Haret, a doua către Iorga și a treia către Ilarie Chendi — în care arătam cine era Popovici și îi rugam să găsească o modalitate de a fi întrebuințat pentru scopuri naționale mai înalte.

Iorga l-a primit cu foarte largă înțelegere. A fost chiar fericit să cunoască un exemplar de român timocan. Fiind deputat, a ridicat cazul lui Popovici — fără a-i spune numele — într-o cuvîntare splendidă în Camera deputaților, făcînd apel la țară să-l îmbrățișeze și să-i creeze posibilitățile pentru ca să-și îndeplinească un rol, pe care altcineva nu era în stare să-l îndeplinească. Discursul lui Iorga a fost îndelung aplaudat și a fost publicat nu numai în analele parlamentului, ci și într-o broșură separată.

Nu este locul aici a arăta cum a evoluat mai tîrziu bunul meu amic Popovici. În amintirile mele, el deține un loc anumit, datorită caracterului lui minunat și colaborării noastre în momente de neuitat.

*

Am amintit despre obligația pe care mi-am luat-o față de Iorga, după ce acesta îmi obținuse bursa, de a-i trimite un raport cu privire la situația românilor în presa străină. La Strassburg exista în cadrul universității, printre alte lucruri bine organizate, o mare sală de lectură numai pentru ziare și reviste din toată lumea. Eu dedicasem o zi pe săptămînă exclusiv pentru a mă pune la curent cu presa de diferite limbi. Am citit și urmărit cu multă atenție tot ce se publica și am constatat cu multă amărăciune sufletească că poporul român era foarte puțin prezent în aproape totalitatea presei europene. Am făcut un raport cu privire la această problemă[36], dînd multe date și făcînd comparații între noi, românii, și alte popoare care aveau o soartă oarecum asemănătoare cu a noastră. Am urmărit în mod special felul cum se prezenta poporul polonez și lupta acestuia pentru independență națională, luptă care se manifesta printr-o excelentă organizare a propagandei în limbi străine, în special în limba franceză. Aveau comitete active, aveau reviste, ziare, care îți inspirau o adevărată admirație. Iar noi, a trebuit s-o spun, n-aveam nimic. Am insistat asupra acestui lucru în raportul pe care-l făcusem și am cerut ca Liga Culturală să ia în mod serios în mînă problema propagandei, dat fiind că guvernul n-avea timp pentru așa ceva. Afirmam că ziaristica românească dovedise că se teme de o activitate de acest fel, dusă în stil mare, așa că trebuia să existe cineva, o instituție, care să se ocupe de acest lucru.

Raportul meu a fost prezentat de Iorga comitetului central al Ligii, care l-a înregistrat cu multă satisfacție și care a hotărît să inițieze publicarea unor lucrări de propagandă în limba franceză, în special pentru cauza românească din Ardeal. Despre această hotărîre a Ligii a apărut în „Universul" o scurtă notiță, după care s-a început să se treacă la fapte. Iorga însuși a publicat vreo patru broșuri în franțuzește, broșuri însă prea mici și insuficient documentate pentru ca să poată cîștiga opinia publică

străină pentru cauzele noastre. Trebuie însă să recunosc că tot ce a făcut Iorga în această privinţă, a făcut de unul singur. Căci acţiunea — ca atîtea altele — nu a mai fost continuată, nici de el şi nici de alţii, iniţiativa respectivă rămînînd doar o amintire.

*

După ce mi-am trecut examenul de doctorat la Univertatea din Jena i-am trimis, bineînţeles, şi dascălului meu, la Văleni, un exemplar din lucrare[37], care trata despre bilingvismul în şcoala poporală. Iorga a citit lucrarea cu multă atenţie, după care a publicat un articol în „Neamul românesc"[38], în care a subliniat, în cuvinte tari, de toată importanţa, că teza punea pentru prima oară în discuţie largă şi ştiinţifică o problemă care devenea tot mai interesantă, atît pentru românii din Ungaria cît şi pentru alte naţionalităţi supuse unor state străine. A caracterizat în fraze fulgerătoare politica şcolară şovină ungurească, pe care o condamna fără nici o rezervă, încheind cu dorinţa ca tinerii români care se duc la universităţi din alte ţări să ia exemplul lui Ghibu, pentru a prezenta probleme naţionale de la înălţimea universităţilor străine, contribuind astfel la îmbunătăţirea multor situaţii din viaţa noastră naţională.

Trebuie să mărturisesc că am fost foarte satisfăcut şi încurajat de atitudinea pe care a luat-o Iorga în public, care şi de data aceasta se declara categoric de părerile mele, într-o chestiune atît de delicată ca aceea a politicii statului şovinist maghiar faţă de şcoala românească şi în general faţă de problema naţionalităţilor conlocuitoare.

ULTIMII ANI DINAINTEA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

În anul 1910 am fost numit în fruntea învăţămîntului primar românesc ortodox din Transilvania. Dîndu-mi seama de situaţia grea, enorm de grea, în care se găsea şcoala românească ameninţată a fi desfiinţată ca urmare a legii Appony, m-am simţit dator să comunic mitropolitului Meţianu temerea mea că, numai cu mijloacele noastre de luptă, nu vom reuşi să salvăm situaţia.

I-am pus problema în felul următor: noi, cei din Transilvania, sîntem o parte a românismului. Față de grava primejdie care ne amenință, soarta noastră nu mai atîrnă numai de noi, ci și de alți factori. Cred că sîntem datori să preluăm asupra noastră răspunderea de a face un pas foarte riscat, dar absolut necesar, acela de a aduce la cunoștința fraților din țara liberă situația în care ne găsim. Ei trebuie să o cunoască. Pînă acum n-au avut posibilitatea de a o cunoaște, căci — neexistînd pînă la venirea mea un conducător al învățămîntului — situația acestuia nici nu era cunoscută, chiar la noi, decît în mod general și vag.

Am reușit să conving pe mitropolit pentru punctul meu de vedere, cu toate că era pus într-o situație foarte delicată. Dacă oficialitățile ar fi aflat că noi umblăm după legături de această natură cu țara liberă, măsurile care s-ar fi luat la Budapesta împotriva bisericii și a noastră personal ar fi fost radicale.

Venerabilul mitropolit nu s-a dat însă îndărăt în fața pericolului; a aprobat memoriul pe care l-am întocmit pe această temă și m-a însărcinat pe mine să mă duc cu el la București. Scopul pe care-l urmăream nu era acela de a obține un ajutor al fraților din România, ci să îi fac să cunoască stările de lucruri de la noi, așa cum erau ele în realitate, după care să se gîndească ei dacă sînt sau nu obligați să facă ceva pentru cauză. Dacă vor crede că nu este cazul să acționeze, cel puțin nu ne vor putea învinui mai tîrziu că nu i-am încunoștiințat cît mai era încă timp, despre pericolul de moarte care ne pîndea.

Am plecat cu memoriul — bineînțeles în mare secret — spre București. Din capul locului prevăzusem însă să mă opresc mai întîi la Vălenii de Munte, unde locuia Iorga și unde-și avea și tipografia. Voiam să-l informez cu privire la intențiile mele și să-i solicit sprijinul în ceea ce aveam de gînd să întreprind.

Am ajuns la Văleni chiar în ziua de Sf. Nicolae a anului 1910, cînd Iorga își serba ziua onomastică. M-am dus de-a dreptul la dînsul acasă și i-am prezentat memoriul. Era fericit că mă vedea, mai cu seamă că era ziua lui. A citit memoriul cu atenție, apoi, foarte mișcat, mi-a spus.

— Pentru întîia oară văd care e situația reală din Transilvania. Vom publica imediat memoriul în revista oficială a Ligii.

„Informaţiuni pentru membrii Ligii culturale", la care se referea Iorga, era o revistă pe care o scotea Liga, dar pe care, în afară de cîţiva membri devotaţi ai acesteia, n-o citea nimeni, cu toate că publica materiale destul de interesante. Era şi aceasta o dovadă despre interesul slab al opiniei publice din Ţara veche pentru marile probleme naţionale. I-am răspuns imediat:

— Domnule profesor, n-am adus memoriul ca să se îngroape în coloanele vreunei reviste. Vreau să-l scot în broşură şi să mă duc cu el la Bucureşti, să-l predau unor personalităţi politice, să le arăt situaţia şi să văd dacă au vreo propunere sau vreun gest de răspuns în această chestiune.

S-a declarat de acord cu intenţiile mele şi în 24 de ore memoriul a fost şi tipărit în revistă[39]. S-a extras şi în broşură un număr foarte redus de exemplare, mi se pare 25. Era semnat „Un român din Ardeal" şi nu purta indicaţii nici cu privire la tipografie, nici la localitatea unde s-a tipărit.

Cu exemplarele respective asupra mea, am plecat mai departe la Bucureşti, unde am luat contact cu primul ministru, cu ministrul instrucţiunii şi cu toţi şefii de partide. Cu privire la această acţiune am scris mai pe larg în alt loc al memoriilor mele.

Iorga a venit şi el imediat după aceea la Bucureşti. S-a dus la Ligă şi a convocat o şedinţă a comitetului, în care a prezentat situaţia grea a şcolilor din Transilvania, adăugînd că este de datoria Ligii să facă tot ce va putea pentru ele. Membrii comitetului au ascultat cu interes expunerea lui Iorga, hotărînd să se dea pentru nevoile şcolilor din Transilvania tot disponibilul pe care îl avea la îndemînă Liga.

Hotărîrea a fost foarte frumoasă, dar cînd să se execute, s-a constatat că de la şedinţa comitetului lipsise elementul esenţial: casierul. Cînd i s-a prezentat acestuia hotărîrea comitetului, s-a constatat că Liga nu avea nici un ban. A trebuit să ne mulţumim deci cu gîndul că dacă lipsesc puterile nu lipsise bunăvoinţa.

Intervenţiile mele la oamenii politici au fost urmate şi ele de rezultate asemănătoare, căci din cauza legăturilor pe care România le avea cu Tripla Alianţă[40], nimeni nu îndrăznea să facă vreun act care să deranjeze aranjamentele existente cu Austro-Ungaria.

M-am înapoiat de la București cu o experiență tristă, dar în același timp cu confirmarea că nu ne putem baza decît pe forțele noastre, și n-am capitulat în fața greutăților, ci am dus lupta mai departe. Am scris atunci un articol, nesemnat, în „Calendarul Ligii Culturale", intitulat *Cum s-ar putea salva școala românească din Ardeal*, în care am arătat diferitele modalități care ar putea ajuta într-o oarecare măsură la rezolvarea acestei probleme[41]. Între altele, făceam apel la profesorul Iorga să urmeze exemplul marelui scriitor și patriot austriac al vremii, Peter Ruseger, de la Viena, care și-a luat la un moment dat toiagul de călător și a cutreierat întreaga Austrie, ținînd conferințe peste conferințe în toate orașele mari și mici, pentru a strînge fonduri pentru școala germană din străinătate, și care reușise să strîngă, de unul singur, peste un milion de coroane. Spuneam, în articol, ca profesorul Iorga să ia și dînsul toiagul în mînă, să pătrundă pe toate coclaurile României și să strîngă cît mai mulți bani pentru școlile din Transilvania.

Totodată, făceam apel la același Nicolae Iorga să aducă la cunoștința boierilor din România, care nu păreau a fi atît de largi la suflet pe cît erau de mari la pungi, să urmeze exemplul marelui mecena Vasile Stroescu, care, de la sine, neîndemnat de nimeni, a făcut donații de mare valoare pentru a ajuta cauza națională școlară din Transilvania. Ceea ce mă făcea să amintesc despre acest lucru era dorința de a aduce un binemeritat omagiu acestui Vasile Stroescu, care a fost un om fără asemănare în grelele vremuri prin care trecea poporul nostru din Transilvania.

Citind articolul meu, care a apărut după aceea și în broșură[42], Iorga menționa într-o notă: „O, frate, frate, dacă ai ști ce aud și ce n-aud boierii din România". Sensul exclamației era acela că să nu-mi fac nici o speranță că s-ar putea obține vreun ban de la ei. Și adevărul este că nu s-a grăbit nici un boier să dea vreun leu pentru salvarea școlilor din Transilvania.

Iorga a făcut tot ce a putut pentru această cauză, dar ajunsese să-și piardă și el speranța că școala noastră ar mai putea rezista atacurilor din ce în ce mai puternice ale celor ce urmăreau deznaționalizarea noastră. Într-unul din articolele lui ne spunea, la un moment dat, să nu ne rezemăm pe școli, noi cei din Transilvania, căci mîine-poi-

mîine ele vor fi închise. Să facem altceva: biblioteci populare, unde ţăranii să poată să înveţe pentru viaţa lor[43].

Eu, care aveam greaua răspundere în acest domeniu, n-am putut fi de această părere, pe care am combătut-o prin tot ce am putut, bineînţeles într-o formă civilizată şi potrivită cu situaţiile de atunci.

Între timp, Iorga urmărea, cu aceeaşi asiduitate, manifestările mele de ordin public de la Sibiu. Între altele, a înregistrat de vreo trei ori, fie în „Neamul românesc", fie în noua lui revistă „Floarea darurilor"[44], apariţia în presa ardelenească a unor fragmente dintr-o lucrare a mea, pe care o elaborasem la Bucureşti ca student, în seminarul lui Dim. Onciul, despre *Ziaristica bisericească la români*. Iorga releva, cu aprecieri foarte frumoase apariţia articolelor respective, exprimîndu-şi speranţa că se va găsi un editor pentru tipărirea unei atît de folositoare lucrări.

Dar editor nu s-a găsit, cum nu s-a găsit nici pentru lucrările mele anterioare, pe care le tipărisem din modestele mele resurse de student. Aşa am făcut şi cu această lucrare la Sibiu. Am tipărit-o mai întîi în „Telegraful român"[45], de unde am extras-o apoi în volum pe propria mea cheltuială.

*

Înscriu aici următorul fapt, pe care lumea, la timpul său, l-a comentat în diferite feluri şi care a avut o oarecare înrîurire momentană asupra raporturilor dintre mine şi profesorul meu.

În 1911, soarta a făcut ca eu să mă căsătoresc cu o tînără, pe care o cunoscusem încă de pe timpul studiilor din Germania, născută în Bucureşti, dar din părinţi ardeleni. Pentru ceremonia cununiei, conform obiceiurilor, aveam nevoie de naş. Cel mai elementar lucru era să fac apel la Nicolae Iorga, care-mi fusese ca un adevărat părinte pînă atunci, în toate ocaziile. Iorga se aştepta la acest lucru, ca la ceva de la sine înţeles. Lucrurile nu erau însă tocmai atît de simple pe cît ar fi părut la prima vedere. Analizînd bine situaţia, după ce discutasem lucrurile cu oameni de nădejde, care ţineau la mine, m-am dus la profesorul meu şi i-am spus:

— Domnule profesor, ştiţi că sînt în preajma căsătoriei şi că am nevoie de un naş. În mod normal, dumnea-

voastră ar trebui să-mi fiţi naş. Vă rog să apreciaţi însă următorul moment: eu sînt atacat — după cum ştiţi — în mod permanent de întreaga presă ungurească pentru atitudinea pe care o am în apărarea şcolilor româneşti. Ştiţi că din această cauză sînt socotit a fi un rău patriot. Dacă m-aţi cununa dumneavoastră, aici la Bucureşti, dumneavoastră care sînteţi cunoscut ca părintele naţionalismului românesc integral[46], acest lucru ar fi socotit de cei care urmăresc desfiinţarea noastră drept o dovadă de trădare de patrie din partea mea şi ar putea avea consecinţe pe plan naţional pentru şcoala din Transilvania, pe care nimeni nu le poate prevedea. De aceea, cu toată durerea, vă rog ca, în interesul cauzei, să mă dezlegaţi de obligaţia morală pe care o am de a apela la dumneavoastră şi să-mi lăsaţi posibilitatea să aleg un alt naş.

M-a ascultat îngîndurat. A înţeles că nu se putea opune argumentelor mele, de natură superioară, şi mi-a dat consimţămîntul de a-mi alege un alt naş.

Aşa s-a ajuns la situaţia că am apelat, pentru acest lucru, la prietenul meu de la Sibiu, Octavian Goga.

Cînd a avut loc cununia la Bucureşti, au venit să ia parte la ea, ca la un eveniment deosebit, un mare număr de prieteni şi cunoscuţi din lumea literelor şi a şcolii. Iorga a lipsit însă. Mi-a dat o telegramă că e reţinut de o conferinţă la Caracal, unde fără îndoială că s-a dus pentru a nu se întîlni la cununia mea cu Goga, cu care în acea vreme nu era în relaţii[47]. Nu-şi mai vorbeau de ani de zile şi nu-i convenea, oricît ar fi ţinut la mine, să fie pus într-o situaţie neplăcută. Se vede treaba că l-a costat totuşi mult faptul că renunţasem la năşia lui şi că îl alesesem pe Goga, căci, după căsătorie am simţit o schimbare în atitudinea lui faţă de mine. N-a mai urmărit frămîntările mele din Ardeal, cum avusese obiceiul să o facă pînă atunci, şi s-a menţinut pe un plan neutru şi rece. Iar eu, n-am căutat să intervin ca să-l împac neapărat, ci am lăsat lucrurile să se desfăşoare în cursul lor firesc.

Aşa s-a ajuns că, pînă în 1914 cînd a început războiul, eu n-am mai colaborat la publicaţiile lui Iorga, nici la „Neamul românesc", nici la „Neamul românesc literar" şi nici la „Floarea darurilor".

Iorga mi-a luat în nume de rău, fără să mi-o spună însă vreodată, şi faptul că, pe lîngă celelalte publicaţii la care colaboram, ajunsesem să mă ataşez — nu chiar cu multă

inimă, dar în mod sincer — și de activitatea revistei „Viața românească" de la Iași, cu care Iorga era în raporturi destul de încordate. Astfel că, din aceste cauze, relațiile dintre noi s-au cam răcit.

ÎN PERIOADA NEUTRALITĂȚII

Cînd, în 1914, a început primul război mondial, tineretul intelectual din Transilvania și-a dat seama că începuse unul din cele mai importante acte din evoluția neamului românesc. Toți se întrebau ce va face poporul român din țara liberă în fața evenimentelor. Tineretul ardelean era convins că România va trebui, ori vrea, ori nu vrea, să intre în război și să lupte pentru întregirea hotarelor pînă acolo unde se întindeau adevăratele drepturi ale sale.

Cu toate oscilațiile sale, care puteau fi ușor înțelese, căci erau toate omenești, Iorga trecea, la 1914, drept principalul teoretician și în același timp militant al naționalismului celui mai curat și nobil. Toți așteptau ca el să fie, dacă nu cel dintîi care să ridice problema necesității intrării României în război, în tot cazul printre cei dintîi. Mare ne-a fost mirarea la Sibiu, cînd în ziarele din București — care pătrundeau cu foarte mare greutate în Transilvania, dar pătrundeau totuși, pe diferite căi — am citit apelul semnat de mai mulți profesori de la Universitatea din București, prin care se cerea ca țara să intre în război pentru dezrobirea Ardealului și nu am găsit printre semnatari numele lui Nicolae Iorga[48]. Nu puteam înțelege această lipsă la apel: să fie o greșeală de tipar, să fi uitat Iorga ce datorează momentului acestuia mare? Destul că am rămas cu un sentiment foarte ciudat în suflete înțelegînd că Iorga nu era în acel moment ceea ce toată lumea se așteptase să fie.

Într-adevăr, Iorga n-a participat la prima fază a propagandei pentru război, și în articolele sale din „Neamul românesc" s-ar putea spune că se ferea să ia o atitudine clară. N-avea curajul să fie nici pentru, nici contra, ceea ce era mai rău decît dacă s-ar fi pronunțat pentru cea mai rea dintre soluțiile concrete. Foarte tulburați de această atitudine a lui, ne zbăteam la Sibiu în așteptări, care nu

ne lăsau să întrevedem încă nici cînd și nici cum se vor isprăvi[49].

Împrejurările s-au dezvoltat de asemenea natură, încît la începutul lui noiembrie (stil nou) 1914 am fost silit să părăsesc Sibiul și să mă refugiez la București. Nu-mi puteam încă da seama dacă voi rămîne acolo sau dacă lucrurile vor evolua în sensul de a mă putea înapoia în Transilvania, unde îmi lăsasem soția și copiii.

Imediat după ce am sosit la București, l-am căutat pe Iorga la Fundația Carol, unde aflasem că ținea un curs cu un subiect de mare actualitate: Istoria românilor din Transilvania. El poseda materialul necesar pentru prezentarea unui astfel de subiect, dar în multe privințe orientările lui erau încă de natură prea generală.

Am luat loc chiar în banca întîia, ca să-l aud mai bine și ca el să mă vadă, pentru ca să ne putem întîlni la sfîrșitul conferinței.

M-a observat, bineînțeles, imediat. Fără să dea vreun semn că remarcase prezența mea, și-a desfășurat subiectul, după care, ieșind din sală, s-a întors spre mine și mi-a făcut semn să ne întîlnim la ieșirea din sală. Fără să mai ajung să-i dau „bună seara" ori „bine v-am găsit", și-a și descărcat sufletul de ceea ce avea pe el:

— Și dumneata ai venit? — se referea la ardelenii ce se refugiau continuu în țară. Foarte rău ai făcut! Crezi că ăstora le trebuie Ardealul? E o naivitate! Nu le trebuie lor Ardealul. Și dumneata ai venit aici să-ți mănînci sufletul degeaba! Să te întorci înapoi de unde ai venit! Dumneata ai un rol important în Ardeal, în timp ce în România nu vei avea nici un rost și te vei irosi zadarnic. Fă ce știi și întoarce-te îndărăt!

Era foarte categoric. Credea sincer tot ce-mi spunea.

Foarte mirat de vorbele spuse pe un ton atît de ridicat, nici nu știam, în primul moment, ce să-i răspund. La o polemică cu el, în acel loc și pe o chestiune atît de delicată, nu doream să ajung. I-am răspuns:

— Domnule profesor, eu am o situație deosebită. Aș vrea să mă înapoiez, dar nu știu dacă o voi putea face, căci sînt dat dezertor din armată. Încerc de aici să-mi lămuresc situația la Budapesta. Dacă voi reuși, mă întorc, dacă nu, poate că o să rămîn aici.

— Să nu rămîi în nici un caz aici. Dumneata știi una, dar eu știu alta.

Se vedea cît de colo cît era de pesimist şi de indispus, în acelaşi timp, de faptul că ardelenii veneau în ţară şi că-şi făceau iluzii cu privire la sentimentele celor ce conduceau în acele vremuri ţara. Asta a fost toată convorbirea noastră din ziua sosirii mele la Bucureşti, zi în care m-am văzut şi cu părintele Lucaciu, pe care l-am găsit foarte optimist, şi pe Goga de asemenea, în general, optimist, dar mai realist decît părintele Lucaciu.

Iorga venea în fiecare săptămînă de la Văleni la Bucureşti pentru cursuri şi stătea de fiecare dată cîte două zile consecutive. Locuia la hotelul „Regal", aproape de palat, unde am stat şi eu cîteva săptămîni bune, pînă cînd mi-a sosit întreaga familie de la Sibiu. De fiecare dată cînd era la Bucureşti, ne întîlneam în amîndouă zilele. Relaţiile dintre noi s-au strîns din nou. Participam, ca şi cu ani în urmă, atît la seminarul cît şi la cursurile lui. Eram mereu cu el în acele zile, iar masa o luam împreună la restaurantul Andrei Dumitrescu.

Era foarte tulburat în acea epocă. Nu-şi găsea deloc punctul fix al latitudinei şi al situaţiei. Într-o seară mi-a spus:

— Cînd oi muri, te rog să-mi pui pe mormînt următoarea inscripţie: dar să nu uiţi, notează-ţi: „Mai bine mă făcea Dumnezeu vită între oameni, decît om între vite". Aşa să-mi scrieţi pe mormînt. O viaţă imposibilă trăim! Mai bine m-aş prăpădi astăzi, căci nu ne aşteaptă nimica bun!

Aceasta era atmosfera în care continua să plutească şi din care mă străduiam, pe cît puteam, să-l fac să iasă.

*

În opinia publică se lansase atunci o lozincă în legătură cu necesitatea înlocuirii comitetului Ligii Culturale. Iorga nu mai era secretar general, fiind înlocuit la un moment dat cu Bogdan-Duică, cumnatul lui. Orientarea Ligii devenise foarte oscilantă în ce priveşte problema războiului şi era considerată de opinia publică drept necorespunzătoare faţă de marile imperative ale vremii. Preşedinte, la data aceea, era Virgil Arion, un foarte distins intelectual, care avusese o atitudine frumoasă în problema naţională, dar care, cînd a venit războiul, începuse s-o cam scalde în două ape. Lumea a simţit acest lucru, a văzut că

Liga nu mai este la înălțimea momentului și a cerut, prin presă și la adunări publice, să se demită conducerea Ligii și să se aleagă un nou comitet, compus din marile valori ale neamului, în frunte cu popa Lucaciu din Sătmar. Părintele Lucaciu era un om deja destul de în vîrstă; nu mai era nici pe departe energia ce fusese odinioară, dar lumea îl știa pe marele memorandist, care stătuse cinci ani la închisoare pentru neamul său, și l-a lansat ca viitor președinte. Iorga era însă cu trup și suflet împotriva lui Lucaciu. Tuna și fulgera împotriva lui. O fi fost, poate, la mijloc și puțină gelozie. Căci Iorga aspira, în vremurile acelea, — după cum îmi dădusem seama — la un rol de primă importanță. Lumea nu era însă încă obișnuită să-i atribuie roluri deosebite în afara cîmpului științei și al naționalismului militant. Nu se gîndise nimeni încă pînă atunci să-i încredințeze soarta țării, lucru la care însă Iorga se gîndea. Și așa, mi-a spus în mai multe rînduri că nu-l admite cu nici un preț pe popa Lucaciu la președinția Ligii.

Într-o seară, după o conferință a lui la Ateneu, întorcîndu-ne spre hotelul la care locuiam amîndoi și unde locuia și Goga și alți ardeleni, i-am ridicat din nou chestiunea:

— Domnule profesor, mai sînt numai cîteva zile pînă la congresul Ligii. Vă rog din nou să vă gîndiți foarte serios și să vă împăcați cu situația creată de opinia publică. Nu mai există o forță care să poată doborî cu vreun argument candidatura popii Lucaciu. Știți bine că el n-a umblat după această situație; poate nici nu-i convine, dar se simte dator să împlinească ceea ce poporul așteaptă de la el. Vă rog să vă împăcați cu această soluție.

— Nu și nu și nu și nu — răspundea Iorga la toate argumentele pe care i le-aduceam.

Am trecut apoi la chestiunea raporturilor dintre el și Goga, rupte de atîta vreme.

— Domnule profesor, mai este un lucru care-mi stă pe suflet. E foarte trist că în vremuri hotărîtoare ca acestea pentru soarta românismului, oameni ca dumneavoastră și Goga să se găsească pe poziții opuse, fără măcar să comunice unul cu altul. Oricum ar fi, relațiile dumneavoastră cu el sînt de neînțeles!

— Eu n-am nimic cu Goga; pot să mă-mpac cu el oricînd, mi-a răspuns — spre mirarea, dar și spre satisfacția mea — mai mult în treacăt.

Am ajuns la hotel și am urcat la etajul întîi, unde ne aveam camerele, pe același coridor ca și Goga și cumnatul acestuia, Const. Bucșan. Tocmai cînd am ajuns la etaj, Goga ieșea din camera cumnatului său, spre a se duce în camera lui. Cum ne întîlnisem aproape față în față, m-am adresat lui Goga, ca și cînd nimic nu ar fi fost pînă atunci între cei doi:

— Ascultă, dragă Goga, ce vorbeam cu domnul profesor! Ar trebui să discutăm puțin cu privire la alegerea comitetului Ligii, ca să corespundă marilor așteptări ale zilei de azi. Haideți să ne retragem împreună într-o cameră, să stăm de vorbă.

Goga, trecînd peste vechea dușmănie cu Iorga, a acceptat.

— Foarte bine, să stăm de vorbă!

Am pătruns în prima cameră, a lui Bucșan, și am intrat direct în temă. Bucșan nu-l cunoscuse pînă atunci pe Iorga, așa că s-a mărginit să asculte, fără să intervină în discuții. Goga era încă vizibil jenat, după atîția ani de raporturi încordate, și nu-i venea să se întindă cu Iorga la discuții, așa că rolul hotărîtor în apărarea tezei noastre îmi revenea mie, cel care inițiasem discuția. Eram dator să fiu mereu prezent cu intervențiile mele, ca Iorga să se împace cu soluția care o discutasem.

Iorga nu ceda deloc, aducînd tot felul de argumente. Iar eu nu puteam concepe că s-ar putea renunța la proiect. Astfel că reînnoiam mereu stăruințele ca Iorga să se împace cu situația.

Discuția a durat, în felul acesta, aprins, vreo trei ceasuri. Depusesem niște stăruințe de care n-aș fi crezut vreodată că eram capabil. Era către orele două după miezul nopții. Toată lumea era obosită și totuși continuam să batem apa-n piuă. La un moment dat, Goga se uită la ceas:

— E tîrziu, oameni buni. Trebuie să ne mai și odihnim!

La aceasta, Iorga s-a ridicat și a spus, spre marea noastră satisfacție:

— Bine, domnule Ghibu, să fie cum zici dumneata. Admit candidatura lui popa Lucaciu.

Argumentul suprem, cu care reușisem pînă la urmă să-l determin să primească, a fost următorul:

— Popa Lucaciu e o icoană sfîntă, ca niște moaște pe care le poartă lumea la procesiune. El nu e un om de conducere și n-are nici un relief deosebit, dar lumea iubește

acest mit. Fiind un om înțelept, el va renunța la rolul de conducător efectiv al Ligii, astfel că adevăratul motor al comitetului central va fi secretarul general, care veți fi dumneavoastră. Prin urmare, dumneavoastră, deși nu de drept, veți fi de fapt președintele adevărat al Ligii[50].

*

Socotindu-mă pe mine autorul întorsăturii pe care o luaseră lucrurile, Iorga m-a propus și pe mine în comitetul Ligii. L-am rugat însă să renunțe, deoarece în acea perioadă aveam încă speranța că mă voi putea înapoia în Transilvania și nu voiam să mă expun nici pe mine și nici Liga la cine știe ce încurcături. Am cerut deci să fiu absolvit de acea sarcină și onoare, ceea ce s-a și admis.

Noul comitet s-a alcătuit într-un mod foarte fericit. Iar Iorga s-a refăcut sub raportul credințelor lui și a prins din nou curaj.

Liga a lucrat foarte bine cîteva luni de zile. A organizat adunări în cîteva orașe principale ale țării, adunări despre care am mai scris cîte ceva într-altă parte. Cu acele ocazii, Iorga s-a manifestat ca un orator de mare calibru, cum a fost dealtfel toată viața lui și a colaborat în mod sincer la trezirea opiniei publice în sensul ca România să intre în război alături de aliații ei firești.

După cîtăva vreme însă, Iorga a amuțit. Nu s-a mai ținut nici o adunare a Ligii, nu s-a mai simțit nimic din ce se discuta acolo. La un moment dat, în locul Ligii și alături de ea, a apărut o altă formațiune, sub numele de „Federația unionistă"[51], în care au intrat toți membrii comitetului Ligii, mai puțin Nicolae Iorga. Se iviseră grave divergențe între acesta și ceilalți membri ai comitetului. Iorga manifestase atitudini care nu mai puteau fi aprobate de restul conducătorilor Ligii și atunci, ca să se evite un scandal, aceștia din urmă s-au retras, pe nesimțite, fondînd „Federația unionistă".

La Ligă, Iorga n-a mai desfășurat nici o activitate, vreme îndelungată, fiindcă acolo nu mai era decît Lucaciu și cu el. Cu Lucaciu nu voia să colaboreze, cu ceilalți nu mai putea colabora fiindcă se separaseră de el. În felul acesta, acțiunea națională s-a scindat în două. „Federația unionistă" a avut atitudini foarte categorice și a prins în opinia publică, dar se simțea totuși slăbiciunea acțiunii, care nu mai mergea pe un singur făgaș, ci pe făgașe diferite.

Eu am avut în acea perioadă neplăcuta însărcinare de a mă face ecoul opiniei publice — dacă nu a țării întregi, măcar al Ardealului — analizînd unele articole semnate de Iorga în „Neamul românesc", care erau direct defetiste, susținînd că ceea ce voiam cu toții, adică războiul, nu era posibil de realizat. Cu alte cuvinte, ne cerea să acceptăm ideea că trebuia să pierdem prilejul de a încerca să facem întregirea neamului, fiindcă nu eram pregătiți, sau fiindcă erau conjuncturi care nu ne permiteau să facem acest lucru. Pe mine, ideea respectivă m-a tulburat teribil și cu tot respectul pe care l-am purtat întotdeauna marelui meu dascăl, am supus atitudinea lui unei analize critice obiective, în coloanele revistei „Tribuna", pe care o scoteam împreună cu prietenii Gh. Popp și Const. Bucșan. Spuneam, în esență — sub pseudonimul G. Sima, devenit destul de cunoscut în vremea aceea — că noi am venit din Ardeal ca ucenici ai lui Iorga, pentru ca acum să-l întîlnim pe dascălul nostru spunîndu-ne că ceea ce am vrut și ceea ce voiam și acum noi toți, nu este posibil. Atunci cum să ne cîștigăm dreptul la existență?

Pe această temă am făcut un articol, care l-a supărat tare pe Iorga, determinîndu-l să-mi răspundă chiar a doua zi, printr-o scrisoare adresată redacției „Tribunei", pe care am publicat-o la loc de frunte și pe care am analizat-o pe larg, menținîndu-mi în mod categoric poziția[52]. În răspunsul său, Iorga spunea că în situația în care a ajuns să fie socotit un om de prisos, nu-i rămînea altceva de făcut decît să se despartă de țară. Amenința din nou cu expatrierea, negru pe alb. M-am dus atunci la el acasă și i-am spus:

— Domnule profesor, ați spus o vorbă prea gravă. Vă puteți dumneavoastră gîndi cu adevărat să părăsiți țara și poporul într-un moment ca acesta?

A răspuns ce-a răspuns, dar pînă la urmă n-a mai stăruit asupra acestui punct.

I-am răspuns apoi în revistă, punînd din nou problema într-un cadru mai larg. Căci, între timp, Iorga amenințase că-și dă demisia de la Ligă. I-am spus că nu admitem acest lucru și că Liga trebuia să rămînă ceea ce fusese întotdeauna[53].

N-am putut însă să-l conving pe Iorga să renunțe. La articolul respectiv, mi-a răspuns printr-o nouă scrisoare, adresată, de data aceasta, mie personal și în care afirma

că la Ligă n-a fost și nu era, ca secretar, decît un transcriitor, scriind ceea ce i se dictează, neavînd încolo vreun alt rol; că a vrut să îndeplinească programul nostru, dar că Liga nu era de acord cu acest lucru, din care cauză era hotărît să demisioneze.

Adevărul nu era tocmai cel pe care-l arăta Iorga, pentru că, de fapt, el nu mai reprezenta și nu mai susținea programul nostru, al celor de la „Tribuna", așa cum se angajase la începutul acțiunii noastre. Nu i-am mai răspuns însă profesorului meu, nevoind să mai continui polemica, ajunsă deja destul de departe. Am păstrat însă scrisoarea în arhiva mea și am lăsat să treacă vremea, să aducă ea ceea ce va fi fost sortit să aducă.

*

Cam în aceeași perioadă în care începuse criza de la Ligă, eu mă frămîntam intens asupra problemelor esențiale ale vremii. Pe lîngă activitatea publicistică și întrunirile în cerc mai larg sau în cerc restrîns la care luam parte continuu, eram preocupat și de găsirea unor soluții care să dea posibilitatea marelui public să cunoască viața românilor din celelalte provincii, considerînd că fără cunoașterea profundă a realităților nu se putea închipui un război cu șanse de reușită. Eram convins că pînă la urmă războiul îl cîștigă cel cu sufletul tare, nu cel care are tunurile mai tari. Din frămîntările respective s-a născut ideea de a înființa un institut de studii privitoare la românii din afară de regat, institut care să fie afiliat Ligii și să fie pus sub conducerea lui Iorga.

Am făcut o expunere de motive documentată și un proiect amănunțit. Prevăzusem să se țină cursuri sistematice de economie politică, de istorie, de limbă etc., un întreg program bine alcătuit, la care propuneam să colaboreze un număr de peste douăzeci de refugiați ardeleni, tot oameni de carte, cu pregătire serioasă și buni patrioți, precum și o seamă de ardeleni strămutați de multă vreme în țară și cu rosturi acolo, precum și vreo doi-trei „regățeni" autentici. Propunerile pe care le făcusem cu privire la persoane, erau nominale.

Îndată ce am terminat proiectul, am luat contact cu confratele din Bucovina, Ion Nistor[54], profesor la Universitatea

din Cernăuți și refugiat și el la București, cu care lucram de obicei la aceași masă la Academie, nedespărțiți, și cu care eram în bune raporturi [. . .].

I-am spus deci lui Nistor despre proiectul pe care-l întocmisem, dîndu-i toate amănuntele de care avea nevoie.

— Ești de acord să facem acest lucru împreună?

— Sigur că da, sînt de acord — mi-a confirmat el și a semnat proiectul alături de mine.

Ne-am dus apoi amîndoi cu proiectul la Iorga. Credeam că acesta îl va primi cu multă înțelegere și se va zbate pentru realizarea lui. S-a uitat peste el.

— Să vedem. Lăsați-l deocamdată la mine.

L-am lăsat la el, cu toată încrederea.

Peste cîteva zile, a venit la Academie, la masa la care lucram împreună cu Nistor.

— V-am adus înapoi proiectul. Nu se poate face nimic. Guvernul nu aprobă nici ideea în sine și nu e de acord nici cu conferențiarii pe care-i propuneți dumneavoastră, decît numai în mică măsură.

Am luat lucrarea și ne-am uitat prin ea. Erau șterse cu creionul numele multora dintre conferențiarii pe care îi propuseserăm, în frunte cu Octavian Goga. Rămăseserăm cîțiva inși, dintre cei mai puțin importanți, cu care însă nu se putea porni o acțiune de o asemenea amploare. Ne-a înapoiat proiectul fără alte comentarii și a plecat.

Institutul, cu un scop atît de frumos, nu se putea deci face. Am rămas amîndoi, tăcuți, uitîndu-ne unul la altul, adînc impresionați de felul cum se rezolvase propunerea noastră și socotind că acest lucru era de rău augur. Căci, dacă Iorga nu mai avea curajul să îndeplinească un astfel de mandat și să lupte, ca delegat al Ligii, pentru îndeplinirea lui, ci ajunsese să se informeze mai întîi la I. G. Duca, omul de casă al lui Brătianu și membru al guvernului acestuia, care nu îndrăznea să ia o atitudine fermă în problema națională, atunci situația era foarte tristă. Dacă un Iorga, în care ne puseserăm atîtea speranțe, nu putea merge alături de opinia publică și alături de noi, ucenicii lui, atunci ne puteam pierde orice speranță.

Am înregistrat, deci, și acest fenomen, cu inima strînsă de îngrijorare. Am păstrat pînă în ziua de astăzi acel memoriu, cu însemnările pe el, pe care l-am și tipărit mai tîrziu ca document, în lucrarea mea *Prolegomena la o educație românească*[55].

Datorită acestei atitudini a lui Iorga, n-am mai scris nici un singur cuvînt la „Neamul românesc" sau la alte publicații ale lui în tot timpul cît am stat la București în perioada neutralității.

În primele zile după intrarea în război, cînd s-a creat o nouă atmosferă și cînd Iorga a redevenit dintr-o dată vechiul patriot curajos, am reînceput să public în „Neamul românesc", care căpătase un alt conținut. Am scris atunci vreo două-trei articolașe, brodate pe situația nouă pe care o crease războiul. În acea perioadă de început de război am fost din nou într-un contact mai strîns cu Iorga, cu care am intrat și într-un nou sector al publicisticii. Autoritățile au socotit necesară editarea unei gazete care să fie trimisă pe front, căreia i s-a dat numele de „Gazeta ostașilor". Chestiunea o avea spre rezolvare ministrul I. G. Duca. Ne-a convocat la o ședință, pe Iorga, Goga, Sadoveanu, Ranetti[56], Locusteanu[57], încă unul al cărui nume îmi scapă și pe mine, cerîndu-ne să formăm comitetul de conducere al gazetei și să organizăm începerea tipăririi ei. Ceea ce am și făcut imediat.

În articolele publicate în „Gazeta ostașilor", Iorga redevenise cel vechi. Se simțea totuși o ușoară jenă la el, legată de perioada anterioară. A scris și Goga la acea gazetă, am scris și eu vreo trei articole. Două le-am semnat cu numele întreg, iar pe unul l-am semnat numai cu inițialele numelui, ceea ce a produs o oarecare nedumerire în opinia publică: nu se știa dacă autorul lui era Octavian Goga sau Onisifor Ghibu.

Au apărut însă numai două numere din acea gazetă. A venit prăbușirea după primele zile ale războiului și tipărirea gazetei a fost sistată. Cele două numere apărute nu le-am găsit nicăieri în bibliotecile publice. Din fericire, ele se găsesc în arhiva mea, constituind prețioase documente ale vremii.

ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Au venit zilele triste de după dezastrul militar și lumea, care se pregătise să se îndrepte spre Ardeal, a trebuit să se îndrepte, în toamna anului 1916, spre Moldova, într-un nou refugiu. M-am refugiat și eu, și Goga, și aproape toți refugiații ardeleni, care trăiam în credința

că trebuie să se jertfească pînă la ultima limită. S-a refugiat şi Iorga la Iaşi, unde a continuat să publice „Neamul românesc", care a devenit în epoca de la Iaşi un fel de arhivă, arhivă sufletească mai mult decît istorică.

Am avut prilejul să-l văd din cînd în cînd pe Iorga în perioada grea din Moldova; întîlnirile noastre au fost însă mai rare. Drumurile noastre, deşi îndreptate spre aceeaşi ţintă, s-au întîlnit numai în puţine cazuri. Din această cauză, i-am împărtăşit numai arareori greutăţile mari prin care am trecut în perioada anilor 1917—1918. Aşa au fost împrejurările cu privire la care, dealtfel, am scris pe larg în altă parte a memoriilor mele.

În refugiul de la Iaşi, Iorga a dezvoltat o activitate scriitoricească deosebit de mare. Publica practic zilnic în „Neamul românesc" — în care majoritatea materialului era elaborat de el — şi tipărea cărţi, pe care le socotea utile pentru vremuri ca acelea. Astfel, a publicat o lucrare în limba franceză despre relaţiile noastre cu Anglia[58] şi una, de două ori mai voluminoasă, despre relaţiile cu Rusia[59]. Nu ştiu ce răspîndire au avut aceste cărţi, scrise mai mult pentru străini, în care Iorga căutase să prezinte istoria noastră în aşa fel încît să justifice alianţele cu Anglia şi cu Rusia, pentru a cîştiga în cît mai mare măsură bunăvoinţa acestor două puteri.

*

Din marile frămîntări care au precedat actul Unirii Transilvaniei, sînt dator să amintesc aici un moment.

În preajma lichidării Austro-Ungariei, am ridicat în ziarul meu „România Nouă" problema că unirea va trebui să fie deplină: nu numai politică, ci şi religioasă[60]. Arătam în gazetă ce importanţă a avut biserica în trecutul neamului nostru şi ce nenorocire a reprezentat sfîşierea ei din 1700, săvîrşită la instigaţiile Vienei. Spuneam că Viena nu mai are cuvînt acum şi că noi eram datori să reparăm toate marile nedreptăţi, declarînd reunirea religioasă, odată cu unirea politică. Am sugerat şi modalitatea practică de realizare a acestui comandament naţional.

Articolul respectiv a fost comentat favorabil de către cei ce l-au citit. Totuşi, el rămînea un articol de gazetă, trecător ca atîtea altele. Pentru a propulsa ideea şi pe alte căi, am plecat la Iaşi şi l-am căutat pe Iorga, căruia i-am pus problema astfel:

— Domnule profesor, iată cum vedem noi, refugiații ardeleni, problema Unirii. Trebuie să se facă tot atunci și unirea religioasă. Regele trebuie să înțeleagă, și sînt convins că va înțelege, că este o datorie elementară a lui de a face acest mare pas. Cînd a ajuns rege, a făcut jurămînt, declarînd că din acea clipă era român în toată puterea cuvîntului, despărțindu-se de conaționalii săi germani de pînă atunci. Sînt convins că, dacă i se va prezenta formula așa cum trebuie, o va accepta. El va trebui să împace cele două confesiuni printr-un gest personal al lui, acela de a trece el însuși de la catolicism la biserica neamului. Acest gest poate fi făcut, în împrejurările de astăzi, într-o formă frumoasă, care n-ar impieta asupra trecutului său, dar ar reprezenta un pas prin care s-ar rezolva una dintre cele mai delicate probleme ale neamului nostru.

M-a ascultat cu atenție.

— Ai dreptate! Foarte bine! Să te duci să vorbești cu regele.

— Cum să mă duc eu la rege, domnule profesor? Eu sînt un om prea tînăr, fără o platformă deosebită. O astfel de problemă, delicată și pentru rege, nu-i poate fi prezentată de către oricine. Am convingerea că singurul om care ar putea face acest gest cu succes sînteți dumneavoastră. Aveți toată autoritatea pentru a-l influența, pe cîtă vreme eu nu o am. Prezentată o asemenea propunere de către mine, ar putea fi socotită chiar drept o impertinență.

— Nu dragă, eu nu mă duc la el cu așa ceva. Se va supăra pe mine.

— Chiar dacă s-ar supăra pentru moment, dumneavoastră aveți argumente atît de puternice, încît îl veți putea converti.

Am insistat, cu toată căldura din sufletul pe care-l puneam pentru realizarea unui atît de mare deziderat național, i-am dezvoltat toate punctele de sprijin în favoarea tezei mele, dar n-am reușit. Nu a avut curajul să se expună pentru o problemă mare, cu a cărei rezolvare era teoretic întru totul de acord.

*

Date fiind cele cîteva decepții pe care mi le provocase în ultimii ani, trebuie să recunosc că și eu am dat dovadă

de o anumită inconsecvență în legătură cu Iorga. În ultimele săptămîni înainte de 1 decembrie 1918, am frămîntat în coloanele ziarului „România Nouă" toate problemele principale ale viitoarei Românii întregite. Printre altele, am pus două întrebări. Prima: cine ar fi persoana cea mai indicată să fie ministru de instrucție și culte al României Mari? Și, cu toată sinceritatea — deși aveam anumite rezerve față de el — am arătat că este o necesitate ca în fruntea acelui departament să fie pus omul de largi vederi, Nicolae Iorga. Eram convins că acesta, cu toate slăbiciunile despre care am amintit, va avea tăria morală să se ridice la cea mai înaltă culme a datoriei sale în sectoarele respective din viața noii țări.

A doua întrebare pe care am pus-o era cine să reprezinte România la Conferința de pace, a cărei convocare devenise iminentă. Și pentru această calitate l-am propus tot pe Iorga. Consideram că largul său orizont, prestigiul de care se bucura în întreaga lume, ca și întregul său mod de a se prezenta, ar fi căzut greu în balanță în favoarea cauzelor pe care le avea de apărat în fața conferinței.

Se știe că Iorga n-a fost însă numit nici ministru de instrucții și culte, și nici n-a fost trimis să participe la lucrările istorice de la Paris. Cei care aveau dreptul să hotărască, probabil că fuseseră mai puțin inconsecvenți decît fusesem eu, care considerasem că în fața deosebit de grelelor sarcini care stăteau înaintea țării după Unire, trebuia să hotărască numai ceea ce era mare și universal, nu lucrurile mărunte, trecătoare.

DUPĂ RĂZBOIUL DE ÎNTREGIRE

În România întregită, Iorga a continuat să aibă o poziție și un rol dintre cele mai de vază. S-a trecut peste oscilațiile lui din timpul războiului, el rămînînd o figură excepțional de mare. Contribuția lui la organizarea și consolidarea țării era socotită, pe drept de către toată lumea, ca necesară și prețioasă.

A intrat tumultuos — cum era genul lui — în politica noii Românii realizînd o serie de lucruri asupra cărora nu mă opresc aici, deoarece îmi lipsește orientarea deplină și competența pentru a le putea analiza. Sînt totuși cîteva

momente pe care cred că e necesar să le fixez aici, pentru că în realizarea lor am colaborat direct cu Iorga și deci cunosc împrejurările respective îndeaproape.

*

Mă opresc asupra unor fapte legate de înființarea și organizarea Universității românești din Cluj.

Cînd am ajuns să răspund de problema organizării învățămîntului din Transilvania, în calitatea mea de secretar general de la departamentul instrucțiunii din Consiliul Dirigent, a trebuit să am un punct de vedere clar și hotărît și cu privire la organizarea învățămîntului universitar. El a fost pentru mine clar și hotărît, din primul moment al înapoierii mele în Ardeal la sfîrșitul anului 1918, după patru ani și mai bine de pribegie.

Încă în primele zile de la instalarea mea în noua funcție, după 1 ianuarie 1919, am cerut Consiliului Dirigent să preia Universitatea din Cluj și să creăm în locul ei o universitate românească. Lucrurile s-au petrecut cu oarecare zăbavă, din mai multe cauze, printre care și aceea că eu mă întorsesem din pribegie cu o gripă spaniolă acută, care m-a ținut la pat mai multe săptămîni.

L-am determinat pe șeful resortului, V. Goldiș, să accepte punctul meu de vedere. Mă gîndisem să facem apel, pentru acest mare act, la concursul ministerului de instrucție din București. Nu aveam vreo obligație de a face un asemenea pas, dar mi se păruse că ar fi un lucru foarte cuminte ca pentru o astfel de acțiune să se concentreze toate forțele, inclusiv experiența, relativ bogată, a celor două universități din vechea țară. Am făcut, deci, cu Goldiș un memoriu către Ministerul de instrucție, în care arătam sensul în care eram doritori să colaborăm cu el la realizarea Universității românești din Cluj. Neprimind nici un răspuns, pe la mijlocul lui martie 1919 m-am dus la București să văd în ce stadiu se găsește memoriul nostru.

Întîmplarea a făcut să întîlnesc, imediat după sosirea la București, în drumul meu spre minister, pe un redactor de la marea publicație cotidiană a timpului, „Dacia", redactată de Al. Vlahuță și Al. Brătescu-Voinești. Redactorul m-a oprit, cu deosebit respect.

— Domnule Ghibu, ați citit „Neamul românesc" de astăzi?

Nu-l citisem, căci abia sosisem de la Sibiu .

— Este un articol al domnului Iorga, prin care se ridică puternic împotriva planului dumneavoastră de a transforma Universitatea din Cluj în universitate românească.

Am rămas impresionat de această ştire cu totul neaşteptată, căci, oricum, Iorga era o personalitate cu mare influenţă, iar punctul lui de vedere ar fi putut fi hotărîtor într-o astfel de problemă. La primul chioşc am cumpărat gazeta, în care am citit, cu uimire, că Iorga se ridica într-adevăr împotriva proiectului nostru. Punctul de vedere pe care-l susţinea Iorga în articol era acela că nu putem face un surogat de universitate, avînd în vedere că nu aveam cu cine face o universitate cumsecade.

Redactorul respectiv al „Daciei" m-a rugat să-i dau un interviu, pe care să-l publice a doua zi în gazetă. Am făcut-o cu cea mai mare bucurie, fiindcă mi se dădea prilejul să precizez în faţa opiniei publice şi a istoriei care erau intenţiile noastre şi pe ce ne sprijineam în dorinţa noastră de a le împlini. Interviul a şi apărut a doua zi.

După ce am terminat cu redactorul, m-am dus direct la Iorga şi i-am spus:

— Am citit articolul dumneavoastră, domnule profesor, din ziua de astăzi şi am venit să vă spun că nu vom urma sfatul dumneavoastră.

— Foarte rău faceţi — mi-a răspuns el, puţin indispus.

— Noi credem, contrar părerii dumneavoastră, că facem un lucru bun şi necesar; mai mult decît atît, un lucru pe care nu-l putem evita. Întîi şi întîi, noi nu putem lăsa Clujul să mai rămînă sub influenţa directă a ideilor de la Budapesta. Apoi, trebuie să facem din Cluj — pînă acuma unguresc în mod artificial, deoarece, după cum ştiţi, el este centrul unei regiuni locuite în mare majoritate de români — un centru cultural românesc de prim ordin. Dacă nu ne vom putea lua drepturile ce ni se cuvin şi de care am fost lipsiţi atîta vreme, atunci n-avem decît să ne băgăm din nou slugi la alţii!

Acesta a fost răspunsul meu, categoric, care pe Iorga l-a cam mirat, dar la care n-a putut răspunde nimic. Am adăugat:

— Vom face deci acest lucru. Şi avem convingerea că pînă la urmă vom avea şi concursul dumneavoastră la împlinirea lui.

— Niciodată! mi-a răspuns el.

N-am mai adăugat nimic, fiindcă era evidentă distanța care despărțea punctele noastre de vedere, ca și imposibilitatea găsirii în acel moment a unei căi de înțelegere.

*

Înainte de a trece la realizarea efectivă a proiectului nostru, a intervenit o nouă dificultate, de data asta și mai mare. Conducerea resortului instrucțiunii a trecut de la Goldiș, cu care mă înțelesesem cu privire la problema Universității, la Valeriu Branișteː Acesta mi-a adus aceleași argumente în contra planului ce fusese publicat de mine în ziarul de la București și a stăruit în același sens ca și Iorga, dar independent de acesta. [...].

Neputînd renunța la planul meu și fiind profund convins că eram în stare să facem o universitate de valoare, mi-am prezentat demisia. Branișteː care era un om foarte larg în vederi, a încercat să mă îmbuneze, asigurîndu-mă că el nu susține că ceea ce voiam eu era rău, dar că socotea că e nerealizabil. Insistînd asupra demisiei, el a acceptat punctul meu de vedere. Mi-a comunicat însă că întreaga răspundere pentru ceea ce se va întîmpla va fi a mea. El nu se va amesteca deloc în chestiunea universității, nu mă va opri de la nici o acțiune, dar eu voi răspunde de toate.

Printre măsurile pe care le-am luat în vederea creării noii universități, a fost alegerea comisiunii universitare, care a constat mai întîi din 12 membri, mărită apoi la 20. Printre primii 12 membri l-am numit și pe Nicolae Iorga, care — spre mirare, dar și spre bucuria mea, cu toată atitudinea lui anterioară categoric negativă — a acceptat numirea și a luat parte la lucrările din prima sesiune a comisiunii, care a avut loc la București. A făcut rapoarte despre candidații care intrau în sectorul științelor istorice, devenind acum adept al inițiativelor Consiliului Dirigent, fără să mai facă vreo opoziție liniei trasate de acesta.

Cu privire la modul cum și-a îndeplinit sarcinile comisiunea s-au scris multe lucruri și există arhiva respectivă. Multe împrejurări le-am arătat în altă parte a memoriilor mele și nu este cazul a intra aici în descrierea lor. Mă mărginesc a mă opri însă asupra unui moment, în care Iorga ne-a dat puțină emoție în timpul primei faze a lucrărilor comisiunii.

Printre candidații pe care Consiliul Dirigent îi propusese spre a fi numiți profesori ai universității și a face par-

te din comisiunea universitară era și Vasile Goldiș. Propunerea privind lărgirea comisiunii era pe ordinea de zi a dezbaterilor acesteia în sesiunea ei de la București. Cînd a ajuns propunerea în dezbaterea comisiunii, Iorga s-a ridicat și a spus:

— Ce vrea Consiliul Dirigent? Vrea să scoată castanele din foc cu mîinile noastre, ale membrilor comisiunii universitare? Ne cere să-l ajutăm într-o operă, dar în același timp urmărește să-și aranjeze socotelile cum vrea el? La așa ceva, eu nu mă pretez! Nu accept candidatura lui Goldiș! Goldiș a fost cîțiva ani profesor de istorie, a scris niște manuale mai mult după manualele ungurești și cu oarecari abateri de la regulile probității științifice, astfel încît nici nu vreau să aud de el. Goldiș își are meritele lui în politică. Să rămînă în politică! În astfel de condiții, înțeleg să părăsesc comisiunea universitară!

Și, fără alte comentarii, și-a luat pălăria și a plecat.

Văzînd gestul lui Iorga, ceilalți membri s-au sculat și ei și au părăsit sala în care aveau loc lucrările, lăsîndu-l pe Sextil Pușcariu, președintele comisiunii universitare, singur.

Îngrijorat peste măsură, Pușcariu a întocmit imediat un raport amănunțit cu privire la cele întîmplate și l-a trimis cu un curier special la Sibiu, cerînd instrucțiuni.

Cînd a sosit raportul respectiv la resort, Branișteera întîmplător singur, eu lipsind în acel moment de la birou. A citit raportul și cînd am venit mi-a spus:

— Dragul meu, ceea ce m-am temut că se va întîmpla, s-a întîmplat. Eu mi-am dat seama că universitatea nu se poate face așa de ușor cum crezi dumneata și iată că am avut dreptate, din păcate. Uite aici raportul lui Pușcariu.

Am rămas și eu, bineînțeles, impresionat de stadiul în care intrase, chiar din prima sa fază, o problemă atît de mare, pentru realizarea căreia depusesem atîtea stăruințe. Îmi dădeam și eu seama că, odată plecat Iorga, și după el ceilalți membri ai comisiunii, era greu să mai poată fi reparată situația.

Ce era de făcut? Pușcariu aștepta un răspuns. Cine i-l putea da? În acel prim moment nu era în stare nici Branișteși nici eu să dăm o soluție situației. I-am spus atunci lui Branișteo vorbă, pe care am obiceiul s-o utilizez în situații deosebit de grele:

— Să vedem ce-om visa la noapte!

LICEUL „SPIRU HARET" LAZĂR BIBLIOTECA BUCUREȘTI

— Nu mai aştepta să vezi ce vei visa la noapte, — mi-a răspuns Braniște. Du-te acasă, fă-ţi repede bagajul şi pleacă la Bucureşti. Ai să hotărăşti la faţa locului ce-ai să faci. Uite, aici ai sigiliul Consiliului Dirigent, ia cîteva hîrtii cu antetul Consiliului şi ia şi cîteva numere din registrul de la registratură. Îţi dau asentimentul să mă iscăleşti pe orice hîrtie o vei socoti necesară. Chiar dacă ar fi să fie o condamnare la moarte, voi recunoaşte că este semnătura mea.

Soluţia lui Braniște nu era dintre cele mai rele, dar mă punea într-o situaţie deosebit de grea, neavînd în cap nici o idee de cum aş putea salva situaţia.

Am plecat totuşi la Bucureşti, rugînd puterile mai presus decît noi să mă ajute să găsesc o soluţie, care să fie în acelaşi timp onorabilă şi practică. Să fie onorabilă atît pentru cauza mare a culturii şi a neamului, cît şi pentru mine, care avansasem măsurile ce urmau a fi luate în îndeplinirea acţiunii respective.

Am ajuns în Bucureşti dimineaţa. De la gară, m-am dus direct la Casa Şcoalelor, unde speram să-l întîlnesc pe Sextil Puşcariu. Acolo îşi avea sediul atît Comisariatul general al Universităţii cît şi Ministerul Ardealului, în fruntea căruia se găsea Vasile Goldiş.

Îl găsesc pe Puşcariu în biroul lui.

— Bună dimineaţa, domnule Puşcariu.

— Bună dimineaţa, îmi răspunde el, bucuros că mă vede.

— Ce mai faci? Cum mai merg lucrurile pe-aici?

— Nu mai fac nimic. Aştept răspunsul la memoriul pe care vi l-am trimis. L-aţi primit, nu?

— Cum de s-a întîmplat chestiunea asta cu Iorga?

— Din cauza hîrtiei pe care aţi trimis-o cu privire la Goldiş.

Pînă în acel moment nu reuşisem încă să-mi formez o idee despre ce voi face pentru a lichida greaua situaţie de acolo. Dintr-o dată însă mi s-a luminat mintea.

— Unde e hîrtia aceea?

— Uite-o aici.

A căutat hîrtia şi mi-a întins-o. M-am uitat peste ea şi am rupt-o în patru.

— Ce faci? De ce rupi hîrtia? sări Puşcariu, speriat.

— Păi, dacă nu e bună . . .

Puşcariu se uita lung la mine şi nu ştia ce să creadă.

— Să vină dactilografa, să-i dictez altă hîrtie, hîrtia cea adevărată!

A venit dactilografa și i-am dictat același text, însă fără numele lui Goldiș, pe care nu l-am mai trecut în lista candidaților propuși a fi numiți profesori și membri ai comisiunii.

— Uite, domnule, asta e hîrtia adevărată pentru comisiune. Hîrtia care s-a trimis înainte a fost trimisă din greșeală. N-a fost vorba aici de Goldiș. Se făcuse o hîrtie inițial, însă ea n-a rămas cea definitivă. S-a făcut alta în locul ei, asta pe care ți-am dat-o eu acum. Te rog să convoci imediat membrii comisiunii și să le comunici că totul se reducea la o greșeală de cancelarie, de expediție.

Și, spunîndu-i acestea, am iscălit hîrtia cu numele lui Braniște și am aplicat sigiliul. Pușcariu se uita la mine, uimit.

— Vai, domnule Ghibu, dar în ce aventură intrăm noi? Dumneata îl iscălești pe Braniște?

— Domnule Pușcariu, l-am liniștit eu, ne cunoaștem destul de bine ca să nu putem presupune unul despre celălalt că am putea fi necinstiți. Am autorizația lui Braniște să-l iscălesc pe orice hîrtie și să iau orice hotărîre aș crede de cuviință. Și acum, hai să-i dăm și un număr de înregistrare. Cu asta, totul va fi în perfectă ordine.

Se înțelege că Pușcariu n-a mai avut nimic de spus. Bucuros de cele întîmplate, s-a dus imediat la Iorga și i-a explicat că hîrtia cu pricina se primise dintr-o greșeală a expediției și că hîrtia cea adevărată sosise astăzi. I-a arătat-o. Văzînd că nu mai era vorba de Goldiș, Iorga s-a mulțumit cu explicația, fără alte discuții și l-a rugat pe Pușcariu să convoace și pe ceilalți membri ai comisiunii la o nouă ședință.

Peste cîteva ceasuri, toată lumea a fost mobilizată, căci toți ceilalți membri — inclusiv cei de la Iași — se găseau întîmplător în București. S-a întrunit comisiunea și ceea ce trebuia să se îndeplinească s-a îndeplinit: cei opt candidați, printre care fusesem propus și eu, au fost recomandați Consiliului Dirigent, care i-a și numit apoi profesori, completînd cu ei comisiunea universitară pînă la numărul de 20 de membri.

După rezolvarea chestiunii cu Iorga, rămînea de rezolvat un punct foarte delicat. Goldiș știa că era propus, dar nu știa cele ce s-au petrecut în prima ședință a comisiunii. Aștepta și el cu mare curiozitate hotărîrea comisiunii și

dorea mult să vadă acel lucru împlinit. Pușcariu m-a întrebat:

— Cum i se comunică acest lucru lui Goldiș? Eu nu mă angajez la asta. Goldiș mi-a fost profesor la Brașov și am pentru el o anumită stimă. N-am curajul să mă duc să-i spun ce s-a întîmplat. Trebuie s-o faci dumneata.

Natural că am făcut-o. M-am dus la Goldiș, cu care, după ce ne-am dat bună dimineața, am avut următoarea convorbire:

— Ce-aduci din Ardeal, dragă Ghibule?

— Și bune, și rele.

— Ei, ce veşti rele ai?

— Domnule ministru, dumneavoastră ştiţi dorinţa Consiliului Dirigent de a vă asigura o catedră la Universitatea din Cluj. A și făcut o asemenea propunere, dar s-au întîmplat atît de mari dificultăţi încît a trebuit să renunţăm la ea, căci s-a pus chestiunea așa: ori Goldiș, ori Universitatea. Și atunci, noi am ales Universitatea. A trebuit să renunţăm la contribuţia dumneavoastră, fapt pentru care am venit să vă exprim părerea mea de rău și să vă rog să luaţi la cunoștinţă că nu se putea face altfel.

Goldiș s-a uitat adînc la mine, a stat cîteva secunde bune pe gînduri și apoi a spus:

— Bine, dragă Ghibule.

— Vă salut, domnule ministru!

— Servus!

Și cu asta ne-am despărţit. Goldiș n-a mai spus nimic. Ceea ce a trebuit să se întîmple, s-a întîmplat.

La cea de-a doua sesiune a comisiunii universitare, care s-a ţinut la Cluj și a durat vreo două săptămîni, Iorga n-a putut veni, ca, dealtfel nici P. Poni[61], Toma Stelian și Juvara[62]. Dar și-au făcut cu toţii rapoartele asupra candidaţilor care intrau în sectorul lor. Absenţa lor a fost regretată, dar nu a dăunat cauzei.

Mai tîrziu, după completarea cadrelor de profesori ai Universităţii, am izbutit să cîștig pentru Universitatea din Cluj trei forţe mari, două de la București, pe Nicolae Iorga și Vasile Pârvan, și una de la Iași, pe Dimitrie Gusti. Ei urmau să ţină în fiecare an cursuri cîte un semestru la Cluj și unul la universitatea lor de origine. Toţi trei au acceptat acest lucru. Din păcate, numai Pârvan a înfăptuit ceea ce făgăduise. El a funcţionat în primul semestru al noii universităţi, căreia i-a adus prin prezenţa sa preţioase

servicii. Ceilalți doi n-au putut veni. Acest lucru nu m-a împiedicat însă ca, mai tîrziu, în 1928—29, pe cînd eram decan al Facultății de litere și filozofie, să-l propun pe Iorga ca profesor de onoare al universității noastre. Propunerea mea a întrunit unanimitatea voturilor consiliului facultății. Chiar și Bogdan-Duică, cumnatul lui — care de ani de zile nu mai vorbea cu Iorga ca urmare a unei critici severe pe care o publicase în „Viața românească" la adresa *Istoriei literaturii române* a lui Iorga — auzind propunerea mea, a spus: „Primesc propunerea și vreau să fiu chiar eu cel dintîi care să o iscălească". Cînd a fost declarat profesor de onoare, Iorga a fost sărbătorit la Cluj în condiții frumoase. Cu acea ocazie, aducîndu-i aminte că rămăsese dator universității de mai bine de nouă ani cu contribuția sa, l-am invitat să-și îndeplinească măcar parțial promisiunea respectivă, ceea ce a și făcut. A venit la Cluj și a ținut cîteva conferințe.

Acestea au fost, pe scurt, legăturile lui Iorga cu Universitatea din Cluj, legături provocate în general de mine. Am fost mulțumit că l-am avut printre noi, chiar dacă nu atît cît am fi dorit, și că am putut să-i fiu recunoscător pentru ceea ce făcuse pentru mine în tinerețea mea.

*

După organizarea Universității din Cluj, legăturile dintre noi au redevenit mai strînse și, în drumurile mele la București, îl vizitam cînd îmi permitea timpul.

Cînd au fost date noi denumiri străzilor din Clujul românesc, eu am fost acela care am indicat, printre altele, să se dea numele de Nicolae Iorga străzii care lega Biblioteca Universității de Piața Unirii, cum i s-a spus pieții centrale a Clujului. Plăcuțele cu noile denumiri ale străzilor au fost puse cu cîteva zile înaintea serbărilor care au avut loc, în februarie 1920, pentru deschiderea Universității din Cluj. Serbări mărețe, cu privire la care am scris în altă parte. Cînd, în cursul serbărilor, ne înapoiam în grup de la Biblioteca Universității, unde regele înmînase decorațiile acordate cu acea ocazie, spre localul Universității, unde avea să continuie programul, eu mergeam într-un rînd alături de alte oficialități, iar Iorga mergea chiar în spatele meu. Cînd am intrat pe noua stradă Nicolae Iorga, m-am întors spre fostul meu profesor și l-am întrebat, zîmbind:

— Ne daţi voie, domnule profesor?

— Ce să vă dau voie? întrebă Iorga, mirat.

I-am arătat plăcuţa cu noua denumire a străzii. Nu aflase pînă atunci de acel lucru.

— E, doar, strada dumneavoastră, după cum vedeţi!

Măgulit, rîzînd către toţi cei din jur, care îl aplaudau, mi-a răspuns:

— Da, desigur, desigur. Poftiţi, poftiţi . . .

*

Chiar în ziua în care Iorga a fost numit prim-ministru[63] m-am întîlnit cu Sextil Puşcariu, care era un mare admirator al lui. Era foarte satisfăcut de numirea lui Iorga. Văzîndu-mă pe mine rezervat, şi-a exprimat mirarea:

— Nu te bucuri?

— Dragă domnule Puşcariu, eu îl cunosc pe Iorga foarte bine. Ştiu cît este de mare în atîtea şi atîtea domenii. Dar în politică, socotesc că nu este un om potrivit. Pentru politică trebuie să ai însuşiri pe care Iorga nu le are. De aceea, mă tem că guvernarea lui nu va fi dintre cele mai fericite. Partid propriu-zis putem spune că n-are şi e greu de presupus că va reuşi, printr-un miracol, să găsească oameni cu care să poată face o treabă serioasă, în împrejurările acestea grele prin care trece ţara. Tare mi-e teamă că, din aceste cauze, guvernarea lui va fi un eşec.

Am primit diferite oferte din partea lui Iorga la începutul guvernării sale. La un moment dat, l-a trimis la mine, la Cluj, pe fiul său, Mircea, să-mi exprime mirarea că nu mă dusesem să-i cer un portofoliu ministerial. Se pare că fuseseră mulţi care făcuseră acest lucru.

— Cum să-i cer portofoliu ministerial? Eu, care am oroare de oamenii care fac astfel de lucruri, sînt eu omul să cer vreo strapontină în vreun guvern? Cum s-a putut gîndi dînsul la aşa ceva?

— Cum strapontină, domnule Ghibu? Tata e ministru şi al cultelor şi al instrucţiunii. E gata să separe cele două ministere, cum a mai fost şi în alte guverne, şi dumneata poţi conta pe oricare din ele.

I-am răspuns, hotărît, că nu mă simţeam în stare să preiau o astfel de sarcină. Şi, cu asta, am închis discuţia. Neavînd încredere în soarta guvernării, nu puteam să mă angajez într-o acţiune, în care nu aveam timpul necesar

pentru realizarea obiectivelor pe care le aveam în program, nici la culte, nici la instrucțiune.

Dar de o colaborare cu primul ministru Iorga nu puteam totuși scăpa din cauza activității intense, pe care o începusem încă de la 1923, pe terenul politicii religioase minoritare din Transilvania, care ajunsese într-un stadiu foarte avansat sub guvernul precedent. În momentul schimbării de guvern, se ajunsese pînă acolo încît se stabilise, în principiu, că este necesar să se formeze o comisiune de specialiști, care să pună la punct problemele pe care le frămîntasem eu într-o mulțime de lucrări de pînă atunci și să stabilească concluzii pe care să le propună guvernului, spre aplicare.

Fostul guvern nu apucase încă să numească comisiunea, dar la contenciosul Ministerului instrucțiunii chestiunea era pregătită. Cînd a venit Iorga prim-ministru, șeful contenciosului, Jean Dumitrescu, s-a prezentat noului titular al Ministerului instrucțiunii și cultelor care era tot Iorga, și i-a raportat că există în curs o problemă încîlcită, foarte grea și foarte serioasă, care necesită constituirea unei comisiuni speciale.

Cînd i-a arătat propunerea concretă, Iorga a aprobat imediat instituirea comisiunii, care consta din patru profesori de la Universitatea din Cluj — cîte unul de la fiecare facultate — dintre care trei erau catolici și eu singur ortodox, precum și din patru juriști de la București, pe care Iorga i-a aprobat, cu o singură excepție, înlocuind pe unul dintre juriștii propuși cu Istrate Micescu[64], pe care-l considera drept cel mai de seamă jurist al țării. Ca președinte al comisiunii am fost numit eu, ca urmare a faptului că mă ocupasem timp îndelungat de problema respectivă. Mi s-a adresat o scrisoare oficială, prin care îmi făcea cunoscut că am fost numit președinte al comisiunii și eram rugat să elaborez în cel mai scurt timp un studiu temeinic cu privire la o serie de aspecte ale problemei.

Mi se comunica și faptul că activitatea comisiunii urma să fie îndeplinită în mod gratuit, țara neavînd posibilitățile materiale pentru a suporta cheltuielile respective.

Am acceptat, fără condiții, constituirea comisiunii și am tipărit studiul pe care-l făcusem în prealabil, într-un volum de vreo 500 de pagini. Am făcut rost cum am putut de banii necesari pentru tipar și am scos volumul, ca lucrare oficială a Ministerului instrucțiunii și cultelor. Ul-

tima parte a lucrării, reprezentînd cîteva zeci de pagini, consta din concluziile comisiunii, cu propunerile făcute guvernului.

Comisiunea s-a întrunit în două sesiuni, la Cluj și la București. Nu intru aici în detalii privind lucrările acesteia, cu privire la care am scris în altă parte. Fapt este că, după primirea avizelor respective, m-am dus cu întreaga lucrare la Iorga.

L-am găsit la Senat, de unde am plecat împreună la Președinția consiliului de miniștri. Pe drum, în mașină, i-am înmînat lucrarea. Văzînd volumul atît de mare, m-a întrebat:

— De unde ai avut atîția bani? Știa el din propria-i experiență ce înseamnă să tipărești o asemenea lucrare.

— N-are importanță pentru cauză, i-am răspuns eu. Nu avea rost să-i spun că împrumutasem de unde putusem o sumă destul de mare, pe care nu întrevedeam cum și cu ce sacrificii o voi putea înapoia. Nu era, dealtfel, pentru întîia oară.

— Eu mi-am făcut datoria, acum e rîndul dumneavoastră. Vă rog să vă pronunțați.

A luat volumul cu el și a rămas ca peste cîteva zile să ne revedem.

A trebuit să aștept destul de multișoare zile pînă să poată găsi posibilitatea de a sta din nou de vorbă. Cînd, în sfîrșit, ne-am întîlnit, s-a arătat încîntat de lucrare. Preconiza să ia măsuri mult mai radicale decît cele pe care le propusese comisiunea. Mi-a explicat tot ce gîndise să întreprindă.

— Domnule prim-ministru, — i-am răspuns eu, după ce a terminat să-mi expună planul lui —, vă rog să nu săriți peste cal. Dumneavoastră aveți multă experiență, dar în chestiunea aceasta ar fi o greșeală să mergem pînă unde vreți dumneavoastră. Că vom ajunge mai tîrziu la ceea ce preconizați, asta se poate, dar în etapa de acum este necesar să păstrați cuvînt de cuvînt concluziile comisiunii[65], sau să le înlocuiți cu altele mai bune. Cea pe care o propuneți dumneavoastră este însă o măsură exagerată, care ar da naștere unor mari convulsiuni.

Asculta atent. Deodată, și-a schimbat radical atitudinea.

— Să vedem ce va spune Papa.

— Dar, ce să spună Papa? îi răspund eu, mirat de brusca lui schimbare. Nu poate Papa să se amestece în treburile noastre interne.

— N-o fi putînd, dar vreau să știu care e părerea lui în chestiunea asta, a insistat el.

— Domnule prim-ministru, comisiunea și-a însușit un punct de vedere absolut just, stabilind caracterul problemei. Aceasta este o problemă de politică internă a României, în care n-are ce să se amestece nici Geneva, nici Roma, nici Budapesta. Cuvîntul prim și ultim este cel al guvernului nostru. Acest punct de vedere este cu totul clar. Papa își are felul lui specific de lucru. Cine ajunge cu o treabă la Vatican, trebuie să aștepte pînă ce acesta va socoti că este momentul oportun să se pronunțe. Dacă noi îi cerem ca el să-și spună părerea, n-o să se pronunțe în favoarea noastră, într-o chestiune aparent catolică. Ar fi o mare greșeală să încercăm acest lucru.

Dar n-am putut să-l conving. Îi era teamă să nu indispună Vaticanul și n-a mai voit, în ruptul capului, să renunțe la ideea de a consulta în prealabil pe Papa.

Dezolat de întorsătura pe care o luaseră lucrurile, m-am dus la Octavian Goga, căruia i-am povestit întîmplarea. Contrariat de ce-i spuneam, a încercat să mă convingă să mă duc din nou la Iorga, să continuu a stărui pe lîngă el pînă va accepta punctul meu de vedere.

— Nu mai pot stărui pe lîngă el pînă la absurd, i-am spus eu. Tu știi bine că eu am avut cu Iorga de multe ori în viață discuții, în unele cazuri chiar foarte tari, în care, pînă la urmă el a acceptat punctul meu de vedere, dar acum îmi dau seama că nu-l mai pot mișca de pe poziția pe care a adoptat-o. Asta numai tu ai mai putea-o schimba!

— Atunci, hai să mergem la el.

Ne-am dus la parlament, unde Iorga asista la dezbateri. In prima pauză, am intrat la el și Goga l-a întîmpinat:

— Domnule Iorga, am venit cu Ghibu la dumneata să vedem cum să se rezolve chestiunea statului catolic.

— Să vedem mai întîi ce zice Papa — îi răspunse Iorga, cam contrariat.

— Păi, ce să zică Papa? Papa n-are dreptul să se amestece aici!

— Totuși, vreau să știu ce zice Papa.

— Domnule Iorga, ăsta e un lucru periculos. Dar dacă dumneata ții cu orice preț ca să ajungă chestiunea la Papa,

noi am găsit o soluţie. Să trimiţi pe cineva la Roma, să-i facă Papii o scurtă prezentare a chestiunii şi să-i spună cam aşa: „Sfinte Părinte, este în România o chestiune care n-a fost lămurită pînă acum cum ar fi trebuit. Ia aparenţă, este o chestiune catolică. În realitate, nu e catolică, ci este o chestiune civilă, intrînd în prevederile legilor statului. Am venit să vă informăm despre acest lucru, ca să nu vă amestecaţi cumva, împinşi de cine ce ştie forţe oculte, într-o chestiune în care nu veţi putea avea cîştig de cauză niciodată, întrucît lucrurile, aşa cum le vedem noi, sînt foarte clare". Cu aşa ceva poate să meargă cineva la el!

Soluţia de compromis i-a surîs primului ministru.

— Da, foarte bine! Fă-o! Foarte bine!

— Dar cine să meargă? întrebă Goga.

— Păi — se gîndi Iorga o clipă, să meargă Comnen[66], ministrul nostru la Vatican.

— Cum Comnen? Comnen n-are habar de problemă. Domnule Iorga, lucrurile delicate ca acestea, nu pot fi lăsate pe seama cuiva care nici n-a auzit de ele. Acolo trebuie să meargă un om care pricepe.

— Foarte bine! Cine să meargă?

— Ghibu! E singurul care va şti să pună problema.

— Foarte bine, să meargă Ghibu. Dar bani n-am pentru misiunea asta.

— Domnule prim-ministru — am intervenit eu — să ştiţi că nu primesc bucuros o astfel de însărcinare, care poate fi foarte periculoasă. Dar dacă dumneavoastră ţineţi cu orice preţ să se facă acest lucru, accept să plec. Că n-aveţi bani, nu-i nimic, o să se găsească undeva bani pentru un lucru atît de important.

Iorga era în acel moment şi ministru ad-interim al afacerilor străine, titularul ministerului, Ghica, fiind la Geneva, la lucrările Ligii Naţiunilor. În calitate de preşedinte al Consiliului de miniştri şi de ministru ad-interim al afacerilor străine, mi-a trimis, la 18 iulie 1931 o scrisoare, din care extrag următoarele:

„În posesiunea temeinicei lucrări a Comisiunii istorico-juridice, prezidate de Dv. (...), în conformitate cu prevederile Concordantului încheiat între România şi Sf. Scaun, am onoarea a vă face cunoscut că, înainte de a proceda la luarea măsurilor propuse de Comisiune (...) Guvernul a aflat necesar să previe în această chestiune, într-un mod loial şi documentat, pe Sf. Scaun, spre a evita

orice eventuală complicaţie, care s-ar putea ivi în urma necunoaşterii suficiente a chestiunii din partea acestuia.

În scopul de mai sus, Guvernul a aflat necesar să facă şi mai departe apel la serviciile preţioase ale Dv., care aţi studiat problema (...) în mod atît de documentat şi de obiectiv şi să vă însărcineze ca, în calitate de delegat special al său, să mergeţi la Roma, unde împreună cu ministrul nostru plenipotenţiar de pe lîngă Vatican, să puneţi în cunoştinţă de cauză Sf. Scaun, explicîndu-i punctele de vedere ale noastre şi făcîndu-l să înţeleagă că un dezacord pe această chestiune vitală a României, ar putea avea consecinţe, pe care noi cu orice preţ am voi să le împiedecăm (...)".

Cu această însărcinare, semnată de primul ministru Iorga, am plecat apoi înainte pe spinosul drum. Nu este cazul a intra aici în numeroasele detalii privind ceea ce a urmat. Faptele sînt scrise în altă parte a memoriilor mele. Lupta teribilă, în care erau angrenate puternicele forţe ale celor ce urmăreau revizuirea tratatelor, a fost plină de peripeţii dramatice. Ea îşi are locul ei în istoria dintre cele două războaie, pentru afirmarea drepturilor poporului nostru în ţara întregită.

Amploarea luată de desfăşurarea luptelor respective a avut darul să-l sperie, la un moment dat, pe primul ministru Iorga, care, după un timp de la emiterea scrisorii de mai sus, s-a hotărît să oprească mersul lucrurilor şi să încerce alte căi de rezolvare, căi care s-au dovedit a nu fi fost cele mai fericite. Datorită acestei schimbări de atitudine, între noi s-a creat o situaţie din ce în ce mai grea. Diferenţele de vederi deveniseră mari: eu îi ceream să mergem neabătuţi pe linia drepturilor noastre şi ale istoriei, iar el considera că trebuie să meargă pe o linie pe care îl împingeau interese politice, fluctuante uneori de la o zi la alta.

Am ajuns astfel la neînţelegeri grave, care au dus la ruperea totală a legăturilor dintre noi, lucru pe care l-am regretat întotdeauna şi pe care îl regret şi astăzi. Am o singură mîngîiere, şi anume aceea că timpul a dovedit că nu eu am fost cel care a greşit în acea mare şi cumplit de grea luptă, ci primul ministru Nicolae Iorga, care, mai tîrziu, cînd nu mai deţinea nici o funcţie politică, nu cu mult înainte de tragica lui moarte, şi-a dat seama de greşelile pe care, în buna lui credinţă, le făcuse. Într-un

articol al său din „Neamul românesc", intitulat *Să ne întoarcem la noi înșine,* el a făcut mărturisirea de credință respectivă.

*

Cu toate divergențele mari la care am ajuns cu Iorga în ultima perioadă a colaborării noastre — divergențe între doi oameni de bună-credință, buni patrioți și care se stimau reciproc — eu i-am păstrat și-i păstrez astăzi toată veneraţia pe care i-o datorez pentru chipul în care m-a ocrotit și îndrumat în tinerețile mele și toată admirația pentru imensa lui capacitate de om de știință și de litere. Urmăresc cu emoție, cu mîngîiere și încredere valorificarea pe scară atît de largă a operei sale și îmi exprim speranța că tineretul nostru de astăzi va găsi în lucrările marelui dascăl aceleași resurse de patriotism și de entuziasm, pe care le-au găsit generațiile mai vechi, pentru ca să poată da țării tot ce are el mai prețios.

SEXTIL PUȘCARIU

Mi-a fost, timp de un sfert de veac, coleg la Universitatea din Cluj, la Facultatea de litere.

Am auzit pentru întîia oară de el în anul 1901, pe cînd eram elev în clasa a VII-a a liceului românesc din Brașov, iar el tînăr absolvent al Facultății de litere din Leipzig. Se angajase într-o polemică de ordin filologic cu profesorul meu de atunci, Nicolae Sulică — o minte ageră, care se ocupa cu probleme din cele mai interesante de folclor. Profesorul meu publicase în „Gazeta Transilvaniei" o serie de articole despre antropomorfisme și anti-antropomorfisme, la care i-a răspuns, cu observații cam incisive, tînărul Sextil Pușcariu. Am rămas atunci cu impresia că profesorul meu era mai solid în argumentare decît criticul său. Voi fi fost poate influențat de atașamentul pe care-l aveam pentru el?

Tot cam în acea vreme mi-a căzut în mînă și o broșură a lui Pușcariu, intitulată *Juvenilia*[1]. Erau primele lui încercări de literatură, de pe cînd fusese încă elev la liceul din Brașov. Copilării în versuri și în proză, pe care mai tîrziu le-a retractat, socotindu-le prea naive.

Mai tîrziu, Pușcariu a ajuns docent de limba română la Universitatea din Viena. Colabora și la „Luceafărul" de la Budapesta, în care publica lucruri care vădeau pe criticul destul de profund al fenomenului literar românesc. Îl urmăream cu atenție și îmi făcea plăcere să-i citesc articolele care apăreau în revista pe care o sorbeam cu nesaț din doască în doască.

În anul 1905 l-am cunoscut personal la Sibiu, cu prilejul serbărilor și inaugurării muzeului etnografic al „Astrei". În cadrul acestora, Pușcariu a ținut o minunată cuvîntare despre Timotei Cipariu. Un model de portret, alcătuit în perfectă cunoștință de cauză, cu un respect măsurat și lipsit de rezerve față de personalitatea pe care o caracteriza. Mi-a rămas întipărit în minte chipul conferențiarului, mai în vîrstă decît mine cu vreo zece ani buni, purtînd un barbișon pe care l-a păstrat apoi toată viața, cu

o prezentare foarte cuviincioasă, cu un glas limpede, cu o limbă românească mult mai frumoasă decît cea ardelenească obișnuită. A lăsat atunci o foarte bună impresie numeroșilor intelectuali care veniseră să-l asculte.

Eu tocmai publicasem prima mea lucrare, *Limba nouălor cărți bisericești*, o temă care eram sigur că-l interesa pe Pușcariu, ca lingvist. I-am trimis și lui un exemplar de onoare, însoțit de cîteva rînduri, prin care îl rugam să mă ierte pentru lucrarea atît de îndrăzneață, care pe mine nu mă mulțumea. În timp ce lucrasem la ea mi se păruse că eram pe calea cea bună, dar după ce am terminat-o am avut sentimentul imperfecțiunii. Îi găseam încă multe lipsuri, din care cauză îmi ceream un fel de scuze pentru modul în care prezentam problema.

Pușcariu mi-a răspuns printr-o scrisoare — pe care, din păcate nu o mai am — în care îmi mulțumea pentru broșura trimisă și mă făcea atent să nu împing prea departe autocritica, să nu fiu pesimist în legătură cu realizările mele, deoarece orice autor care se respectă, după ce a terminat o lucrare este nemulțumit de felul cum a ieșit. Numai proștii sînt încîntați de opera lor — îmi scria el — oamenii cuminți găsesc întotdeauna că lucrarea putea fi mai bună. Mă sfătuia, în concluzie, să rămîn pe calea aleasă și să merg înainte cu cercetările mele. În acest mod, intervenția lui Pușcariu mi-a fost poate de ceva folos.

La vreo doi ani după aceea am avut cu el un fel de întîlnire indirectă. Aflasem din presă că fusese însărcinat de Academia Română să redacteze marele dicționar al limbii române. Eram în vremea aceea student la Budapesta și redactor la ziarul „Lupta", unde urmăream fenomenele vieții noastre naționale atît sub raport literar și cultural cît și sub raport politic. Trebuia, la sfîrșitul anului școlar (1906—1907), să dau cîteva examene la universitate, pentru a-mi justifica bursa pe care o primisem din partea Consistoriului de la Sibiu. Trebuie să mărturisesc că anul școlar de la Budapesta a fost pentru mine un an care, sub raportul studiilor, m-a nemulțumit destul de mult, dar în altă privință, mi-a fost de un mare ajutor pentru formarea mea ca luptător, prin experiența pe care am putut-o dobîndi în domeniul publicisticii românești. Student fiind, trebuia să dau cîteva examene, printre care și unul de limba maghiară. Nu găseam nici un curs al profesorului, iar pe acesta nu-l cunoașteam nici măcar după figură. Îi

știam doar numele și știam că trebuie să dau examen la el și să iau o notă care să justifice bursa.

Pe vremea aceea domneau la universitățile din vechea Ungarie niște obiceiuri, despre care nu pot spune dacă se întîlneau sau nu și în alte țări, pentru că nu le-am văzut pe unde am trecut. Multe examene erau date și luate de candidați fără ca aceștia să depună nici cel mai mic efort de studiu. Erau anumite librării, bine cunoscute de către studenți, în care se vindeau lucrări gata scrise de alți candidați. Puteai cumpăra cu douăzeci de coroane o lucrare, cu care te duceai la universitate, unde o citeai ca pe o producție proprie și-ți luai cu ea examenul. Mi s-a recomandat și mie această metodă de către un prieten. La început mi s-a părut a reprezenta o bună rezolvare pentru luarea unui examen de către tînărul redactor al gazetei politice de acolo, atît de prins în luptele zilnice. Cînd să trec la fapte însă, în preziua examenului, n-am putut face acest lucru, părîndu-mi-se odios. Eram descoperit, în ultima zi. Trebuia să găsesc un subiect și să-l pregătesc pe loc. M-am hotărît imediat asupra lui: despre marele dicționar al limbii române. M-am dus la universitate, cu lucrarea făcută în cîteva ore. Am căutat să-l văd pe profesor, ca măcar să știu cum arată, înainte de a intra la examen. Am intrat apoi în clasă și am spus profesorului că vreau să dau examen. S-a ridicat de la catedră, s-a așezat în bancă, m-a poftit pe mine la catedră și mi-a dat cuvîntul. I-am citit lucrarea despre marele dicționar pe care Academia Română îl inițiase și pentru elaborarea căruia numise pe conaționalul meu și concetățeanul nostru, pe ardeleanul Sextil Pușcariu. Eram oarecum mîndru că îl cunoscusem personal pe acest om și că puteam prezenta o astfel de temă la examenul de limba maghiară.

Profesorul m-a ascultat cu mult interes și se vedea că este mulțumit de ceea ce spuneam. După ce am terminat, mi s-a adresat:

— Domnule coleg, vă mulțumesc pentru această lucrare, atît de interesantă. Nu am știut pînă acum că Academia Română a îmbrățișat problema aceasta atît de mare cu atîta înțelegere. O felicit pentru acest lucru și te felicit și pe dumneata.

Așa mi-am luat examenul respectiv, cu subiectul pe care îl îmbrățișase Sextil Pușcariu.

În 1914 Pușcariu a fost ales membru activ al Academiei Române. În acel an, la Rusalii, se ținea la Suceava primul congres al corpului didactic românesc din Bucovina, cu un program extrem de interesant și de bine alcătuit, din care făceau parte patru conferințe: una a lui Sextil Pușcariu, despre limba română, a doua a lui Ioan Nistor — mai tîrziu membru al Academiei Române și ministru al Bucovinei — despre evoluția școlii românești din Bucovina, a treia a lui Vasile Grecu[2] despre bilingvismul în școala secundară din Bucovina și a patra, a mea, despre școala primară și viața de la țară. În jurul acestui program s-a desfășurat o activitate minunată din partea învățătorimii, prezentă în mare număr. Toată învățătorimea din Bucovina venise să asculte cele patru conferințe anunțate. A lui Pușcariu nu s-a putut ține, pentru că fusese ales membru al Academiei tocmai în preziuă și trebuia să fie acolo, la ședința respectivă. Așa că a telegrafiat că nu poate fi prezent la congres.

La cîteva zile a venit totuși la Cernăuți, unde mă aflam și eu încă — în cadrul unei călătorii prin Bucovina — și unde publicul românesc i-a oferit un mare banchet, la care am fost invitat și eu. Ca la astfel de ocazii, s-au ținut toasturi peste toasturi, printre care a trebuit să fie și unul, scurt, al meu, ca reprezentant al intelectualității din Transilvania, în care am spus printre altele:

— Dumneavoastră, domnilor, sînteți fericiți că puteți îmbrățișa în rîndurile dumneavoastră pe un om de o asemenea valoare. Puteți să fiți fericiți și puteți rîde din toată inima și cu amîndoi ochii. În ce mă privește, eu fac ca împăratul din poveste: cu un ochi rîd, dar cu celălalt plîng. Ca român, mă bucur să există o figură ca a lui Sextil Pușcariu, care merită toată atențiunea și cinstea, din partea noastră a tuturor românilor; dar, ca ardelean, mă doare inima că l-am pierdut dintre noi pe acest om de valoare. În loc să-l păstrăm la noi acasă, iată că vi l-am dat dumneavoastră. Trebuie să o spun aici, cu toată sinceritatea, că părerea mea este că locul cel mai potrivit pentru un om ca Pușcariu eu socotesc că este Clujul. Dar Clujul este astăzi pentru noi cu toții un punct mort. Dați-mi voie să-mi exprim aici totuși nădejdea că o să trăim vremea în care domnul Pușcariu o să se înapoieze în Ardeal.

Cuvintele mele au fost răsplătite cu multe aplauze. Unele mai zgomotoase, altele mai reținute. Nu toți cernăuțenii

prezenţi se puteau împăca cu gîndul că Puşcariu ar mai putea reveni vreodată în Ardeal. După cum se ştie, ceea ce am prorocit eu atunci, s-a împlinit, după mai puţini ani decît putea spera cineva în acel moment, în împrejurări asupra cărora am izbutit să exercit o influenţă directă şi hotărîtoare. Puşcariu a venit în Ardeal, devenind o glorie a Universităţii din Cluj.

A fost în seara aceea o atmosferă admirabilă în mijlocul intelectualităţii româneşti din Cernăuţi. Mi-aduc şi astăzi, după mai bine de o jumătate de veac, cu drag aminte de plăcerea sufletească pe care am simţit-o atunci şi de căldura care s-a stabilit între mine şi Puşcariu.

La scurtă vreme după aceea a izbucnit primul război mondial. Puşcariu îşi făcuse serviciul militar în armata austriacă, astfel că a fost mobilizat ca ofiţer de rezervă.

Împrejurările l-au adus în treacăt la Sibiu, în septembrie 1914. L-am întîlnit întîmplător, îmbrăcat în uniformă de ofiţer austriac, la un concert religios care a avut loc la biserica evanghelică săsească. Am ieşit împreună de acolo. Era foarte tulburat de vremurile grele în care intrase omenirea şi împreună cu ea şi noi, fiecare la rîndul nostru. Spunea că se duce pe front şi că cine ştie dacă ne vom mai revedea vreodată sau nu. Ne-am despărţit cu multă tristeţe şi cu nădejdi nu tocmai mari pentru viitorul care devenise atît de nesigur.

În cursul războiului a înfruntat toate greutăţile pe fronturile pe care a fost trimis. La un moment dat s-a răspîndit vestea, apărută şi în ziare, care ne-a îndurerat pe toţi cei care-l cunoşteam şi îl apreciam, că ar fi murit pe front. Abia mai tîrziu am aflat, cu multă bucurie, că de fapt ştirea respectivă nu fusese adevărată. [. . .]

*

Împrejurările au făcut ca la scurt timp după Unirea de la Alba Iulia să mă găsesc cu Puşcariu pe un plan foarte apropiat. Mă înapoiasem, după pribegia de peste patru ani, din nou la Sibiu, oraş care devenise capitala Ardealului autonom. Aici îşi stabilise sediul Consiliul Dirigent. În calitatea în care fusesem numit, de secretar general al Resortului de instrucţiune şi culte, aveam, printre altele, şi sarcina de mare răspundere de a organiza învăţămîntul de toate gradele din Ardealul românesc, de sus şi pînă

jos. Dat fiind că șeful Resortului, Vasile Goldiș, se ocupa mai mult de marile probleme politice ale vremii, numeroase și spinoase, aproape întreaga activitate legată de organizarea învățămîntului, în noile condiții create de Unire, cădea în sarcina mea. A crea un învățămînt românesc într-o provincie în care el a fost aproape inexistent secole de-a rîndul — redus la școlile primare întreținute de biserică, acolo unde mai erau — și a face acest lucru — cu toată lipsa de cadre pregătite — bine și repede, era o sarcină gigantică și de enormă răspundere pentru viitorul poporului nostru, ajuns să trăiască liber în țara lui.

Din primele zile după ce m-am înapoiat la Sibiu spre a-mi lua noua sarcină în primire în decembrie 1918, s-a pus — de la sine, pot să spun, dar și cu concursul oamenilor într-o măsură oarecare — problema Universității din Cluj, care socoteam că va trebui să treacă printr-o transformare radicală, corespunzătoare situației nou create și cerințelor de cultură superioară ale populației românești majoritare, lipsită de o instituție proprie de învățămînt superior. Eram profund convins că în capitala Ardealului trebuia să avem o universitate românească, vechi deziderat neîmplinit pînă atunci al poporului nostru, pentru înfăptuirea căruia socoteam că sosise momentul.

Nu este locul aci a intra în amănunte în legătură cu diferențele de vederi dintre mine și dintre conducerea Consiliului Dirigent pe această temă. Evenimentele au fost arătate în alte lucrări, unele publicate, altele aflate încă în manuscris. Principalul este că am reușit să-mi impun punctul de vedere și să obțin mînă liberă atît de la Consiliul Dirigent cît și de la șeful Resortului meu pentru a rezolva chestiunea cum voi crede eu mai bine, pe propria mea răspundere. Și am trecut astfel la fapte, cea ce — cu toată modestia — trebuie să spun că a dus la una din realizările cu care mă mîndresc cel mai mult din întreaga mea activitate dusă pe tărîm obștesc. Încredințați de tăria drepturilor noastre, am luat istoria în piept și ne-am spus: „Nu așteptăm cuvîntul conferinței de pace, căci cine știe cînd va veni acela și cum va veni! Convinși de dreptatea cauzei noastre, mergem înainte, preluînd toate riscurile asupra noastră. Poporul, însetat de dreptate, dornic de cultură, nu poate aștepta tratativele fără sfîrșit ale politicienilor". Nu se putea altfel! [...]

Pentru a organiza noua universitate trebuia făcută o lege. Legea învățămîntului secundar și superior din vechiul regat avea atîtea lacune, încît consideram că nu putea fi utilizată pentru rezolvarea problemei noastre. Ea permitea, de decenii întregi, amestecul politicianismului în așa de mare măsură în organizarea învățămîntului, încît ar fi zădărnicit de la bun început aproape orice măsură serioasă. Mi-era teribil de teamă de acel politicianism, care făcuse atîta rău și pe care eram hotărît cu orice risc să-l evit în ce privește organizarea noii universități, pentru ca aceasta să poată deveni cu adevărat ceea ce urmăream să devină, o citadelă de nivel ridicat a culturii și civilizației românești.

Nu ne puteam deci orienta după legea din vechiul regat, după cum nu ne puteam menține nici la legea vechii universități ungurești din Cluj. În cercurile conducătoare de la Sibiu dominau, în ce privește organizarea universității, păreri cu care nu mă puteam împăca. Se considera în general că această problemă se putea rezolva, pe cale birocratică, relativ ușor, prin numirea de către Consiliul Dirigent a unor profesori români în locul celor maghiari. M-am declarat de la început în modul cel mai categoric împotriva unei astfel de formule simpliste, susținînd că, în ciuda puterilor de care dispune, Consiliul Dirigent nu avea nici autoritatea morală și nici cea științifică să facă o universitate de valoare. Pentru așa ceva, consideram că trebuiau atrași oameni de specialitate, care să-și asume pentru posteritate răspunderea unei acțiuni de o asemenea amploare.

Am întocmit, deci, de unul singur, o lege, foarte scurtă, compusă numai din patru articole, prin care am stabilit o modalitate simplă, dar în același timp eficace, după care reduceam la minimum posibil formalitățile birocratice, eliminînd însă în același timp posibilitatea influențelor politicianiste, pentru realizarea unei astfel de opere. Prin lege, treceam răspunderea pentru organizarea Universității din Cluj unei comisiuni, care la început a fost compusă din douăsprezece persoane, cooptate de mine dintre cele mai distinse cadre pe care le aveau cele trei universități românești de pe atunci — din București, Iași și Cernăuți — și care apoi a fost mărită la douăzeci de membri, prin completarea ei cu alți opt profesori, numiți dintre candidații ardeleni la catedrele universității.

Pentru a prezida o operă atît de mare trebuia să găsesc pe cineva care să se bucure de autoritate ştiinţifică, recunoscută pe cît posibil nu numai în ţară, ci şi în afară de hotarele ei, şi care să vrea să preia o sarcină atît de dificilă. Nu mi-a fost deloc uşor să mă fixez asupra unui om care să conducă comisiunea universitară. M-am frămîntat săptămîni de zile, m-am informat de la unii şi de la alţii, căutînd persoana potrivită, pînă cînd am ajuns să mă stabilesc asupra lui Sextil Puşcariu, care era în vremea aceea decanul facultăţii de litere din Cernăuţi. M-am hotărît să fac apel la el, după ce preluasem eu însumi universitatea de la foştii ei deţinători, pentru funcţia pe care o înfiinţasem, de Comisar general al Consiliului Dirigent pentru organizarea noii universităţi din Cluj.

N-a fost uşor să conving pe oamenii de la Sibiu să-l accepte pe Puşcariu pentru această funcţie de mare răspundere; pînă la urmă însă s-au declarat de acord cu ea.

Cînd i-am comunicat lui Puşcariu, la Cernăuţi, dorinţa noastră, el se afla tocmai într-o situaţie neclară, ca urmare a faptului că fusese luat în considerare să fie numit ministru al Bucovinei în guvernul central de la Bucureşti, după ce unul din reprezentanţii cei mai autentici ai acelei provincii s-a retras din politică[3]. Puşcariu era deci în acel moment prezumtivul reprezentant al Bucovinei în guvernul central.

Cînd i-am comunicat, în luna aprilie 1919, dorinţa noastră, Puşcariu mi-a răspuns mai întîi că în principiu primeşte sarcina respectivă, dar că ar putea veni abia după şase luni, deci pe la 1 octombrie. Noi nu puteam însă aştepta, sub nici un motiv, să treacă, pentru momentul acela, o extraordinar de preţioasă jumătate de an, fără să lucrăm intens la organizarea noii universităţi, pentru ca aceasta să-şi poată începe activitatea încă în toamna anului 1919. I-am răspuns deci că nu puteam aştepta şi că trebuie să spună clar dacă vine imediat sau nu, căci dacă nu va putea veni va trebui să căutăm pe altcineva.

Ca ardelean, Puşcariu năzuia, în mod firesc, să se întoarcă după Unire în Ardeal, aşa că era tentat să preia răspunderea organizării Universităţii din Cluj. Văzînd, din răspunsul meu, că hotărîrea noastră este inflexibilă, în loc de a continua să trateze chestiunea prin corespondenţă, a venit în persoană la Sibiu, pentru a sta de vorbă şi a căuta să ne înţelegem. Vorbindu-mi din nou despre anga-

jamentele pe care le are și despre faptul că este de acord să vină, dar că nu poate decît la 1 octombrie, i-am răspuns ferm:

— Nu putem admite nici o amînare, domnule Pușcariu. Universitatea trebuie să-și înceapă cursurile încă în toamna acesta. Pînă la 48 de ore trebuie să ne dai răspunsul dacă primești sau nu primești această sarcină de mare onoare și răspundere. Mi-ar părea foarte rău să nu primești, fiindcă nu am cu cine te înlocui, dar dacă nu se va putea altfel, vom încerca și vom găsi alte căi.

A fost o întreagă poveste, în care amîndoi ne mențineam punctele de vedere. Pînă la urmă, Pușcariu, care aștepta ca Ionel Brătianu să sosească de la Paris și să-l numească ministru în guvernul său, mi-a spus:

— Am să mă duc imediat la București, să caut să aranjez cumva chestiunea.

— Foarte bine, i-am răspuns eu, o să mergem împreună, să o terminăm acolo. Nu voiam să las lucrurile din mînă, la voia întîmplării!

Și am plecat imediat amîndoi spre București. Nu am ajuns însă pînă acolo, ci ne-am oprit la Predeal. Trenurile din Ardeal nu mergeau încă, pe vremea aceea, în continuare în vechea țară, ci trebuia să așteptăm vreo cinci-șase ore în Predeal pînă venea un tren de la București, care să se înapoieze apoi în Capitala țării. În răstimpul respectiv, Pușcariu a luat legătura telefonică cu președinția consiliului de miniștri, pentru a întreba dacă s-a întors primul ministru de la Paris. I s-a răspuns că nu se întorsese și că nu se știa cînd urmează a se întoarce.

Auzind acest lucru, i-am spus lui Pușcariu:

— Uite că nici măcar nu se știe cînd vine. În această situație nu mai are sens să merg mai departe pînă la București. Îmi pare foarte rău, dar nouă ne trebuie răspunsul dumitale astăzi. Trebuie să te hotărăști aici: primești, ori nu primești?

Pus în fața necesității de a lua pe loc o hotărîre, după frămîntări și o nouă chibzuință mi-a declarat că primește. L-am pus să facă imediat o declarație în acest sens și cu hîrtia respectivă în buzunar m-am întors la Sibiu. El s-a dus la București. Ce o mai fi făcut acolo nu știu, dar și-a respectat cuvîntul dat și peste cîteva zile a venit la Sibiu, pentru a stabili împreună modalitățile de lucru.

L-am numit deci pe Pușcariu, în calitatea mea de Comisar general al Consiliului Dirigent, ca președinte al comisiunii universitare create prin lege. Renunțînd la rolul său din Bucovina[4], el a plecat, imediat după ce am stabilit modalitățile de lucru, la București, unde fusese stabilit sediul comisiunii universitare. Comisiunea s-a întrunit mai întîi, în formația ei inițială de douăsprezece persoane, la București, iar după aceea, într-o sesiune de aproape două săptămîni, la Cluj, unde au fost concentrate toate lucrările și toate cererile candidaților. Au fost în jurul a două sute de candidați. Aceștia trebuiau triați și cum în comisiune erau prezenți cei mai de seamă savanți ai țării, nu le-am impus nici un fel de restricție în luarea hotărîrilor. M-am situat pe punctul de vedere că nu puteam veni eu să spun celor mai mari savanți să facă așa sau în alt fel. Le-am spus: „Sînteți puși aici să rezolvați o problemă mare pentru viitorul cultural al țării și aveți o răspundere colosală în această privință. Vi s-a acordat toată încrederea și cum veți face dumneavoastră, așa va fi bine". Procedeul s-a dovedit a fi bun, așa cum a confirmat-o trecerea timpului.

Pușcariu era un om rezonabil, un om care cîntărea toate lucrurile bine și care nu era condus de ambiții vane, ca mulți alții. Am fost întotdeauna fericit și am considerat că am avut un extraordinar noroc cu alegerea acestui om, cu care m-am înțeles perfect în toate chestiunile care priveau marea problemă a creării unei universități de prestigiu. Unde nu era suficient documentat, se lăsa convins de mine, iar unde nu eram eu documentat, mă lăsam convins de el, așa că, într-o colaborare ideală, am reușit să înlăturăm toate greutățile — care n-au fost nici puține, nici neînsemnate — și să găsim soluția cea mai bună posibilă. În modul acesta, toate piedicile ivite pe parcurs și care păreau de neînlăturat au putut fi evitate, datorită colaborării noastre, a înțelepciunii lui Pușcariu și poate și a înțelegerii de care eu am dat dovadă.

După socoteala lui Pușcariu, pe care și-a exprimat-o și în discursul ținut mai tîrziu, cu ocazia inaugurării solemne a Universității, pentru înființarea acestei importante instituții — dacă s-ar fi urmat normele clasice de lucru — ar fi trebuit cel puțin doi ani de comisii, de subcomisii și paracomisii, doi ani de zile în care să nu faci decît să tot muți dosarele dintr-un loc în celălalt. Iar după părerea lui Emil Racoviță[5], exprimată după șapte ani de la înființarea Uni-

versității, părere care a fost publicată într-o lucrare franțuzească a vremii[6], dacă nu s-ar fi lucrat așa cum s-a lucrat pentru organizarea Universității din Cluj, nici după șapte ani ce au trecut pînă atunci ea nu ar fi putut luat ființă ...

Și așa, grație în bună măsură înțelepciunii lui Pușcariu, care s-a dovedit foarte la locul ei, s-a putut face, în timpul scurt de numai cîteva luni, o universitate care putea sta cu onoare alături de universități cu oarecare trecut și care, după cum se știe, a răspuns tuturor așteptărilor noastre, ba uneori a depășit chiar și cele mai optimiste așteptări.

Tot timpul cît am conlucrat cu Pușcariu la organizarea universității clujene, activitatea a fost calmă și senină, fără nervi dintr-o parte sau alta, fără ca vreunul din noi să plece urechea într-o parte sau într-alta, să asculte intrigăriile care însoțesc în mod inevitabil fapte de acest fel atît în vremuri tulburi, cît și în cele senine. Ne-am urmat, într-o perfectă unitate de vederi, drumul de la un capăt pînă la altul, fără cele mai mici cheltuieli inutile de timp și de fonduri.

Mărturisesc că mă găsesc într-o situație puțin încurcată cînd caut să-mi reamintesc și să redau amănunte din colaborarea mea cu Pușcariu din acea vreme. Modul cum s-a lucrat pentru rezolvarea fiecăruia din numeroasele obiective legate de constituirea noii universități a fost redat în unele lucrări apărute pe această temă[7] precum și în alte capitole ale memoriilor mele. Din numeroasele momente din timpul colaborării noastre pe acest tărîm mă mărginesc a face amintire aici numai despre următoarele, peste care cred că este bine să nu trec, pentru a arăta cîtă energie a trebuit să fie desfășurată pentru a învinge enormele dificultăți ale ceasului respectiv.

Pușcariu avea anumite vederi în legătură cu modul de realizare a obiectivului nostru, cu privire la care eu nu mă ocupasem pînă atunci. Între altele, mi-a arătat că ar fi în interesul cauzei să facem apel la universitățile franceze, pentru a le cere concursul în unele domenii ale științelor, în care noi nu avem încă elemente suficient de bine pregătite. Ideea lui mi s-a părut de la început sănătoasă și am acceptat-o. Astfel, grație contribuției lui Pușcariu, am putut aduce la Cluj pe Emmanuel de Martonne[8], marele geograf, care a ținut în mai multe rînduri cursuri de geografie

și care a avut, în timpul Conferinței de pace de la Paris, un rol deosebit de important, ca specialist, în fixarea granițelor României întregite. Socotesc că aportul lui de Martonne a constituit meritul personal al lui Pușcariu.

Tot grație lui am avut satisfacția să înființăm la Cluj o catedră de istoria medicinei, o catedră care pînă atunci nu se găsise în programul nici unei alte universități și care a fost deținută de profesorul Guyart[9] de la Universitatea din Lyon. Acest savant a ținut timp de cîțiva ani cursurile de istoria medicinei la Cluj și a avut marele merit că a înființat muzeul de istoria medicinei și a format pe admirabilul său succesor, profesorul Valeriu Bologa[10], care a dezvoltat apoi muzeul pînă la starea lui de înflorire de astăzi.

Tot grație lui Pușcariu s-a putut rezolva, în modul cel mai potrivit posibil, și un alt obiectiv al nostru, acela al ocupării catedrelor de limbi străine de la universitate. Numai cu catedrele de limba maghiară am rămas în urmă, cu toate silințele de a le organiza în cele mai bune condiții. Prevăzusem, în această privință, în planul inițial de învățămînt, o catedră de limba maghiară, considerînd că ea reprezintă o necesitate pentru o universitate ardelenească. Pușcariu a fost însă de părere ca să înființăm două catedre în loc de una, și anume una pentru istoria literaturii și a doua pentru filologie. Am căzut de acord și asupra acestui lucru și am introdus ambele catedre în plan. Nu găseam însă candidați pentru ele. Așa erau împrejurările în acea perioadă de imediat după război. Adevărat că s-au oferit cîțiva români să ocupe catedrele de limba maghiară; deși am fi putut alege dintre ei doi oameni capabili sub raport științific, noi am fost de părerea că ar fi mult mai folositor cauzei universității ca profesorii titulari ai acestor catedre să fie unguri. Neprezentîndu-se nici un candidat care să corespundă acestor vederi ale noastre, Pușcariu a fost de părere să ne adresăm Academiei maghiare cu o scrisoare prin care să o rugăm să ne recomande ea doi specialiști. S-a făcut scrisoarea respectivă, dar Academia n-a dat nici un răspuns solicitării noastre. Față de imposibilitatea de a completa catedrele așa cum socoteam noi că era bine, ne-am văzut nevoiți să reducem ulterior numărul acestora la una singură. Abia după cîțiva ani s-a găsit un profesor ungur, Gh. Kristof[11], cunoscut datorită

lucrărilor sale filologice, care a acceptat catedra universitară oferită, ocupînd-o pînă la 1940 cînd Universitatea s-a refugiat la Sibiu, iar el a rămas mai departe la Cluj.

*

După terminarea lucrărilor privind organizarea noii universități și în vederea începerii — din toamna anului 1919 — a cursurilor acesteia, a trebuit să fie numit rectorul, primul rector al Universității. După uzanțele universitare de pe acea vreme, rectorul ar fi urmat să fie ales de către corpul profesoral, cum s-a procedat, dealtfel, cu rectorii următori. În acel moment însă corpul profesoral era abia constituit și încă nu destul de pregătit pentru a se putea fixa asupra celei mai potrivite personalități, căreia să-i încredințeze o sarcină atît de importantă ca aceea a primului rector, a omului care să asigure imprimarea, de la bun inceput, a celei mai prielnice atmosfere de lucru, neapărat necesară pentru sănătoasa dezvoltare a noii universități. Datorită acestei considerații de principiu, numirea primului rector am hotărît-o eu, care preluasem întreaga răspundere față de Consiliul Dirigent în legătură cu întreaga problemă a universității. Nu am avut nici o îndoială că Pușcariu reprezintă cea mai potrivită personalitate pentru funcția de rector al noii instituții. Actul de numire este semnat de mine.

Un amănunt interesant din istoria relațiunilor mele cu Pușcariu din acea minunată perioadă eroică a fost legat de inaugurarea solemnă a Universității din Cluj, cu privire la care trebuia să stabilim de comun acord un program în stil mare, aș putea spune chiar că uriaș.

Universitatea și-a început cursurile fără nici o solemnitate, la 3 noiembrie 1919. Deschiderea solemnă urma să se facă la 1 februarie 1920, la începutul celui de al doilea semestru, pentru a avea timpul necesar pentru organizarea ei corespunzătoare. Asta a fost ideea mea. Pușcariu susținea să nu facem nici o inaugurare festivă, așa ceva fiind un lucru foarte pretențios și pe care el considera că nu aveam posibilitatea să-l facem, în condițiunile de atunci, la nivelul înalt la care ar fi trebuit făcut. Iar dacă nu-l puteam face cum s-ar cuveni — spunea Pușcariu — mai bine să renunțăm la așa ceva. Eu însă îmi făcusem din capul locului un proiect, aș putea spune grandios în felul

său și de o îndrăzneală pe care astăzi poate că nu aș mai avea-o. Am vrut să fac din inaugurarea Universității din Cluj nu numai un moment de importanță științifică, ci și unul de importanță politică. Voiam să fac să se știe pentru vecii vecilor că noua universitate nu era o școală oarecare, ci era pilonul principal al drepturilor noastre românești în Ardeal, după o mie de ani de lupte și de suferințe. Voiam ca inaugurarea să se facă cu o largă publicitate și cu un curaj dus pînă la limitele posibilului. Nu prostesc, dar — trebuie să o recunosc — mai puțin obișnuit.

I-am prezentat lui Pușcariu deci un program de cîteva puncte, pe care nu le dezvoltasem, dar care conținea toate ideile principale la care mă fixasem.

Primul punct prevedea că Universitatea din Cluj se va inaugura în mod solemn la 1 februarie 1920, fără a se mai aștepta încheierea Tratatului de pace, care urma să recunoască Ardealul ca făcînd parte integrantă din România. După cum am mai spus, consideram că trebuia să trecem peste forma pe care o reprezenta Conferința de la Paris.

Pușcariu, mai prudent, nu a fost de părerea mea cu privire la acest punct.

— Cum să facem acest lucru — spunea el — în formă solemnă, cînd s-ar putea ca la Paris să se răstoarne ceea ce proclamasem noi pînă atunci. Să vedem mai întîi ce face Parisul! Pînă atunci, să ne facem datoria cum vom crede mai bine, dar fără solemnități deosebite.

Nu puteam renunța la ideea mea. Consideram că trebuie să marcăm pentru întreaga noastră istorie un eveniment atît de important pentru cultura neamului nostru. Nu putem trece peste așa ceva ca peste un lucru comun! Trebuia să depunem eforturi deosebite pentru scoaterea în evidență, față de întreaga lume, a acestui eveniment. Pînă la urmă, Pușcariu a trebuit să cedeze în fața argumentării mele și să se declare de acord cu data propusă pentru festivitate și cu caracterul solemn al acesteia.

La punctul următor prevedeam că profesorii noii universități vor depune jurămîntul de fidelitate față de statul român, în fața regelui — care va trebui să participe la serbări — și în fața celor doi mitropoliți ai țării — cel ortodox și cel unit —, care vor trebui să oficieze serviciul religios împreună[12].

Auzind această propunere a mea, Pușcariu a rămas încremenit.

— Cum îți poți închipui că vor servi amîndoi mitropoliții împreună? Așa ceva nu s-a întîmplat niciodată pînă acuma și nici nu vor fi de acord să o facă. Fiecare servește pentru biserica sa!

La această obiecție, logică în fond și bazată pe neînțelegerile de peste două veacuri dintre cele două biserici românești din Ardeal, i-am răspuns:

— Domnule Pușcariu, eu cunosc tradiția și știu bine că a obține un asemenea lucru este greu, dar nu cred că nu se poate trece peste obiecțiunile respective. Eu mă fac forte să determin pe cei doi mitropoliți să vină la serbări și să prezideze împreună acest act solemn, punînd astfel și din partea lor o temelie pentru eforturile noastre viitoare[13].

— N-ai să reușești să-i convingi să facă acest lucru. Ai să vezi că n-or să vină mitropoliții în aceste condiții, mi-a replicat, convins, Pușcariu.

— Dacă n-or să vină... În fond, ce le cerem noi mitropoliților? Le cerem să se roage lui Dumnezeu să aibă sub ocrotirea lui această Universitate. Ei bine, dacă mitropoliții nu vor vrea să vorbească în numele lui Dumnezeu, eu am un leac radical pentru asta: îi dau dracului!

— Aoleu! a exclamat Pușcariu, căruia nu-i venea să creadă că auzise bine.

— Păi, altă soluție n-am — i-am explicat eu —, ori sînt cu Dumnezeu, ori sînt cu dracu!

Pușcariu avea multă încredere în mine, după o atît de rodnică colaborare, în care se realizaseră multe lucruri care păruseră la început de necrezut. De data asta i se păru însă că nu mă poate urma.

— La asta nu mă pot angaja, mi-a spus el, după un timp de reflecție.

— Nu te angaja! Mă angajez eu să rezolv acest lucru, i-am răspuns. Să trecem peste asta, la punctul următor.

I l-am expus. Acesta prevedea participarea la serbări a delegaților universităților din apus, cărora urma să le trimitem invitații în acest sens.

— Domnule Ghibu, mi-a ripostat Pușcariu. Gîndește-te! La 1 februarie vom fi în miez de iarnă, după un război care a lăsat atît de grele urme în întreaga Europă. Știi cît de greu se călătorește. Cine o să plece de la Paris sau de la Londra în aceste atît de grele condiții, ca să vină la Cluj, la serbările unei universități care nu știe nimeni dacă mîine-poimîine, după încheierea Tratatului de pace, va mai

sta sau nu în picioare? N-o să vină nimeni! Ne vom face numai de rîs dacă vom lansa astfel de invitații!

— Domnule Pușcariu, i-am răspuns eu, n-o să vină toată Europa, dar o să vină cîțiva. N-or să ne lase prietenii noștri să nu trimită cîțiva delegați — doi, trei, patru, cinci, cîți or fi! Pentru noi va fi suficient. Simbolul va fi realizat. Nu putem neglija acest lucru!

— Nu te supăra, dar nici la așa ceva nu mă angajez, a sfîrșit el, tot mai îngrijorat.

— Nu-i nimic! Mă angajez eu să rezolv și acest lucru. Sînt convins că voi reuși! Și acum, încă ceva!

Ultimul punct și nu cel mai puțin important. Prevăzusem ca la serbări să invităm și pe toți reprezentanții oficiali ai statelor neutre și prietene care aveau sedii la București. Dar nu numai pentru a-și arăta uniformele de gală și a participa la felicitări anodine, ci pentru ca fiecare să țină cîte o cuvîntare, în numele țării sale, relativ la evenimentul cel nou de la Cluj — crearea Universității românești, a primei universități românești din această provincie.

La auzul și al acestei propuneri, Pușcariu nu-și mai credea urechilor.

— Dragă domnule Ghibu, dar dumneata nu cunoști oare protocolul, valabil de sute de ani? Nu știi că miniștrii plenipotențiari nu iau niciodată cuvîntul la întruniri în țara în care sînt acreditați? Ei reprezintă guvernele lor, cu note, cu felicitări, cu proteste, cu uniforme, cu banchete, dar niciodată nu s-a întîmplat să ia cuvîntul în cadrul unor manifestări publice.

Mă așteptam la această obiecție.

— Și asta o știu. Dar ăsta a fost sistemul regimului vechi. Războiul ne-a învățat să mai facem și altceva peste ceea ce s-a făcut pînă acum. Eu mă fac forte să încerc să realizez acest lucru și trebuie să reușesc!

— Nu te supăra, dragul meu, dar în ce mă privește nu mă pot angaja la o asemenea acțiune. Și nu vei reuși nici dumneata!

— Vom vedea — l-am liniștit eu. E datoria mea să fac ce-mi stă în putință pentru a face din solemnitatea aceasta ceva demn de realizarea noastră. Ea trebuie să intre în istorie în plină lumină!

Și, fără să ne supărăm unul pe altul că nu ne putuserăm pune de acord pe chestiunea aceasta, ne-am despărțit. Pușcariu a fost — ca și în alte dăți — destul de înțelept să

mă lase să merg pe drumul meu, să încerc să realizez programul pe care-l făcusem, pe care în fond îl admira, dar pe care îl credea nu numai absolut irealizabil, dar chiar rupt de realităţi.

Şi pentru că cititorul acestor rînduri va fi poate curios să afle cum s-au sfîrşit lucrurile, am să le arăt în puţine cuvinte.

Dat fiind că Puşcariu, care, în calitatea lui de rector, ar fi trebuit să se ocupe el de organizarea principalelor aspecte legate de serbări, nu se angajase să promoveze programul pe care îl preconizasem, am trecut eu la treabă.

Am plecat imediat la Bucureşti. Prim-ministru era în acea perioadă Alexandru Vaida-Voevod. Acesta era tocmai plecat la Paris, unde conducea delegaţia română la Conferinţa de pace. Îl înlocuia, la conducerea guvernului, Ştefan Cicio-Pop[14], un român ardelean de lege veche, care nu ştia multă diplomaţie, dar ştia să reprezinte demn spiritul ţărănesc ardelean milenar.

M-am dus la el. Îl cunoşteam destul de bine. I-am expus ceea ce doream să facem la Cluj şi i-am explicat de ce credeam că este necesar fiecare punct din program. M-a ascultat cu mult interes.

— Foarte bine! Minunat program!

— Dar vrem să-i aducem şi pe toţi miniştrii străini şi să-i punem să vorbească în numele ţărilor lor.

— Foarte bine te-ai gîndit!

— Dar să ştii că aştia nu vorbesc la întruniri.

— Ei, nu vorbesc pe dracul! Să vorbească! Meritäm atîta lucru!

— Tocmai de-aia am venit la dumneata, să te rog să te faci forte să-i îndoctrinezi să vină şi să vorbească, acolo, fiecare în numele ţării lui. Ce-or vorbi, om vedea noi acolo!

A stat, s-a gîndit puţin, apoi, cu mult umor, mi-a expus planul pe care şi-l propusese:

— Uite cum mă gîndesc să fac. Am să dau un ceai, aici, la preşedinţie, peste cîteva zile. Anume ca să stau cu ei de vorbă despre treaba asta. Am să-i spun fiecăruia în parte: „Ascultă, domnule, o să fie la Cluj asta şi asta. O să le arăt ce lucru frumos am făcut acolo. Te rog, în numele guvernului român, să participi şi dumneata la serbări şi să iei cuvîntul. Să spui şi dumneata acolo care este punctul de vedere al ţării dumitale în legătură cu ce face poporul român din Transilvania după suferinţa lui milenară.

Şi Cicio-Pop s-a ţinut într-adevăr de cuvînt. I-a chemat pe toţi miniştrii străini, i-a omenit şi a vorbit cu ei, aşa, ţărăneşte, pe felul şi vorba lui. Şi i-a convins. Astfel că la serbări au fost prezenţi toţi miniştrii.

În ce priveşte organizarea serviciului religios, am făcut cîte o adresă mitropolitului de la Bucureşti şi celui de la Blaj, prin care îi învitam să vină la serbări, arătîndu-le care era programul. Nici unul nu s-a împotrivit. S-au prezentat amîndoi la timp, pregătiţi să oficieze acel act, care a durat numai cîteva minute, dar care, în împrejurările de atunci, a valorat pentru cei prezenţi cît o eternitate.

Cît priveşte participarea la serbări a universităţilor străine, evident că nu ne puteam aştepta ca, în grelele condiţii de călătorie din acea iarnă de după război, să vină o reprezentanţă grandioasă ca număr. Dar ea a fost totuşi grandioasă, ca simbol. Au venit la Cluj delegaţi de la Paris, de la Strasbourg, de la Lyon, de la Roma şi încă de la cîteva universităţi. Reprezentanţii respectivi au luat, cu toţii, cuvîntul, dînd citire unor mesaje minunate din partea universităţilor lor. Ceea ce lui Puşcariu i se păruse mai mult decît imposibil s-a dovedit a fi fost totuşi posibil. Cu toată iarna grea, savanţii apuseni s-au încumetat să facă drumul lung din ţările lor pînă la Cluj, de unde s-au înapoiat apoi la locurile lor, foarte încîntaţi de felul cum s-au desfăşurat nişte serbări pe care le găseau justificate şi cu ocazia cărora stabiliseră legături personale folositoare atît pentru prestigiul ţării noastre, cît şi pentru ştiinţa universală.

Participarea miniştrilor plenipotenţiari străini a fost aproape completă. Toate statele neutre şi prietene şi-au trimis reprezentanţii lor diplomatici care au luat cuvîntul, unul după altul, spunînd nu banalităţi obişnuite, ci făcînd mărturisiri de valoare documentară politică nepreţuită pentru acele vremuri. Nu este locul aici de a mă extinde asupra acestor mărturisiri. Ele au fost cuprinse într-un volum, tipărit atît în româneşte cît şi în franţuzeşte, sub îngrijirea lui Sextil Puşcariu şi a lui Gh. Oprescu[15], cunoscutul istoric al artelor de mai tîrziu, pe vremea aceea lector de limba franceză la Universitatea din Cluj. Se găsesc acolo pagini care rămîn de importanţă istorică permanentă, pagini de politică înaltă, care au reprezentat pietre fundamentale ale noii creaţii româneşti de la Cluj.

Pușcariu a fost foarte încîntat de rezultatul acestor serbări și mi-a mărturisit fericirea de a nu fi avut el dreptate cînd am discutat programul lor. Cînd am ieșit de la universitate, după festivitățile deschiderii, pentru a ne îndrepta spre casă, un fotograf a fixat pe pelicula aparatului lui momentul în care Pușcariu îmi înmîna textul discursului pe care îl ținuse la deschiderea universității, ca să-l păstrez pentru arhivă. Fotografia respectivă a fost reprodusă mai tîrziu prin diferite ziare și reviste.

Și așa, am trecut cu bine și peste acest moment, împreună cu Pușcariu, în condiții care l-au mulțumit și pe el, m-au mulțumit și pe mine și, desigur, au mulțumit și cerințe mai înalte, de ordin public.

*

Rectoratul lui Pușcariu a fost un rectorat binecuvîntat pentru universitatea clujeană. Asperități în cadrul universității nu s-au produs în tot timpul conducerii lui. Au fost însă, ici-colo, unele momente care au dat oarecare bătaie de cap.

Profesorii români, ajunși în noile situații de titulari ai institutelor și catedrelor, au privit în mod critic situația moștenită de la vechiul regim, care — fără îndoială — depusese la timpul său multe stăruințe să realizeze la Cluj o universitate cît se poate de bună, și crease acolo o serie de lucruri apreciabile, ca de exemplu clinicile universitare. Cînd au venit însă profesorii noștri și s-au instalat în locul celor vechi, cei mai mulți dintre ei au fost nemulțumiți de ceea ce găsiseră — fenomen normal, corespunzător legilor progresului. Și atunci, au început să vină, unul după altul, la mine, la Resortul instrucțiunii, să mi se plîngă, cam pe același ton: fațada e minunată, dar înlăuntru lucrurile se prezintă mult mai slab. Fiecare arăta că, pentru a putea face față cerințelor științei, trebuiau făcute la institutul sau catedra respectivă amenajări mari, care costau mulți bani. Mi se arăta ce trebuia făcut și nu puteam să nu-i înțeleg pe cei ce veneau să-mi ceară sprijinul. Și așa, am aprobat cîteva din cererile care-mi fuseseră prezentate. Văzînd însă în scurtă vreme că aproape toți profesorii se prezentau cu proiecte, fiecare cerînd fonduri mari, l-am chemat pe Pușcariu și i-am spus:

— Așa nu mai merge. Metoda asta nu e bună. Trebuie să găsim o altă formulă. Am să fac o adresă din partea resortului către rectorat, prin care am să te rog să sesizezi toate consiliile facultăților Universității, în sensul ca fiecare profesor să stabilească și să comunice facultăților, iar acestea rectoratului, ce dorințe are în vederea perfecționării institutului sau catedrei în fruntea căreia este. Trebuie să lucrăm sistematic. Să vedem ce este necesar să se facă, pe întreaga universitate, și ce putem face din toate acestea și cum. Numai în felul acesta vom putea face o operă solidă.

Pușcariu a fost de acord cu vederile mele. După ce a primit adresa respectivă, a întrunit și informat în mod corespunzător consiliile facultăților. Ca urmare, fiecare profesor în parte și-a stabilit nevoile pe care le avea și le-a prezentat rectoratului. Pușcariu mi-a înaintat, centralizînd necesitățile respective, un raport destul de amănunțit, prin care, în concluzie, se propuneau investiții care se urcau la vreo 47 sau 48 milioane de lei. Leul avea pe vremea aceea încă o putere de cumpărare mare, față de valoarea lui din anii ce au urmat. Suma cerută reprezenta mult. Ne-am cam speriat de ea. Căci, noi, ardelenii, eram cu toții oameni săraci. Crescuserăm în sărăcie și nu prea știam să vorbim în milioane. Iar dacă venea vorba de zeci de milioane, ni se ridica părul în cap.

După ce am stat de vorbă cu Pușcariu, m-am dus să mă sfătuiesc cu șeful Resortului, Valeriu Braniște. Și în această împrejurare, ca și în altele, despre care am scris în alte locuri, Braniște s-a dovedit a fi un om superior. Eu cred că nu aș fi avut curajul pe care l-a avut el și pentru care trebuie să-i aduc și aici omagiile mele. S-a uitat lung la mine și după ce am terminat cu expunerea mea mi-a spus:

— Dragul meu, o mie de ani noi n-am putut face nimic în țara asta a noastră. Acum sîntem stăpîni pe destinele ei. Avem la îndemînă posibilități materiale și cîte vrem, și cîte nu vrem. Putem face multe lucruri. Eu zic să nu ne tocmim cu universitatea — că ar fi prea mult 48 de milioane și că să-i dăm 20 sau 10. Eu zic să-i dăm rotund 50 de milioane, cu 2 milioane pe deasupra cererilor ei, făcînd răspunzător pe fiecare profesor de ceea ce face cu banii care i se pun la dispoziție. Răspunzător nu numai finan-

ciarmente, ci și prin întreaga lui activitate. Așa cum am făcut totul pînă acum, să le dăm și în această privință toate posibilitățile. Să vedem cum se comportă fiecare.

Și le-am dat, astfel, fonduri de 50 de milioane de lei. Adresa prin care se comunica rectoratului universității acest lucru a fost semnată de mine.

Prin această strînsă colaborare dintre Pușcariu și mine s-au pus bazele unor foarte frumoase lucrări. Din păcate, mai tîrziu n-au mers toate așa cum ar fi trebuit, fiindcă au intervenit fel de fel de schimbări în directivele generale ale politicii țării, care au influențat defavorabil asupra realizării proiectelor respective.

În legătură cu aceasta trebuie să adaug că Pușcariu a mers cu un pas mai departe. El a conceput — și este meritul lui — necesitatea creării unei cetăți universitare a Clujului. A venit la mine într-o zi și mi-a spus.

— Trebuie să cerem autorităților orașului să ne desemneze un teritoriu de cîteva zeci de jugăre, la marginea Clujului, unde să facem o cetate universitară, în stilul cel mai avansat posibil. Am, la Viena, un prieten arhitect, Cezar Popovici, care se bucură acolo de un bun renume. Socotesc că este de datoria noastră să facem apel la el, să ne prezinte un plan amănunțit al unei viitoare cetăți universitare.

Am acceptat ideea lui Pușcariu și i-am scris în acest sens lui Cezar Popovici la Viena. Acesta s-a achitat de sarcină, întocmind un plan admirabil, care urma să se realizeze în decurs de cîțiva ani. Locul stabilit pentru cetatea universitară a fost acela pe care cu 10—15 ani mai tîrziu, profesorul Iuliu Hațieganu[16] a început construirea — în timpul rectoratului său — a parcului sportiv.

Toate actele, dosarele, planurile cetății universitare proiectate au rămas pînă în ziua de astăzi în arhiva universității — dacă nu s-or fi rătăcit cumva. Nu s-a mai ajuns să fie puse în practică, fiindcă, în momentul în care urma să trecem la realizarea proiectului, Consiliul Dirigent a fost desființat, iar cei care au urmat la conducerea treburilor publice au avut alte vederi decît ale noastre. Astfel că lucrurile au rămas baltă. Dacă ar fi fost posibilă continuarea lucrărilor abia începute, Universitatea din Cluj ar fi înregistrat în acei ani un capitol dintre cele mai frumoase din evoluția noastră culturală și națională.

În vederea dezvoltării Universității s-au făcut atunci studii serioase. Eu nu-mi începusem încă activitatea la Universitate, deși fusesem numit profesor încă de la înființarea ei, deoarece am fost de părere că un om nu poate deține în mod serios două slujbe importante deodată, alergînd de la una la alta. Am amînat, prin urmare, cu multă durere sufletească începerea activității mele de profesor, timp de doi ani de zile, cît am fost secretar general la Resortul instrucțiunii. În acea perioadă s-a întocmit un plan de dezvoltare, la care am colaborat bineînțeles și eu, cu partea care privea pedagogia. S-a făcut un plan foarte bogat și bine documentat, în care studiului pedagogiei îi rezervam un rol mare, mai mare decît cel obișnuit în viața de pînă atunci a universităților, în care pedagogia, ca știință, a pătruns numai cu oarecare greutate. În apus, de exemplu, nu exista catedră ordinară de pedagogie. Chiar și celebrul profesor W. Rein, de la Universitatea din Jena, fusese numai profesor extraordinar, adică agregat. Pedagogia făcea parte din filozofie și se considera că nu se putea avînta la roluri, ca să zic așa, autonome, independente. Or, eu am vrut să fac din pedagogie o expresie care să domine întreaga activitate a Universității. Cu alte cuvinte, Universitatea să nu fie numai un institut de științe, de creare și răspîndire a științei, ci și un centru, un focar, un motor de educație, atît a profesorilor și începînd cu ei, cît și a studenților și a marelui public. Aceasta era concepția care stătea la baza planului elaborat de Universitate.

Proiectul s-a publicat mai tîrziu. Din păcate nu s-a putut realiza din o mie de motive, de care eu sînt numai într-o foarte mică măsură răspunzător. Sînt pe deplin încredințat că, dacă nu s-ar fi întrerupt — din considerațiuni politicianiste meschine — întreaga activitate inițiată în acele vremuri de început ale Universității, institutul de pedagogie ar fi ajuns să fie cheia succesului pentru toată știința și pentru întreaga viață culturală și națională a poporului nostru. Acel plan a fost o realizare a lui Pușcariu, căci el a fost inițiatorul lui și cel care a redactat proiectul final, ca rezultat al propunerilor tuturor profesorilor de la facultatea noastră. Acest proiect s-a păstrat undeva în arhiva Universității și merită să constituie obiect de studiu al cercetătorilor din domeniul istoriei învățămîntului și al

organizării învățămîntului superior. O parte din proiect am publicat-o eu, dar, din păcate, în întregime nu a fost publicat niciodată.

*

Din păcate, Pușcariu n-a rămas la rectorat decît un singur an, căci pe vremea aceea rectoratele durau, ca și decanatele, cîte un an. Era un principiu, aplicat pretutindeni, ca la conducerea consiliului facultăților, respectiv al universităților, să treacă, timp de un an, fiecare profesor, urmărindu-se ca în felul acesta fiecare să-și aducă contribuția sa de administrator și să se realizeze astfel un fel de emulație între membrii corpului profesoral. Sistemul nu era rău, dar își avea și cusururile sale, mai ales din cauza că nu garanta o continuitate. Pușcariu s-a prevalat de acest obicei și, după expirarea anului respectiv, a venit la mine și mi-a spus:

— Eu nu mai pot rămîne rector. Mi-am neglijat în timpul războiului lucrări de mare răspundere. De șase-șapte ani de zile n-am mai putut lucra nimic la Dicționarul limbii române al Academiei, al cărui responsabil sînt. Am datoria să mă întorc la preocupările mele științifice.

Avea dreptate din punctul acesta de vedere. Toată stăruința pe care am depus-o de a-l determina să mai rămînă măcar un singur an a fost zadarnică. A trebuit pînă la urmă să-i înțeleg motivele, la care considera că nu poate renunța. Dacă ar mai fi rămas el încă un an la rectorat, lucrurile începute ar fi mers mai înainte pe linia inițială și ar fi dat rezultate care nu mai puteau fi ușor schimbate. Dar neapucînd să le facem decît în măsura în care am arătat-o — ca planuri și ca alocare de sume — după plecarea lui și a mea lucrurile au fost șterse cu buretele, de vremuri și de oameni.

Pușcariu n-a fost numai un profesor excelent și un filolog de mare calibru, ci a fost și un cap luminat, ordonat, sistematic, care de multe ori se uita pe sine. El căuta să vadă problemele întotdeauna atît în liniile lor mari cît și în toate detaliile. Nu vîna efecte de moment. Studia problemele temeinic și cînd se atașa de una din ele, îi rămînea credincios.

De aceea, amintirile mele despre Pușcariu sînt un amestec de bucurii, dar și de întristări în același timp, cînd mă gîndesc la ceea ce ar fi putut face acest om, dacă împrejurările nu ar fi fost așa cum au fost, dacă — cu toate greutățile — a reușit să facă atît de multe.

În legătură cu ceea ce a făcut el la Cluj pe linie științifică, este poate bine să mai adaug cîteva cuvinte din perioada în care discutasem cu Pușcariu, la Sibiu, problema acceptării lui de a prelua conducerea comisiunii universitare. Cînd, după ezitările despre care am amintit, și-a dat consimțămîntul, mi-a spus:

— Am să vin la Cluj, dar trebuie să pun o condiție. Nu mă interesează să fiu rector al Universității. Dacă îmi impuneți acest lucru, nu pot să-l refuz. Dar trebuie să mă lăsați să lucrez în specialitatea mea. Știți bine că am primit de la Academie sarcina să elaborez Dicționarul limbii române. Neputîndu-mă muta la București, pentru a lucra la Academie, va trebui să aduc Academia de la București la Cluj, în ce privește această problemă. Tot materialul, enorm, strîns de Hasdeu, de Philippide și de ceilalți — zeci de mii, dacă nu chiar sute de mii de fișe — trebuie să-l aduc la Cluj. Va trebui să înființez acolo un institut de filologie cum n-a existat altul pînă acum la noi, unde să am libertatea să fac tot ceea ce voi crede că trebuie făcut. Și apoi, vreau să fac și un muzeu al limbii române.

Cunoaștem denumirea de „Muzeu al limbii române", pe care a întrebuințat-o în această convorbire privitoare la proiectele lui. Era un termen pe care îl împrumutase de la altcineva, un cunoscut comun.

La Budapesta activase pînă atunci, ca docent de limba română la universitate, Iosif Popovici[17], un bănățean cu multă știință și cu multă rîvnă, dar mai puțin ordonat în toate ale lui de cum am fi dorit noi să fie. Avea multe planuri foarte interesante, din care însă pînă la urmă nu se alegea prea mult, din cauză că nu erau suficient de bine închegate. Într-un număr din „Transilvania" de la Sibiu publicase un articol despre „Muzeul limbii române", arătînd că trebuie să se înființeze un astfel de muzeu, în care să se strîngă plăci — cum se puteau face lucrurile acestea pe vremea aceea — conținînd toate dialectele limbii române, întocmai cum se vorbesc la țară, pentru a fi păstrate pentru posteritate. O idee minunată, pentru care Popovici

a militat mult, fără a o putea însă concretiza. Lumea a citit articolul și — așa cum se întîmplă în atîtea cazuri — a trecut mai departe.

În faza premergătoare trecerii la organizarea efectivă a Universității din Cluj, înainte de a fi fost adus Pușcariu în situația de viitor cîrmuitor al ei, Popovici a venit la Sibiu, la Consiliul Dirigent și și-a exprimat dorința de a prelua catedra de limba română de la viitoarea universitate și de a înființa Muzeul limbii române pentru care militase pînă atunci. Oferta lui a fost luată în evidență, ca o posibilitate de rezolvare onorabilă a ocupării catedrei de limba română, atunci cînd se va pune problema, dacă pînă atunci nu se va găsi altă soluție și mai bună. Odată ce însă, mai tîrziu, Pușcariu a cerut el catedra respectivă, nu mai putea încăpea nici o îndoială cu privire la persoana care va fi aleasă. Prestigiul lui Pușcariu, nivelul său științific în domeniul respectiv și experiența lui didactică erau mult superioare acelora ale oricărui alt candidat posibil. Datorită acestei superiorități, acceptarea cererii lui Pușcariu devenea numai o chestiune de formă, prezența lui la catedra respectivă fiind o chestiune de onoare pentru noua universitate.

I-am confirmat deci lui Pușcariu acordul cu cele ce-mi propusese, iar după constituirea Universității el a devenit titularul catedrei și conducătorul Muzeului limbii române. I-am dat mînă liberă să se instaleze cu muzeul unde va vrea și cum va vrea. El a cerut să-i cumpărăm o casă, pe care o găsise potrivită ideilor lui, în care să înființeze muzeul și în care să-și aibă și locuința, pentru el și familia lui. S-a aprobat cumpărarea casei respective, în care Pușcariu s-a și instalat apoi, în care a lucrat și a locuit pînă la 1940, cînd a trebuit să ne mutăm cu toată Universitatea la Sibiu, în pribegie.

Deși luase denumirea de „Muzeu al limbii române" de la Iosif Popovici, Pușcariu a înființat sub acest titlu o altfel de instituție decît cea proiectată de cel dintîi, nu în sensul de muzeu propriu-zis, dar o instituție foarte folositoare. A desfășurat acolo o activitate vastă. Printre altele a fondat o publicație anuală de mari proporții, „Dacoromania"[18], în jurul căreia a strîns, într-o frumoasă colaborare, numeroși profesori de la Cluj, dar și din alte părți, chiar și străini, reușind să îmbogățească nu numai filolo-

gia românească cu elemente noi, ci și filologia romanică, în sensul larg al cuvîntului. În acest fel, datorită lui Pușcariu, Clujul a devenit un centru de filologie și o școală filologică de seamă.

*

După desființarea Consiliului Dirigent și intrarea amîndurora în activitatea didactică normală, fiecare în domeniul său, legăturile dintre noi — care fuseseră atît de strînse — au slăbit. Eu nemaiavînd funcția de răspundere care ne unise, era firesc să ne întîlnim mai rar la treburi comune. Dar asta n-a însemnat și răcirea relațiilor dintre noi, care au rămas în continuare calde, păstrîndu-ne reciproc cel mai profund respect.

Din perioada dintre cele două războaie amintesc aici cîteva momente mai deosebite.

În anul 1924, după îndelungate frămîntări, cu privire la care am scris cîte ceva în amintirile mele despre Octavian Goga, am organizat la Cluj un număr de conferințe politice, la care aveau să vorbească principalii conducători ai vieții politice din Transilvania. Pușcariu s-a atașat și el la mișcarea respectivă. Deși inițial nu fusese vorba să țină și el una din conferințe, lucrurile au fost potrivite în așa fel încît a ținut totuși și el o conferință despre rolul Ardealului în spiritualitatea românească. Dacă titlul exact nu era tocmai acesta, sensul conferinței acesta era.

Mi-a comunicat în prealabil punctul de vedere pe care îl avea și pe care dorea să-l susțină în conferința lui și am fost de acord cu el, cu toate că se deosebea de felul cum fuseseră concepute din capul locului conferințele, care trebuiau să aibă un caracter pur politic. Esența ideilor susținute de Pușcariu în conferința lui a fost aceea că Ardealul s-a manifestat, în cursul întregii sale istorii, ca un mare dascăl al întregului neam. Școala ardeleană a fost pivotul prin care națiа românească a ajuns la conștiința de sine. Ardealul trebuie să rămînă mai departe un dătător de ton și de directive în politica culturală a întregii țări. Ardealul trebuie să rămînă — după Pușcariu — mai departe ceea ce a fost întotdeauna, dar nu prin politică, ci prin cultură.

Conferința lui a fost foarte apreciată de personalitățile prezente. Ea este caracteristică pentru Pușcariu, care se dovedea a fi rămas consecvent convingerilor lui principale din activitatea sa anterioară.

*

Mai amintesc aici un amănunt caracteristic pentru modul de a gîndi și de acționa a lui Pușcariu.

La un moment dat, pe cînd eram decan al Facultății de litere, s-a ivit, într-o ședință a consiliului facultății, o discuție într-o chestiune care luase un caracter personal. Unul dintre colegi m-a învinuit de un fapt de care nu eram cîtuși de puțin vinovat. Profund indignat de acest lucru, m-am ridicat și — în semn de protest — am spus, foarte scurt:

— Domnilor colegi, cînd m-ați ales decan, am protestat împotriva acestei alegeri. Cu toate protestele mele ați insistat asupra alegerii dumneavoastră și m-ați determinat să accept această funcție. Am făcut tot ce am putut pentru bunul mers al facultății noastre. În condițiile în care se ivesc nemulțumiri în legătură cu modul meu legal de a acționa, nu mai înțeleg să prezidez consiliul. În consecință, vă rog a lua notă de faptul că demisionez din această funcție cu începere de acum.

După ce am făcut această comunicare, m-am ridicat de la locul meu și am cerut prodecanului să prezideze, în continuare, ședința respectivă.

Această „bombă" neașteptată i-a pus pe unii colegi în mod serios pe gînduri. Cel dintîi care a acționat a fost Pușcariu. A venit a doua zi la mine acasă, plin de îngrijorare. După ce mi-a strîns mîna cu multă căldură, a intrat direct în subiectul care îl apăsa:

— Dragă Ghibu, criza declanșată ieri e foarte serioasă. Am venit să te anunț, după ce am vorbit cu alți colegi, că consiliul nu admite să-ți dai demisia. În consecință, nici nu ți-o primește. Trebuie să ți-o retragi!

— Dragă domnule Pușcariu — i-am răspuns, ferm — apreciez intervenția dumitale, dar trebuie să-ți spun că nu-mi voi retrage demisia. Nu sînt de acord să mai lucrez în astfel de condiții!

Nu eram deloc dispus să revin asupra hotărîrii pe care o luasem, astfel încît, cu toată insistenţa pe care Puşcariu a continuat a o depune, am rămas inflexibil. Atunci Puşcariu, prefăcîndu-se că renunţă, mi-a spus:

— Dacă este aşa, o să găsim noi o altă formulă!

Formula a fost aceea că s-a convocat o nouă şedinţă a consiliului facultăţii, avînd ca singur punct la ordinea de zi problema demisiei mele. Cu excepţia a doi inşi, care erau împricinaţii, toţi ceilalţi membri ai consiliului au votat pentru rămînerea mea mai departe ca decan. Faţă de această solidarizare oficială a colegilor, n-am mai putut insista asupra hotărîrii respective şi am revenit la conducerea facultăţii. Puşcariu a fost foarte mulţumit de faptul că intervenţia lui putuse să înlăture o situaţie grea, care avea însă să răbufnească din nou după un timp oarecare.

*

Buna-credinţă, corectitudinea sufletească şi dragostea de ţară a lui Puşcariu s-a arătat — pentru a nu ştiu cîta oară — şi după venirea, pe neaşteptate, la putere a lui Nicolae Iorga, în anul 1930. Deşi nu făcuse politică de partid, deşi detesta politicianismul, care făcea ravagii pe vremea aceea în întreaga ţară, în buna lui credinţă spera că noul şef al guvernului va reuşi să imprime un alt climat în administraţia ţării. Ca atare, a socotit că era de datoria lui să se pună la dispoziţia lui N. Iorga, care avea foarte puţini oameni mai de seamă în jurul lui cu care să colaboreze în activitatea sa de guvernare, pentru a-l ajuta să scoată ţara din greutăţile teribile în care se zbătea[19]. Mi-a împărtăşit această intenţie a lui chiar în ziua în care s-a anunţat numirea noului prim-ministru, exprimîndu-şi speranţa că voi face şi eu acelaşi lucru. Rezerva pe care mi-am manifestat-o eu pe loc faţă de posibilităţile marelui dascăl de a face faţă cancanurilor politicii din împrejurările de atunci — rezerve care din păcate s-au dovedit a fi îndreptăţite — nu l-au descurajat pe Puşcariu. A plecat imediat la Bucureşti, şi, cu toate că nu făcea parte din partidul lui, s-a apropiat de Iorga, care îl cunoştea dealtfel foarte bine şi îl preţuia mult, după meritele sale. Puşcariu a înfiinţat apoi, îndată, la Cluj, un ziar cotidian pro-iorghist, „Drum nou", în care a apărat politica guvernului Iorga, atît cît a putut-o apăra. După o vreme, cînd a început să-şi dea sea-

ma de adevărata situație a guvernului, Pușcariu a părăsit, decepționat, conducerea ziarului, după care acesta și-a încetat dealtfel apariția.

*

În anul 1940, după trăsnetul de la Viena care ne-a răpit o parte din nordul Ardealului[20] și Clujul și după mutarea Universității din Cluj, în refugiu, la Sibiu, Pușcariu a fost numit de către minister rector al Universității. În timpul acestui rectorat al lui legăturile dintre noi au fost destul de slabe. Vremurile erau de așa natură încît cerul se întunecase teribil deasupra noastră și întunericul sporea din ce în ce mai mult. Nici el n-a făcut în acea perioadă apel la mine, știind că nu ar avea succes și nici eu n-am făcut apel la el.

Prin nu știu ce împrejurare, deși era rector al universității noastre, Pușcariu a acceptat în acea perioadă să fie numit și profesor de limba și literatura română la Universitatea din Berlin. S-a dus acolo pentru un timp mai îndelungat, făcînd acolo o frumoasă figură de învățat român. Universitatea, refugiată la Sibiu, a rămas astfel fără un conducător cu autoritate, tocmai într-o perioadă atît de grea ca aceea. Lipsa unui astfel de conducător se resimțea enorm. Și atunci, într-o ședință a consiliului facultății, am prezentat o hîrtie, prin care am cerut să se intervină la București, la minister, și să se arate că Universitatea din Sibiu are nevoie de un rector al ei, nu pentru că ar fi o nemulțumire pentru prorectorul care o conducea în numele lui Pușcariu, ci pentru că universitatea trebuia să fie condusă efectiv de rectorul ei. Dacă ministerul consideră că Pușcariu va trebui să rămînă mai departe la Berlin, atunci să fie ales un alt rector în locul lui. În tot cazul — arătam în hîrtia mea — nu mai poate fi acceptat actualul provizorat păgubitor.

Colegii mei și-au dat seama că cererea mea nu era determinată de vreun interes personal, cunoscînd relațiile deosebit de încordate pe care le aveam eu atît cu conducerea de stat cît și cu conducerea ministerului de resort în acea perioadă. Ei și-au dat, de asemenea, seama că ea nu urmărea decît un considerent de principiu, acela de a se găsi pentru universitate o conducere eficientă, care să poată face față nenumăratelor greutăți, generate de sta-

rea de război și de pribegie în care se afla. S-a dat astfel curs sesizării mele, ceea ce a determinat o clarificare a situației conducerii Universității.

Pușcariu a optat pentru Berlin, renunțînd la rectorat, astfel încît Universitatea a primit un alt rector.

Cînd s-a înapoiat de la Berlin, Pușcariu nu mai era cel de odinioară. Trecuse prin frămîntări atît de mari, încît sănătatea îi era slăbită. Nu mai avea vioiciunea care îl caracterizase pînă atunci. A intrat într-o fază care, încetul cu încetul, l-a dus la un sfîrșit prematur. A părăsit cu totul și arena politică și universitatea, retrăgîndu-se în satul lui natal, la Bran, unde avea o mică proprietate, în care pînă atunci își petrecea numai vacanțele de vară. Acolo a continuat să se ocupe, pînă la moarte, de știință, modest, retras, nevăzînd aproape pe nimeni.

Pierderea lui Pușcariu a fost deosebit de grea atît pentru Universitatea din Cluj, cît și pentru întreaga cultură românească. Pentru mine, știrea plecării lui dintre noi a reprezentat despărțirea dureroasă de omul minunat, de colaboratorul admirabil din vremurile eroice de construire a țării noastre noi pentru care luptaserăm atîta, colaborator fără de care nu știu dacă aș fi putut realiza la timpul său ceea ce purtasem de atîta vreme în gîndul și în sufletul meu.

Datorită acestor sfinte sentimente pe care i le port, am citit cu multă emoție volumul de amintiri intitulat *Călare pe două veacuri*[21], scris de Pușcariu cu multă cuviință literară și cu multă cuviință omenească. Caracterul lui, de care dăduse dovadă toată viața, apare și în amintirile sale la fiecare rînd. Nu a căutat să se reliefeze pe sine, ci numai să zugrăvească o epocă plină de culoare, plină de lumini, dar și de umbre, în care a trăit și în care și-a adus și el o contribuție. Aș dori să trăiesc încă pînă la apariția volumului următor, în care desigur că va vorbi despre viața și activitatea sa din perioada de maturitate.

VASILE PÂRVAN

Îl cunoscusem pe acest contemporan, — mai în vîrstă decît mine doar cu un an —, în anul 1906, la București, pe timpul „Expoziției jubiliare" de la Filaret[1]. Venise de curînd în țară, de la Berlin, unde se dusese de dragul lui U. v. Willamowitz-Möllendorf[2]. Scosese de sub tipar, de curînd, la București, o cărticică de cîteva zeci de pagini, intitulată: *Scrisoare de la cîțiva dascăli plecați în străini către colegii lor din țară*, și se arăta deosebit de mulțumit de cunoștința cu studentul ardelean de la București, căruia îi și oferi deodată două exemplare din cărticica amintită, scriind pe una din ele cuvintele: „În amintirea întîlnirii a doi buni Români". Răsfoii în grabă broșura, care m-a captivat din primul moment prin „motto"-ul de la început, care era luat din scrisul lui Fichte[3], pentru care eu aveam, de cîtăva vreme încoace, un adevărat cult. Pârvan își arătă dorința de a ne întîlni din nou, după ce voi fi citit „serios" cărțulia, atît de modestă ca înfățișare. Ne-am dat întîlnire peste cîteva zile, la cafeneaua Kübler, locul de preferință al tinerilor scriitori și artiști ai vremii.

Scrisul lui Pârvan nu-mi era necunoscut. Citisem, nu de mult, în revista „Luceafărul" de la Sibiu o conferință a lui, ținută în ziua de 24 ianuarie 1906, la Societatea Academică Română din capitala Germaniei, tratînd, într-un chip surprinzător de serios și de curajos, problema „Unirii" românești[4]. Tînărul istoric nu se prezenta în fața colegilor săi cu o disertație istorică de caracter festiv, ci cu un veritabil rechizitoriu la adresa păcatelor politicii noastre de atunci, care ne împiedica de a putea realiza, în fapt, unirea într-un singur stat al tuturor românilor.

Am citit acum, cu și mai mare surprindere, cărticica ce-mi fusese oferită și cu privire la care urma să stau de vorbă „serios" cu autorul principal al ei. (Țin să observ, în paranteză, că lucrarea fusese scrisă de Pârvan în colaborare cu colegul său de la Berlin, Al. T. Dumitrescu, un tînăr și merituos geograf, mort, mi se pare, la puțină vreme după terminarea studiilor în străinătate. Contribuția

acestuia cred că a fost neînsemnată, dacă, peste tot, ea a existat de fapt. Credința mea este că lucrarea aparține în întregime lui Pârvan, care, în modestia lui, nu voia să apară cu propriul său nume în postura de îndrumător al corpului didactic într-o chestiune de o atît de mare anvergură).

M-a izbit din capul locului „motto"-ul lui Fichte:

> „A sta și a se plînge de stricăciunea și de pieirea oamenilor, fără a pune mîna, ca să le micșorezi, e femeesc. A pedepsi și a batjocori amar, fără a spune oamenilor cum să se facă mai buni, e lipsă de bunăvoință. Acțiune! Acțiune!, iată pentru ce trăim.
>
> Statul prezent nu poate fi zidit prin măsuri artificiale din orice material existent, ci *națiunea trebuie mai întîi formată și educată în vederea lui*".

Răsfoiesc, nerăbdător, cărticica: iată-l de încă două ori citat pe Fichte![5] O citesc, apoi, pagină de pagină: de la un capăt la altul, duhul profetic și eroic al marelui dascăl de la Berlin, filtrat prin mintea și prin întreaga ființă a unui român. O lectură care te prinde ca niște clește, nelăsîndu-te pînă la urmă să mai răsufli. Parcă ar grăi un adevărat proroc, îngrijorat de soarta și de viitorul poporului său. Cum va putea scăpa de atîtea primejdii și cum va fi în stare să-și împlinească misiunea pentru care a fost așezat acolo, unde hălăduiește de mii de ani? Cine-l va mîntui? Politicienii, pentru cari țara este egală cu moșia din care caută să se îmbogățească și să trăiască lume albă? Străinii, cari au năpădit din toate părțile și cari îi secătuiesc toată vlaga? Țărănimea exploatată pînă la sînge, înapoiată, săracă, bolnavă, coborîtă pînă la treapta de dobitoc?

Se impune o trezire generală din somnul cel de moarte! Trebuie să devenim o națiune unitară, peste hotarele vremelnice înfipte de istorie în trupul și sufletul nostru, — o națiune puternică, cultă, sănătoasă, viteză, în frunte cu luminătorii adevărați ai ei: dascălii de toate gradele, preoții, scriitorii, medicii, inginerii ș.a.[6]. Ei să ajute țărănimea să se poată ridica din robia în care au împins-o exploatatorii de pînă aci, făcînd din ea forța nebiruită a națiunii. Fără o asemenea lucrare, nici Dumnezeu nu ne poate ajuta. Și, — este acum aproape ceasul al doisprezecelea!

La întîlnirea dinainte stabilită i-am mărturisit colegului meu mai mare decît mine bucuria de a-l fi găsit în tovărășia, mie atît de scumpă, a lui Fichte și nu în aceea a lui Schopenhauer[7], care a contribuit în așa de mare măsură la destrămarea sufletului nostru național. Pârvan întîmpină această primă observație a mea cu o privire, în care mi se păru că trebuie să văd o oarecare ironie.

— Dar Eminescu? N-a fost și el schopenhaurian?

— Da, răspund eu, dar eu cred că Eminescu n-ar fi pierdut nimic, dacă n-ar fi pătimit și de această boală. Fără influența acestui ucenic necredincios al lui Fichte, cred că Eminescu ar fi fost mult mai mare.

— Dar, — reflectă în continuare preopinentul meu —, știi că, în faza ultimă a vieții lui normale, Eminescu și-a întors privirea de la Schopenhauer spre Fichte?

— Nu, — răspunsei —, aceasta n-o știu.

— Apoi, citește „Fîntîna Blanduziei", — a lui Eminescu, nu a lui Alecsandri —, și îl vei găsi pomenit pe Fichte în același înțeles, în care l-am luat și eu. Precum vezi, mă găsesc într-o bună societate.

— Atunci, reflectai eu, citînd versurile dintr-o cunoscută baladă a lui Schiller:

Ichi sei, gewährt mir Bitte,
In eueren Bunde der Dritte.

Pârvan mă privi fără ironia pe care mi se păru că o citisem, la început, în ochii lui și fu bucuros cînd află cît de mult m-a impresionat lectura broșurii lui, cu care eram întru totul de acord. Numai de n-ar răsuna în pustie glasul tînărului proroc.

*

După această întrevedere nu l-am mai văzut pe tovarășul meu de credință timp de aproape trei ani, cînd ne-am reîntîlnit la Berlin. Pârvan era în pragul întoarcerii în țară, după terminarea, cu oarecare bucluc, a studiilor sale de specialitate. La Berlin teza de doctorat nu-i fusese acceptată, din nu mai știu ce motive. Autorul ei fu nevoit să-și caute refugiul la altă universitate[8]. Cînd s-a prezentat la Breslau, profesorul Cichorius l-a întrebat dacă este ceva neam cu V. Pârvan, autorul splendidei lucrări despre *Salsovia*[10]. Tînărul candidat fu nevoit să spună adevărul:

— „Domnule profesor, autorul *Salsoviei* sunt eu însumi".

Ce ochi făcu bătrînul dascăl!

— Şi D-ta abia acum ajungi să-ţi iei doctoratul? Ce vîrstă ai?

— 27 de ani, — fu răspunsul.

— Dragul meu, te invidiez pentru strălucita carieră pe care o vei face şi cu privire la care te rog să mă ţii la curent.

Bineînţeles că examenul s-a redus la o simplă formalitate şi că proaspătul „doctor" fu obiectul unor adevărate ovaţiuni din partea juriului examinator.

*

Despre ce n-am vorbit în cele două lungi întrevederi pe care le-am avut atunci cu el? Despre lucrurile de acasă de la noi, pe care ambii le cunoşteam destul de bine. Deşi moldovean, Pârvan cunoştea admirabil Ardealul, mai ales din scris, aşa cum cunoşteam şi eu România. Pentru noi de mult nu mai existau graniţele viclene, trase de duşmani. Conversaţia noastră a avut de la început pînă la sfîrşit un caracter panromânesc, cu proiecţiuni ce puteau părea prăpăstioase.

— Mîine, cînd graniţele n-or mai fi, ne-om vedea mai uşor, fără paşaport. Unu-doi şi hop la Sibiu, hop la Cluj, hop la Sătmar şi la Sighetul Marmaţiei . . . Ce zici?

— Dă Doamne!

— Şi o să ne întîlnim la treabă comună. Să ne ţinem bine! Mai ţii minte ce-am vorbit la Bucureşti, pe marginea lui Fichte, Schopenhauer şi Eminescu? Vezi ce se vorbeşte acum la Berlin despre Fichte nemuritorul? Ai citit planul privitor la revoluţia Universităţii?[11] Ce-ar fi să facem o astfel de universitate undeva în Ardeal? Hm?

— Dar, dragul meu, din poveste mult mai este şi poate că ce vorbim noi aici e o simplă nebunie. Dar, iarăşi mă întorc şi zic: despre Fichte n-au afirmat, chiar în scris, unii contemporani ai lui, că ar avea sticleţi la cap şi că ar trebui să se caute la vreun specialist serios?

*

Au mai trecut apoi doi ani, fără să ne mai întîlnim. În toamna anului 1911, o scrisoare de la el — o felicitare cu

prilejul căsătoriei mele, care a avut loc la Bucureşti, unde venise, în calitate de naş, alt mare prieten al meu, Octavian Goga, care, împreună cu vechiul meu coleg de la Strassburg şi Baden-Baden, arhimandritul I. Scriban, au pus pe capul mirilor cununile. Din fericire, scrisoarea lui Pârvan n-a împărtăşit soarta părţii celei mai mari a corespondenţei mele de dinaintea primului război mondial, care s-a pierdut. O inserez aci ca un duios document despre delicateţea sufletească a autorului ei.

„Bucureşti, în 26 oct. 1911, — Str. Alecu Russo 3

Iubite Domnule Ghibu,

Nefiind Duminecă aici, spre a-ţi aduce personal urările nele de bine cu prilejul căsătoriei Dtale, mă grăbesc măcar pe această cale să-ţi exprim Dtale şi, prin Dta, Doamnei, sincerile şi călduroasele mele felicitări.

Acum, cînd viaţa Dtale este definitiv aşezată spre întruchiparea idealelor ce te însufleţesc şi cînd sufletul Dtale este completat spre statornică şi continuă activitate, cu toată dragostea, prietenul Dtale, îţi urează, adică *vă* urează, sănătate şi noroc, totdeauna şi în toate.

În semnul Poeziei, care v-a ţinut cununile de miri pe cap şi al Avîntului spre bine al generaţiei noastre, mă închin, cu toate cele bune, Dtale şi Doamnei Dtale.

V. PÂRVAN".

În vara următoare, o telegramă a lui Pârvan îmi aduce vestea că Seminarul de arheologie de la Universitatea din Bucureşti, sub conducerea directorului său, întreprinde o călătorie de studii la Sibiu, Sălişte, Alba Iulia, Blaj şi Braşov. Sunt rugat să găsesc adăpost pentru călători şi să-i însoţesc şi eu. N-am putut împlini decît în parte dorinţa prietenului meu, îngrijindu-mă de găzduire la Sibiu şi însoţindu-i, timp de două zile, acolo şi la Sălişte.

*

În anul 1913, V. Pârvan şi G. Bogdan-Duică au început să publice, la Bucureşti, o revistă de politică naţională, intitulată „Românismul". Pârvan făcu apel şi la colaborarea mea. Am răspuns printr-un studiu de oarecari di-

mensiuni despre *Legile şcolare din Ungaria — (1868—1913)*, semnat cu un pseudonim comun, pe care prietenul meu găsi cu cale să-l schimbe în acela de *Dr. O. Lazăr*, atrăgînd totodată atenţia cititorilor să citească „cu deosebită atenţiune" articolul, care, „scris cu pricepere şi durere, îi va convinge pe toţi că se lucrează cu multă grabă şi mare cruzime la sugrumarea culturii româneşti, pentru care şi noi, Românii din Regat, suntem datori să ridicăm un glas puternic şi anunţător de fapte. *Din acest studiu*, — continuă revista —, *vom înţelege că-i timpul suprem să ridicăm glasul*".

In acelaşi număr se publică şi un articol semnat de V. Pârvan despre *România şi criza balcanică*, în care autorul biciuieşte cu bici de foc politicianismul vechiului Regat, vinovat pentru marea scădere la care a adus ţara, poporul şi statul. În încheierea articolului, autorul se adresează tuturor celor întristaţi de ceea ce văd acum, şi în special fraţilor de peste hotare: „Nu luaţi scăderea noastră de azi ca începutul sfîrşitului, ci numai ca o criză cumplită din boala politicianismului, de care sufere acum ţara noastră, dar pe care, cu ajutorul vostru şi al nostru, o va birui. «Boierii şi tîrgoveţii au condus ţara», — zice azi lumea. Să căutăm, să caute adecă boierii şi tîrgoveţii a da libertate politică ţăranilor, la voi ca şi la noi *(şi dacă n'or da-o, s'o cucerim!)* şi *poate că ţăranii vor conduce mai bine ţara*. Cel puţin aşa dovedesc statele de ţărani din Miazăzi."

(Însemnez aci, în paranteză, că articolul acesta revoluţionar al lui V. Pârvan nu este semnalat în nici una din cele 2 bibliografii ale acestuia, — H. Metaxa[12] şi I. Naghiu[13] —, după cum, peste tot, este ignorată întreaga activitate a lui, destul de bogată, cuprinsă în această revistă, — ceea ce constituie o neiertată lacună.)

Revista „Românismul" a fost o veritabilă „arhivă istorică" pentru anii 1913—1914, în care a apărut, şi este foarte ciudat faptul că ea nu este amintită mai nicăiri, după cum nimeni nu şi-a luat, pînă astăzi, osteneala de a reconstitui fizionomia morală şi intelectuală a lui V. Pârvan ca luptător naţional şi om politic.

În împrejurări dramatice, arătate într-o altă parte a *Amintirilor* mele, am descălecat în Bucureşti în ziua de 7 noiembrie st. v. 1914, aşadară în primele luni ale întîiului război numai „european" pe atunci, devenit apoi „mon-

dial". Lumea era cuprinsă de noua boală ce cuprinsese aproape întreaga Europă: nevroza războiului. Speranţe nemărginite, la unii, temeri şi scepticism la alţii şi, peste tot, mai ales o completă dezorientare. Cînd, în prima seară după sosirea mea, l-am întîlnit pe N. Iorga, acesta nu avu cuvinte pentru dezaprobarea faptului de a fi părăsit *şi eu* Ardealul. „Şi Dta crezi că *aştia* fac război de dragul Ardealului? Întoarce-te cît mai curînd acasă! Acolo e nevoie de Dta! Aici îţi mînînci sufletul degeaba..."

Aflu dintr-un afiş, că peste două zile, — la 9 noiembrie —, V. Pârvan va ţine în sala cea mare a Ateneului o conferinţă publică despre *Pregătirea războiului pentru unitatea naţională*. Încredinţat că un asemenea subiect de o aşa de palpitantă actualitate, dezvoltat de unul din cei mai distinşi membri ai Academiei Române şi profesori ai Universităţii, care mai deţinea şi calitatea de membru în Comitetul central al Ligii culturale şi pe aceea de codirector al revistei „Românismul", va umplea pînă la refuz sala Ateneului, am ţinut să-mi asigur din vreme un loc potrivit de unde să pot prinde fiecare cuvînt al conferenţiarului. Dar, spre uimirea mea, cînd am intrat în sală, cu vreun sfert de oră înainte de ora anunţată, în sală nu era nici o singură persoană. Înarmat cu răbdare, m-am aşezat pe un scaun, în aşteptarea a ceea ce avea să se întîmple. Încetul cu încetul a început să vie lume. După sfertul academic a apărut la tribună şi conferenţiarul, vădit uluit de ce-i putură vedea ochii: în marea sală nu erau nici 20 de oameni! Eram încredinţat că conferenţiarul va renunţa la intenţiunea cu care venise de acasă şi că, mulţumind celor 15—20 de inşi, cari s-au deranjat venind la conferinţa anunţată după toate legile artei, va declara că nu înţelege să mai strice orzul pe gîşte. Dar tînărul luptător nu se gîndi să depună armele şi să se retragă de pe arenă şi, ca şi cînd ar fi fost la un curs universitar, care în anumite împrejurări poate fi ţinut şi numai înaintea a *doi* studenţi, — de aci vorba veche: *tres faciunt collegium* — el îşi dezvoltă subiectul metodic, clar, convingător, dar fără patos şi fără artificii menite a cîştiga aplauzele auditorului şi aprobarea lui. Pârvan venise ca la o spovedanie, hotărît să facă mărturisirile cele mai grave, menite a-i uşura şi primeni sufletul. În toată expunerea lui, nici un cuvînt cu două înţelesuri, nici o concesiune făcută convenţionalului, nici

o judecată pripită, nici o acuzație gratuită la adresa cuiva, nici o ironie sau sarcasm corosiv la adresa celor de alte păreri. De la un capăt la altul numai o grijă excesivă pentru adevăr, pentru logică, pentru viitorul întregului popor românesc, care se găsește în fața celui mai măreț și mai critic moment din întreaga sa istorie. Desigur că România nu putea să nu intre în marele război, care trebuia să aducă cu sine întregirea cît mai deplină a țării. Dar nu era permis ca ea să intre oricum. Conducătorii ei cu răspundere trebuie să asigure, printr-o politică internațională demnă și categorică, cele mai solide condiții în vederea afirmării optime a drepturilor noastre, călcate pînă acum în picioare de cine numai a vrut. Politica unui popor nu-i permite să se conducă numai de simpatii sentimentale; ea trebuie să se razime pe realități. Patriotismul nu constă în discursuri și în fraze, ci în fapte concrete, solide, în solidaritate, în jertfă curată, neprecupețită. Războiul trebuie pregătit cu cea mai mare seriozitate și politic, și militar, și social, și economic. Fiecare cetățean trebuie să fie conștient pînă în rărunchii ființei sale de importanța pe care o prezintă pentru război pregătirea aceasta multiplă și complexă. Căci războiul nu-i numai treabă de diplomați, de oameni politici și de militari, — el angajează toate energiile poporului.

Suntem noi astăzi pregătiți pentru un asemenea război? Dacă, da, atunci: cu toții înainte! Să dea conducătorii țării asigurări serioase că s-a făcut tot ce trebuie și că s-au luat toate garanțiile necesare. Dacă nu, țara să purceadă fără întîrziere la înlăturarea tuturor lipsurilor, așa ca în momentul care poate fi foarte apropiat, cînd va trebui să aruncăm zarurile, jertfa noastră să fie încununată cu răsplata cea mai dreaptă.

Acesta a fost, în scurte cuvinte, conținutul conferinței lui Pârvan. Desigur că o asemenea spovedanie nu putea conta pe „aplauze zgomotoase și îndelung repetate", nici pe „felicitări călduroase" pentru autor. În loc să fie cuprinși de entuziasm, puținii ascultători au căzut pe gînduri. Ba, un bătrîn general, pensionar și puțin și senil, nu se putu stăpîni de a profera la adresa conferențiarului niște aprecieri lapidare, pe care ceilalți ascultători le însoțiră însă cu dezaprobări pe față.

Am plecat de la conferinţă extrem de îngîndurat, dar nu de cele spuse de Pârvan, care erau pe deplin în asentimentul meu, ci de revoltătoarea indiferenţă a publicului absent. [. . .]

*

Ma, la comedia non e anche finita . . .

În dimineaţa zilei următoare, cînd Pârvan se îndrepta de la Universitate spre casă, un cetăţean oarecare, mai mult băieţandru decît bărbat, îi ieşi înainte conferenţiarului din preseară şi, după ce-l gratifică cu epitetul de „trădător", îi repezi două palme zdravene peste obraz, după care isprava „patriotică" şi „eroică" dispăru, fără ca istoricul să se gîndească să deranjeze pentru o astfel de nimica toată nici poliţia, nici guvernul, nici opinia publică.

Incidentul fu înregistrat în presa zilei, fără ca cineva să se fi prea emoţionat de el. Într-o ţară liberă, cetăţenii au dreptul să-şi manifeste părerile aşa cum le place. Totuşi, eu m-am dus a doua zi să-l văd pe prietenul meu şi să-i exprim profunda mea indignare pentru revoltătorul incident. Îl găsii resemnat:

— Vezi, asta-i ţara, pe care voi, cei de dincolo, n-o cunoaşteţi îndeajuns. Eram hotărît să fac orice sacrificiu pentru ea, în afară de acela al demnităţii mele de om. Mi-am neglijat o mulţime de obligaţii de ordin ştiinţific, pentru a putea aduce măcar cît de puţină lumină în suflete. Mi s-au făcut bezele din partea marilor politicieni, în speranţa că mă vor putea cîştiga de partea lor. Puteam să ajung tot atît de uşor deputat sau ministru, precum am ajuns profesor la Universitate şi membru al Academiei Române, dar m-am ferit ca de foc de orice „politică". Politica, în ţara românească de azi, înseamnă moartea caracterului. Eu am vrut să fac politică naţională fără ghilemele. Aşa cum ne-a învăţat divinul Plato. De aceea am intrat în comitetul Ligii, unde n-am stat cu braţele încrucişate. De aceea am înfiinţat, cu Bogdan-Duică al vostru, „Românismul". De aceea am păşit şi pe tribuna Ateneului. Să aduc lumină în problemele de adevărată politică. Rezultatul l-ai văzut. Nimeni n-are chef să facă politică în înţelesul dat de mine. Acum a venit şi argumentul suprem: palmele. Nu mi-e ruşine de ele şi dacă ele mă dor şi mă vor durea toa-

tă viaţa, asta nu este din cauza obrazului meu, ci din cauza obrazului ţării mele. Dar, oricum: Maurul şi-a făcut datoria şi acum Maurul poate să plece! De azi înainte mă voi feri de oameni şi mă voi refugia definitiv între pietre. Sunt sigur că nu se va găsi nici una care să mă răsplătească aşa cum m-au răsplătit oamenii. Activitatea mea politică mi-o încoronez cu o mică broşură, pe care am dat-o ieri la tipar, sub titlul *Părerile unui trădător de neam*[14] şi care cuprinde conferinţa mea cu pricina. O vei primi şi tu, care ai fost martor al „trădării" mele şi, prin aceasta oarecum şi complice.

*

Şi Pârvan s-a ţinut de cuvînt. El n-a mai apărut niciodată şi în nici un chip pe arena politică, ci şi-a consacrat toată energia şi vremea preocupărilor ştiinţifice, în cadrul Universităţii din Bucureşti şi un timp oarecare al celei din Cluj, al Academiei Române, al Muzeului Naţional de Antichităţi şi al Şcoalei Române din Roma, editînd o serie întreagă de publicaţiuni periodice în limbi străine şi publicînd un considerabil număr de lucrări de specialitate în cadrul arheologiei şi al istoriei antice, care i-au asigurat nu numai în ţară, ci şi în străinătate reputaţia unui savant de mîna întîi. El a împlinit, în cel mai înalt grad postulatele formulate de J. G. Fichte în celebra sa carte: *Die Bestimmung des Gelehrten*[15], postulate pe care, din nenorocire, oameni ca T. Maiorescu, N. Iorga, O. Goga, şi aproape întreaga pleiadă de istorici, profesori şi academicieni din ultima jumătate de veac le-au dat de la o vreme uitării, de dragul politicii, care le-a adus atîtea prejudicii şi numelui şi activităţii lor ştiinţifice sau literare.

*

După întîlnirea la care mi-a dat un exemplar din *Părerile unui trădător de neam,* nu m-am mai văzut cu Pârvan ani de-a rîndul. El nu mai apărea nicăieri, decît pe şantierele lui. Pe timpul ocupaţiei germane din primul război el s-a retras, cu soţia sa, la Odessa, unde a avut de îndurat greaua pierdere a nobilei sale tovarăşe de viaţă.

Înapoiat la Bucureşti la începutul anului 1919 şi impresionat de perspectiva preluării de către autorităţile de stat

românești ale Transilvaniei autonome a Universității din Cluj, el se simți îndemnat să ia cuvîntul în public cu privire la chipul în care, pe ruinele vechii universități ungurești, trebuie să se ridice noua Universitate românească a „Daciei Superioare", într-un studiu amplu, publicat în vechea revistă ardeleană înființată la 1902 în Budapesta, trecută în 1905 la Sibiu, de unde la 1919 a trecut în București, — ce drum minunat, parcurs în mai puțin de două decenii, din capitala Ungariei feudale în capitala „României Mari"! — „Luceafărul", sub titlul: *Universitatea națională a Daciei Superioare*[16]. Cu „păreri propuse public Marelui Sfat Național al Românilor din Ardeal, Banat și Țara Ungurească", V. Pârvan iese din rezerva în care stătuse timp de cinci ani de zile și își expune părerea cu privire la subiectul enunțat, care pentru el constituia problema de căpetenie a marelui moment istoric realizat prin Unirea tuturor românilor.

Eram în vremea aceea secretar de stat al Resortului de culte și instrucție publică din Consiliul Dirigent, deținînd totodată și atribuția de director general al învățămîntului superior din Transilvania și Banat. Chestiuni oficiale mi-au impus, pe la mijlocul lunii martie 1919, un drum la București. În prima zi după sosirea mea acolo, cineva mi-a prezentat „Părerile" amintite ale lui Pârvan, cerîndu-mi în același timp și un interview în legătură cu problema Universității din Cluj, pentru marele cotidian de pe atunci, „Dacia", de sub conducerea lui Al. Vlahuță și Al. Brătescu-Voinești. Mă găseam într-o situație dintre cele mai delicate, dat fiind că tocmai în ziua aceea publicase și N. Iorga un articol, în care milita pentru ideea de a nu se prelua de la unguri acea Universitate și de a se îndruma tineretul ardelean spre București și Iași. Am declarat redactorului ziarului de mai sus în mod categoric că nu vom urma sfatul dascălului meu de odinioară, dar că, în schimb, nu vom putea îmbrățișa nici ideea „minunată" a lui Pârvan, pentru care vom aștepta mai întîi să treacă vremurile actuale, încă tulburi și nesigure.

Pentru deplina lămurire a problemei acesteia am căutat imediat contactul personal cu amîndoi preopinenții de mai sus. Lui N. Iorga i-am adus la cunoștință că [. . .] orice ar fi, noi vom prelua de la unguri Universitatea și vom transforma-o într-o nouă instituție, românească. Cu V. Pârvan convorbirea a urmat o linie cu totul deosebită: ideea

lui, de-a dreptul revoluționară ne era deosebit de simpatică, dar, deocamdată, nu ne puteam angaja la realizarea ei. Ardealul românesc, înfăptuit prin istorica hotărîre a Adunării Naționale de la 1 Decembrie 1918, ținută la Alba Iulia, este încă din punct de vedere internațional un mare punct de întrebare. Conferința de pace de la Paris este abia în prima fază a lucrărilor ei, și nu se poate prevedea cu certitudine ce sfîrșit va avea în ce ne privește pe noi. Înlăuntru, situația noastră este de asemenea grea. Regatul vechi a ieșit sleit de exploatarea de mai bine de doi ani a Puterilor Centrale. Transilvania se resimte și ea profund de cei peste 4 ani de război. Nu e nicăieri nimic consolidat pînă acum. Ar fi, din toate punctele de vedere o aventură riscantă încercarea de a crea, la Cluj, o universitate ideală, ca cea preconizată în *Părerile* din „Luceafărul". Tot ce putem face astăzi și ceea ce trebuie să facem cu orice preț, chiar supărînd pe profesorul Iorga și pe alții de aceeași părere cu dînsul, este să preluăm în timpul cel mai scurt Universitatea din Cluj și s-o transformăm, în cele mai bune condiții posibile, într-o instituție românească, amînînd pentru un moment mai potrivit ideea cea mare, revoluționară. Cînd pacea generală a lumii va fi o realitate, cînd hotarele noii Românii vor fi definitiv recunoscute și consolidate, cînd înlăuntrul patriei întregite vor putea prinde cheag serios reformele mari de care aceasta are nevoie pe toate terenurile, — ei bine, atunci ne vom putea avînta și la realizarea planului îndrăzneț atît de ademenitor, pe care eu îl subscriu, virtual, cu amîndouă mîinile.

— Ce Dumnezeu, — încheiam eu argumentația mea, pe care Pârvan o urmărea cu un permanent surîs pe buze —, n-am preconizat noi, cu zece ani în urmă, la Berlin, o Universitate à la Fichte pentru Ardealul românesc? Dar, știi bine, că o astfel de universitate n-a fost în stare să înfăptuiască nici Germania, deși s-a scurs de atunci mai bine de un veac. Dă-mi mai bine mîna și ajută-mă să putem rezolva uriașa problemă în condițiile în care ea poate fi astăzi pusă.

Am avut mulțumirea de a fi fost înțeles de interlocutorul meu, care, deși din fire era destul de „încăpățînat", nu mergea niciodată pînă la absurd cu această însușire a lui. Cum, cu privire la problema din chestiune, eu îmi luasem față de Consiliul Dirigent al Ardealului întreaga răspundere, Pârvan a acceptat în întregime planul meu,

dîndu-mi întreg concursul, într-o formă şi o măsură mai mult decît impresionantă. Astfel, el primi sarcina de membru în Comisia universitară, alcătuită din profesori de la toate cele patru Universităţi ale ţării — Bucureşti, Iaşi, Cernăuţi şi Cluj —, care avea atribuţia de Senat universitar, chemat să recruteze corpul didactic al noii universităţi româneşti. Mai departe, Pârvan acceptă să fie numit profesor la noua Universitate clujeană, cu angajamentul de a funcţiona o jumătate de an aci şi o altă jumătate de an la Bucureşti. Mai mult chiar, lui îi reveni sarcina istorică de a inaugura activitatea acesteia, prin strălucita lecţie de deschidere, de un avînt filozofic şi poetic unic, despre *Datoria vieţii noastre,* rămasă ca un veritabil testament pentru toate generaţiile.

Cum prin Tratatul de pace de la Trianon situaţia de drept internaţional a Transilvaniei fusese rezolvată, noua universitate reuşi să se înjghebeze repede de aşa fel, încît chiar şi adversarii cei mai acerbi din tabăra contrară să fie obligaţi a recunoaşte, în faţa istoriei, că realizarea de la Cluj a întrecut toate prevederile. Trecută în chip fericit peste prima probă de foc, se putea pune la ordinea zilei trecerea la a doua fază a procesului evoluţiei ei, în sensul planului Pârvan. În consecinţă, am comunicat colegului meu că sunt gata să-i cedez postul de director general al învăţămîntului superior ardelean, lăsîndu-i toată posibilitatea de a lucra în sensul ideilor lui şi asigurîndu-i toate mijloacele materiale necesare în acest scop. Între timp eu înfiinţasem, în legătură cu Universitatea, primul „Colegiu", — numit, în spiritul planului Pârvan, Colegiul latin[17]; de asemenea, înfiinţasem un Institut de educaţie fizică, — transferat, după plecarea mea de la conducerea Resortului de instrucţie, la Bucureşti. Şi, ceea ce este şi mai important, elaborasem, prin arhitectul Cezar Popovici de la Viena, întreg planul pentru noua Cetate universitară din Cluj şi izbutisem să fac să se voteze pentru aceasta suma considerabilă de 50 milioane lei, fapt despre care, printr-un act semnat de mine, am încunoştiinţat oficial rectoratul. Premisele realizării planului revoluţionar al lui Pârvan fuseseră suficient garantate, nu mai rămînea decît hotărîrea lui de a-şi lua răspunderea prin acceptarea sarcinii de director al învăţămîntului superior. Din nenorocire, şi pentru Universitatea din Cluj, şi pentru Pârvan, acest critic „punctum saliens" nu putu fi trecut. „Pietrele"

de care-mi vorbise, în 1914, fură mai puternice, la 1920, decît perspectivele pe care le deschidea măreţul plan de la 1919. Pârvan îmi declară că nu poate trăda acele „pietre" pentru nimic în lume; în consecinţă nu acceptă noua sarcină care i se propune şi, după primul semestru dăruit Clujului şi Ardealului românesc, se înapoiază la Bucureşti, spre a-şi relua activitatea de director al Muzeului naţional de antichităţi, de profesor universitar, de membru al Academiei Române etc.

Activitatea prea intensă pe care a desfăşurat-o după plecarea de la Cluj, într-o atmosferă adesea sufocantă, i-a secătuit într-un interval de timp destul de scurt forţele fizice, ducîndu-l în mormînt la vîrsta de abia 45 de ani. Convingerea mea a fost întotdeauna că, dacă ar fi rămas la Cluj şi s-ar fi dedicat cu totul problemei creării universităţii ideale preconizate de el, Pârvan ar fi putut trăi încă multă vreme.

Pentru mine, plecarea lui Pârvan din Cluj a însemnat un motiv de mare întristare. Idealul meu de a face din Universitatea Daciei Superioare un aşezămînt la înălţimea marilor vremuri ce i-au fost hărăzite generaţiei noastre începu să se clatine, cu atît mai mult cu cît, paralel cu aceasta, s-a năpustit asupra Ardealului şi plaga blestemată a politicianismului, care făcuse atîta rău Ţării-mame. Deşi, fiziceşte, Pârvan nu mai era printre noi la Cluj, eu l-am simţit sufleteşte mereu lîngă mine şi n-am lipsit de a face apel la el, în anumite clipe grele. Astfel, la 1922, cînd oportuniştii şi profitorii de pe urma anarhiei introduse de politicieni şi în Transilvania au pornit atacul pentru desfiinţarea a tot ceea ce iniţiasem eu în vederea realizării treptate a planului Pârvan şi cînd eu, umăr la umăr cu conducerea Universităţii, m-am văzut îndemnat să mă adresez cu un vast memoriu tipărit către însuşi capul statului, implorîndu-l să intervie personal pentru readucerea lucrurilor la matca lor normală, Pârvan a intrat alături de mine şi de Universitate în luptă, acceptînd ca în memoriul amintit să fie încorporat şi Planul său de la 1919, în întregime. Din păcate, regele Ferdinand n-a fost în stare să înfrîngă nici el balaurul politicianist şi Universitatea s-a văzut, rînd pe rînd, despuiată de tot ceea ce începuse să ia trup în primul an de funcţionare a ei: *Colegiul Latin* a fost desfiinţat, *Institutul de educaţie fizică*

mutat la București, planurile lui Cezar Popovici puse „ad acta", cele 50 milioane retrase ș.a.m.d.

Totuși, eu nu m-am dat bătut, ci am făcut tot ce putea să facă un om pentru realizarea, măcar în spirit, a Universității revoluționare plănuite încă la 1909, la Berlin, împreună cu V. Pârvan. Astfel, la 1928—1929, pe cînd dețineam demnitatea de decan al Facultății de litere, am tipărit într-un volumaș de 80 pagini *Părerile* lui de la 1919, dimpreună cu clasica lui lecție de inaugurare a activității noii Universități, făcînd ca modesta cărticică[18] să ajungă în mîna tuturor studenților și să devină un fel de *Vademecum* al lor. [...]

Odată cu aceasta am înființat, sub autoritatea Senatului universitar, „Fondul Pârvan" și „Biblioteca Pârvan" — primul pentru a acorda în fiecare an premii pentru cele mai bune lucrări prezentate de studenți cu privire la personalitatea și la activitatea marelui dispărut, în legătură cu Universitatea noastră — a doua cuprinzînd lucrările premiate de către o comisie specială compusă din profesori de la toate facultățile. Distribuirea premiilor se făcea la sfîrșitul fiecărui an școlar, într-o ședință festivă ținută în Aulă, sub prezidența rectorului, asistat de cei 4 decani.

În aceeași ordine de idei, în cadrul catedrei mele de pedagogie și istoria pedagogiei am rezervat, în cursul anului 1928—1929, un loc de onoare proeminent lui *V. Pârvan ca pedagog național,* dedicînd aproape totalitatea lucrărilor de seminar acestei probleme, sub chiar acest titlu. S-au analizat, astfel, în Seminarul de pedagogie, 13 lucrări de cuprins pedagogic și filozofic ale ctitorului virtual al adevăratei Universități a Daciei Superioare, care va să vie. Drept rezultat al acestei activități s-a alcătuit o *Antologie V. Pârvan,* care cuprinde, pe o întindere de aproape 200 de pagini, cele mai strălucitoare perle ale gîndului și ale scrisului acestui genial cugetător și mînuitor al condeiului. Din nenorocire, lucrarea aceasta a ajuns, înainte de a fi fost definitiv pusă la punct, în mîini necompetente, care au făcut-o pierdută, cel puțin pentru moment.

Copleșiți de uriașa personalitate, descoperită prin lucrările amintite, studenții au luat inițiativa așezării unui frumos bust de bronz al lui Pârvan în holul facultății, pentru a-l putea avea pe marele dascăl mereu sub ochii lor. Dez-

velirea bustului a avut loc în cadrul unei sărbătoriri emoționante. Ce s-a ales de el, mai tîrziu, după pierderea temporară, la 1940, a părții de nord a Ardealului și după plecarea Universității în refugiu, la Sibiu, nu mai știu[19]. Tot în firul aceleiași idei, am perpetuat memoria lui Pârvan acordînd celei mai mari săli de cursuri a Universității — fosta sală nr. IV — numele lui, care s-a păstrat pînă în zilele apropiate de noi.

Trebuie să mai adaug lîngă aceste momente încă două fapte cari însemnează ducerea mai departe a programului comun, schițat, virtual, încă la Berlin: înființarea, pe timpul decanatului meu, a *Institutului de studii clasice*, pe care în timpul cît a stat la Cluj Pârvan n-a apucat să-l realizeze și care funcționează și astăzi[20], — apoi înființarea, mai tîrziu, din mijloacele proprii ale ctitorului său, a *Institutului de pedagogie și de educația națiunii*, — o realizare originală, cu un scop bine definit, care se aseamănă în unele privințe cu ceea ce odinioară preconizase în faimosul său „Plan" J. W. Fichte, pentru Universitatea din Berlin. Dar, același politicianism și oportunism vulgar, care a pătruns în organismul Universității clujene și care a distrus tot ceea ce începuse să se înfiripeze în spiritul lui Pârvan, a distrus după cîțiva ani de eroică funcționare și această înjghebare. Dar dacă noua monografie a Universității, din anul 1957, nu face nici o amintire despre „Planul" lui Pârvan și despre peripețiile de mai tîrziu ale lui, cercetătorul de mîine al istoriei Universității clujene din primul sfert de veac al activității ei va putea afla, din recenziile bogate de prin revistele timpului asupra activității Institutului amintit mai sus, că ctitorul lui a fost considerat de contemporanii obiectivi ca „un Fichte al românilor" și că lucrarea de temelie a Institutului a fost pusă alături de *Discours sur la méthode* a lui Descartes.

Ar fi cu totul inutilă orice imprecațiune la adresa celor care au împiedicat într-un chip sau altul, evoluția înaltului așezămînt de știință, de cultură și de educație din capitala Ardealului românesc, în sensul ideilor lui Pârvan.

Fericit că Dumnezeu m-a cinstit, printre multe alte daruri de care m-a învrednicit, și cu prietenia acestui ales fiu al său, chemîndu-mă, în vremurile cele mai mari pe

care le-a trăit de-a lungul veacurilor poporul nostru, la o atît de frumoasă colaborare cu el, într-un domeniu rezervat numai puţinilor muritori, nu pot încheia într-un chip mai potrivit aceste pagini de duioase amintiri ale trecerii noastre, braţ la braţ, prin această lume plină de umbre şi de lumini, decît transcriind din una din cele mai adînci cărţi ale lui, rîndurile ce urmează:

„Trebuie să ne fie clar, că nici cele mai modeste suflete nu trăiesc zadarnic în lumea aceasta. Alături cu fiecare dintre noi, creşte, de cînd suntem încă în leagăn, datoria vieţii noastre. Ferice de cel ce şi-o cunoaşte întreagă şi o împlineşte cu toată puterea sufletului său“ ...

„Dar în faţa durerii, cît de sus sunt şi cei pe cari de obicei îi vedem jos. Cît de sublimă poate fi suferinţa şi jertfa. Cu ce simplicitate pot ei renunţa la orice bucurie“.

„Respectul durerii ne face buni, ne face blînzi, ne dă tărie întru cele adînci şi vecinic omeneşti, ne face ştiutori de propria noastră fiinţă, ne mîntuie de grijile mărunte, ne dă putere, ne dă libertate. Libertatea căpătată prin înţelegere şi iubire, libertatea conştiinţii împăcate. Căci, e şi o astfel de libertate. Ca şi tăria, libertatea poate fi tot una cu simplitatea de suflet, venind din necunoaşterea lumii, a primejdiilor şi necazurilor ei. E şi aceasta o libertate, dar la fel cu a fiinţelor fără judecată crescute în codri şi locuri neumblate. E o libertate fără înălţare, fără linişte, fără maiestate.

E apoi libertatea demonică, la care se ajunge prin răceală, neiubire sau ură: a putea pătrunde toate, a cunoaşte toate, a cerceta numai pentru a şti, a respinge tot ce e credinţă ori speranţă, a nu iubi nimic, — e iarăşi tot a fi liber, dar a fi liber neuman; căci fără bunătate şi iubire, fără încredere şi fără visuri nu e viaţă omenească, ci un chin zadarnic ca al geniilor căzute din paradis în infern.

Numai dînd din sufletul nostru trăim deplin, şi cu cît dăm mai mult, trăim mai deplin. Conştiinţa liniştită a aducerii unei jertfe sufletului altuia dă o siguranţă incomparabilă sufletului propriu: un fel de încredere neclintită în tăria sufletului tău şi o linişte deplină în ce priveşte schimbările de orice fel dimprejurul tău ...

Din această conştiinţă împăcată prin jertfa adusă aproapelui răsare libertatea noastră adevărat omenească. Liber-

tatea care e tărie și nu se teme de nimic, nu are de a da nimănui răspuns pentru gîndurile sale și faptele sale, nu are a se pleca în fața nici unui suflet cu sentiment de umilință, nu are a se simți slăbită pentru nimic și față de nimeni în lumea asta.

Și această libertate e în ea însăși și frumuseță. Sufletul nostru strălucește ca o lumină de stea: prin propria lui lumină. Și chipul nostru nu e brăzdat de cute și ochii noștri sunt clari și pătrunzători și boiul nostru e armonios. Ca un copac milenar e de dreaptă și statornică ființa noastră în fața primejdiei. Și cerul senin și marea liniștită nu sunt mai măreție ca omul deplin liber prin dreptate, iubire și jertfă".

*

Aș săvîrși o mare greșeală dacă, drept final al acestor pagini n-aș adăuga că „omul pietrelor moarte" n-a fost numai un arheolog de reputație mondială, ci a fost, în măsură cel puțin la fel de mare, un neîntrecut artist, filozof și — oricît ar părea de stranie vorba mea — teolog, — teolog nu de dogme, ci de credință puternică în mai binele poporului său, pe linia lui Samuil Clain — Gheorghe Lazăr — Nicolae Bălcescu — George Enescu — Picu Pătruț ș.a...

LUCIAN BLAGA

L-am cunoscut în primăvara anului 1914, într-o zi de început de iunie. Era duminică, la Sibiu. După terminarea slujbei religioase am trecut ca în toate celelalte duminici pe la birou, să văd dacă nu cumva s-a întîmplat ceva deosebit. Abia am intrat înlăuntru și a bătut cineva la ușă. A intrat un băiețandru, slab, palid, care făcea impresia unui bolnav.

— Caut pe domnul profesor Ghibu — mi s-a adresat tînărul. Eram pe acea vreme profesor de pedagogie la seminarul teologic de acolo, sarcină pe care o îndeplineam alături de aceea de inspector al școlilor românești din Transilvania. — Aveți o scrisoare de la Tit Liviu Blaga, de la Brașov.

Tit Liviu Blaga era un excelent profesor de fizică de la liceul din Brașov. Eram în legături oarecum de prietenie cu el. Nu de o prietenie deosebit de apropiată, fiind în orașe deosebite, dar ne simțeam a fi amîndoi pe aceeași linie, prin cultura noastră și printr-o afinitate sufletească indefinibilă. Scrisoarea avea următorul conținut, în rezumat:

„Dragă Ghibu, iartă-mă că te deranjez, dar trebuie să fac apel la prietenescul tău sprijin. Fratele meu, Lucian, care îți aduce aceste rînduri, a terminat de curînd liceul din Brașov, și-a luat bacalaureatul și are dorința foarte aprinsă să studieze filozofia, la Jena, ca să asculte pe profesorul Euken[1]. Eu nu mă pricep la filozofie și nu pot să-i dau nici un sfat. L-am trimis la tine, fiindcă tu ești dintre elevii lui Euken și poți să-i dai o îndrumare ce să facă."

Am citit scrisoarea, m-am uitat apoi din nou la tînărul pe care îl vedeam atunci pentru întîia oară. Nu găseam nimic la el care să trădeze pe omul frămîntat de probleme filozofice. Mă gîndeam că o fi vorba de un băiat care are ambiția să facă și el ceva, fără să se poată ști dacă va reuși sau nu. Oricum, prima impresie a fost destul de slabă.

— Va să zică vrei să studiezi filozofia?

— Da!

— Şi-ai vrea să mergi la Jena?

— Da!

Răspundea monosilabic, respectuos, dar cu un ton care exprima hotărîre.

— Dragul meu, după cîte văd, ai terminat abia liceul. E frumoasă dorinţa dumitale, dar cred că este bine să-ţi spun că nu socotesc că Jena ar fi locul potrivit pentru un tînăr începător în ale filozofiei. Catedra de filozofie de acolo e ocupată, după cum văd că ştii deja, de unul din marii filozofi ai timpului nostru, un mare filozof, dar care pluteşte oarecum în stratosferă cu ideile lui. E reprezentantul neo-idealismului, cunoscut în toată lumea ca gînditor de prima mărime; a fost distins cu premiul Nobel, a fost invitat la Universitatea din Pekin să ţină cursuri în care să-şi prezinte filozofia. Vara asta sau vara viitoare va şi pleca la Pekin în acest scop. Cred că deocamdată el nu ţi-ar fi de nici un folos dumitale, căci, pentru a ajunge să-l înţelegi pe el ar trebui să faci în prealabil o iniţiere în problemele de filozofie, de cîţiva ani. Eu îţi recomand să mergi mai întîi la Viena, unde te vei putea foarte bine iniţia în filozofie, şi abia după aceea să mergi la Jena.

Mă asculta cu atenţie, liniştit. După ce i-am spus părerea, mi-a răspuns, cu siguranţă în glas:

— Să ştiţi că eu nu mă simt nepregătit pentru a-l audia pe Euken. Eu l-am citit pe Euken.

M-am uitat la el, suprins.

— L-ai citit pe Euken? Ce ai citit de el?

Mi-a înşirat vreo patru titluri de lucrări, pe care le cunoşteam şi pe care le aveam chiar în biblioteca mea.

— Le-ai citit într-adevăr?

— Da, le-am citit!

— Dacă-i aşa, ia, te rog, loc, să stăm puţin de vorbă, să vedem cum l-ai înţeles.

Am intrat într-o convorbire, nu de prea mare adîncime, dar destul de interesantă. Urmăream să văd dacă tînărul rămăsese într-adevăr cu ceva, şi cu ce anume, din filozofia lui Euken. Pe măsură ce-mi vorbea şi îmi răspundea la în-

trebări, eram tot mai surprins de orientarea, aș putea spune desăvîrșită, a tînărului Blaga asupra acestei filozofii.

— Dar, cum ai ajuns dumneata la Euken?

— Am citit multă filozofie, domnule profesor; am citit și pe Kant[2], și pe Hegel[3] și pe Fichte și pe Schopenhauer și pe Herbart[4].

M-am uitat mirat la el, zicîndu-mi: uite, domnule, tînărul acesta, pe a cărui înfățișare nu dai doi bani, ce poartă în capul și în sufletul lui!

— Dragul meu, îmi pare bine de această întîlnire și, după cele ce am auzit, trebuie să-ți spun că trebuie să corectez ceea ce ți-am spus la început. Dumneata poți merge la Jena, cu pregătirea dumitale. Natural, la toamnă.

— Vă mulțumesc, domnule profesor. Vă rog să nu vă supărați, dar mi-aș permite să vă solicit o scrisoare de recomandație către profesorul Euken, ca să-mi deschideți cumva drumul spre un contact mai apropiat cu dînsul.

— Foarte bucuros! Am să-i scriu o scrisoare și am să i te recomand. Dar nu ți-o dau acuma. Mai sînt trei-patru luni pînă cînd vei pleca încolo. Treci înainte de aceea pe la mine din nou și-ți voi da scrisoarea cu dragă inimă.

Mi-a mulțumit, cu ochii scînteind de mulțumire, apoi s-a retras, urmînd să revină mai spre toamnă după scrisoare. Și eu am rămas mulțumit de această întîlnire neașteptată, cu un tînăr care se vedea că are în el o stofă cu totul ieșită din comun.

Dar Blaga n-a mai ajuns atunci nici la Jena și nici măcar la Viena, pentru că în aceeași vară, la scurtă vreme după vizita pe care mi-o făcuse, a izbucnit războiul care avea să devină mondial și care a adus și în viața tînărului filozof o schimbare de plan: pentru a scăpa de ororile războiului, băiatul s-a înscris, în toamna acelui an, la teologie, la Sibiu.

În primele zile după venirea lui, la studii, în Sibiu, m-am pomenit cu el la mine acasă. Auzise că a apărut un volum dintr-o mare lucrare a unui colectiv impresionant de filozofi germani, lucrare ce urma să apară în mai multe volume și care era destinată să dezvăluie toate aspectele filozofiei. M-a întrebat dacă știam cumva ceva despre lucrarea respectivă și despre volumul care apăruse[5]. Eu

mi-l procurasem deja și îl și citisem. I-am scos cartea din bibliotecă și i-am dat-o. A luat-o, cu un fel de grabă, ca aceea a unui om lacom, temător să nu o piardă, a deschis-o aruncîndu-și privirile asupra cîtorva pagini. Parcă nu-i venea să creadă că o poate avea. I-am împrumutat-o, avînd senzația că fac un act de caritate, atît era de fericit. Nu a trecut multă vreme și a venit cu ea înapoi, după ce o studiase.

La scurt timp după aceea, împrejurările m-au silit să părăsesc Sibiul și să trec, în pribegie, în țara veche, de unde nu m-am mai putut înapoia în Sibiu decît după peste patru ani, după Unire. Nu mai auzisem nimic, în tot acel interval, despre tînărul Blaga.

Înapoiat la Sibiu, unde primisem sarcini de mare răspundere în legătură cu organizarea învățămîntului din Transilvania, am avut prea multe alte treburi pentru a mă mai putea gîndi la tînărul care promitea, dar despre care nu mai auzisem nimic de nicăieri. Abia ulterior am aflat că, după ce a terminat — în cei patru ani scurși — teologia și un an de filozofie la Viena, tînărul respectiv s-a manifestat ca un gînditor interesant, dar și ca un poet cu note de o noutate izbitoare și de o frumusețe cu totul remarcabilă.

Încă din primele luni după așezarea mea la Sibiu m-am ocupat de numirea în fruntea fiecărui județ din Transilvania românească a unui revizor școlar, posturi-cheie pentru fericita îndrumare, de la bun început, a învățămîntului. Printre persoanele la care m-am oprit a fost și învățătorul Ioan Pavel din Lancrăm, satul natal al lui Blaga. L-am chemat și pe el la mine, ca pe toți ceilalți, pentru a sta de vorbă și a-i arăta ce așteaptă țara de la el în județul Bistrița-Năsăud, unde îl numisem. După ce am discutat cele oficiale l-am întrebat:

— După cîte mi-aduc aminte, aveai un cumnat, un tînăr filozof. Ce mai face? Mai trăiește?

— Trăiește, cum să nu — mi-a răspuns el, bucuros. Și să știți că scrie poezii!

Nu m-a impresionat prea mult ce auzeam. Mă gîndeam că o fi și în cazul acesta vorba de unul din numeroșii naivi care s-au apucat de poezie. Nu se spunea că „românul e născut poet"?

— Să ştiţi că scrie nişte poezii foarte faine! Zilele acestea trebuie să apară două volume de-ale lui — unul cu poezii şi celălalt cu cuprins filozofic.

Ei, dacă-i aşa, apoi se vede treaba că nu-i glumă! Nu pomenisem pînă atunci ca cineva să scoată, chiar la începutul carierei sale, deodată, două volume, în două genuri diferite. Căci, cu toate asemănările eventuale dintre ele, era vorba totuşi de două genuri distincte.

— O să vină — continuă el — şi la dumneavoastră să vă aducă personal cărţile, îndată ce vor apare.

Am luat notă cu oarecare îndoială despre tot ce-mi auziră urechile. Nu mă aşteptam, drept să spun, la nimic deosebit. Cine ştie — îmi ziceam — cum o fi bătînd cîmpii acest tînăr, care alerga după doi iepuri deodată.

N-a trecut decît foarte puţină vreme de la convorbirea mea cu noul revizor şcolar Pavel, şi într-adevăr că au apărut amîndouă volumele lui Blaga, tipărite la Sibiu[6]. Tînărul autor s-a simţit dator să-mi aducă în persoană cîte un exemplar din cele două opere de debut ale lui. Două volume frumos legate, fiecare din ele purtînd cîteva rînduri simţite, cu dedicaţie din partea autorului.

Eram atît de ocupat pe vremea aceea la Consiliul Dirigent, încît nu aveam posibilitatea să mă ocup nici de filozofie, şi nici de poezie. Ducînd cărţile acasă, seara tîrziu cînd am plecat de la birou am deschis totuşi, din curiozitate, volumul de poezii, cu intenţia de a-l frunzări cîteva minute. Am fost însă furat de ceea ce citeam şi — cu toată oboseala — m-am antrenat în citirea lui. Am rămas surprins de noutatea literaturii respective, de frumuseţea ei şi de cîmpul larg al unor vederi pe care nu le prea întîlnisem pînă atunci în literatură.

Împins de curiozitate, am trecut şi la celălalt volum: *Pietre pentru templul meu*. Am găsit în el, spre marea mea satisfacţie, maxime, care dovedeau că tînărul autor gîndeşte, că are multe idei originale şi că merită să i se acorde atenţie. Eram fericit să descopăr în Ardealul tînăr un atît de mare talent, ce se manifesta deopotrivă pe două planuri, de nivel la fel de înalt. [. . .]

*

Mai tîrziu ceva, Blaga avea să plece la studii de specialitate în apus, unde petrecuse deja un an. Se ducea din nou la Viena și avea nevoie de o bursă. Noi, de la Consiliul Dirigent, dăduserăm 50 de burse complete și 50 de semiburse, pentru o sută de tineri ardeleni, care să se ducă la studii de specializare în țările latine și anglo-saxone, nu însă și pentru țările germane. Eram sătui în acel moment de filozofia și cultura germană, pe care avuseserăm ocazia să le cunoaștem îndeaproape, pe pielea noastră, în tot cursul războiului. De aceea nici nu voisem să trimitem tineri la studii în Germania sau Austria.

Blaga ținea însă să plece la Viena. A fost de vreo două ori la mine să mă roage să-l ajut, să-i dau o bursă pentru Viena. Mi-a scris și o scrisoare în acest sens, rugîndu-mă să fac excepție cu bursa lui, lucru de care nu prea eram bucuros în împrejurările de atunci. Pînă la urmă, am găsit totuși o soluție și i-am acordat bursa cerută, pentru Viena.

Și-a pregătit examenele trebuitoare pentru obținerea titlului de doctor și și-a luat apoi doctoratul în filozofie, la Viena, cu un subiect în aparență de importanță nu prea reliefată, *Cultură și conștiință*, pe care n-a tipărit-o în întregul ei[7].

La înapoierea în țară, Blaga a scos și o ediție a lucrării, după cîte știu eu mai prescurtată decît originalul, din care mi-a adus și mie un exemplar, cu cîteva cuvinte de dedicație. Lucrarea nu era de dimensiuni mari. Am citit-o cu mare satisfacție. Poate pentru întîia oară întîlneam un scriitor de filozofie românească, care scria clar despre probleme destul de abstracte. Lucrarea lui Blaga se putea citi cu folos chiar de către un absolvent de liceu. M-am simțit dator să împărtășesc și publicului românesc impresiile mele despre această lucrare. Am scris un articol, pe care l-am intitulat *Nu rezistă celula?*, pe care l-am trimis la „Adevărul literar și artistic", care l-a și publicat imediat. Cuvintele pe care le-am pus ca titlu al articolului nu erau ale mele, ci erau împrumutate de la Titu Maiorescu. Acest mare profesor, la ale cărui cursuri fusesem și eu la vremea sa, utilizase aceste cuvinte în sens afirmativ, nu interogativ, susținînd că celula românească nu era încă în stare să reziste la problemele înalte de filozofie și de metafizică. Făcuse această afirmație în legătură cu teza de doctorat

a lui Ion Petrovici, fost elev al său, care publicase o lucrare de metafizică[8]. Cînd s-a dus cu ea la maestrul său, după ce Maiorescu a luat cartea în mînă, s-a uitat la fostul său elev și a făcut un gest de neîncredere, zicînd: „Metafizică pentru români? Crezi că rezistă celula românească la metafizică? Nu rezistă!".

Acest amănunt din convorbirea dintre cei doi s-a aflat. L-a aflat, printre alții, și Mihail Dragomirescu[9], care l-a difuzat. Am aflat astfel și eu despre atitudinea negativă a lui Maiorescu cu privire la posibilitatea poporului nostru de a recepționa metafizica și filozofia, respectiv despre părerea lui că va trebui să mai treacă un timp, pentru ca poporul nostru să se poată ridica la nivelul necesar pentru a putea înțelege problemele respective.

Citind cărticica lui Blaga, am rămas cu impresia că nu trebuiseră să treacă secole pînă să ne putem situa și noi pe o linie filozofică înaltă. Tînărul autor găsise mijlocul de a face filozofia inteligibilă și deci capabilă de dezvoltare și în limba română. Aceasta a fost teza pe care am susținut-o în articol. Întrebam la început dacă rezistă celula, pentru a răspunde apoi că, contrar părerii lui Maiorescu, aveam impresia și chiar convingerea că celula românească rezistă și la filozofie. Ceea ce mă tulbura atunci era întrebarea: cum va evolua în viitor acest tînăr, care reușise să ajungă, în evoluția filozofiei românești, pînă la acest punct, dat fiind că el se manifestase în același timp și ca poet, și încă un poet de mîna întîi. Mă întrebam dacă va rămîne cu accentul principal pe poezie, sau pe filozofie? Și mi-am exprimat părerea că se va dezvolta ca filozof.

Evoluția ulterioară a lui Blaga n-a confirmat decît într-o mică măsură prognosticul meu, căci el a rămas credincios ambelor preocupări, devenind o personalitate atît în filozofie cît și în poezie.

Mi-aduc aminte că mai tîrziu Mircea Eliade[10] a publicat, în aceeași revistă, un articol, pe care mi se pare că l-a intitulat ca și mine, și în care spunea, în esență: Onisifor Ghibu a ridicat într-un articol din această revistă problema dacă celula românească rezistă la filozofie sau nu. Asta, în legătură cu Blaga. Să vedem în ce măsură s-a adeverit prognosticul lui Ghibu? Blaga a rămas la aceeași

înălțime și ca poet, și ca filozof. Cînd îl cauți însă ca filozof, îl găsești mai mult poet, iar cînd îl cauți ca poet îl găsești mai mult filozof, ceea ce nu este spre răul autorului, ci poate spre fala lui.

În legătură cu toate acestea, nu cred că greșesc afirmînd că eu am fost cel dintîi care am scris în publicistica românească despre Blaga ca filozof. Ceea ce se scrisese înainte de aceea s-a referit la Blaga ca poet.

*

La un moment dat, Blaga a ajuns, după destul de mari greutăți, profesor la Universitatea din Cluj. Încercase și mai devreme să-și realizeze această dorință, dar fusese respins. Comisia care avea să hotărască asupra cazului fusese de părere că Blaga, cu toate că era un foarte interesant filozof, nu prezenta interes pentru catedră, dat fiind că nu era fixat asupra unui program de istoria sau de alte aspecte ale filozofiei. S-a considerat atunci că el era potrivit să rămînă un scriitor și nu să devină un om de catedră. Cu tot acest prim eșec, Blaga nu s-a lăsat înfrînt, ci a urmărit în continuare realizarea gîndului său, pînă l-a văzut realizat[11].

Cînd s-a aflat că Blaga a ajuns profesor la Universitate, momentul apariției sale a fost așteptat de către întreaga intelectualitate clujeană cu un interes enorm. Personalitatea sa fiind deja foarte binecunoscută și apreciată, lumea era nerăbdătoare să-l asculte la lecția de deschidere, care se socotea că va reprezenta o semnificație mai deosebită.

Se adunase atît de multă lume în sala cea mare de cursuri a Universității, că stătea să se sufoce. Pe coridor, pe scări, pînă jos în curte, lume peste lume; era imposibil să încapă undeva toți cei ce veniseră pentru și de dragul lui Blaga. Văzînd acest lucru, m-am gîndit că ar trebui făcută o excepție de la regula generală, dîndu-se voie ca lecția respectivă de deschidere să fie ținută în aula festivă a Universității, rezervată altfel numai festivităților cu caracter deosebit. Ca urmare, m-am dus să-l caut pe rector, să-i cer să dea ordin să se deschidă aula. Rectorul era însă plecat din localitate. M-am dus atunci la intendentul Universității, cerîndu-i acest lucru. Cu toată condescendența pe

care mi-o arătase întotdeauna, intendentul m-a refuzat, pe motivul că avea dispoziţii categorice din partea rectorului să nu deschidă aula decît la dispoziţia expresă a acestuia. Cheia era la el şi el răspundea de executarea ordinului respectiv. Atunci i-am spus:

— Domnule dragă, eu am fost acela care am pus bazele acestei Universităţi, şi eu i-am predat rectorului, la timpul său, cheile instituţiei. Aşa că mă consider îndreptăţit ca, în lipsa rectorului, să dispun eu de aulă. Te rog să o deschizi imediat!

Omul a fost înţelegător şi a deschis sala festivă, care a fost inundată de public. Blaga şi-a ţinut deci acolo lecţia de deschidere. Foarte frumoasă, ca stil mai ales. Un stil deosebit de plin de armonie, ca şi de conţinut. Felul de a preda a lui Blaga era însă mai prejos decît celelalte virtuţi ale sale; o oarecare monotonie în glas, care de la o vreme obosea. Cu toate acestea, lecţia a fost ascultată cu o adevărată evlavie şi a reuşit să ridice pe cei mai mulţi dintre ascultătorii prezenţi spre o sferă peste cea obişnuită în lumea universitară.

În felul acesta, Blaga a intrat ca un erou în Universitatea din Cluj. Ca profesor, a fost înconjurat cu simpatie de studenţi, cu toate că numărul acestora nu era prea mare, din cauză că lecţiile lui erau în general prea abstracte şi monotone.

Preocupat peste măsură de treburile mele, nu l-am urmărit mai îndeaproape pe Blaga în activitatea lui de profesor. Eram bucuros că era printre noi şi asta mi-era suficient.

La un moment dat, într-un moment grav pentru Universitate şi pentru ţară, am făcut un apel foarte stăruitor la el. Era în epoca în care legionarismul avea în Universitate manifestări de o tot mai nesăbuită violenţă, care ameninţau grav ziua de mîine. Era la ordinea zilei alegerea rectorului Universităţii, eveniment care determina o agitaţie tot mai vizibilă în rîndurile tineretului universitar, ca şi în rîndurile corpului didactic. Timp de cîţiva ani, înainte de aceea, funcţionase ca rector, fără întrerupere, colegul meu de la aceeaşi facultate, Florian Ştefănescu-Goangă[12], un om fără îndoială capabil, un bun profesor şi un conducător energic. Din păcate, prea energic şi prea autoritar pentru tine-

retul din vremea aceea. În timpul rectoratului său, săvîrșise oarecari lucruri care, după părerea unora, nu-l indicau să candideze din nou pentru importanta funcție de rector.

Goangă intrase de cîtăva vreme în partidul liberal, partid care o fi avut el meritele sale în istoria țării, dar care a adus și multe și grave prejudicii, în special datorită ascuțirii pînă la absurd a tendințelor de căpătuială a oamenilor prin politică. Ca rector, Goangă ajunsese un factor de seamă în partidul liberal, care, în afară de el, reușise să atragă spre politica de partid majoritatea profesorilor. Din păcate, datorită vălmășagului generat de luptele politice din acele vremuri, mulți dintre profesorii Universității uitaseră că principala lor îndatorire era aceea de a constitui exemple vii, nu numai cu privire la activitatea științifică, ci și — în mare măsură — exemple de înaltă moralitate.

Prevăzînd că în cazul candidaturii lui Goangă acesta va fi din nou ales rector datorită influențelor partidului liberal, îmi formasem convingerea că realegerea lui va însemna o nenorocire. Ca unul care mă simțeam legat, în mai mare măsură decît poate oricare altul de Universitatea din Cluj, căreia îi dădusem la timpul său viața, — pot spune acest lucru cu toată probitatea —, m-am frămîntat mult atunci pe chestiunea viitoarelor alegeri. Știam că o mare parte din studențime era foarte potrivnică lui Goangă. Eram convins că realegerea lui, în împrejurările tulburi de atunci din întreaga țară, în loc să imprime un spirit de ordine și de muncă în Universitate — lucru pe care îl doream din întreaga mea ființă — va da naștere la și mai mari dezordini decît cele ce fuseseră pînă atunci.

Era greu de găsit o personalitate care să fie potrivită a face față sarcinilor unui rector de ordine în vremurile atît de agitate ca acelea. Se vorbea de posibilitatea mai multor eventuale candidaturi, care însă, toate, mi se păruseră nepotrivite. Unii colegi au venit la mine să-mi ceară să-mi pun candidatura. Am respins însă această posibilitate, deoarece în concepția mea consideram administrația universitară altfel de cum era ea înțeleasă de regimurile de atunci, impregnate de interesele meschine ale politicianismului. Eram conștient că nu mai puteam fi, pentru Universitatea din Cluj, în acele împrejurări, ceea

ce fusesem la naşterea ei. M-am declarat mulţumit că putusem face la timpul său ceea ce făcusem pentru Universitate, dar acum nu eram omul potrivit de a face ordine, în situaţia dată, cu mîinile legate de cei de la guvern, care hotărau de fapt totul în materie de politică universitară. Şi eu — se văzuse din atîtea alte împrejurări — nu eram omul care să mă pliez la colaborarea cu astfel de factori.

M-am gîndit însă că cea mai bună soluţie, în situaţia dată, ar fi o candidatură a lui Blaga. Deşi intrase abia de cîteva luni în rîndul profesorilor, socoteam că, datorită vîrstei lui încă tinere şi popularităţii de care se bucura în rîndurile studenţimii, ar fi putut pune stavilă tendinţelor nesănătoase din Universitate. Am judecat chestiunea sub toate aspectele şi am rămas la ideea că, dintre toţi profesorii, cel care avea şansele cele mai mari de a face faţă situaţiei era Blaga.

Pentru a ajunge la realizarea planului meu, l-am invitat într-o seară pe colegul Blaga la masă, spre a putea apoi sta cu el de vorbă mai pe îndelete. Nu mai chemasem pe nimeni altcineva în afara lui. După ce am luat masa, ne-am retras amîndoi în camera mea de lucru şi i-am spus:

— Dragul meu, sînt convins că îţi dai seama că trăim un ceas în care se joacă viitorul Universităţii. Tineretul este antrenat pe o linie care poate duce la mari primejdii, chiar la pierderea unităţii naţionale. Dacă va fi reales Goangă, eu am convingerea că într-un timp foarte scurt vor urma evenimente de o gravitate pe care nimeni nu o va mai putea îndrepta mai tîrziu. Trebuie, de aceea, să facem tot ce putem pentru a evita alegerea lui şi pentru ca în fruntea Universităţii să vină un om mai potrivit decît este el. Analizînd cu multă grijă toate posibilităţile, am ajuns la convingerea că alegerea dumitale ca rector ar fi salvatoare pentru Universitate. Eşti om tînăr, te bucuri de toată simpatia tineretului. Sînt convins că un cuvînt al dumitale ar fi socotit ca o dogmă de către studenţime. Cînd vei face dumneata apel la tineret să se liniştească şi îl vei convinge să se pună pe muncă serioasă, vei salva una din problemele cele mai spinoase ale zilei de azi. Acesta este motivul pentru care te-am chemat să stăm de vorbă. Eşti singurul candidat care cred că mai poate salva astăzi Universitatea noastră. Te rog să te împaci cu această idee.

Blaga m-a ascultat cu răbdare, urmărind cu atenţie întreaga dezvoltare a argumentelor mele. Tot sufletul pe care l-am pus însă în a-l convinge să primească propunerea a fost zadarnic. M-a refuzat, politicos, dar categoric, pretextînd că nu avea talent organizatoric, atît de necesar unui rector, că preocupările lui erau îndreptate numai spre filozofie şi poezie şi că nu putea accepta să intre în arenă, socotind că într-un astfel de caz activitatea lui ar fi putut suferi consecinţe fatale.

Din păcate, cea ce prevăzusem s-a şi întîmplat. S-a pus candidatura lui Goangă şi toţi profesorii liberali l-au votat pe el. Ceilalţi candidaţi care au mai fost au întrunit un număr redus de voturi. Astfel, Goangă a fost reales, pentru a treia oară, rector, ceea ce nu se mai întîmplase pînă atunci în analele universităţilor noastre. Dar, ce nu putea face un partid cînd era la putere?

Se ştie că urmările acestei realegeri n-au întîrziat prea mult. La puţine zile după realegerea lui Goangă, acesta a fost atacat în plină stradă de elemente extremiste cu gloanţe de revolver, ucigîndu-l pe reprezentantul siguranţei, care îl însoţea în fiecare zi în drumul la şi de la universitate, iar pe Goangă rănindu-l grav.

După această nefericită întîmplare, a urmat apoi în întreaga ţară o cascadă de violenţe, care nu s-a terminat decît tîrziu de tot.

De atunci, m-am gîndit adeseori la cele întîmplate şi la refuzul lui Blaga de a prelua răspunderea, cînd i-am propus eu să o ia. Cum s-ar fi dezvoltat evenimentele dacă în împrejurările acelea tulburi rector al Universităţii din Cluj ar fi fost Lucian Blaga? Ajutat fiind de toţi colegii lui rămaşi în afara partidelor politice devotaţi principiilor mari care trebuiau să stea la baza activităţii de conducere a Universităţii, nu altul ar fi putut fi cursul evenimentelor?

Influenţat de decepţia pe care trebuie să mărturisesc că am avut-o datorită rezervei lui de atunci, precum şi de faptul că ulterior Blaga a acceptat să plece ca reprezentant diplomatic într-o altă ţară[13] şi apoi să facă parte din guvernul Goga[14], am rărit întîlnirile cu el, pînă cînd vremurile ne-au îndepărtat cu totul unul de altul. Trebuie să

recunosc astăzi însă că așezarea lui Blaga la locul de cinste pe care îl merită, printre marii gînditori și poeți ai poporului nostru, a constituit și constituie pentru mine o mare mîngîiere sufletească. Tocmai acest fapt m-a determinat să aștern pe hîrtie — spre a servi la completarea biografiei lui — aceste cîteva amintiri, despre tînărul meu coleg, plecat dintre cei vii la o vîrstă la care ar mai fi putut da încă mult țării și poporului pe care l-a iubit.

NOTE ŞI COMENTARII

GEORGE COŞBUC

[1] Apărut fragmentar în revista „Vatra" (Tg. Mureş), nr. 6—9/ 1973.

[2] Volumul de poezii intitulat *Patriarhale* apare la Bucureşti în Editura Librăriei „H. Steinberg", în vara anului 1901.

[3] Iuliu Tuducescu (1871—1947), paleograf şi publicist, născut la Lipova (Timiş) activează in cadrul Bibliotecii Academiei începînd cu 3 ianuarie 1894 (— 1 oct. 1933). Prodigioasă activitate arhivistică, publică şi studii asupra lui Hasdeu, G. Bariţiu, Ibsen ş.a., precum şi despre volumul *Balade şi idile* de G. Coşbuc (cf. B. Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, Bucureşti, 1972, p. 110).

[4] Despre D. Lăpădat, a se vedea I. Moga, *Scrieri istorice* (1924—1946) (Din frămîntările săliştenilor pentru şcoală), Cluj, 1973, p. 302—306.

[5] *Limba noualor cărţi bisericeşti*, Sibiu, 1905.

[6] În 1910 Consistoriul mitropolitan din Sibiu îl numeşte inspector al învăţămîntului primar ortodox din Arhidieceza de Sibiu şi Alba-Iulia (vezi „In memoriam", *supra*).

[7] În această perioadă autorităţile susţin o agitaţie continuă împotriva şcolilor confesionale ale popoarelor asuprite, care au fost înfăţişate în presa şovină maghiară drept „cuiburi ale uneltelor antistatale ale agitatorilor panslavi şi daco-români". Politica de deznaţionalizare forţată, fără a fi dat roadele scontate de clasele dominante maghiare, a contribuit însă la stînjenirea dezvoltării culturale a popoarelor asuprite.

Legea şcolară a ministrului Apponyi Albert, votată în 1907, urmărind desfiinţarea şcolilor confesionale române, slovace şi sîrbe şi înlocuirea lor cu şcoli de stat cu limbă de predare exclusiv maghiară, dădea posibilitate Ministerului să introducă în şcolile unde erau înscrişi şi copii maghiari, chiar şi într-un număr infim, limba de predare maghiară în mod obligatoriu. Ca urmare a introducerii acestei legi, în primii 5 ani de la votarea ei din 2975 şcoli elementare confesionale româneşti, 320 (cca. 9%) şi-au închis porţile. (Cf. *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918*, Sub red. C. Daicoviciu şi M. Constantinescu, Bucureşti, 1964, p. 126).

[8] Aurel C. Popovici (1863—1917), publicist şi om politic, unul dintre conducătorii Partidului Naţional Român din Transilvania. Se stabileşte în România (1893) în urma condamnării sale la 4 ani de închisoare de către autorităţile austro-ungare pentru „vina" de a fi fost principalul autor al *Replicei* din 1892 (v. V. Braniştе, *Amintiri din închisoare*, Bucureşti, 1972, p. 148, 149, 195—215). La Bucureşti desfăşoară o laborioasă activitate politică, pe lîngă Liga culturală şi în presă, în sprijinul luptei naţionale a românilor din Transilvania. Adept al unor vederi conservatoare în viaţa socială şi politică, elaborează lucrarea de mare răsunet *Statele Unite ale Austriei Mari* (Leipzig, 1906 — în limba germană) în care susţine concepţia federalistă, ca singura capabilă de a salva Imperiul habsburgic. Spre sfîrşitul vieţii, sub semnul desfăşurării evenimentelor istorice A. C. Popovici recunoaşte necesitatea destrămării Austro-Ungariei.

Ca publicist editează ziarul „România jună" (dec. 1899—oct. 1900); colaborează la revista „Sămănătorul" al cărei director devine (1908). Sub conducerea sa revista capătă un pronunţat caracter naţionalist în dauna calităţilor literare (v. Z. Ornea, *Sămănătorismul*, Bucureşti, 1970, p. 86—90).

[9] Ion Scurtu (1877—1922), publicist, critic literar, originar din Braşov. După ce funcţionează ca secretar de redacţie la „Tribuna" trece în România liberă. Aici colaborează la „Curierul literar", „Conservatorul", „Noua revistă română" ş.a., dar mai ales la „Sămănătorul", din al cărui comitet de conducere face parte în timpul direcţiei lui N. Iorga (v. Z. Ornea, *op. cit.*).

Este unul dintre primii cercetători ai lui M. Eminescu, despre care publică mai multe studii (v. Constantin Ciopraga, *Literatura română între 1900 şi 1918*, Iaşi, 1970, p. 674—675).

[10] Alexandru Lapedatu (1876—1954), istoric şi om politic, fost ministru (1922—1926; 1927—1928). Profesor universitar la Cluj, academician (preşedinte al Academiei între 1935—37), publică lucrări privind istoria evului mediu şi, de asemenea, studii asupra monumentelor feudale româneşti. Unul din fondatorii Institutului de istorie naţională din Cluj (v. *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu*, Bucureşti, 1936, p. XXV—LXI).

[11] Ion I. C. Brătianu (1864—1927), om politic. Din 1909 preşedintele Partidului Naţional Liberal; ca ministru şi prim-ministru (1908—1910, 1914—1919, 1922—1926) promovează o politică internă în sensul consolidării burgheziei naţionale, iniţiind acţiuni antidemocratice şi antimuncitoreşti. Pe plan extern tinde să orienteze politica României spre Franţa şi Anglia.

În relațiile cu fruntașii mișcării naționale din Transilvania adoptă pînă în 1916 o atitudine diplomatic-circumspectă, deși, în realitate, se înscrie printre promotorii unificării statului național român.

[12] Spiru Haret (1851—1912), matematician, sociolog și om politic, organizator al învățămîntului și animator al vieții culturale românești. Ca ministru al învățămîntului se remarcă prin inițiative în sensul modernizării acestuia, precum și printr-o largă activitate de răspîndire a cunoștințelor în rîndul țărănimii (v. C. Dinu, *Spiru Haret*, București, 1970). Preocupat de progresul cultural și științific al țării, S. Haret sprijină intelectualii progresiști, în general, și îndeosebi pe cei veniți din Transilvania. Printre aceștia din urmă îi întîlnim pe G. Coșbuc, Șt. O. Iosif, O. Goga, Aurel Vlaicu ș.a. *(Ibidem).*

[13] Nicolae Filipescu (1862—1916), om politic, unul din conducătorii Partidului Conservator, deputat, fost ministru și primar al capitalei. Adept al desăvîrșirii unității politice a poporului român, sprijină mișcarea de eliberare națională a românilor din Transilvania (v. A. Bunea, *Problema Transilvaniei în dezbaterile parlamentului României în timpul mișcării memorandiste (1892—1896)*, I—II, în „Studia Univ. «Babeș-Bolyai»", Ser. Historia, 1969, fasc. I, p. 77—94); în anii premergători primului război mondial, militează pentru intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale (v. C. Nuțu, *România în anii neutralității (1914—1916)*, București, 1972, p. 167).

În 1884 sprijină înființarea ziarului „Epoca", oficios al Partidului Conservator, apoi, din 1886, suplimentul acestuia, „Epoca literară", printre a căror colaboratori îi găsim pe B. Șt. Delavrancea, Al. Vlahuță, T. Maiorescu, M. Eminescu, C. Negruzzi, ș.a.

[14] Titu Maiorescu (1840—1917), critic literar, estetician și om politic; fost ministru și prim-ministru (1912—1914), unul dintre fruntașii grupări „junimiste" din cadrul Partidului Conservator. Guvernarea junimistă (martie 1888—martie 1889), în care Titu Maiorescu a fost ministrul cultelor și instrucției publice, se caracterizează printr-o bogată activitate legislativă menită să consolideze marea proprietate moșierească prin acordarea unor concesii țărănimii. Pe plan extern, junimiștii promovează o politică de apropiere și alianță cu Puterile Centrale (v. Tr. Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea* (1888—1899), București, 1967, p. 52—84). Deși întreține legături cu fruntașii mișcării naționale din Transilvania, Titu Maiorescu, convins că Puterile Centrale vor cîștiga războiul, rămîne credincios politicii de bune relații cu Tripla Alianță și de păstrare a unei neutralități

binevoitoare față de acestea (v. C. Nuțu, *România în anii neutralității (1914—1916)*, București, 1972, p. 167, 249—251, 309—311).

[15] Take Ionescu (1858—1922), om politic, deputat, ministru și prim-ministru (1921—1922). Fruntaș al Partidului Conservator, se retrage apoi din rîndurile acestuia, înființînd, în 1908, Partidul Conservator Democrat. Animat de dorința înfăptuirii statului unitar român, sprijină mișcarea de emancipare națională a românilor din Transilvania, în cadrul dezbaterilor parlamentare de la București (v. A. Bunea, *op. cit.*), precum și nemijlocit, prin acordarea tacită a unor însemnate subvenții școlilor din Ardeal în timpul cît a fost ministru al cultelor — nov. 1891—oct. 1895 (v. Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 166—167). Susținînd politica de orientare spre Franța, militează pentru intrarea României în război alături de puterile Antantei (v. C. Nuțu, *op. cit.*, p. 167); a fost unul dintre inițiatorii și creatorii Micii Înțelegeri (v. și C. Xeni, *Take Ionescu*, (1858—1922), ed. II, București, 1933).

[16] Ca urmare a politicii de opresiune națională și deznaționalizare urmată cu asiduitate de guvernele maghiare mai ales după încheierea pactului dualist (1867), tot mai mulți intelectuali din Transilvania trec Carpații stabilindu-se în România. Îndeosebi scriitorii, oamenii de condei, găsesc în patria liberă, în pofida unor grele sacrificii materiale, teren fertil de dezvoltare, creație și afirmare. Printre cei ce se stabilesc la București la sfîrșitul secolului XIX și începutul celui următor amintim pe I. Slavici, I. Bianu, G. Coșbuc, Șt. O. Iosif, Il. Chendi, O. Goga, ș.a.

Nu același lucru se întîmplă însă cu fruntașii politici din Transilvania, care, cu excepția cîtorva (E. Brote, A. C. Popovici, S. Albini, apoi V. Lucaciu), rămîn în fruntea maselor românești din Ardeal, înfruntînd întregul repertoriu de volnicii, nedreptăți și suferințe, pe care le promovează guvernanții imperiului Austro-Ungar. De menționat că în rîndurile oamenilor politici îndeosebi, încă din timpul mișcării memorandiste (1884—1895) se lansase (la sugestia lui D. A. Sturdza) ideea trecerii „in corpore" a acestora în România, de unde nestingheriți, sprijiniți de opinia publică să conducă mișcarea de eliberare națională din Transilvania și, concomitent, să desfășoare o vastă activitate de propagandă în străinătate pentru cîștigarea opiniei publice europene în favoarea românilor ardeleni. Dezbătută cu ardoare, această idee cîștigă pe unii, deși majoritatea fruntașilor politici preferă lupta „pe baricade", în mijlocul maselor pe care se sprijină nemijlocit. Întrebarea cu privire la locul de unde, într-o formă sau alta, activitatea pusă în slujba emancipării naționale și sociale, ar putea fi mai eficace pentru transilvăneni — din România sau de peste munți — persistă

sistă în rîndurile intelectualilor pînă în preajma izbucnirii primului război mondial. Dilema ce o provoacă, şi la care se referă şi textul — nu se va rezolva decît odată cu unificarea statului naţional român.

[17] G. Coşbuc ajunge în contact cu tribuniştii în 1884 (septembrie) pe cînd era student la Cluj şi membru în comitetul de conducere al societăţii „Iulia" de aici (v. E. Glodariu, *Din activitatea Societăţii „Iulia" a studenţilor români la Cluj*, în „Acta Musei Napocensis", V. 1968, p. 239—249). Colaborarea la „Tribuna" începe chiar din primul an de apariţie (1884 luna decembrie), marcînd două perioade: pînă în septembrie 1887 cînd este colaborator la ziarul sibian, şi apoi (sept. 1887 — dec. 1889) cînd lucrează în redacţia „Tribunei" (despre activitatea lui Coşbuc, v. D. Vatamaniuc, *G. Coşbuc*, Bucureşti, 1967, p. 43—78).

Pînă la stabilirea în Bucureşti (dec. 1889), îi apar în „Tribuna" unele din cele mai frumoase poezii, printre care *Rada, Mînioasa, Numai una, Fata morarului, Nu te-ai priceput, Nunta Zamfirei* ş.a. — toate inspirate din viaţa satului, în concordanţă cu orientarea tematică a cotidianului sibian (v. D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, Bucureşti, 1968, p. 346—347).

[18] Este vorba de amnistia din primăvara anului 1911 referitoare la cei care, pentru a evita înrolarea în armata austro-ungară, se refugiaseră dincolo de graniţele imperiului.

[19] Enea Hodoş (1858—1945), profesor, publicist bănăţean, autor de manuale şcolare. În anul 1886 este numit (împreună cu S. Albini, Il. Puşcariu, G. Dima, ş.a.) „învăţător ordinar" la Şcoala civilă (privată) de fete cu internat, întemeiată de ASTRA la Sibiu (v. D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, p. 304).

[20] Ion Popescu (1832—1892), pedagog. Editează la Sibiu, în 1863, revista „Organul pedagogic pentru educaţie şi instrucţie", care — deşi a avut o existenţă scurtă (9 numere) — se înscrie printre publicaţiile pedagogice progresiste din Transilvania. Concepţia culturală şi pedagogică de care era animat redactorul revistei se înscrie pe linia ideilor iluministe ale burgheziei din perioada ei de ascensiune. Considerînd cultura ca un bun comun pentru toate clasele societăţii, iar şcoala ca principalul mijloc de progres cultural al unui popor, I. Popescu analizează mai toate problemele majore care frămîntau lumea pedagogică românească din acel timp, demonstrînd — printre altele — necesitatea orientării învăţămîntului elementar în direcţia nevoilor vieţii, prin activităţi practice. (v. V. Popeanga, *Presa pedagogică din Transilvania 1860—1918*, Bucureşti, 1966, p. 82—88).

[21] „Tribuna", revistă politică şi culturală săptămînală, apare la Bucureşti între 20 martie 1915—31 iulie 1916, sub conducerea unui comitet. O. Ghibu apare pe lista colaboratorilor din primul număr sub pseudonimul Gh. Sima, apoi, de la 3 mai 1915 şi sub propriul nume. Începînd cu 17 ianuarie 1916 revista apare sub îngrijirea lui Constantin Bucşan, Onisifor Ghibu şi Gheorghe Popp (cf. *Publicaţiile periodice româneşti,* tom II, Bucureşti, 1969, p. 667).

[22] Se referă la atitudinea politică, prohabsburgică şi, apoi, germanofilă, a lui I. Slavici, manifestată încă din epoca mişcării memorandiste şi accentuată în preajma şi în timpul războiului mondial.

După un debut politic promiţător, care-l înscrie printre fruntaşii mişcării de eliberare naţională a românilor din Transilvania (în special ca „spiritus rector" al grupării tribuniste) Slavici, reîntors la Bucureşti, intră tot mai mult sub influenţa lui D. A. Sturdza şi a jocului politic al acestuia. Sub înrîurirea lui Sturdza, Slavici contribuie la adîncirea „crizei Tribunei" (de fapt „criza" P.N.R.), pronunţîndu-se apoi, cînd D. A. Sturdza devine prim-ministru, pentru anumite concesii pe care ar trebui să le facă P.N.R. în raport cu autorităţile austro-ungare. Această atitudine, afişată într-un moment în care — ca urmare a mişcării memorandiste şi a însufleţitei activităţi propagandistice depusă de Liga culturală —, opinia publică din România devine net ostilă Imperiului habsburgic şi a politicii acestuia faţă de naţionalităţi, atrage după sine oprobriul unanim, Slavici devenind ţinta unor atacuri făţişe. Perioada în care activează ca redactor al ziarului „Minerva (1908—1914) coincide cu erodarea încrederii lui Slavici în Curtea de la Viena. Locul acesteia însă este luat, treptat, de Imperiul german. Militînd pentru apropierea de Puterile Centrale, Slavici colaborează (1914—1915) la ziarul „Ziua", organ al comunităţii evanghelice germane, înfiinţat cu sprijinul legaţiei austro-ungare din Bucureşti. Această „colaborare", precum şi atitudinea filogermană evidentă în mai toate scrierile sale politice din această vreme, sporesc ostracizarea scriitorului, pregătindu-i un crepuscul politic trist (v. D. Vatamaniuc, *Ion Slavici şi lumea prin care a trecut,* Bucureşti, 1968).

[23] Ion Gorun (Al. Hodoş 1863—1928), scriitor, publicist, debutează în coloanele ziarului „Tribuna" din Sibiu, iar apoi (1894) trece în România unde colaborează la „Viaţa" (secretar de redacţie), „Sămănătorul" şi alte reviste şi ziare („Voinţa naţională", „Universul"). În 1899 redactează ,împreună cu A. Stavri revista „Pagini literare", iar în 1906, cu G. Coşbuc, „Viaţa literară şi artistică"; înainte de război fondează periodicele „Astra" şi „Războiul popoarelor" (1914—1916).

Prozator-gazetar de concepție sămănătoristă, I. Gorun publică romane, schițe și povestiri idilice axate pe fapte din viața cotidiană, fără valoare artistică deosebită (v. C. Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1918*, p. 544—546).

[24] C. Sfetea (1864—1924), librar și editor în București, cumnat cu G. Coșbuc; editează Cataloagele pe materii „Bibliografia României, Buletin mensual al librăriei, papetăriei și Imprimeriei române", care apare la 1 al fiecărei luni și conține toate titlurile de cărți tipărite în țară și străinătate, referitoare la români. Primul număr poartă data de 1 martie 1893 (v. B. Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1972, p. 71). Este editorul revistei „Vatra", redactată de G. Coșbuc, I. Slavici și I. L. Caragiale (ian. 1894—aug. 1896).

[25] Este vorba de comemorarea Adunării Naționale a românilor din Transilvania ținută în 3/15 mai 1848 pe Cîmpia Libertății din Blaj.

[26] Zaharia Bârsan (1879—1948), scriitor și actor, se distinge printr-o prodigioasă activitate în domeniul mișcării teatrale românești din Transilvania. După un stagiu pasager la Teatrul Național din București, întreprinde turnee în Transilvania cu un ansamblu propriu (1906—1912). Cele două sute de spectacole date sub regim habsburgic reprezintă un veritabil act de cultură. După război devine director al Teatrului Național din Cluj (1919—1935), pe scena căruia se remarcă în *Hamlet, Machbeth, Oedip, Vlaicu Vodă*, ș.a.

Ca scriitor debutează la „Convorbiri literare" (1898) și colaborează la „Floare albastră", „Sămănătorul", „Flacăra", „Luceafărul" ș.a. Lirica sa, convențională, nu vădește originalitate, în schimb, dintre scrierile sale de teatru, poemul dramatic în versuri *Trandafirii roșii* (1915), rezistă și astăzi (v. C. Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1918*, p. 625—628).

[27] Ioan U(rsu) Soricu (1881—1956), scriitor de orientare sămănătoristă, colaborează la revistele conduse de N. Iorga, fără a se impune printr-o creație originală. Traduce *Faust* de Goethe, publică culegerea *Florile dalbe* (1912) apoi *Doine din zile de luptă* (1917).

[28] Simion Mîndrescu (1868—1947), profesor (lingvist și folclorist) ardelean stabilit în România, unul din întemeietorii „Ligii pentru unitatea culturală a românilor" (1891) și neobosit luptător pentru emanciparea națională a românilor transilvăneni (v. *Simion Mîndrescu în serviciul unității naționale române. Omagiu*, București, 1929).

[29] Vasile Lucaciu (1852—1922), om politic, unul dintre conducătorii luptei de eliberare națională a românilor din Transil-

vania. Secretar al P.N.R., participă la inițierea și elaborarea *Memorandului* din 1892, precum și la mișcarea generată de acest document. Persecutat de autoritățile austro-ungare, se stabilește la București (1914), unde continuă să desfășoare o rodnică activitate în scopul desăvîrșirii unității politice a României. Membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei (v. C. Mezea, *Dr. Vasile Lucaciu — „Leul de la Sișești" 1852—1922*, Satu-Mare, 1936).

[30] Septimiu Sever Secula (1868—1912), profesor, bibliograf la Biblioteca Academiei Române, iar din anul 1900 profesor la Arad (v. V. Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867—1918 și lupta sa pentru unire*, București, 1974, p. 146).

[31] Pentru a evita consecințele înăspririi regimului de persecuție impus de autorități, alături de scriitori o seamă de români transilvăneni trec munții, stabilindu-se provizoriu în România liberă. (Pentru amănunte privitoare la epocă și metodele utilizate de autorități, vezi V. Branișteș, *Amintiri din închisoare*, București, 1972).

[32] I. Gh. Duca (1897—1933), om politic, jurist, fruntaș al Partidului Național Liberal. Ca ministru și prim-ministru (1933) sprijină orientarea politicii României spre Franța și Anglia. Pronunțîndu-se împotriva fascizării țării și a Gărzii de Fier, este ucis de legionari la 29 decembrie, pe peronul gării Sinaia.

În perioada 1914—1918 I. Gh. Duca a fost ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice.

[33] „Gazeta Ostașilor" apare la București între 11—17 septembrie 1916 (nr. 1—2), sub conducerea unui comitet de redacție alcătuit din N. Iorga, M. Sadoveanu, I. Minulescu, O. Goga și O. Ghibu (v. *Publicațiile periodice românești*, tom II, 1907—1918, București, 1969, p. 288).

OCTAVIAN GOGA

[1] Cea mai amplă și bine documentată monografie despre Octavian Goga a apărut recent (București, 1971) sub semnătura lui Ion Dodu Bălan. Ea cuprinde pe lîngă bibliografia operelor (p. 357—394) și bibliografia selectivă a scrierilor despre familia, viața, opera și epoca lui O. Goga (p. 397—403).

[2] Petőfi Sandor (1823—1849), poet maghiar, și-a închinat viața idealurilor revoluției de la 1848—49 la care participă nemij-

locit ca aghiotant al generalului Iosif Bem. Moare pe cîmpul de luptă la Albeşti (lîngă Sighişoara).

Bun cunoscător al operei poetului maghiar, O. Goga va traduce mai ales din poeziile revoluţionare, de factură vizionară ale acestuia.

[3] Este vorba despre scrisoarea în versuri intitulată *Către Arany János* apărută cu ocazia cîştigării de Arany al marelui premiu instituit de Societatea Kisfaludy pentru poemul *Toldi* în 1846.

[4] Ioan Meţianu (1828—1916), episcop al Aradului, apoi mitropolit al Ardealului, depune — în limitele impuse de lege, — eforturi pentru salvgardarea autonomiei şcolilor româneşti din Transilvania.

[5] Gheorghe Dima (1847—1925), compozitor şi dirijor, animator al vieţii culturale româneşti din Transilvania. Unul dintre primii maeştri ai polifoniei corale româneşti, compune cantate, balade vocale, lieduri, precum şi remarcabile aranjamente de melodii populare. Devine primul director al Conservatorului din Cluj.

[6] Vörösmarty Mihaly (1800—1855), poet romantic şi publicist maghiar, participă la revoluţia de la 1848—49.

În opera sa se remarcă poeziile de dragoste, cele cu caracter patriotic, precum şi poemele istorice şi dramatice de inspiraţie folclorică. A scris şi numeroase articole cu caracter politic.

[7] Ioan Lupaş (1880—1968), istoric, profesor universitar, academician, unul din întemeietorii Institutului de istorie naţională din Cluj. Deputat (după 1920) şi ministru în mai multe rînduri.

Ca istoric se remarcă printr-o prodigioasă activitate privind istoria Transilvaniei, pe care o abordează sub aspect cultural, religios şi politic. Istoric militant în spiritul Şcolii ardelene, I. Lupaş a relevat în lucrările sale contactul permanent dintre cele trei ţări române, dezbătînd pe larg problema unităţii româneşti (v. P. Teodor, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, Cluj, 1970, p. 435—438).

[8] Poezia *In calumniatores* apare în „Tribuna" an XVII, nr. 1, 1/13 ianuarie 1909, p. 2.

[9] Ideea ridicării unui „monument naţional" lui Avram Iancu este lansată în 1894 de publicistul Ioan Russu-Şirianu. Îmbrăţişată şi răspîndită de „Tribuna" şi „Foaia Poporului" din Sibiu, această idee a cunoscut un larg ecou în rîndurile maselor populare din toate provinciile româneşti care susţinînd-o — moral şi material — o transformă într-o puternică mişcare de luptă pentru drepturi şi libertăţi sociale şi naţionale, pe parcursul a două decenii.

Sesizat de amploarea ce o lua această problemă, devenită în scurtă vreme element polarizator în lupta de emancipare naţională a românilor, guvernul de la Budapesta dezlănţuie o violentă cam-

panie represivă, intentînd numeroase procese „de presă" soldate cu închisoare şi amenzi. Acestor acte samavolnice, opinia publică românească le răspunde printr-o angajare plenară, la toate nivelele, în vederea apărării memoriei eroului de la 1848 (v. P. Abrudan, *Lupta pentru apărarea memoriei lui Avram Iancu*, în „Studii", nr. 4, 1972, p. 701—717).

[10] Revista „Luceafărul" apare la 1 iulie 1902 în Budapesta din iniţiativa studenţilor români grupaţi în societatea literară „Petru Maior". Comitetul de redacţie este alcătuit din Alexandru Ciura, redactor şef, Aurel P. Bănuţ, editor şi redactor responsabil şi O. Goga, I. Lupaş, I. Lapedatu, D. Stoica, I. Montani, V. E. Moldovan, S. Stanca şi G. Zăria — membri. Din 1903 redactor responsabil devine Octavian Tăslăuanu, care alături de O. Goga imprimă (contrar recomandărilor făcute de N. Iorga la apariţie) revistei un caracter larg românesc, cu intenţia de a fi accesibilă şi cititorilor din România. În 1906 (oct.) revista se mută la Sibiu, iar la 15 august 1914, izbucnind războiul, îşi încetează apariţia.

Revista „Luceafărul" a constituit pentru Transilvania o prezenţă culturală neegalată de nici o altă revistă de atunci. Ea a contribuit, în ciuda oscilaţiilor ideologice, la unificarea limbii literare, la dezvoltarea conştiinţei naţionale printre români şi prin aceasta la lupta de eliberare de sub dominaţia austro-ungară.

După război, acelaşi Oct. Tăslăuanu scoate la Bucureşti noua serie (ian. 1919—mai 1920), ca apoi, între 1941—1944, să apară o a treia serie la Sibiu sub conducerea unui comitet de redacţie format din Victor Papilian, D. D. Roşca, Olimpiu Boitoş, Mihai Beniuc şi Grigore Popa (cf. C. Ciopraga, *op. cit.*, p. 103—112; vezi şi M. Triteanu, *Luceafărul 1902—1920.* Indice bibliografic analitic, Bucureşti, 1972).

[11] Pentru lista pseudonimelor lui Octavian Goga, vezi I. Dodu Bălan, *op. cit.*, p. 353; de asemenea: M. Stoian, *Dicţionar de pseudonime*, Bucureşti, 1973.

[12] Ioan Raţiu (1828—1902), avocat, om politic, unul din cei mai de seamă conducători ai mişcării de eliberare naţională a românilor transilvăneni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Participant la revoluţia de la 1848—49, ia parte la crearea Partidului Naţional Român din Transilvania (1881), al cărui preşedinte devine (1892—1902). Ca om politic se remarcă în mod deosebit în timpul mişcării memorandiste (1884—1895); participă la întocmirea *Memorandului*, conduce delegaţia pentru înmînarea actului la Viena (1892) şi reprezintă, cu demnitate şi intransigenţă, opiniile românilor transilvăneni în procesul memorandului (7—25 mai 1894), în urma căruia este condamnat şi întemniţat la Vacz. Orientat spre

„țară", întreține permanent relații cu oamenii politici din România în vederea realizării unificării statului unitar român. Adept al colaborării dintre popoarele asuprite din Imperiul austro-ungar, sprijină mișcarea de eliberare națională a acestora. (v. I. Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902)*, București, 1928).

[13] I. Rațiu părăsește orașul natal, Turda, în 1892, cînd, drept urmare a faptului că a condus delegația memorandistă la Viena, elemente șovine, cu știrea și sub protecția autorităților din Turda, îi devastează casa. Așadar, în 1892 și nu după ieșirea din închisoarea de la Vacz (sept. 1895), Rațiu se mută la Sibiu.

[14] Eroarea (vezi nota 13 *supra*) aparține lui O. Goga („Luceafărul", nr. 12, 1902) și a fost preluată astfel de O. Ghibu.

[15] Revista „Familia" apare — sub conducerea lui Iosif Vulcan — la Pesta (1865—1880), apoi la Oradea (1880—1906). Intermitent mai apare și în perioada interbelică, iar începînd cu 1965 reapare la Oradea sub o nouă serie.

Avînd caracter „enciclopedic și beletristic", revista a jucat, sub conducerea lui I. Vulcan, un rol deosebit de important în promovarea culturii și limbii literare românești, fiind în același timp o tribună de manifestare a luptei pentru unitate națională.

[16] Pentru meritele deosebite cîștigate în domeniul promovării tinerelor talente, a culturii și ideii naționale, Iosif Vulcan (1841—1906) este sărbătorit — împreună cu revista „Familia" — cu prilejul jubileului din 1904.

Participînd la serbările de la Oradea O. Goga scria: „Un pelerinaj s-a pornit atunci la Oradea. Toate societățile mai de seamă și-au trimis reprezentanții lor, au venit academicieni, au venit studenți, au venit preoți, au venit actori, era un cortegiu lung și variat.

A fost o defilare de urări, cuvinte într-aripate, un convoi de daruri, coroane de argint cu tricolor... Neamul întreg își trimitea omagiile pentru nobilul zbucium al unei vieți" („Luceafărul", nr. 4, 1904, p. 38).

[17] Obiceiul de a serba principalele evenimente și aniversări din istoria poporului român de către românii de pe ambele versante ale Carpaților a fost statornicit de Liga culturală și secțiile acesteia din străinătate. Frecventate cu entuziasm, aceste aniversări ofereau prilejul unor manifestații de solidaritate și unitate națională (vezi Ș. Polverejan, *Din activitatea studenților români în străinătate*, în „Apulum", VII/2, 1969, p. 187—202).

[18] Apare în numărul 9—11, 4—5 iulie 1904, p. 227 sub semnătura *Nic. Otavă*, unul din pseudonimele lui O. Goga. Este reprodusă apoi în volumul *Poezii* (1905).

[19] „Societatea «Transilvania» din București pentru sprijinul studenților și elevilor meseriași români din Austro-Ungaria" ia ființă în 23 iunie 1867, la inițiativa unor fruntași ai revoluției din 1848—1849, trecuți în țara liberă: Al. Papiu-Ilarian, Aug. Treboniu Laurian, Aaron Florian și alții. Cunoscîndu-i-se scopul, Societatea „Transilvania" este sprijinită substanțial de opinia publică din România, ajungînd în situația de a distribui burse pentru studii unui însemnat număr de tineri români din Austro-Ungaria. Printre aceștia întîlnim nume ale unor prestigioși oameni de cultură: G. Bogdan-Duică I. Lupaș, O. Goga, A. Cotruș, Al. Borza, Victor Babeș, Iuliu Hațieganu ș.a. (v. V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 194—209).

[20] „Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român" (ASTRA) este organizația culturală a românilor din Transilvania înființată la Sibiu în 6 sept. 1861, avînd ca scop principal „înaintarea literaturii române și cultura poporului român în deosebitele ramuri, prin studiu, elaborarea și editarea de opere, prin premii și stipendii pentru diferitele specialități de știință și arte și alte asemenea".

Avînd la conducere personalități de seamă din viața culturală a Ardealului — Andrei Șaguna, George Barițiu, Timotei Cipariu, Andrei Bârseanu ș.a. — „Astra" și-a cîștigat un binemeritat prestigiu, avînd un rol important politic și cultural în lupta de eliberare națională a românilor transilvăneni. Între 1867 și 1946 a editat periodicul „Transilvania" (vezi V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 59—139).

[21] Inaugurarea „Muzeului Asociațiunii" are loc în 1905 la Sibiu cu prilejul convocării celei de a 44 adunări generale, care a constituit una din cele mai grandioase manifestații naționale românești. Relevînd valorile materiale și spirituale ale națiunii întregi, expoziția a avut un caracter istoric-cultural și etnografic, prezentat într-o formă modernă, cu un conținut politic bine definit (v. I. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 122—125).

[22] Apare sub titlul *Poezii*, Budapesta. Institutul tipografic și de editură „Luceafărul", 1905, 126 p. El este reeditat în 1907 și 1910 la București și Sibiu (v. I. Dodu Bălan, *op. cit.*, p. 371).

[23] Ilarie Chendi (1872—1913), publicist, critic literar și editor. Publică volume de critică și cîteva ediții valoroase din clasicii literaturii române (Alecsandri, Negruzzi, Eminescu). Colaborează la „Sămănătorul" apoi (1906) la „Viața literară", „Viața literară și artistică" (din ian. 1907), „Țara noastră", „Luceafărul" ș.a.

Pe plan politic Ilarie Chendi se înscrie în rîndurile tinerilor publiciști ardeleni („oțeliți") care promovau în preajma războiului mondial activizarea luptei politice pentru eliberarea Transilva-

niei și unirea ei cu patria-mumă (v. M. Popa, *Ilarie Chendi*, București, 1973).

[24] Ioan Bianu (1856—1935), profesor, filolog, om politic, academician. Director al Bibliotecii Academiei Române, (1883—1927) pe care a organizează după criterii științifice, apoi președinte al Academiei între 1929—32; inițiază alcătuirea cunoscutei lucrări *Bibliografia românească veche.*

Pe plan politic se remarcă printr-o bogată activitate în favoarea cauzei românilor din Transilvania, mai ales în timpul mișcării memorandiste, pe care îi sprijină în diverse forme pînă la realizarea idealului național: Unirea din 1918 (v. Șerban Polverejan, N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente* (1886—1897), Cluj, 1973).

[25] Theodor Körner (1791—1813), scriitor german de factură romantică autor dramatic și de lirică patriotică.

[26] Friedrich Schiller (1759—1805), poet și dramaturg german. Opera sa, reflectînd înalte aspirații umaniste, este străbătută de puternice sentimente patriotice, de setea omului pentru libertate și de ură împotriva tiraniei.

[27] Chemat la conducerea revistei „Sămănătorul" (ian. 1903) de către Il. Chendi— pe atunci „spiritus rector" al publicației —, N. Iorga înțelege să o conducă efectiv, impunîndu-i un puternic caracter personal. Ajuns pe plan secundar în cadrul redacției, Il. Chendi părăsește revista, dezlănțuind, mai ales în coloanele „Vieții literare" pe care o conducea, o violentă campanie polemică împotriva lui N. Iorga (v. Z. Ornea, *Sămănătorismul*, p. 57—61).

[28] Revista „Sămănătorul" apare la 2 decembrie 1901 sub conducerea lui G. Coșbuc și Al. Vlahuță, cu intenția de a redresa viața cultural-literară a vremii, zdruncinată de efectele politicianismului, utilizînd drept coordonate tradiția și reprezentarea climatului rural.

Grupînd în jurul ei talente autentice (Șt. O. Iosif, Ilarie Chendi, I. Scurtu, Z. Bârsan ș.a.), în ciuda programului său idilizant, nerealist, revista a creat totuși un adevărat curent literar („sămănătorismul") manifestat mai ales din 1905, cînd la conducerea ei ajunge N. Iorga.

In cea de a treia etapă, sub direcția lui A. C. Popovici (1908—1909), revista primește — conform concepțiilor acestuia — o fizionomie reacționară, intrînd în declin; pentru ca la 27 iunie 1910 să-și încheie apariția (v. Z. Ornea, *Sămănătorismul*, București, 1970).

[29] *Die Vereinigten Staaten von Grossoesterreich*, Leipzig, 1906. Concepția federatistă a lui A. C. Popovici se întemeiază pe auto-

nomia teritorială, tinzînd la formarea unor state naţionale cu constituţie proprie (dar fără participarea maselor naţiunilor oprimate) prin soluţii dictate de Curtea vieneză (v. *Destrămarea monarhiei austro-ungare, (1900—1918)*, p. 107).

[30] Însuşi autorul acestei concepţii, într-un studiu scris în 1916 şi apărut postum în ultima sa carte *(La question roumaine en Transilvanie et en Hongrie,* Lausanne—Paris, 1918), afirmă că ideile federaliste privitoare la „Austria-Mare" au eşuat, iar imperiul austro-ungar e menit destrămării.

[31] Partenie Cosma (1837—1924), avocat, om politic, unul dintre fruntaşii Partidului Naţional Român din Transilvania, a cărui preşedinte a fost între 1881—1883.

[32] Expoziţia din 1906, organizată cu prilejul sărbătoririi a patruzeci de ani de la venirea lui Carol de Hohenzollern în ţară, a ocazionat ample manifestări de solidaritate naţională, în cadrul cărora logodna lui O. Goga a avut un ecou şi semnificaţii deosebite (v. I. Dodu Bălan, *op. cit.*, p. 99).

[33] Miron (Ilie) Cristea (1868—1939), prelat, om politic, cu o orientare moderată. A fost episcop de Caransebeş, iar în 1918 participă la Adunarea Naţională de la Alba-Iulia unde este ales vicepreşedinte al Marelui Sfat Naţional. Apoi devine patriarh al României (1925—1939) şi membru al Regenţei (1927—1930).

[34] Ziarul „Lupta" apare la Budapesta între 24 dec. 1906—1 dec. 1919, sub conducerea unor fruntaşi ai mişcării politice româneşti din Transilvania: Teodor Mihali (proprietar), Al. Vaida-Voevod (director), Aurel Vlad, Şt. Cicio Pop, Iuliu Maniu ş.a. Din iunie 1909 i se adaugă subtitlul: „Organ politic naţional" (v. *Publicaţiile periodice româneşti,* Tom II, 1907—1918, Bucureşti, 1969, p. 387).

[35] *Der moderne Utraquismus, oder die Zweisprachigkeit in der Volksschule,* susţinută la Universitatea din Jena la 3 decembrie 1909.

[36] *Însemnările unui trecător. Crîmpeie din zbuciumările de la noi,* Arad, 1911, „Tribuna". Institutul Tipografic Nichin şi Cons., 287 p.

[37] Anul XV, nr. 204, 18 sept. (1 oct.), 1911. p. 1—2.

[38] Andrei Bârseanu (1858—1922), profesor, publicist, academician, animator al vieţii culturale româneşti din Transilvania, preşedinte al „Astrei" (1912—1922). Foarte apreciat de N. Iorga, publică, printre altele, *Istoria şcoalelor centrale romîne greco-ortodoxe din Braşov* (1902) şi, împreună cu J. Urban-Jarnik, o culegere de folclor din Ardeal.

[39] Vezi Mihail Triteanu. *Luceafărul 1902—1920.* Indice bibliografic analitic, Bucureşti, 1972.

[40] Premiera a avut loc la 16 februarie 1914.

[41] Autorul se referă la articolul intitulat *Octavian Goga. Cu prilejul sărbătoririi lui la Sibiu* (1914. IV. nr. 62).

[42] O. Goga e condamnat la un an şi jumătate închisoare, pe care n-o execută însă, fiind plecat din ţară, iar apoi, izbucnind războiul, se stabileşte în România (cf. I. Dodu Bălan, *op. cit.*, p. 282).

[43] An LXI. 1914. nr. 87.

[44] Autorul exagerează generalizînd cazul gazetelor proiectate; rămîne adevăr însă faptul că oficialităţile, urmărind politica de neangajare, zădărniceau adesea din motive „tactice" planurile de anvergură care se bucurau de răsunet în sînul opiniei publice.

[45] Ionaş Grădişteanu (1861—1932), jurist, om politic, fruntaş al Partidului Conservator, a desfăşurat o susţinută activitate pentru înfăptuirea unităţii politice a poporului român.

[46] Dacă înainte de război relaţiile dintre O. Goga şi N. Iorga s-au deteriorat datorită unor „motive mai mult sau mai puţin serioase... nepotrivite cu vremurile", cum susţine O. Ghibu, după război, odată cu intrarea lui Goga în politică (alături de gen. Averescu aflat în raporturi neamicale cu Iorga) şi mai ales în urma orientării lui Goga spre cercurile de extremă dreaptă, aceste relaţii devin extrem de încordate (v. N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, Bucureşti, 1972, p. 315—319, 523, 548).

[47] Noul comitet se alege cu prilejul Congresului extraordinar al Ligii culturale (14/27 dec. 1914) cînd asociaţia îşi schimbă numele în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor", axîndu-şi întregul program pe lupta pentru întregirea României. Comitetul: V. Lucaciu — preşedinte, B. Ştefănescu Delavrancea — vicepreşedinte, N. Iorga — secretar general, S. Mîndrescu — casier, N. Filipescu, T. Ionescu, C. Istrati, I. Grădişteanu şi O. Goga membri (v. Ştefan Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia*, Cluj, 1968, p. 256).

[48] Editura Cartea românească, Bucureşti, 1942.

[49] *Cîntece fără ţară*, Editura „C. Sfetea", Bucureşti, 1916, p. 154.

[50] *Strigăte în pustiu. Cuvinte din Ardeal într-o ţară neutrală*, Editura Librăriei Şcoalelor „C. Sfetea", Bucureşti, 1915, 230 p.

[51] Poezia lui Petőfi este tradusă de Goga sub titlul *În suflet simt o teamă cum s-aşterne* şi apare în „Luceafărul", an III, nr. 24, 15 decembrie 1904, p. 404.

[52] Vezi nota 2 *(supra)*.

[53] La 3 octombrie 1918 se constituie la Paris Consiliul Naţional al unităţii Române, avîndu-l ca preşedinte pe Take Ionescu, iar vicepreşedinţi pe V. Lucaciu, Oct. Goga, C. Angelescu şi I. Th. Florescu. Recunoscut de puterile aliate ca reprezentant al intere-

selor României și ca organ de apărare a drepturilor românilor, Consiliul a desfășurat o intensă și rodnică activitate diplomatică. (v. Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*. p. 317—318).

[54] Vasile Stroescu (?—1926), moșier cu vederi liberale, sprijină prin însemnate subvenții mișcarea națională și culturală a românilor din Transilvania.

[55] Sever Bocu (1874—1953?), publicist, om politic, fruntaș al Partidului Național Român, apoi al Partidului Național Țărănesc. Militează pentru unificarea statului național român, contribuie la organizarea detașamentelor de voluntari formate din prizonierii din Rusia ai diferitelor popoare din Austro-Ungaria (1917) și face parte din „Comitetul național al românilor emigrați din Austro-Ungaria" constituit la Iași în 7/20 ian. 1917, care semnează declarația de război împotriva monarhiei austro-ungare. În perioada interbelică desfășoară o politică în sensul intereselor de clasă ale burgheziei.

[56] La 16 februarie 1932 Facultatea de filozofie și litere a Universității din Cluj îi decernă titlul de *doctor honoris causa*. Peste puțin timp Ministerul învățământului îl numește profesor la aceeași Universitate (v. I. Dodu Bălan, *op. cit.*, p. 144—145).

[57] Iuliu Maniu (1873—1953), om politic, fruntaș al mișcării de eliberare națională a românilor din Transilvania. Președinte al Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918—1920), al Partidului Național Român (1918—1926) și apoi al Partidului Național Țărănesc (1926—1933, 1937—1947); prim-ministru (1928—1930, 1932—1933). Aflat la cîrma țării a dus o politică antidemocratică și antimuncitorească, atitudine manifestată și după 23 august 1944, fapt pentru care a fost judecat și condamnat.

[58] În perioada 1918—1921 la cîrma țării s-au perindat guverne conduse, în ordine, de I. C. Brătianu, Artur Văitoianu, Al. Vaida-Voevod, generalul Averescu și Take Ionescu. O. Goga a făcut parte din guvernul Vaida ca ministru al instrucțiunii și cultelor în luna decembrie 1919); apoi din guvernul Averescu ca ministru de stat (18 martie — 13 iunie 1920) și ministru al cultelor și artelor în același guvern (13 iunie 1920 — 17 dec. 1921). (Cf. I. Dodu Bălan. *op. cit.*, p. 141—142).

[59] Serbările inaugurale au avut loc la 1 februarie 1920. Așadar, O. Goga nu a demisionat din guvernul Averescu, cum afirmă autorul, ci din guvernul prezidat de Al. Vaida-Voevod (vezi *supra*),

În luna martie 1920, o fracțiune a Partidului Național Român condusă de O. Goga și O. Tăslăuanu fuzionează cu Partidul Poporului condus de gen. Al. Averescu.

[60] Ioan Borcea (1879—1936), cunoscut naturalist, studiază peștii și biocenozele din Marea Neagră, punînd bazele școlii românești de oceanologie. Este fondatorul Stațiunii zoologice marine de la Agigea.

[61] Desființarea printr-un decret-lege, la 4 aprilie 1920 a Consiliului Dirigent al Transilvaniei, urmînd ca atribuțiile acestuia să fie preluate de guvernul țării, trebuie considerată — în pofida părerii autorului — o măsură justă, oportună, la care O. Goga a contribuit, fără însă a-i aparține în întregime.

[62] Revista „Țara Noastră. Foaia Populară a Asociațiunii" apare săptămînal la Sibiu, între 1 ianuarie 1907 — 22 nov./5 dec. 1909, sub redacția lui Octavian Goga. Reapare apoi la Cluj la 15 oct. 1922 (vezi *Publicațiile periodice românești*, tom II, București, 1969, p. 681—682).

[63] Articolul intitulat *După cinci ani* a apărut în „Țara noastră" an IV, nr. 49, 9 dec. 1923, p. 1553—1554.

[64] Articolul apare in „Patria", an VI, 1924, nr. 45—48, p. 1, sub titlul *După cinici ani de la Unire. Scrisoare deschisă d-lu Octavian Goga.*

[65] 1924, an VI, nr. 66.

[66] Titlul exact: *După 5 ani de la Unire. Două scrisori deschise adresate d-lui Octavian Goga fost ministru, însoțite de documente*, Cluj, 1924, 147 p.

[67] Ion Clopoțel (n. 1892), ziarist și om politic. Redactor și director al unor publicații din Transilvania, își leagă numele îndeosebi de revista „Societatea de Mîine" pe care o întemeiază la Cluj în 1923 și o conduce mai mult timp.

A fost membru al Partidului Social-Democrat și secretar general al Sindicatului presei române. (Referitor la revista „Societatea de Mîine" și principalii ei colaboratori, vezi Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, 1973, p. 167—233).

[68] George Bogdan-Duică (1866—1934), istoric literar; academician, profesor universitar la Cluj. Fruntaș al Partidului Național Român, a depus o intensă activitate în cadrul acestui partid și ca redactor al „Tribunei" din Sibiu, în vederea înfăptuirii unității de stat a României.

Dintre principalele opere amintim *Istoria literaturii române moderne. Întîii poeți munteni*, și monografia *Vasile Alecsandri.*

[69] Vasile Goldiş (1862—1934), profesor, publicist, om politic. Unul dintre principalii conducători ai Partidului Naţional Român din Transilvania, joacă un rol însemnat în lupta pentru desăvîrşirea unităţii de stat a poporului român. Membru al Consiliului Naţional Român, a citit proclamaţia Unirii la Adunarea de la Alba Iulia (1 dec. 1918); membru al Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918—1920), deputat şi ministru, preşedinte al „ASTREI", academician.

Autor de manuale şcolare, publică şi lucrări cu caracter sociologic şi politic.

[70] Dimitrie Gusti (1880—1955), sociolog, profesor universitar la Iaşi şi Bucureşti, academician, ministru. Elaborează un sistem sociologic propriu, după care viaţa socială, în totalitatea ei, constituie un ansamblu de „manifestări" (economice, spirituale, juridice şi politice), condiţionate de acţiunea simultană a mai multor factori (cadrul cosmologic, biologic, psihologic, etc) şi guvernată de „legea paralelismului sociologic". Această concepţie (idealistă) a stat la baza Şcolii sociologice pe care o fondează la Bucureşti. A înfiinţat şi condus „Institutul social român" (1921—1948). „Consiliul naţional de cercetări ştiinţifice" (1947—1948), precum şi revistele „Arhiva pentru ştiinţă şi reforma socială" (1919—1943) şi „Sociologie românească" (1936—1944). De numele său se leagă întemeierea „Muzeului satului" (1936) precum şi o bogată activitate ştiinţifică şi de culturalizare. (Conf. *Mic dicţionar enciclopedic*, Bucureşti, 1972, p. 1274).

[71] Mihai Popovici (1878—1940), om politic, fruntaş al Partidului Naţional Român, apoi al Partidului Naţional Ţărănesc, ministru în perioada dintre cele două războaie mondiale; activitate politică îndreptată spre apărarea intereselor de clasă ale burgheziei.

[72] Valeriu Braniştе (1869—1928), publicist şi om politic, fruntaş al Partidului Naţional Român din Transilvania, militează pentru desăvîrşirea unităţii politice a românilor. În acest spirit colaborează la mai multe reviste din Transilvania, ca redactor la „Tribuna" (Sibiu) şi „Dreptatea" (Timişoara), iar între 1900—1918 editează şi conduce „Drapelul" din Lugoj.

Membru al Consiliului Dirigent din Transilvania, contribuie la fondarea universităţii româneşti din Cluj — (v. Lucrarea autobiografică *Amintiri din închisoare*, Bucureşti, 1972).

[73] După cum este cunoscut, Octavian Goga se înrolase într-o activitate politică nefastă şi compromiţătoare. După ce serveşte

docil aducerea în țară a regelui Carol al II-lea, Goga se compromite și mai mult aderînd la gruparea politică de extremă dreaptă (L.A.N.C.), condusă de A. C. Cuza, unul dintre cei mai reacționari oameni politici din acea vreme. Ajuns prim-ministru (1937), în fruntea unui guvern de așa-zisă „colaborare și solidaritate națională", Goga patronează acțiuni antidemocratice, antisemite și antimuncitorești care, neputînd fi mascate prin lozinci demagogice, au creat mari nemulțumiri în rîndurile maselor. De această situație profită Carol al II-lea, care demite guvernul Goga-Cuza (10 februarie 1938), instaurînd dictatura regală (vezi I. Dodu Bălan. *op. cit.*, p. 147—151).

[74] Autorul se referă la lucrarea *(Ordinul Franciscanilor conventuali („Minoriții") din Transilvania* (București, 1938, 771 p.) în care analizează viața, organizarea și activitatea acestui ordin.

NICOLAE IORGA

[1] *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, 2 volume, București, 1901.

[2] *Amintiri din Italia, Giosuè Carducci*, București, 1895, 263 p. (Veneția, Padova, Vicența, Verona, Milano, Torino, Genova, Pisa, Roma, Florența, Napoli).

[3] *Schițe din literatura română* (vol. I: Alecsandri, Bălcescu, Filimon, [1893], 200 p.; vol. II: Bolintineanu, Creangă, V. Micle, Doi nuveliști [Slavici și Gane], A. Naum, [1894], 192 p.), Iași.

[4] Ion I. Lapedatu (1876—1954), economist, profesor al Academia de înalte studii comerciale și industriale din Cluj, fost ministru (1926—1927), director al unor bănci din Transilvania, apoi administrator al Băncii Naționale a României (1928). Ca specialist în probleme economice și financiare participă, după primul război mondial, la mai multe conferințe internaționale privitoare la reglementarea litigiilor cauzate de război (v. *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu*, București, 1936, p. LVII—LXXIV).

[5] *Limba noualor cărți bisericești* (Sibiu, 1905, 102 p.), apare inițial în paginile ziarului „Telegraful român", LIII, 1905, nr. 66—81.

[6] Posesiune a domnitorilor din Țara Românească, începînd cu Mircea cel Bătrîn, Ducatul Amlașului înglobează 8 sate românești la vest de Sibiu (Amlaș, Aciliu, Cacova, Galeș, Sălișteș, Sibiel, Tilișca și Valea) și posesiunile acestora.

La jumătatea secolului al XVI-lea, acest teritoriu se reorganizează devenind Scaunul Săliştei, care este de fapt supravieţuirea istorică a vechiului ducat (v. I. Moga, *Scrieri istorice*, 1926—1946, Cluj, 1973, p. 46—88).

[7] Despre scrisul în limba română în a doua jumătate a veacului al XVI-lea şi biruinţa lui (sec. al XVII-lea) în dauna slavonismului cultural în ţările române, vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, (p. 132—220).

[8] Aaron Florian (1805—1887), profesor de istorie în Ţara Românească (Colegiul din Craiova, Colegiul Sf. Sava), propagator al ideilor Şcolii ardelene, evoluează treptat spre romantism, ataşîndu-se mişcărilor liberale ale epocii. În 1848 participă la revoluţia din Ţara Românească şi Transilvania, iar apoi (1853) devine redactorul „Telegrafului Român" din Sibiu şi redactor la publicaţia „Foaia legilor imperiale" (1853—1856). Chemat la Bucureşti, ajunge profesor de istorie universală la Facultatea de litere şi filozofie.

Prin scrierile sale, A. Florian realizează în istoriografia românească trecerea de la iluminism la romantism (vezi P. Teodor, *op. cit.*, p. 89—91).

[9] Teodor V. Păcăţian (1852—1941), publicist şi istoric, fruntaş al vieţii politice a românilor din Transilvania. Ca ziarist colaborează îndeosebi la „Tribuna" (Sibiu), „Familia" şi „Telegraful Român". Istoric militant, a strîns şi publicat un însemnat număr de documente privitoare la istoria politică a românilor din Transilvania, în monumentala sa lucrare în 8 volume: *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară* (Sibiu, 1915).

[10] Augustin Bunea (1857—1910), prelat, istoric şi om de cultură, ocupă înalte funcţii în ierarhia bisericească, iar din 1909 este membru al Academiei Române. Format în ambianţa Blajului şi apoi în mediul catolic, roman, A. Bunea îşi consacră studiile istoriei bisericii româneşti din Transilvania, deplasînd problematica de pe planul religios pe cel politic. Deşi în opera sa istorică interpretarea se resimte ca urmare a viziunii sale confesionale, rămîne meritorie strădania sa de a reconstitui faptele pe baza izvoarelor culese din arhivele din Transilvania şi străinătate. Întreţine continue legături cu personalităţi politice din vechea Românie şi cu mişcarea culturală de aici (v. P. Teodor, *op. cit.*, p. 319—320).

[11] Articolul intitulat *Pentru dreptate şi cuviinţă* apare în „Tribuna" (Arad), an IX, 1905, nr. 169 şi 170 (Cf. I. Moga şi I. E. Naghiu, *Bio-bibliografia Profesorului Onisifor Ghibu*, Bucureşti, 1941, p. 13).

[12] Horia Petra-Petrescu (n. 1884), publicist şi scriitor, autorul unor comedii şi drame. Debutează la „Luceafărul", în 1903, cu schiţe. Se remarcă prin activitatea de culturalizator, ca secretar al „Societăţii pentru fond de teatru român", iar după război ca secretar literar al „ASTREI". În anii 1913—1914 conduce „Revista teatrală" din Braşov (v. C. Ciopraga, *op. cit.*, p. 592—593).

[13] Ioan Bogdan (1864—1919), profesor, filolog şi istoric erudit, se impune printr-o bogată activitate didactică şi ştiinţifică. Academician, savant recunoscut peste hotare I. Bogdan pune bazele disciplinei numită de el „filologia slavo-română" pe care o ridică la nivelul exigenţelor europene. Prin studiile, ediţiile de texte şi documente pe care le publică, aduce o contribuţie esenţială la studiul culturii sud-est europene, în general, precum şi a istoriei ţării noastre, a cărei cercetare o îndrumă spre dezvăluirea substratului ei social şi instituţional. Creator de şcoală, a subliniat valoarea factorilor interni pentru înţelegerea evoluţiei istorice a poporului român. Colaborator al revistei „Convorbiri literare", căreia — după ce-i devine director (1903—1907) — îi imprimă o puternică orientare spre cercetarea istorică (v. P. Teodor, *op. cit.*, p. 327—330).

[14] George Vâlsan (1885—1935), geograf, academician, profesor universitar, pune bazele geomorfologiei moderne în România. Alături de problemele de geografie generală s-a ocupat de geografia umană, biogeografie, toponimie şi istoria geografiei, semnînd lucrări deosebit de valoroase, apreciate în ţară şi în străinătate.

[15] Emil Gîrleanu (1878—1914), scriitor de orientare sămănătoristă, publică nuvele şi schiţe din lumea satului pe care o înfăţişează adesea în tonuri sumbre, şi mai totdeauna cu duioşie şi compasiune. Înfiinţează la Bîrlad (împreună cu G. Tutoveanu şi D. Nanu) revista sămănătoristă „Făt-Frumos" (1904—1906), apoi devine secretar de redacţie al ziarului „Neamul românesc". În 1907 se detaşează de N. Iorga devenind colaborator la „Viaţa literară şi artistică", „Falanga literară" (redactor), „Luceafărul", „Tribuna" ş.a. Posteritatea a arătat interes mai ales schiţelor *Din lumea celor care nu cuvîntă*, autorul fiind considerat un adevărat „poet al necuvîntătoarelor" (v. C. Ciopraga, *op. cit.*, p. 501—508).

[16] Legăturile economice dintre cele trei ţări române, formate din timpuri străvechi, devin în evul mediu o adevărată necesitate de

viață, constituind o puternică bază pentru relațiile politice dintre ele. Transilvania, prin principalele ei orașe, își lărgește continuu activitatea comercială incluzînd și Imperiul otoman. Acest comerț se afla în primul rînd în mîinile negustorilor greci, români și armeni, al căror rol sporește din ce în ce mai mult. Negustorilor „străini" li se acordă anumite privilegii. Astfel, negustorii greci așezați la Sibiu obțin, în 1636, îngăduința de a se organiza într-o „companie" înzestrată cu largi privilegii. Din compania grecească de la Sibiu făceau parte și mulți români, modelul ei fiind preluat și de alte orașe transilvănene (Alba Iulia, Orăștie, Făgăraș, Cluj ș.a.) în care se înființează asemenea asociații. Vestita „Companie orientală", ce ia ființă în 1672, este de fapt o dezvoltare a acestor asociații comerciale. Dispunînd de capitaluri însemnate, „Compania orientală" ajunge să dețină aproape tot comerțul extern al Transilvaniei, jucînd un rol important în dezvoltarea economică a acestei provincii (v. *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 108—109).

[17] Spectacolul a fost organizat de societatea „Obolul" care cuprindea o bună parte din *highe life*-ul bucureștean, recunoscut prin atitudinea ostilă și disprețuitoare față de scrisul și cultura autohtonă.

[18] Privitor la „evenimentele de la 13 martie 1906", de menționat ar fi că atît în ceea ce privește unele amănunte, dar mai ales spiritul narării lui Ghibu diferă de relatările unor istorici literari. Mai întîi trebuie spus că N. Iorga și prietenii săi au declanșat acțiunea printr-un articol-apel intitulat *O rugăminte* care a apărut în „Epoca" (nr. 68, 12 martie 1906), și nu prin conferințe cum arată autorul. Apoi, referindu-ne la spiritul ce-l degajă relatarea lui Ghibu se impune precizarea specialiștilor care demonstrează că evenimentele, fără a fi fost anume provocate, s-au desfășurat sub „o regie bine gîndită", succesul lor urmînd a contribui la ridicarea prestigiului revistei „Sămănătorul", aflată în declin. Succesul demonstrațiilor din 13 martie, contribuie substanțial la redresarea autorității curentului sămănătorist, temporizîndu-i sfîrșitul; pentru N. Iorga, el a însemnat într-adevăr primul pas spre tenebroasele zone ale vieții politice de atunci (v. Z. Ornea, *op. cit.*, p. 189—198).

[19] Henri Stahl (1877—1942), scriitor, stenograf în cadrul Parlamentului, autor de romane gustate în epocă și al unor volume de amintiri.

[20] Revista „Dacia Literară" apare la Iași în luna ianuarie 1840 sub conducerea lui Mihail Kogălniceanu. Purtînd un titlu semni-

ficativ, revista urmărea a se „îndeletnici cu producţiile româneşti, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune". Deşi se declară în afara curentelor politice, noua revistă are un rol însemnat în întărirea spiritului unionist.

Pronunţîndu-se pentru o literatură de calitate şi o critică obiectică, revista încurajează mai ales operele literare izvorîte din surse folclorice autohtone şi istorice. Îşi încetează apariţia în iunie 1840 (vezi G. Muntean, *Dacia Literară*, în *Reviste literare româneşti din secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1970, p. 13—42).

[21] Dimitrie Onciul (1856—1923), istoric, profesor universitar, academician, autor al unor studii fundamentale consacrate apariţiei statelor feudale româneşti. Creator de şcoală istorică, din seminariile căruia au ieşit istorici ca V. Pârvan, G. Giurescu, I. Minea ş.a., prin metodele sale noi reprezintă triumful pozitivismului asupra romantismului în cercetarea istorică. Militant pe tărîmul luptei pentru unificarea statului român, D. Onciul a aşezat întreaga problemă românească pe temeiul unei vaste documentaţii, restituită în spirit critic. Dintre lucrările cele mai reprezentative amintim *Originile Principatelor române* (1899) şi *Ideea latinităţii şi a unităţii naţionale*... (1919) (v. P. Teodor, *op. cit.*, p. 301—304).

[22] Dimitrie A. Sturdza (1833—1914), om politic, istoric, academician. Sprijină activitatea Academiei Române (ca secretar şi preşedinte) îmbogăţindu-i colecţiile.

Pe plan politic are o bogată activitate, începută în 1857, ca deputat, ministru şi prim-ministru (1895—1896; 1897—1899); şef al Partidului Naţional Liberal, promovează o politică internă şi externă în conformitate cu vederile cercurilor de la palat. Faţă de ardeleni şi problema naţională are o atitudine oportunistă, făţarnică şi duplicitară, fapt care l-a compromis în faţa opiniei publice (v. Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 144—168).

[23] Constantin Stere (1865—1936), jurist, profesor universitar, scriitor şi om politic. Ideolog al „poporanismului", desfăşoară o politică antiţaristă, ca apoi — după stabilirea sa în România — să activeze în sensul unei politici liberale radicale. Fruntaş al Partidului Ţărănesc, apoi al Partidului Naţional Ţărănesc, se desparte de acesta în 1930 creînd Partidul Ţărănesc-Democrat.

Ca scriitor se remarcă îndeosebi prin proza autobiografică (romanul *În preajma revoluţiei*, 8 vol.).

[24] „Viaţa românească", principala revistă literară românească din primele decenii ale secolului XX, apare la Iaşi în luna martie 1906 (1906—1916 şi 1920—1930 la Iaşi; 1930—1940 şi din noiembrie

1944 la București). La început, avînd o orientare poporanistă, revista apare sub direcția lui Paul Bujor, Ioan Cantacuzino, Constantin Stere și Garabet Ibrăileanu.

[25] *Geschichte rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, vol. I—II, Gotha, 1905.

[26] Alexandru Vaida-Voevod (1872—1950), om politic, medic. Unul dintre conducătorii Partidului Național Român, apoi al Partidului Național Țărănesc. Membru al Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918—1920). Ca student desfășoară o activitate meritorie în sprijinul luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania; ajuns însă în posturi de conducere, ministru (de mai multe ori) și prim-ministru (1919—1920; și 1932 și 1933), duce o politică antidemocratică, reacționară, înăbușind în sînge luptele petroliștilor și ceferiștilor din 1933 și sprijinind organizația fascistă „Garda de Fier". În 1935 se desprinde de P.N.Ț. și înjghebează o organizație proprie, cu caracter profascist, „Frontul Românesc".

[27] Periodicul „Poporul Român", subintitulat: Organ poporal al Partidului Național Român, apare (cu unele întreruperi) la Budapesta între 20 sept. 1901—1 august 1911 și la Arad pînă în 19 sept. 1914.

Articolul publicat de O. Ghibu *(Gazete poporale)* apare în anul VII, 1907, nr. 2.

[28] „Liga pentru unitatea culturală a românilor" (Liga culturală) ia ființă la București la 24 ianuarie 1891 cu scopul de a impulsiona și sprijini mișcarea culturală și politică a românilor din afara granițelor vechii Românii. Subvenționînd substanțial mișcarea de eliberare națională a românilor transilvăneni, Liga culturală cîștigă o imensă popularitate în toate regiunile locuite de români, simbolizînd unirea tuturor într-un singur stat. După o laborioasă acțiune desfășurată în timpul mișcării memorandiste (1891—1895), cînd, prin activitatea secțiilor sale din principalele metropole reușește să popularizeze cauza românilor transilvăneni în cercurile largi ale opiniei publice europene, activitatea Ligii scade ca urmare a pătrunderii spiritului de partid în rîndurile conducerii sale. Un reviriment cunoaște Liga culturală odată cu preluarea conducerii ei de către N. Iorga (1906). Deși orientată, de data aceasta, mai mult spre culturalizarea maselor țărănești din România, prin înființarea de școli, biblioteci, cămine culturale etc. Liga se menține pe linia sprijinirii idealului de unificare statală.

Declanșarea războiului mondial prilejuiește revizuirea statutelor societății care, conform noului scop, declarat fără echivoc, își

modifică numele devenind „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor".

După desăvîrşirea unităţii naţionale Liga culturală — prin secţiile sale, dispersate pe întreg teritoriul României — continuă opera de culturalizare, sub preşedinţia aceluiaşi N. Iorga (v. V. Netea, *Les antécedents et la lutte de la „Ligue Culturelle" pour l'unité nationale,* în „Revue Roumaine d'Histoire", tom. IV, nr. 3, 1965).

[29] Cele două provincii din estul Franţei, Alsacia şi Lorena, au fost anexate Germaniei în 1872.

[30] De fapt primul articol: *Scrisori din Germania. I. Chestia polonă,* apare în „Neamul Românesc" nr. 3—4 din 1908, iar al doilea: II. *Chestia alsaciană,* apare în nr. 16, 22 şi 24 din acelaşi an.

[31] În urma Congresului de la Viena (1814—1815) teritoriul Poloniei a fost reîmpărţit, astfel că Poznanul, Pomerania şi Silezia au revenit Prusiei, iar teritoriile din sud, Austriei. În urma acestei hotărîri arbitrare, în anii 1830—31, 1846, 1848, 1863—64, au loc răscoale populare împotriva jugului străin, pentru restabilirea statului polon independent. Abia după cel de al doilea război mondial, pe baza Conferinţei de la Berlin (acordurile de la Potsdam, 1945) teritoriile poloneze aflate sub stăpînire germană au fost restituite Poloniei, stabilindu-se graniţa polono-germană pe Oder-Neisse.

[32] Societatea studenţilor români din Viena „România jună" a luat fiinţă la 8 aprilie 1871, prin contopirea „Asociaţiei studenţeşti" (1860) cu societatea „România" (1868) din acelaşi oraş. Relativ la scopul societăţii „România jună" statutele consemnează: „cultivarea reciprocă a membrilor pe terenul literar şi naţional, dezvoltarea spiritului social şi ajutorarea membrilor ordinari lipsiţi de mijloace". În fruntea primului Comitet de conducere au fost aleşi I. Slavici — preşedinte, M. Eminescu — bibliotecar, Şt. Ciurcu ş.a.

În cele cinci decenii de existenţă, pînă în 1918, „România jună" a desfăşurat o intensă activitate în sprijinul unităţii naţionale. Organizarea serbărilor de la Putna (1871 şi 1904) şi a unor congrese studenţeşti sînt manifestări cu larg ecou şi consecinţe însemnate în sensul înfăptuirii idealului naţional (v. V. Curticăpeanu, *op. cit.,* p. 147—162).

[33] Articolul intitulat *Cu privire la congresul studenţesc al tuturor românilor,* a apărut în „Neamul Românesc", an II, 1908, nr. 96.

[34] Wilhelm Rein (1847—1929), pedagog german, elev al lui K. Stoy şi T. Ziller. Profesor universitar la Jena (1886—1923), şeful

școlii herbartiene. Dintre cele mai importante lucrări amintim: *Theorie u. Praxis des Volksschulunterrichts*, 8 vol. — în colaborare cu A. Pickel și E. Scheller (1878); *Pädagogik und systematische Darstellung*, 3 vol. (1902—1906); *Enzyklopädisches Handbuch der Pädagogik*, 8 vol. (1894—1905); *Schulpolitik* (1926) ș.a.

[35] *Din Jena. Scrisoarea unui student român*, în „Neamul Românesc", an III, 1908, nr. 128, p. 28—30.

[36] Raportul apare ca articol sub titlul *Presa străină și românii*, în „Neamul Românesc Literar", an I, 1908, nr. 1, p. 33—43.

[37] *Der moderne Utraquismus oder die Zweisprachigkeit in der Volksschule*, Langensalza, 1910.

[38] Recenzia semnată de N. Iorga a apărut de fapt în „Neamul Românesc Literar", 1910, nr. 33, p. 513—515.

[39] Memoriul apare sub titlul *Pentru școala românească din Ardeal*, în „Informațiuni pentru membrii Ligii culturale", 1910, nr. 17, p. 1—7 (și broșură, *idem*, 7 p.).

[40] Se referă la aderarea României prin actul semnat de Carol I, încă din 1883, în secret și împotriva opiniei publice din țară, la Tripla Alianță (Germania, Austro-Ungaria și Italia), bloc cu evidente tendințe expasioniste, promovînd o politică contrară intereselor poporului român.

[41] Articolul apare de fapt sub titlul *Cum s-ar putea asigura viitorul școalei românești din Ungaria* („Calendarul Ligei Culturale", București, 1912).

[42] Arad, 1912, 21 p.

[43] N. Iorga pune în practică acest principiu, prin intermediul Ligii culturale, în vechea Românie (v. și nota 28, *supra*).

[44] „Floarea Darurilor" apare bilunar la București între 1 ianuarie — 30 decembrie 1907, „alcătuită de N. Iorga". În ultimul număr se precizează că revista „trece în coloanele militante ale Neamului Românesc cu care se confundă..." (v. *Publicațiile periodice românești*, Tom II, p. 247).

[45] Nr. 18—51 din 1910. În volum apare la Sibiu în 1910 (143 p.).

[46] N. Iorga era într-adevăr astfel etichetat, atît în țară cît și peste hotare, ca urmare a scrierilor sale în favoarea românilor din afara vechii Românii, precum și datorită faptului că, din 1906, conducea Liga culturală, asociație care — fără a atinge eficiența din anii mișcării memorandiste (1891—1895), era considerată drept simbol al unității culturale și politice a tuturor românilor (v. V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, p. 209—230).

[47] Vezi nota nr. 45 (*supra*, la capitolul O. Goga).

[48] N. Iorga explică „atitudinea de rezervă" pe care o adoptase atunci, astfel: „Ţinut în suspiciune permanentă, evitat pentru a nu-mi lua partea din laurii triumfului ce se aştepta, n-am pus măcar iscălitura mea pe actul, rău redactat, prin care Universitatea din Bucureşti exprima simpatiile pentru Franţa năvălită şi însîngerată, care erau şi în inimile milioanelor tăcute" (v. N. Iorga, *O viaţă de om*, (p. 465).

[49] Referitor la perioada neutralităţii N. Iorga îşi motivează atitudinea atît prin instabilitatea politică internă, cît mai ales prin convingerea că România era complet nepregătită (oameni şi mijloace materiale) pentru a se putea angaja, cu sorţi de izbîndă, în acel „odios măcel de masă" (v. N. Iorga, *O viaţă de om*, p. 426—463).

[50] Referitor la intrarea lui Iorga în noul Comitet al Ligii culturale vezi şi N. Iorga *O viaţă de om aşa cum a fost* (Ediţie îngrijită de Valeriu şi Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, 1972, p. 463—470), unde, după ce menţionează că nu-şi mai aduce aminte cum revenise la Ligă, Iorga arată că a acceptat să intre în noul comitet la insistenţele lui B. Şt. Delavrancea.

[51] Organizaţia politică „Federaţia unionistă" s-a înfiinţat la 18 septembrie 1915 la Bucureşti, cu scopul de a impulsiona lupta pentru unirea Transilvaniei cu România, de a combate propaganda germană în România şi de a determina guvernul să acţioneze pentru o alianţă necondiţionată cu Antanta. Numărînd printre membrii ei pe unii dintre cei mai de seamă oameni politici din România şi Transilvania (N. Filipescu — preşedinte, T. Ionescu şi S. Mîndrescu — vicepreşedinţi, O. Goga, V. Lucaciu, B. Şt. Delavrancea, Dr. C. Istrati ş.a.) această organizaţie şi-a adus un însemnat aport, alături de Liga culturală, la înfăptuirea unităţii de stat a României (v. C. Nuţu, *op. cit.*, p. 234, 247—252).

[52] V. „Tribuna" (Bucureşti), an I, 1915, p. 333—336; 350—355 şi 369.

[53] V. „Tribuna" (Bucureşti), an I, 1915, p. 544; idem p. 559.

[54] Ion Nistor (1876—1962), istoric şi om politic liberal; academician, ministru în mai multe rînduri. A întreprins cercetări privitoare la istoria Moldovei şi mai ales a Bucovinei.

A militat pentru desăvîrşirea unităţii de stat a României.

[55] Bucureşti, 1941, p. 165—167. Memoriul apare sub titlul *„Un Institut de studii privitoare la Românii din afară de Regat.* Propunere înmînată d-lui N. Iorga secretarul gen. al Ligii culturale" (1 oct. 1915) şi în „Tribuna" (Bucureşti, 1915, nr. 34, p. 593—595).

[56] George Ranetti (1875—1928), scriitor umorist, volubil și improvizator foarte productiv, editează revista „Furnica". Fabulele și improvizațiile sale satirice au constituit atacuri, nu lipsite de spirit, îndreptate împotriva moravurilor burgheze contemporane (v. Constantin Ciopraga, *op. cit.*, p. 298—300).

[57] P. Locusteanu (1883—1919), gazetar, redactor la „Flacăra", actor un timp la Teatrul Național din Craiova, publică în 1914 volumul de schițe umoristice *Sîntem nebuni*. A scris și farse, iar în 1916 a redactat o publicație bilunară proprie. În timpul războiului este administrator la Iași al ziarului „România". S-a sinucis în martie 1919 (v. Constantin Ciopraga, *op. cit.*, p. 577—579).

[58] *Histoire des relations Anglo-Roumaines*, Jassy, 1917, 173 p. Tradusă în 1931 și în limba engleză, cu o prefață de istoricul englez R. W. Seton Watson.

[59] *Histoire des relations Russo-Roumains*, Jassy, 1917, 368 p.

[60] „România Nouă", an II, 1918, nr. 8, p. 1.

[61] Petru Poni (1841—1925), chimist și mineralog, profesor universitar la Iași, academician. A efectuat importante cercetări asupra compoziției chimice a mineralelor, țițeiului și apelor minerale. Autor de manuale de chimie și fizică, precum și de alte lucrări de specialitate, se înscrie printre fondatorii școlii românești de chimie.

Ministru al instrucției publice în mai multe rînduri, contribuie la organizarea învățămîntului românesc pe principii moderne. (v. I. Popescu Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești*, București, 1964, p. 174—184).

[62] Ernest Juvara (1870—1933), medic, profesor universitar la București, întreprinde cercetări în domeniul anatomiei și chirurgiei, elaborînd sisteme originale de proteze osoase, rahianestezie etc.

[63] N. Iorga ajunge prim-ministru în 18 aprilie 1931 în fruntea unui guvern de „tehnicieni". Cu scopul de a-și netezi calea spre dictatură, Carol al II-lea caută a se folosi de prestigiul intern și extern al lui N. Iorga. În realitate, guvernul era condus de C. Argetoianu (finanțe și interne), omul regelui, care a reușit a imprima noului guvern caracterul unui cabinet personal al regelui, cu evidente tendințe dictatoriale. Adoptînd unele măsuri antipopulare, lipsit de o bază politică proprie (declarat, formal, în afara partidelor), guvernul Iorga-Argetoianu era de fapt dependent și controlat de liberali și de național-țărăniști. Dovedindu-se impopular și, pentru rege mai puțin util decît se sconta, incapabil a face față

LICEUL BIBLIOTECA BUCUREȘTI

dificultăților mai ales de natură financiară, guvernul Iorga-Argetoianu își prezintă demisia la începutul lunii iunie 1932 (Cf. Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, București, 1970, p. 65—66).

[64] Istrate Micescu (1881—1950), jurist, profesor universitar și om politic, de mai multe ori ministru (1937, 1938 și 1939) a întreținut relații cu fruntași ai burgheziei reacționare, precum și cu organizațiile de dreapta.

[65] Vezi O. Ghibu, *Un anahronism și o sfidare: Statul romano-catolic ardelean.* Studiu istoric-juridic, Cluj, 1931, pag. 436—453.

[66] Nicolae Petrescu-Comnen (1881—1958), om politic, diplomat și jurist, delegat al României la Societatea Națiunilor (1923—1929), ministru plenipotențiar la Berna (1923), Berlin (1928), și pe lîngă Vatican (1931, 1939—1940).

SEXTIL PUȘCARIU

[1] *Juvenilia*, Editura Ciurcu, Brașov, 1898; pentru activitatea sa de critic și istoric literar, vezi Mircea Vaida, *Sextil Pușcariu*, Cluj, 1972, 293 p.

[2] Vasile Grecu (1885—1972), bizantinolog român. A publicat mai multe studii privind literatura și arta bizantină. A editat cronici și alte texte privitoare la cultura bizantină.

[3] Se referă probabil la Iancu Flondor (1865—1924), om politic, președinte al Consiliului Național al Bucovinei, care în 1918 a votat unirea Bucovinei cu România.

[4] În primul „guvern" propriu al Bucovinei din 1918 (corespunzător Consiliului Dirigent din Transilvania) S. Pușcariu a deținut funcția de director (ministru) al Departamentului afacerilor externe.

[5] Emil Racoviță (1868—1947), biolog, savant de renume mondial, academician, profesor universitar la Cluj, unde a înființat primul institut de speologie din lume (1920). A participat la expediția antarctică a navei „Belgica" (1897—1899), valorificînd un bogat material științific. Pune bazele *biospeologiei* și aduce însemnate contribuții privitoare la zoologie și biologie.

[6] E. G. Racovitza, *L'Institut de spéologie de Cluj et considérations générales sur l'importance, le rôle et l'organisation des Instituts des recherches scientifiques...* (Période 1920 à 1924), Cluj, 1926, 50 p.

[7] Dintre lucrările semnate de O. Ghibu amintim: *Universitatea din Cluj şi institutele ei de educaţie,* Cluj 1922, 140 p.; *Universitatea românească a Daciei Superioare,* Cluj, 1924, 32 p.; *Universitatea Daciei Superioare,* Bucureşti, 1929, 112 p.; *În jurul preluării Universităţii din Cluj,* Bucureşti, 1931, 23 p.; *La a douăzecea aniversare a Universităţii Daciei Superioare,* Cluj, 1939, 64 p.; S. Puşcariu, *Istoricul Universităţii din Cluj,* în „Analele Universităţii Cluj", 1919—1920, I, p. 2—7; *La deschiderea Universităţii din Cluj,* în „Înfrăţirea", 1920, I, nr. 57—60, p. 1—2; *Serbările pentru inaugurarea Universităţii din Cluj, 31 ianuarie—2 februarie 1920,* Bucureşti, 1920, 168 p.; *Universitatea din Cluj. Acte privitoare la reorganizarea ei,* Bucureşti, 1920, 24 p. Din bibliografia mai recentă, vezi Ştefan Pascu, *Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj,* Cluj, 1972.

[8] Emmanuel de Martone (1873—1955), geograf francez de mare prestigiu, efectuează cercetări geografice în România şi contribuie la formarea tinerei generaţii de geografi români de la începutul secolului nostru.

[9] Profesorul francez Jules Guyart activează la Universitatea din Cluj în anii 1919—1920.

[10] Valeriu L. Bologa (1892—1971), medic, profesor universitar cu însemnate cercetări privind istoria medicinii în ţara noastră.

[11] Kristof György (1878—1965), profesor universitar, istoric literar preocupat de a face cunoscută literatura maghiară printre români. Publică monografii (Jokai, Petőfi, Madach ş.a.) precum şi lucrări de istorie literară şi estetică.

[12] Prin prezenţa regelui, a celor doi mitropoliţi şi a reprezentanţilor diplomatici ai statelor prietene României, O. Ghibu urmărea să dea un fast aparte festivităţilor de deschidere a Universităţii, să le transforme într-un *act politic* de însemnătate naţională şi de rezonanţă internaţională chiar *înaintea* Conferinţei de la Paris.

[13] Prezenţa comună a celor doi mitropoliţi — ortodox şi greco-catolic — avea, în aranjamentul lui O. Ghibu, semnificaţia schiţării primului pas pentru reîntoarcerea bisericii greco-catolice în sînul celei ortodoxe, anulînd actul de scindare de la 1700, care, după O. Ghibu, dăunase şi atunci, ca şi acum în 1919, intereselor naţionale.

[14] Ştefan Cicio-Pop (1865—1934) avocat, om politic, fruntaş al P.N.R .şi P.N.Ţ. Face parte din „biroul apărării" la procesul Memorandului, apoi din Consiliul Naţional Român (1918); vicepre-

ședințe al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. Luptător pentru desăvîrșirea unității politice a românilor. După 1918, în diferitele funcții politice pe care le deține, se situează pe linia intereselor de clasă ale burgheziei (v. I. Breazu, *Ștefan C. Pop (1865—1934)*, în „Revue de Transylvanie", 1934—1935, an I, p. 136—138).

[15] George Oprescu (1881—1971), istoric și critic de artă, academician, profesor universitar, publică mai multe sinteze privind istoria artei românești și europene, precum și lucrări de valorificare a artei populare din țara noastră.

[16] Iuliu Hațieganu (1885—1959), medic, academician, profesor universitar cu renume european, unul din fondatorii „școlii" clujene de medicină. Cercetările sale se referă în special la patologia aparatului digestiv, cardiovascular și renal. Publică, printre altele, un tratat de semiologie și patologie medicală (cu I. Goia) și depune o bogată activitate socială în sensul ridicării nivelului cultural al poporului.

[17] Iosif Popovici (1876—1928), lingvist, specialist în slavistică, fonetică și mai ales în dialectologie, domeniu căruia îi consacră mai multe lucrări.

[18] Revista de lingvistică, filologie și istorie literară „Dacoromania" apare la Cluj (Sibiu) între 1921 și 1948.

[19] Vezi nota 63 *supra* (Cap. N. Iorga).

[20] Se referă la actul arbitrar cunoscut sub numele de Dictatul de la Viena (30 august 1940), prin care, sub amenințarea armată, s-a impus României de către reprezentanții Germaniei naziste și Italiei fasciste să „cedeze" partea de nord a Transilvaniei (locuită în majoritate de români) Ungariei horthyste (v. A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972).

[21] Volumul a apărut la Editura pentru Literatură în 1968, sub îngrijirea Magdalenei Vulpe.

VASILE PÂRVAN

[1] Vezi nota nr. 32 *supra* (Cap. O. Goga).

[2] Ulrich von Wilamowitz-Möllendorf (1848—1931), filolog german, specialist în filologia clasică, activează ca profesor universitar la Greifswald, Göttingen și Berlin. Autor al unor valoroase monografii: *Homerische Untersuchungen* (1884); *Die Ilias und Homer* (1916); *Platon*, 2 vol. (1919); *Pindaros* (1922); *Hellenistische Dichtung*, 2 vol. (1924) ș.a.

[3] Johann Gottlieb Fichte (1762—1814), filozof idealist, reprezentant al filozofiei clasice germane. Înainte de 1800 susține

un program burghezo-democratic cu caracter iluminist, la care renunță parțial ulterior, preconizînd principiul monarhiei corporatiste. Ideolog de seamă al mișcării de eliberare națională din perioada ocupației napoleoniene, Fichte elaborează un sistem filozofic idealist-subiectiv, conform căruia lumea este produsul interacțiunii dintre „eul absolut" și „non-eu" (natura), astfel încît obiectul este creat de subiect și nu poate exista fără el. Filozofia sa a constituit un izvor teoretic al concepției marxiste despre *praxis* (practică) (v. *Mic dicționar filozofic*, ed. II, București, 1973, p. 205).

[4] *„Unire": Conferință ținută la „Societatea academică română" din Berlin, în ziua de 24 ianuarie st. v. 1906*, Budapesta, Editura revistei române „Luceafărul", 1906.

[5] Este vorba de lucrarea cu caracter pedagogic *Die Bestimmung des Gellehrten* — planul reformării Universității de la Berlin în sensul fundamentării educației pe cultivarea sentimentului național.

[6] Teza reflectă concepția filozofică a lui V. Pârvan, acceptată de O. Ghibu, potrivit căreia dezvoltarea istorică ar avea la bază factori de natură cultural-spirituală. Datorită gîndirii sale de esență idealistă, V. Pârvan acorda problemelor culturii o importanță determinantă. Criticînd șovinismul și fascismul, ca elemente ce încarcerau libertatea spirituală a individului, istoricul se așază în rîndurile gînditorilor umaniști, care, fără a ignora marxismul, datorită concepției sale idealiste, nu l-a înțeles în mod real. De aici neîncrederea sa în socialism, precum și ignorarea rezervelor revoluționare ale țărănimii (v. R. Vulpe. „Notă biografică" la: V. Pârvan, *Dacia*, București, 1967, p. 18—19).

[7] Arthur Schopenhauer (1788—1860), filozof german, autorul unei concepții idealist-voluntariste despre lume, în care viața omenească apare ca o permanentă sursă de suferințe de sub imperiul cărora omul nu se poate sustrage decît cu ajutorul contemplației estetice. Pesimismul lui Schopenhauer exprimă, într-o formă individualistă, evazionistă, reacția față de realitățile social-politice din Germania acelor vremi, dominate de morala filistină a unei burghezii mereu dispusă a face concesii aristocrației.

Ideile lui Schopenhauer au avut influență și asupra filozofiei și literaturii din țara noastră în a doua jumătate a veacului trecut, mai ales prin intermediul „Junimii" de la Iași.

Aluzia se referă evident la concepția concretizată prin „acțiune" a lui Fichte, în contrast cu pesimismul, resemnarea și contemplarea pasivă propovăduită de Schopenhauer.

[8] Se pare că trecerea lui V. Pârvan de la Universitatea din Berlin la cea din Breslau s-a făcut cu scopul de a audia cursurile şi seminariile profesorului C. Cichorius, obicei frecvent la studenţii din Germania, şi nu din alte motive (v. P. Teodor, *op. cit.*, p. 412). La acest profesor îşi susţine V. Pârvan teza de doctorat în 1908 (publicată în 1909) cu tema: *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Keiserreiche* (ibidem).

[9] Conrad Cichorius profesor universitar german, specialist în istoria artei antice, unul dintre cei mai competenţi interpreţi ai „Columnei lui Traian" *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896, 1920.

[10] Lucrarea *Salsovia* reprezintă un studiu erudit despre o cetate situată pe *limes*-ul roman de la gurile Dunării.

[11] Vezi nota nr. 5 *(supra)*.

[12] H. Metaxa, *Vasile Pârvan: note bio-bibliografice*, în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", an VII, 1928, nr. 3—4.

[13] Iosif Naghiu a publicat *Bio-bibliografia lui Vasile Bogrea 1881—1926 cu ocazia comemorării a zece ani de la moartea lui* (în *Biblioteca bibliologică*, Cluj, 1937). O lucrare identică referitoare la V. Pârvan, semnată de I. Naghiu, nu ne este cunoscută.

[14] Prin broşura *Părerile unui trădător de neam* (Bucureşti, 1914) V. Pârvan a denunţat deosebirea de interese dintre masele care urmau să ducă greul războiului şi clasele exploatatoare, care — camuflate de lozincile referitoare la realizarea idealului naţional — urmăreau, în primul rînd, satisfacerea intereselor lor de clasă.

[15] Vezi nota 5 *(supra)*.

[16] *Universitatea naţională a Daciei Superioare: păreri propuse Marelui Sfat Naţional al românilor din Ardeal, Banat şi Ţara Ungurească*, în „Luceafărul", (Bucureşti), an XIV, 1919, p. 105—116.

[17] „Colegiul latin", preconizat ca instituţie accesorie Universităţii, era de fapt un cămin-institut al studenţilor de la facultatea de litere şi ştiinţe, după modelul unor institute similare din străinătate cu care urma să întreţină relaţii (vezi O. Ghibu, *Universitatea din Cluj şi institutele ei de educaţie*, Cluj, 1922).

[18] Lucrarea apare sub titlul: Vasile Pârvan, *Universitatea Daciei Superioare şi Datoria vieţii noastre* (Cluj, 1928, 80 p.), fiind prefaţată de O. Ghibu (p. 3—6). Cel de-al doilea studiu („Datoria vieţii noastre") este de fapt celebra lecţie inaugurală, ţinută de V. Pârvan la 3 noiembrie 1919 cu prilejul deschiderii cursurilor Universităţii din Cluj. Prelegerea este un eseu etic şi filozofic menit să sădească în inimile şi conştiinţa tineretului impe-

rative călăuzitoare pentru întreaga viață și activitate, cu scopul înălțării științei și culturii naționale. (v. Ștefan Pascu, *Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj*, Cluj, 1972, p. 18).

[19] Bustul lui Vasile Pârvan se află azi în incinta sălii de curs ce-i poartă numele la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj.

[20] „Seminarul — *Institut de studii clasice*, se arată în cea mai recentă monografie a Universității clujene, organizat și condus puțin timp de savantul Vasile Pârvan și apoi de învățatul Vasile Bogrea și profesorul Emil Panaitescu, însuma atît activitatea didactică și de cercetare cu privire la limba și literatura greacă și limba și literatura latină cît și pe cea de arheologie și istorie antică" (v. Ștefan Pascu, *Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj*, p. 22). Ulterior acest institut a fost inclus în cadrul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj, din cadrul Academiei de Științe Sociale și Politice.

LUCIAN BLAGA

[1] Rudolf Euken (1846—1926), filozof german, unul din reprezentanții grupării de școli filozofice idealiste de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul sec. XX, cunoscută sub denumirea de „filozofia vieții". Acest curent încerca înțelegerea fenomenului cunoașterii și al culturii în legătură cu „viața", exagerînd însă rolul factorului biologic și ajungînd la formula intuiționismului istoric sau a unui „spiritualism irațional ist". În cadrul său se remarcă școala spaniolă orientată spre probleme de estetică, sociologie etc., cea franceză (neospiritualistă) și mai ales neoromantică germană, care a pus în evidență particularitățile și complexitatea fenomenului culturii, a contribuit la elaborarea aparatului conceptual și metodologic al unor discipline filozofice moderne ca teoria valorilor, filozofia culturii, filozofia istoriei, rămînînd însă pe terenul antropologiei filozofice individualiste, subiectiviste (v. *Mic dicționar filozofic*, p. 214). Încadrat în acest curent filozofic R. Euken devine un adversar al militarismului, elaborînd principala sa lucrare ***Unitatea vieții spirituale în conștiința și fapta omenirii.*** În 1908 este laureat al premiului Nobel.

[2] Immanuel Kant (1724—1804), filozof german, unul dintre cei mai mari gînditori ai epocii moderne, este considerat drept în-

temeietorul „filozofiei clasice germane". În prima parte a activității sale elaborează (1755) (independent de Laplace) ipoteza cosmogonică evoluționistă ce-i poartă numele, înlăturînd teza „impulsului primar". În cea de a doua parte a activității sale (după 1780) elaborează sistemul său idealist („idealismul transcendental") expus mai ales în cele trei lucrări fundamentale: *Critica rațiunii pure* (1781), consacrată teoriei cunoașterii, *Critica rațiunii practice* (1788), privitoare la etică și *Critica puterii de judecare* (1790) consacrată esteticii și teoriei finalității naturii. Cercetînd rolul activ al subiectului în procesul cunoașterii, I. Kant ajunge la concluzii idealiste, contradicțiile din gîndirea sa — înscrisă pe coordonatele iluminismului european — reflectînd, în bună parte, însăși contradicțiile social-politice și ideologice ale vremii în care a trăit (v. *Mic dicționar filozofic*, p .305—307).

[3] Georg W. Fr. Hegel (1770—1831), filozof german, unul din cei mai de seamă reprezentanți ai „filozofiei clasice germane". Descoperind fenomenul dialecticii categoriilor, Hegel are meritul de a fi deschis larg perspectiva interpretării dialectice a naturii. Aplică pentru prima dată ideea dezvoltării la întreaga existență și cu deosebire la universul uman, istoric și spiritual, la formele culturii și cunoașterii omenești. Deși are meritul de a fi descoperit procesul de continuă dezvoltare a lumii spirituale și materiale, Hegel — tratînd dialectica numai ca dialectică a abstracțiilor — se contrazice, întrucît esența dialecticii, contradicția, îngrădită de abstracții, este suprimată și înglobată în idealitate odată cu realitatea. Clasicii marxism-leninismului au preluat critic dialectica subiectivă și obiectivă a lui Hegel, reelaborînd-o de pe pozițiile materialismului, constituind astfel dialectica materialistă.

[4] Johann Fr. Herbart (1776—1841), filozof idealist german, psiholog și pedagog, care a conceput fenomenele ca indicii ale unei realități multiforme, alcătuită din esențe calitativ diferite, eterne și imuabile. În ciuda caracterului său intelectualist, formalist și rigorist, concepția pedagogică a lui Herbart a influențat pozitiv dezvoltarea învățămîntului modern, contribuind la sistematizarea lui. Ca estetician a fost un adept al autonomiei esteticului (v. *Mic dicționar filozofic*, p. 255—256).

[5] Probabil că se referă la lucrarea cu caracter enciclopedic *Kultur der Gegenwart*, 14 vol., apărută sub îngrijirea editorului Paul Hinneberg la Berlin și Leipzig în anii 1906—1917. În anul 1914 a apărut volumul: Abt. 7 *Naturphilosophie und Psychologie*, I—II Bd.

[6] În 1919 apar volumele: *Poemele luminii* și *Pietre pentru templul meu*. Primul cuprinde versuri scrise în timpul studenției, ce-

lălalt un șir de aforisme. Ambele au fost premiate de Academia Română (v. Ov. S. Crohmălniceanu, *Lucian Blaga, București*, 1963, p. 19; vezi și L. Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, București, 1965, p. 233—238).

[7] L. Blaga se înscrie în 1917 la Universitatea din Viena, unde își ia doctoratul în 1920 cu lucrarea *Kultur und Erkenntnis* (Cultură și conștiință) pe care o publică în 1922 (v. Ov. S. Crohmălniceanu, *op. cit.*, p. 18).

Pentru amănunte privind anii petrecuți la Viena, ca student, vezi lucrarea autobiografică *Hronicul și cîntecul vîrstelor* (p. 178—257).

[8] Ion Petrovici (1822—1972), scriitor filozof și om politic, Profesor universitar la Iași și de mai multe ori ministru (liberal) în perioada interbelică. Promotor al unui raționalism spiritualist, elaborează lucrări de logică, istoria filozofiei și memorialistică.

În cazul citat, probabil este vorba de lucrarea *Introducere în metafizică.*

[9] Mihail Dragomirescu (1868—1942), critic literar, estetician, profesor universitar la București, conduce revista „Convorbiri critice". Este creatorul unui sistem estetic în centrul căruia se află teoria capodoperei. Adversar al direcției istoriste, se pronunță pentru autonomia esteticului în cercetarea literară. În critică condamnă tendințele avangardiste precum și unele teze propagate de curentul sămănătorist.

[10] Mircea Eliade (n. 1907), filozof și scriitor român, stabilit în S.U.A. Profesor la Universitatea Harvard, este unul dintre cei mai reputați specialiști în istoria religiilor, orientalistică și mitologie. Ca scriitor publică romane de influență gidiană, proză de atmosferă fantastică, precum și eseuri pe teme filozofice și literare.

[11] În 1936 L. Blaga a fost ales membru al Academiei Române, iar din 1937 i s-a creat o catedră de filozofie la Universitatea din Cluj (v. Ov. S. Crohmălniceanu, *op. cit.*, p. 20).

[12] Florian Ștefănescu-Goangă (1889—1958), psiholog, profesor universitar întemeiază Institutul de psihologie experimentală din Cluj, în jurul căruia s-a format o adevărată școală de psihologie. Ca rector al Universității din Cluj, funcționează între anii 1932—1940.

[13] Poetul a dus o existență retrasă, din 1926 trăind mai mult în străinătate, în diferite capitale europene, unde a funcționat ca atașat de presă, secretar sau consilier de legație. Aceste slujbe le-a

îndeplinit pe rînd la Varşovia (1926), Praga (1927), Berna (1928—1932) şi Viena (1932—1937). În ultima parte a carierei sale diplomatice a fost ministrul României la Lisabona (1938—1939) (vezi G. Ivaşcu, „Introducere", în Lucian Blaga, *Poezii*, Bucureşti, 1966, p. XX).

[14] Deşi mişcarea de dreapta i-a îmbrăţişat lucrările filozofice, Blaga a păstrat o rezervă pronunţată mai ales faţă de tendinţele ei anexioniste (v. Ov. S. Crohmălniceanu, *op. cit.*, p. 21). Cu toate acestea, L. Blaga acceptă să facă parte din guvernul Goga-Cuza (28 decembrie 1937—10 februarie 1938), guvern caracterizat prin atitudinea sa antidemocratică, profascistă şi evident reacţionară, care — utilizat cu dibăcie de regele Carol al II-lea — a înlesnit calea acestuia spre dictatură (v. Fl. Nedelcu, *Viaţa politică în România în preajma instaurării dictaturii regale*, Cluj, 1973).

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR"
BIBLIOTECA
BUCUREŞTI

INDICE DE NUME

Abrudan, Paul 299
Albini, Septimiu 293, 294
Alecsandri, Vasile 87, 151, 152, 261, 301
Anghel, Paul 35
Angelescu, C. 304
Apollo, 101
Apponyi, Albert 290; legea, 10, 12, 13, 94, 195
Arany, Iános 71, 298
Argetoianu, C. 317
Arion, Virgil 203
Astarte 98
Averescu, Alexandru 136, 137, 304, 305, 306

Babeș, Victor 301
Bariţiu, George 290, 301
Bălan, Ion Dodu 297, 299, 301, 303, 304, 305
Bălan, Nicolae 14, 51, 52
Bălcescu, Nicolae 151, 276
Bănuț, Aurel P. 299
Bărnuţiu, Simion 76
Bârsan, Zaharia 59, 165, 296, 302
Bârseanu, Andrei 111, 184, 296, 301, 303
Beethoven, Ludwig van 72
Beleuță, Ilie 82, 83
Bem, Iosif 298
Benedict al XV-lea (papă) 5
Beniuc, Mihai 32, 299
Bianu, Ion 19, 86, 87, 179, 293, 302
Birăuț, 99, 102
Biró, Alexandru 23
Blaga, Lucian 5, 31, 38, 277—289, 323, 325, 326
Blaga, Tit Liviu 277
Brandsch, Dr. H. 12, 14
Braniște Valeriu, 5, 20, 22, 23, 142, 216, 217, 218, 219, 248, 291, 297, 307
Brătescu-Voinești, Al. 214, 269
Brătianu, Ion I. C. 15, 50, 209, 237, 291, 305
Breazu, Ioan 320
Brediceanu, Tiberiu 17, 24
Brote, Eugen 293
Bocu, Sever 131, 132, 305
Bogdan-Duică, George 7, 17, 141, 142, 203, 221, 263, 267, 301, 306
Bogdan, Ion 163, 310
Boitoș, Olimpiu 299
Bologa, Valeriu 241, 319
Borcea, Ioan 136, 153, 306
Bornemisa, S. 17
Borza, Alexandru 24, 301
Botez, C. 9
Botez, Octav 13
Bucșan, Constantin 17, 18, 44, 46, 56, 117, 118, 121, 205, 207, 295
Bucșan, Claudia 44
Bucșan, P. 18
Bujor, Paul 313
Bunea, Augustin 161, 309
Bunea, Aurelia 292, 293

Cantacuzino, Ioan 313
Caracaș, Remus 66
Caragiale, I. L. 296
Carol [I] 46, 47, 303, 315
Carol al II-lea 32, 145, 148, 308, 317, 326
Călinescu, George 19
Chendi, Ilarie 7, 89, 90, 164, 193, 293, 301, 302
Cichorius, Conrad 261, 322
Cicio-Pop, Ștefan 245, 246, 303, 319
Ciolan, Ioan N. 26
Ciopraga, C-tin 291, 296, 299, 310, 317
Cipariu, Timotei 229, 301
Ciura, Alexandru 299
Ciurcu, Șt. 314
Clarke, Upton 5

Clopoțel, Ion 29, 141, 306
Constantinescu, M. 290
Cordoș Nicolae 302
Cotruș, A. 301
Cosma, Hortenzia 93
Cosma, Partenie 93, 303
Coșbuc, Alexandru 60, 61, 62
Coșbuc (doamna) 67, 68
Coșbuc, George 17, 37, 38, 39, 43—68, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 302
Crăciun, Gheorghe 32
Creangă, Ion 152
Cristea, Miron 93, 153, 154, 303
Crohmălniceanu, Ov. S. 325, 326
Curticăpeanu, V. 301, 314, 315
Cuza, A. C. 308, 326

Daicoviciu, C. 290
Dante, Alighieri 67, 71
Dădîrlat, Vasile 156
Delavrancea, Barbu Ștefănescu 17, 65, 66, 118, 119, 120, 121, 122, 127, 128, 292, 304, 316
Deleu, Victor 143
Densusianu, Ovid 9
Descartes, 274
Dima, Gheorghe 5, 36, 72, 294, 298
Dinu, C. 292
Dionysos 98
Dragomirescu, Mihail 283, 325
Duca, I. Gh. 65, 209, 210, 297
Dumas (fiul), Alexandre 61
Dumas (tatăl), Alexandre 61
Dumitrescu, Al. T. 259
Dumitrescu, Jean 223

Eliade, Mircea 283, 325
Eminescu, Mihai 87, 104, 151, 261, 262, 291, 292, 301, 314
Enescu, George 17, 82, 84, 276
Enescu, I. 18
Esca, A. 17, 18, 96
Euken, Rudolf 10, 277, 278, 279, 323

Ferdinand (rege), 272
Fichte, J. G. 11, 259, 260, 261, 262, 268, 270, 274, 320, 321
Filip (directorul tip. „Minerva") 177, 178
Filipescu, Nicolae 6, 15, 17, 50, 90, 91, 118, 119, 122, 292, 316
Flondor, Iancu 318
Florescu (secr. Ligii) 189
Florescu, I. Th. 304
Florian, Aaron 160, 301, 309
Frederic cel Mare 11
Friederich Mărinimosul 11

Gáll Dr. Kelemen 12
Gârleanu, Emil 173, 174, 175, 176, 310
Georgescu, Ioan 300
[Ghibu], Ilie 181
Ghibu, Octavian 37, 38
Ghibu, Veturia 36
Ghica, Dimitrie 226
Giono, Jean 5
Giurescu, C. 312
Glodariu, Eugenia 294
Goethe, Johann Wolfgang 10, 11, 192, 296
Goga, Aurelia 108, 109
Goga, Eugen 126
Goga, Iosif 84
Goga, Naftanail 108, 109
Goga, Octavian 5, 7, 15, 17, 18, 20, 28, 29, 35, 37, 44, 59, 60, 61, 62, 66, 67, 69—150, 164, 165, 166, 200, 203, 204, 205, 206, 210, 225, 226, 254, 263, 268, 288, 292, 293, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 315, 316, 326
Goga, Veturia 54, 149
Goldiș, Vasile 20, 22, 141, 142, 143, 144, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 234, 307
Gorun, Ion (Al. Hodoș) 25, 57, 59, 294, 296
Grădișteanu, Ionaș 119, 304
Grămadă, I. 18
Grecu, Vasile 232, 318
Groza, Petru 5
Gusti, Dimitrie 141, 307
Guyart, Jules 240, 319

Hanțescu (farmacist) 49
Haret, Spiru 15, 50, 183, 292
Hațieganu, Iuliu 249, 301, 320
Hasdeu, B. P. 252, 290
Hegel, Georg W. Fr. 11, 279, 324
Hențiu (notar) 156
Herbart, J. Fr. 11, 279, 324
Hinneberg, Paul 324

Hodoș, Enea 52, 294
Horia (din Albac) 11, 76
Humboldt, W. V. 11

Iancu, Avram 63, 76, 298
Ibrăileanu, Garabet 313
Ibsen, H. 290
Imbroane, A. 18
Ioan (Herzog) 11
Ionescu, Take 15, 50, 122, 293, 304, 305, 316
Iorga (doamna) 88
[Iorga] Magdalena 167, 168
[Iorga], Mircea 222
Iorga, Nicolae 5, 9, 12, 15, 17, 19, 30, 37, 44, 50, 59, 63, 65, 86, 88, 89, 90, 91, 94, 102, 117, 118, 121, 122, 151—228, 256, 265, 268, 269, 291, 296, 297, 299, 302, 303, 304, 308, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 320
[Iorga], Petru 181, 182
Iosif, Șt. O. 5, 43, 86, 89, 165, 292, 293, 302
Istrati, C. 304, 316
Ivan, Nicolae, 92
Ivașcu, George 326

Jokai, M. 319
Juvara, Ernest 220, 317

Kant, Immanuel 279, 323, 324
Kogălniceanu, Mihail 175, 311
Körner, Teodor 87, 302
Kristoff, György 240, 319

Lapedatu, Alexandru 49, 89, 154, 163, 164, 291, 299
Lapedatu, Ion I. 153, 154, 308
Laurian, August Treboniu 301
Lazăr, Gheorghe 5, 33, 36, 276
Lazăr, Dr. O [= O. Ghibu] 264
Lăpădat, Dumitru 47, 290
Locusteanu, P. 210, 317
Lucaciu, Vasile 7, 17, 62, 76, 117, 121, 122, 123, 203, 204, 205, 206, 296, 304, 316
Lungu, Traian 292, 293, 312
Lupan, N. 49
Lupaș, Ioan 5, 14, 74, 75, 76, 78, 79, 85, 96, 111, 141, 298, 299, 301
Luther, Martin 11

Madách, Imre 112, 319
Maiorescu, Titu 9, 15, 50, 87, 88, 268, 282, 283, 292
Mangra, Vasile 106, 107
Maniu, Iuliu 135, 136, 142, 143, 303, 305
Manta (Gura Rîului) 47
Marghiloman, Alexandru 131
Marmeliuc, D. 18
Martonne, Emmanuel de 239, 240, 319
Matei, Ion 10, 21, 66
Matei, Vasile 160
Metaxa, H. 264, 322
Meţianu, Ioan 5, 13, 72, 95, 193, 195, 298
Mezea, C. 297
Micescu, Istrate 223, 318
Micu-Clain, Samuil 276
Micu, Inochentie 76
Mihai, Viteazul 101
Mihali, Teodor 303
Minar, Octav 68
Minea, I. 312
Minulescu, Ion 297
Mircea cel Bătrîn 308
Mircea (fraţii) 49, 55, 56
Mîndrescu, Simion 60, 296, 304, 316
Moga, Ioan 290, 309, 310
Moisil, Iuliu 92
Moldovan, V. E. 299
Montani, I. 299
Munteanu, C. R. 18
Muntean, G. 312
Mureșianu, Andrei 76
Mureșan, Dr. Sever [= O. Ghibu] 161, 162
Mureșan, Zevedei 54

Naghiu, Iosif 264, 310, 322
Nanu, D. 310
Napoleon Bonaparte 139
Nedelcu, Fl. 326
Negrea, Marţian 17
Negruzzi, C. 292, 301
Netea, Vasile 314
Nicolau, Veturia 17
Nistor, Ion 208, 209, 232, 316
Nuţu, C. 292, 293, 316

Onciul, Dimitrie 9, 179, 180, 199, 312
Oniţiu, Virgil 8

Oprescu, George 246
Ornea, Z. 291, 302, 311
Osvadă, V. C. 18, 141

Pandelea, Nicolae 163
Panaitescu, Emil 163, 169, 323
Panaitescu, P. P. 309
Papilian, Victor 299
Papiu-Ilarian, Al. 301
Pascu, Ştefan 304, 305, 319, 323
Paul, A. 9
Paul, Ioan 127, 128
Pavel, Constantin 17
Pavel, Ioan 280, 281
Păcăţian, Teodor 161, 309
Pătruţ, Picu Procopie 5, 36, 276
Pârvan, Vasile 163, 220, 259—276, 312, 320, 321, 322, 323
Petra-Petrescu, Horia 163, 310
Petraşcu, Traian 70, 72, 74
Petrescu-Comnen, Nicolae 226, 318
Petrovici, Ion 24, 283, 325
Pestalozzi, Johann Heinrich 138, 139
Petőfi, Sandor 71, 126, 297, 319
Philippide, Al. 252
Pickel, A. 315
Polverejan, Şerban 300, 302
Poni, Petre 220, 317
Popa, Grigore 299
Popa, Mircea 302
Popeanga, V. 294, 297
Popescu, Ioan 55, 294
Popescu, Simion 154
Popescu Teiuşan, I. 317
Popovici, Aurel C. 49, 90, 91, 291, 293, 302
Popovici, Atanasie 193, 194
Popovici-Bayreuth, D. 17
Popovici, Cezar 24, 249, 271, 273
Popovici, Iosif 187, 252, 253, 320
Popovici, Mihai 141, 307
Popp, Gheorghe (Ghiţă) 17, 18, 56, 82, 117, 118, 207, 295
Prezan, Constantin 131
Puşcariu, Ilarion 111, 192, 294
Puşcariu, Sextil 22, 37, 38, 217, 218, 219, 220, 222, 229—258, 318, 319

Racoviţă, Emil 238, 318
Ranetti, George 210, 317
Raţiu, Ioan 76, 79, 80, 299, 300
Râpeanu, Sanda 316
Râpeanu, Valeriu 316
Rein, Wilhelm 10, 11, 192, 250, 314
Rembrandt, Hermensz van Rijn 98
Roman, Ion N. 8
Rosetta Del Conte 5
Roşca, D. D. 299
Rotică, G. 18
Ruseger, Peter 198
Russu-Şirianu, Ion 7, 298

Sadoveanu, Mihail 86, 89, 165, 210, 297
Savu, Al. Gh. 318
Scheller, E. 315
Schelling, F. W. 11
Schiller, Friedrich 11, 87, 192, 302
Schopenhauer, Arthur 261, 262, 279, 321
Scriban, I. 263
Scurtu, Ion 49, 86, 89, 165, 167, 291, 302
Secula, Iudita 63, 64
Secula, Sever 62, 63, 297
Seton Watson, R. W. 317
Sfetea, C. 58, 59, 296
Sfetea, (doamna) 62, 67
Sima, Dr. G. [= O. Ghibu] 17, 207, 295
Simion, A. 320
Slavici, Ion 57, 91, 293, 295, 296, 314
Soricu, I. U(rsu) 17, 59, 82, 296
Stahl, Henri 174, 175, 311
Stanca, S. 299
Stanciu, Victor 13
Stavri, A. 295
Stelian, Toma 220
Stere, Constantin 184, 185, 312, 313
Stoian, M. 299
Stoica, S. 299
Stoy, K. 31
Stroescu, Vasile 129, 130, 305
Stroia, Ion 156
Sturdza, Dimitrie A. 182, 293, 295, 312
Sulică, Nicolae 229
Suşlanschi, E. 18
Szabó (profesor Budapesta) 5

Şaguna, Andrei 76, 83, 92, 301
Schiopu, Bucur 32
Schiopul, Iosif I. 17, 18
Şpan, Petru 14
Ştefănescu-Goangă, Florian 285, 286, 287, 288, 325
Ştefănescu, Dumitru 8
Ştefănescu, Eufrosina 8
Ştefănescu, Savu 8

Tăslăuanu, Octavian 7, 17, 18, 111, 299, 306
Teodor, Pompiliu 298, 309, 310, 312, 322
Teţu (farmacist) 49
Theodorescu, Barbu 290, 296
Titulescu, Nicolae 5
Tisza, Ştefan 15, 106, 107
Tohăneanu, Ion 152
Tompa, Árpád, 74, 75
Topan, G. 18
Traian (împărat) 106
Triteanu, Lazăr 56, 112
Triteanu, Mihail 299, 303
Tuducescu, Iuliu 45, 46, 290
Tutoveanu, G. 310

Urban-Jarnik, J. 303

Vaida, Mircea 318
Vaida-Voevod, Alexandru 106, 107, 186, 245, 303, 305, 313
Vatamaniuc, D. 294, 295
Văitoianu, Artur 305
Vlad, Aurel 303
Vlahuţă, Alexandru 166, 171, 214, 269, 292, 302
Vlaicu, Aurel 292
Vîlsan, George 163, 310
Voileanu-Nicoară, Ana 17
Vörösmarty, Mihaly 73, 74, 298
Vulcan, Iosif 82, 84, 300
Vulcu (doamna) 158
Vulcu, Dumitru 158
Vulpe, Magdalena 320
Vulpe, R. 321

Willamowitz-Möllendorf 259, 320

Xavier de Maistre 35
Xeni, C. 293

Zavoral (abatele) 5
Zăria, G. 299
Ziller, T. 314
Zosima (n. Puşchilă — bunica lui O. G.) 8

CUPRINS

In memoriam 5
Notă asupra ediției 37

Cuvînt înainte 39
GEORGE GOȘBUC 43
OCTAVIAN GOGA 69
NICOLAE IORGA 151
SEXTIL PUȘCARIU 229
VASILE PÂRVAN 259
LUCIAN BLAGA 277

Note și comentarii 290
Indice de nume 327

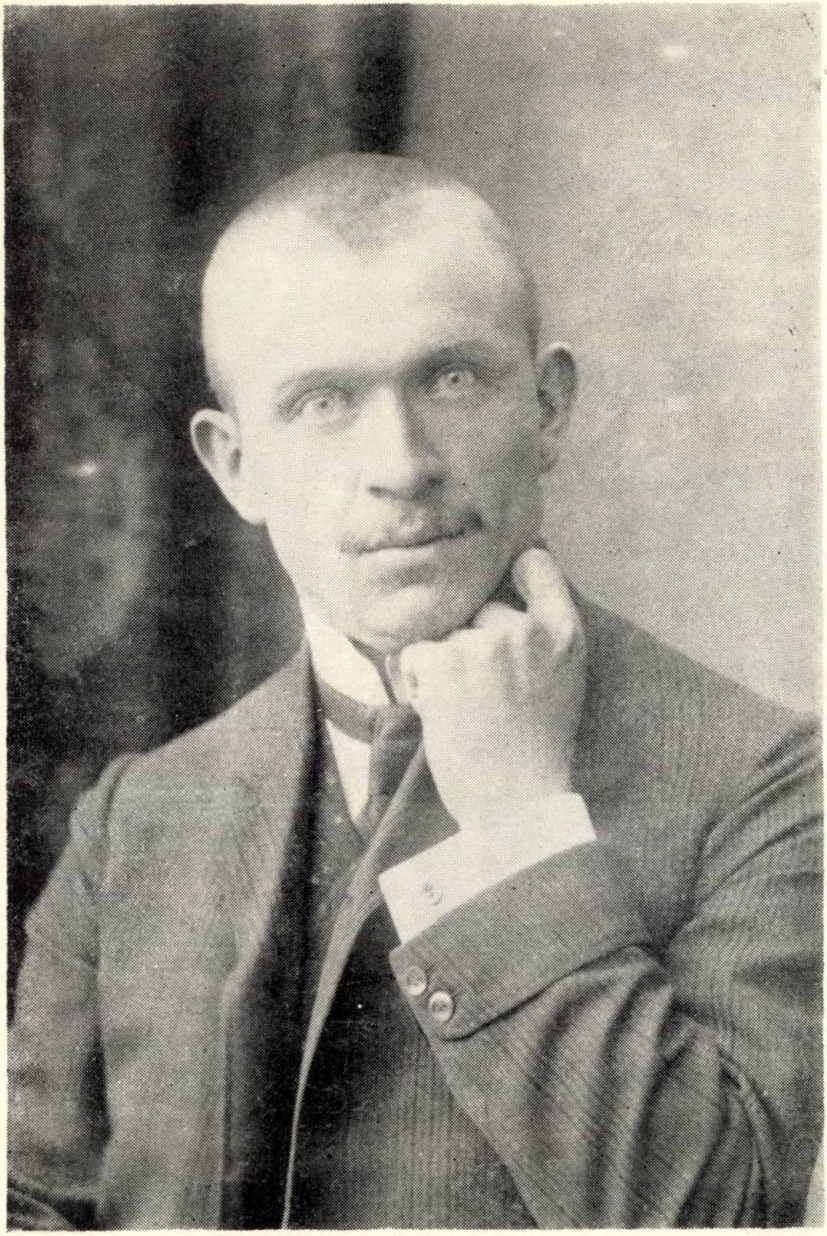

Onisifor Ghibu la 22 de ani

Împreună cu mama, surorile și frații săi în 1901, în curtea părintească de la Săliște

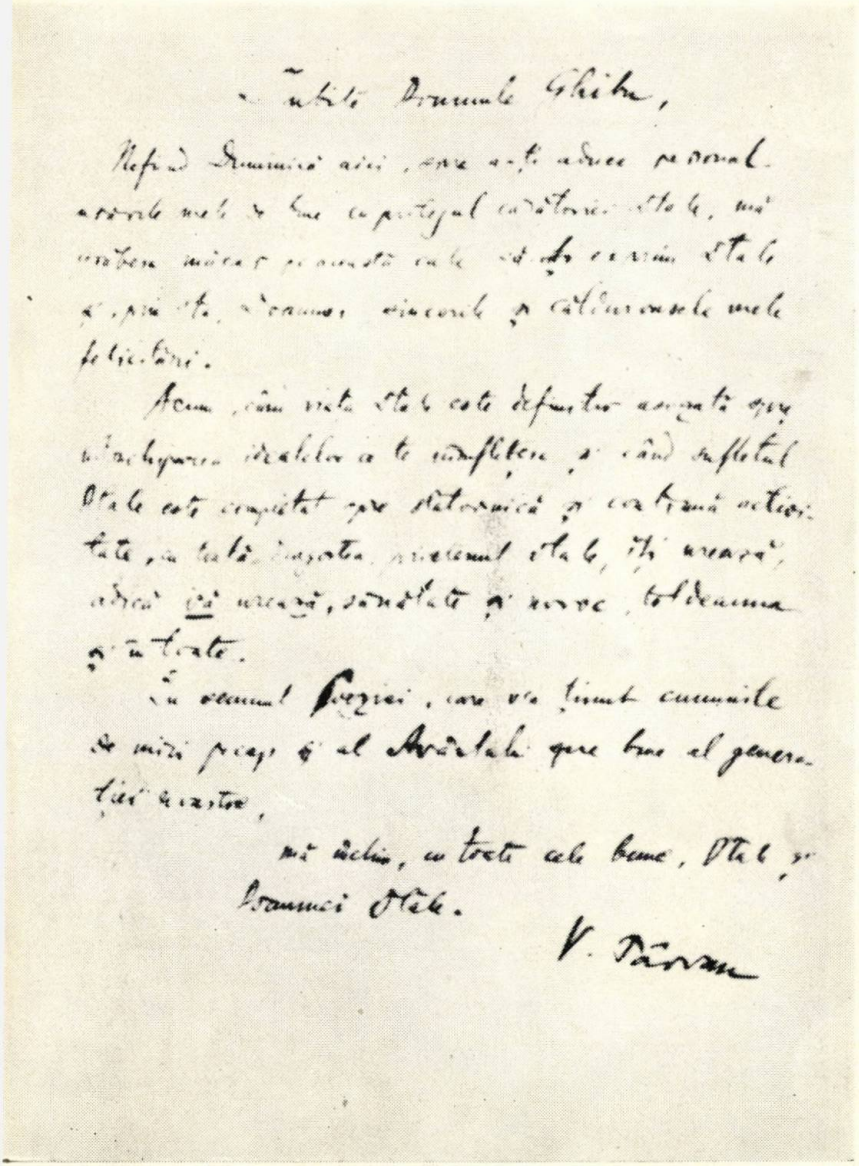

Scrisoarea de felicitare a lui Vasile Pârvan cu ocazia căsătoriei

La Stana, în 1930, împreună cu soția sa Veturia

Întrunirea „Asociației Generale a Mărginenilor", sala Bragadiru, 1936 (sau 1937). Vorbește O. Ghibu (din Sălișteț), alături Octavian Goga (din Rășinari) și Ion Bratu (din Tilișca).

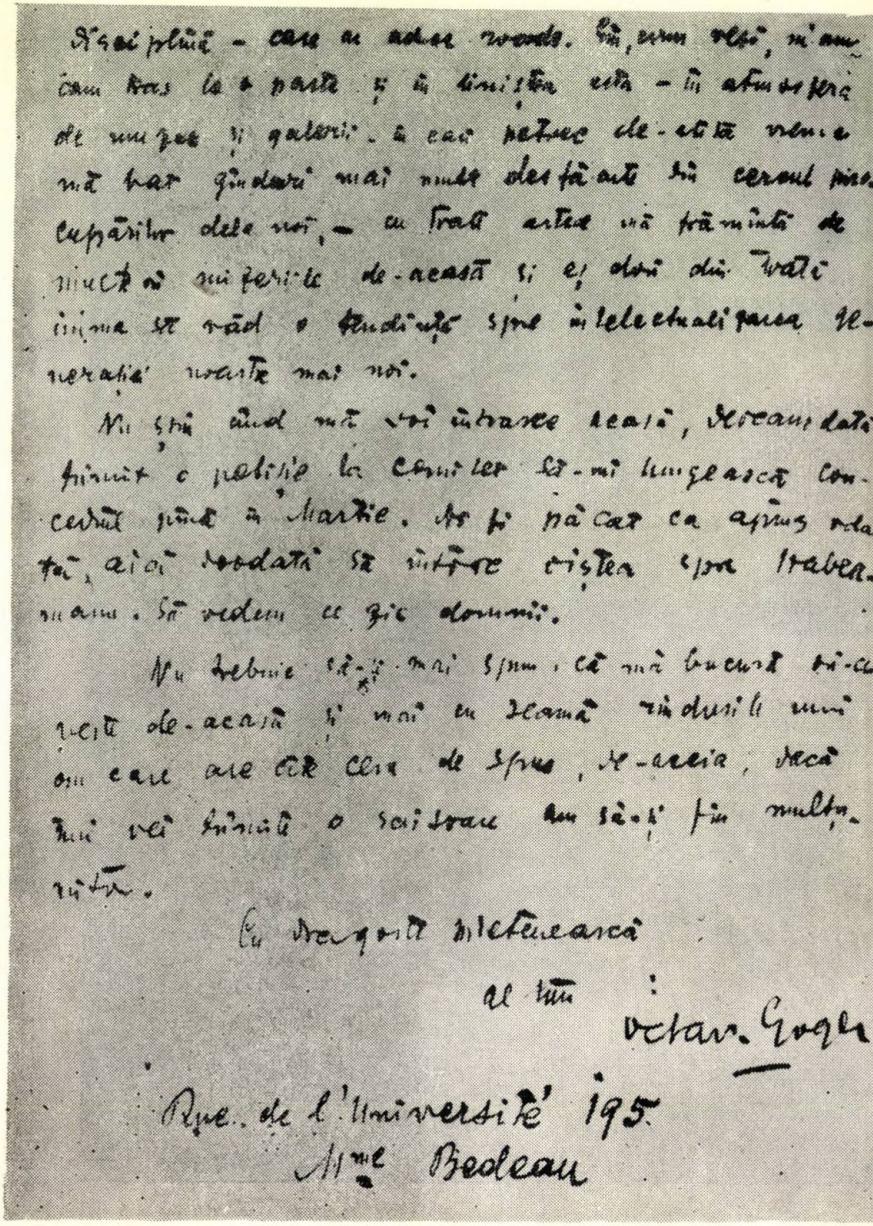

Pagină din scrisoarea trimisă de Octavian Goga de la Paris (17 nov. 1910)

Onisifor Ghibu la 85 de ani

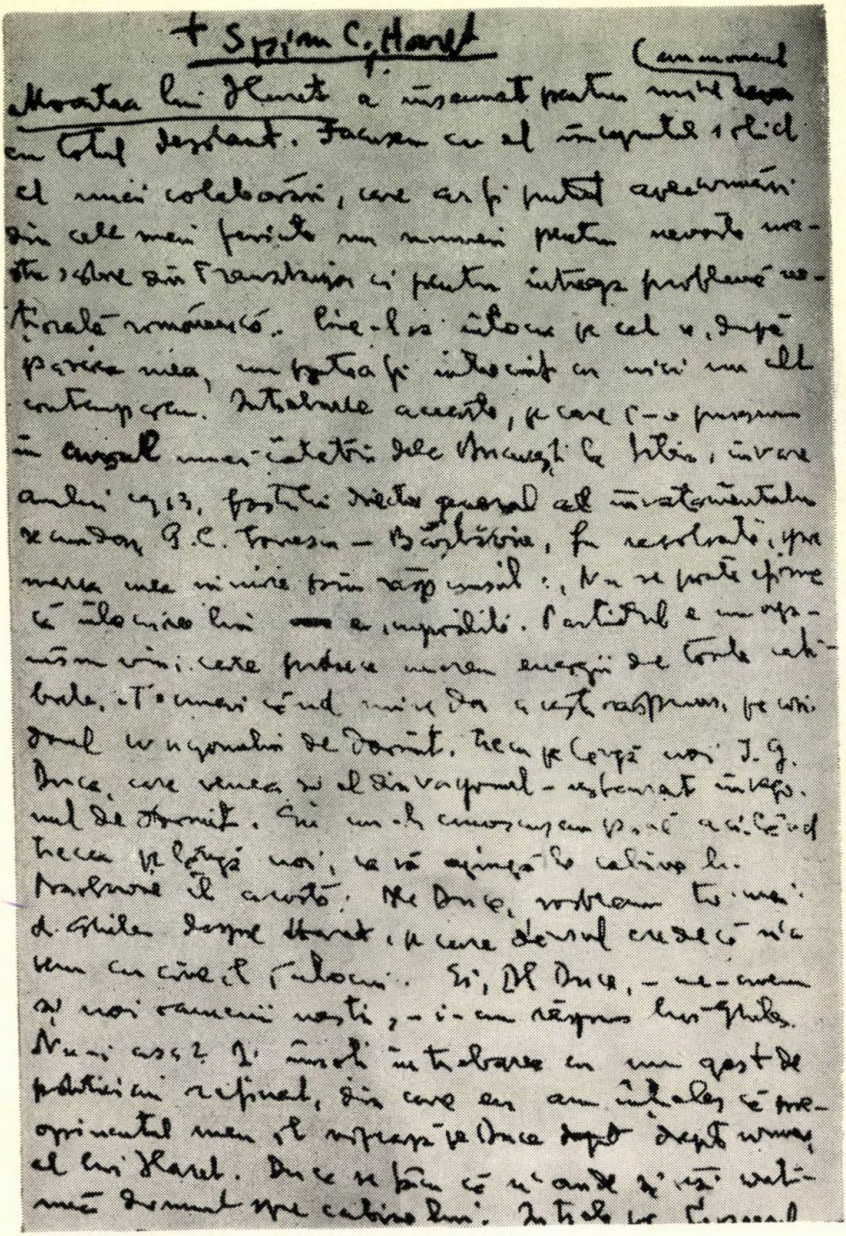

O filă de manuscris (Spiru C. Haret)

Lei 15,–

„Toți cei despre care scriu își au numeroase portrete — mai mult sau mai puțin obiective —, trasate de-a lungul anilor de condeie mai mult sau mai puțin avizate pentru așa ceva. Mă voi mărgini, deci a scrie, pe cît posibil, n u m a i l u c r u r i t r ă i t e; ca urmare, A m i n t i r i l e mele se vor referi la momente petrecute de mine împreună cu cei despre care scriu. Nu vreau nici să consum timpul prețios al cititorului cu amănunte anecdotice neinteresante sau nesemnificative; de aceea, am căutat ca referințele mele să fie, pe cît posibil, numai dintre acelea care pot să completeze cu ceva caracteristic figuri deja atît de bine cunoscute din scrierile lor și ale altora."

EDITURA DACIA